

KILENCEDIK ÉVFOLYAM

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 7

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk IX. (1937) évfolyamához.

	Oldal
<i>Beke Ödön</i> : Megjegyzések az ormánysági nyj. szókincséhez —	55
— <i>Sirat és temet</i> — — — — —	222
<i>Eördegh Béla</i> : Néhány falucsufoló szólás-mondás — — — —	170
<i>Erdődi József</i> : Guba ki! — — — — —	112
— Az ugor or-tól a magyar <i>gerinc</i> -ig — — — — —	209
<i>Fokos Dávid</i> : <i>Színül teljes</i> — — — — —	21
— <i>Tompor</i> — — — — —	166
— A -val, -vel rag eredetének kérdéséhez — — — — —	197
<i>Horger Antal</i> : Egy érdekes magyar szócsaládról — — — —	52
— Munkácsi Bernát — — — — —	227
<i>Kelemen József</i> : Csüry Bálint: A népnyelvi buvárlat módszere	32
— Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez — — — — —	59
— Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei — — — — —	77
— <i>Egyedem-begyedem</i> . — — — — —	97, 146
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár — — — — —	26, 114, 228
<i>Kovács Gyula</i> : Az állattenyésztéssel kapcsolatos szokások és babonák Pusztaföldváron — — — — —	172
<i>Kogutowicz Károly</i> : Az elkobzott könyv — — — — —	174
<i>Mészáros Gyula</i> : Jazyg nyelvemlék Magyarországon — — —	33
— A „török“ <i>dahi</i> kötőszóról — — — — —	193
— Ál-török nép- és személynevek — — — — —	237
— A „Leveské“-től az „Üveggyöngy“-ig — — — — —	224
— Még egyszer a <i>dahi</i> kötőszóról — — — — —	256
<i>Moór Elemér</i> : Szabó István: Ugocsa megye — — — — —	117
• — Hiung-nuk és hunok — — — — —	117
— A hiung-nu és hun azonosság egy újabb „bizonyítéka“ —	250
<i>M. E.</i> : Al Kasgarinak — — — — —	234
<i>Moros Ella</i> : Meskó Lajos: Bendeguz — — — — —	30
— Bendeguz „Leveske“ — — — — —	69

	Oldal
<i>Nyíri Antal: Volt-e jerjünk igealak?</i> — — — — —	109
— <i>r</i> , — <i>r</i> : <i>Belitzky János: A magyar törzsek és nemzetiségek vándorlása</i> — — — — —	64
— <i>Domanovszky-émlékkönyv</i> — — — — —	233
<i>Cs. Sebestyén Kárcly: A magyar parasztház padja</i> — — — —	1
— <i>Magyar parasztszékek</i> — — — — —	129
<i>Szabó Kálmán: A rideg és betyár szó jelentése Kecskemét multjában</i> — — — — —	73
— <i>Tálas István: A Kiskunság népi állattartása</i> — — — —	231
<i>Szendrey Akos: A sirató</i> — — — — —	15
<i>Szendrey Zsigmond: A betegségek okai és előidézői</i> — — — —	65
— <i>Tiltások és tiltott cselekvések</i> — — — — —	246
<i>Timár Kálmán: Fajszai határjárás 1734-ben</i> — — — — —	217
<i>Török Gyula: Szalmahengerlő</i> — — — — —	76

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. JANUÁR.

1. FÜZET

A magyar parasztház padja¹

A letelepedett életmódú, helyhez kötött nép hajlékának első bútorféléje kétségtelenül az volt, melyet ma *pad*nak nevezünk. Az őskor emberének padja azonban még nem volt mozgatható, hanem vagy kövekből volt összerakva vagy a földből volt kifaragva, még pedig mindig a tűzhely közelében.

A tűzhely körüli padon kívül régtől fogva olyan padokat is készítettek, amelyek a lakóhelyiség fala mellett húzódtak s az ülés mellett főleg fekvésre szolgáltak. Volt olyan idő, amikor a mai *pad*, *szék*, *asztal* és *ágy* egy és ugyanaz a bútordarab volt. Az ülő- és fekvőpadnak ez a földhöz és a házfalhoz való kötöttsége megmaradt évezredekken keresztül. A lakóhelyiség falain körülfutó padok pl. Európa északi vidékein már a Kr. u. első évszázadokban is szokásosak voltak, de a svédek füstös házaiban még ma is megvannak. Jellemző, hogy a pad neve az északi nyelvekben általában a házfalhoz erősített padra vonatkozik.

A földből kivájt, vagy föld feltöltéssel készült, valamint a darabkövekből összerakott padokat később beborították fatörzsszel, pallóval vagy deszkával, majd egészen fából készítették őket. Ez a *fapad* keletkezésének a története. Az ókor klasszikus népeinél még kőből faragták, a középkorban azonban már mindenütt fából készítették a különféle célnak szolgáló padokat. De amint a görögök és rómaiak kőből faragott padja természetesen helyhez volt kötve, úgy a középkor *fapadja* is (amennyiben lakóhelyiségben volt), mindig szilárdan oda volt építve a ház falához. Csak jóval később készítettek elmozdítható, bárhová állítható *fapadokat* is.

Rendkívül fontos szerepe volt a padnak az egész középkoron át, mert a középkori élet társas együttélése még a fejlettebb életformák szerint élők között is a *padot* tette meg a leg-

¹ V. ö. Népünk és Nyelvünk 1929. A magyar parasztbútor.
1930. Falitka.

1930. A magyar parasztház asztala.
Viski Károly, A Magyarság Néprajza, I. k.

használtabb bútorrá. De még a középkoron innen is, még két-három évszázaddal ezelőtt, helyenként még később is, mindenütt és mindig csak padokon ültek az emberek, lakásban és nyilvános helyen, a templomban és a kolostorban, a városházán és a céhek gyülekező helyein, a bíróságnál (*vádlottak padja* még ma is a neve, bár már régen egyes szék lett belőle), műhelyekben és korcsmában egyaránt. Az *egyes szék* t. i. a középkorban még nagyon ritka volt, csak kiváltságosak ülőbútora volt, amolyan fejedelmi trónus-féle, amelyen csak az uralkodók, egyházfők és legfellebbező bírák ültek. Ebből a fejedelmi trónusból ered különben a későbbi egyes székünk. A régi mesterek festményein és régi fa- és rézmetszetű képeken pontosan meg lehet figyelni a padnak használatát a magánéletben és a nyilvánosságban az egyes korokon keresztül. A XV. században még csak uralkodók és magasrangú papok ülnek baldachinos trónuson, mindenki más *padokon* ül. *Beham* mesternek a császári törvényszéket ábrázoló fametszetén csak az elnöklő császár ül trónuson, vagyis egyes széken, a többiek mind a fal mentén köröskörül húzódó hosszú *lapadokon* ülnek. Egy egykorú ábrázoláson Luther Márton egyes széken ül az asztal mellett, társai két oldalt *padokon* ülnek. Egy 1576-ból való leltár, amely egy magyar középrendű nemes birtokos udvarházában készült, felsorol csaknem minden helyiségben *padokat*, némelyikben többet is, de az egész házban nem volt egyetlen egy egyes szék sem.² A XVII. században már zsölyékben ülnek körül az asztalt úri házakban, mert akkor már nagyrészt száműzve volt a *pad* az előkelőbbek lakóhelyiségeiből. Ettől fogva már csak a parasztházakban lehet padot találni, kivéve a különleges célnak szolgáló helyeken, mint pl. templomokban, várótermekben, falusi korcsmában stb.

E szerint el lehet képzelni olyan időt, amikor a parasztháznak is legfontosabb — s a ládán kívül — szinte egyetlen bútora a *pad* volt s ez volt akkor az ülő- és fekvőalkalmatosság egyszerre. A volgamenti orosz parasztházakban ma sincs más bútor, mint a falak mellett körülfutó pad.³ Ilyen lehetett valamikor a magyar parasztház szobája nálunk is, mert egy 1634-ből való leltár említi a körülfutó padokat.⁴ Sőt ennek a nyomai még nemrég is megvoltak nálunk. A régi palóc faház szobájában ugyanis a vastag ácsolt bükk- vagy tölgyfadeszékából való pad földbeásott tőkéken vagy kőlábakon nyugodott,

² Arch. Ért. 39, 106.

³ Meringer, Das deutsche Haus, 21.

⁴ M. Gazd. Tört. Szemle, XII, 346.

tehát a földhöz, illetve a házfalhoz volt rögzítve s körülfutott a szoba három oldalán. A szoba negyedik oldalán csak azért nem volt pad, mert ott volt az ajtó meg a kemence.⁵

A házbeli padnak ez a kétségtelenül ősi alakja megvolt még másutt is. A Bódva-környék községeiben régebben tölgyfalóca ment körül a fal mellett, ezen háltak, sőt étkeztek is.⁶ Kálotszegen, bent a házban, az utcára tekintő ablak alatt, szembe a bejáratajtóval áll az *első pad*, amelynek folytatása sarokfordulóval a *balpad*, a ház udvar felé eső fele mentén; a vendéget, akit meg akarnak becsülni oda ültetik. A pad *földbe ástott* sason és cölöpökön áll.⁷ A zalamegyei Hetésben, az utcai szobában, az udvari és utcai falak által alkotott sarokban és mellettük futnak el a vastag tölgydeszkákból vagy festett fenyődeszkákból készített támlás padok. Az utca felőli pad a fal teljes hosszában nyúlik el.⁸ A vas megyei Örségben régen a konyhán köröskörül padok voltak.⁹ A borsód-megyei Matyók házában a *lóca* régebben egyszerű tölgyfapalló volt, a maga természetes színében, tuskólábakra helyezve.¹⁰

*

Mielőtt azonban tovább mennénk, közben szólni kell még a pad nevééről. Az ülő padot, mint a fentiekből láttuk, néhol *pad*nak, néhol *lócának* nevezik. Tárgyi különbség nincs a kettő között, mert ugyanazt a fajtát az egyik vidéken így, a másikon úgy hívják. A *lóca* elnevezés gyakoribb a palócság között, a Felvidéken, Dunántúl, de sűrűn előfordul az Alföldön is, sőt Erdélyben is. Mind a két elnevezés idegen származású szó a magyar nyelvben; *pad* a szláv *pod*-ból, *lóca* a szláv *lovica*-ból származik. De mivel a magyarok a padot kétségtelenül már a szlávokkal való első érintkezésük előtt is ismerték, kellett okvetlenül régebben magyar nevének is lennie. *Szék* volt a magyar neve. Az egy ember számára való ülőbútor ugyanis, amelyet ma *szék*nek nevezünk, a régi időben nálunk ismeretlen volt. A *szék* szó régebben több személynek való ülőbútort jelentett, ugyanazt, amelyet ma *pad*nak nevezünk. *Kar-szék*: sella major, scamnum dorzuarium, Lehnbank;¹¹ Három ember-

⁵ Ethn. IV, 27; V, 46; Népr. Ért. XII, 10.

⁶ Népr. Ért. XXV, 21.

⁷ Malonyai, A magyar nép művészete I, 145.

⁸ Ethn. VIII, 95.

⁹ Népr. Ért. XIII, 171.

¹⁰ Ethn. VIII, 74.

¹¹ MNySz.

nec való ui Kar *szek*...¹² Egy hosszú karszék 42 d.¹³ De ugyan-
 ezt jelenti a *szék* szó több vidéken még ma is a nép nyelvében.
 Abaujmegyében még ma is *szék* a pad neve,¹⁴ Gőcsejben a rövi-
 debb padnak,¹⁵ Háromszékmegyében a mozgatható (tehát fal-
 hoz vagy földbe nem erősített) padnak (vagy zsámolynak),¹⁶
 Kalotaszegen a támlás padnak a neve *szék*.¹⁷

Ha a sátorban lakó honfoglaló magyarságnak¹⁸ volt a lábán
 kívül valami más bútorféléléje is, akkor az valószínűleg valami
 ülőpad lehetett, amely fekvőhely is volt. Ez bizonyára nagyon
 hasonlított a hasonló életkörülmények között élő középszásiai no-
 mád pásztorkodó népekéhez. A kínai Turkesztán kirgizeinek pl.
 úgyszólván egyetlen bútoradarabja a fából való *takta*, ami nem
 egyéb mint egy körülbelül két méter hosszú négylábú vánkös-
 tartó pad, ülőpad, ágy. A szegényebb kirgizek jurtjaiban talál-
 ható *szekcsek*¹⁹ nevű padféle is ilyen, s egyébként hasonlít a
 magyar parasztház *ágyaszék* nevű bútorához. Volt tehát a hon-
 foglaló magyarságnak is valószínűleg olyan mozgatható
 padféléléje, amelyet *széknek* neveztek. Itt az új hazában pedig
 megismerkedtek egy másik padfélével, amely a házban a föld-
 höz és a házfalhoz volt erősítve s amelyet az itt lakó
 szláv népek *podnak* vagy *lovicának* neveztek. Mivel ez utóbbi
 ugyanazt a célt szolgálta, mint a nomád magyarok sátorbeli
széke, de alakjára nézve mégis különbözött egy kissé tőle, ezért
padszéknek nevezték. Első adatunk a *padszék*ről ugyan 1550-ből
 való,²⁰ ez azonban korántsem azt bizonyítja, hogy csak a XVI.
 század közepétől nevezték így, csak még nem került elő régebbi
 adat, vagy nem maradt fenn olyan róla. Bizonyosan ennél sok-
 kal régibb a *padszék* neve. Calepinus 1585-ből való szótára a
padszék scamnum és a *padszék hely* sellaria, egy 1576-ból való
 leltár pedig azt mutatja, hogy a nemes birtokos udvarház csak-
 nem minden helyiségben voltak *pad zekek*; kilenc helyen emlí-
 tik s mindig többes számban.

A *padszék* neve azonban mai napig is fenmaradt, Alsó-
 fehérmegyében ma a padládát nevezik így.²¹ Jellemző és meg-

¹² Oklsz.

¹³ MNySz.

¹⁴ Nyelv. Fü. XIII, 45.

¹⁵ Gönczi Ferenc, Gőcsej, 424.

¹⁶ M. Nyelvőr, XXXVI. 328.

¹⁷ Jankó János, Kalotaszeg, 71; Malonyai i. m. I, 145.

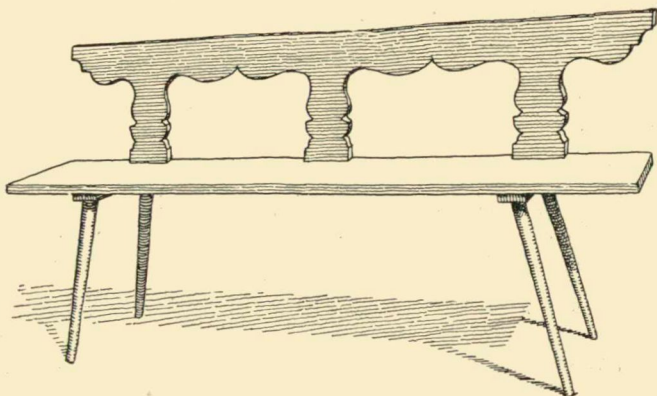
¹⁸ V. ö. Cs. Sebestyén Károly, Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok. Napkelet, 1926, 692.

¹⁹ Népr. Ért. XIII, 138.

²⁰ Oklsz.

²¹ Lázár, Alsófehérm. magyar népe, 484; MTSz.

jegyzendő, hogy a dévai csángók az alacsony fapadot nevezik (bizonyára ősi magyar néven) *szék*nek, a magasabb ülésű fapadot pedig *pad*nak.²² Az elmozdítható padnak *kart* (háttámlát) is készítettek, amely megvédte a rajta ülőt a hátraeséstől, ha a padot a faltól elhúzták, s ezt azután *kar-szék*nek vagy *kar-pad*nak hívták. Ezek a külön megjelölések azonban idővel elhomályosultak, úgy hogy kénytelenek voltak még más-ként is megjelölni a különféle ülőalkalmatosságokat. Mikor azután a XVI. század folyamán az egyes embernek való mai *szék* nevű bútor mind jobban elterjedt, divatba jöttek az olyan elnevezések, mint *hosszú karszék*,²³ „három embernek való *kar-szék*“,²⁴ bizonyára azért, mert akkor már volt egy személynek való *karszék* is. Mikor t. i. divatba jött az egy személy

1. ábra.

számára való ülőbútor, persze ezt is csak a régi névvel *szék*-nek nevezték. A *szék* szónak tehát most már két jelentése volt: régibb 'pad' és újabb 'egy ember számára való ülőbútor' jelentése. Mivel pedig e kétjelentésű szónak első 'pad' jelentését a csak egy jelentésű, tehát félreérthetetlen *pad* szóval is ki lehetett fejezni, ezért a *szék* szónak e jelentése lassanként elavult²⁵ s ma már (a köznyelvben) csakis 'egy ember számára való ülőbútor' e szavunk jelentése.

*

A háttámlával ellátott padot a magyar nép általában *karpad*nak, *karos-pad*nak, *karjas-pad*nak nevezi. Ezt a nevüket

²² Népr. Ért. IV, 215.

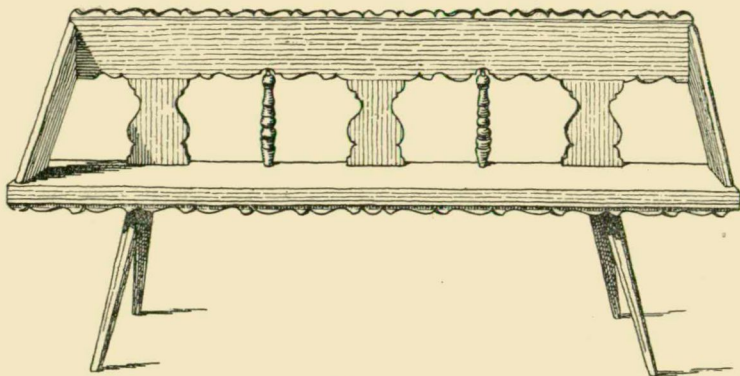
²³ M. Gazd. Tört. Szemle, XIII, 78, 80.

²⁴ OklSz.

²⁵ V. ö. Horger Antal, A nyelvtud. alapelvei, 148. §.

azonban nem az 'Arm' jelentésű *kar* szótól kapták — hiszen a padoknak legtöbbszörre nincs is kartámlájuk, csak háttámlájuk van — hanem a 'Chor' jelentésű *kar* szó rejlik ebben a jelzőben.

Azt már régen tudjuk, hogy a templomok berendezése nagy és általános hatást gyakorolt a bútorkifejlődésére. Ha a magyar nyelv szókinésében körültekintünk s összevetjük a nyelvtörténeti és az élő népnyelvi adatokat, amelyek a *kar* szóra vonatkoznak, csakhamar arra az eredményre jutunk, hogy a *kar-pad*, *kar-szék* összetételek előtagja nem lehet egyéb, mint a „chorus” jelentésű *kar* szó. — „Éneklőhely, *kar*: odeum; főrendek ülő-helyek vagy *karjok*; orchestra”. — „Kihányatá a templomból [Szolimán] az oltárokat, *karokat*”. — „Egy *karos*

2. ábra.

orgona...“²⁶ — „A következő időben még jobban szaporodott a nép, úgy hogy még szorongva sem fért be [a templomba]. Ekkor belől csaknem környes-körül *karokat* építettek...“²⁷ — „Asztalos Gergely és Asztalos Mihály... készítették a következő évben [1748] a templom két végében levő *karokat*, az oldal *kart* pedig Asztalos (Bagi) Mihály.“²⁸

Mint ezekből az adatokból látható, itt nem pusztán a templomnak „chorus” nevezetű helyiségéről, épületrészletéről van szó, hanem a középkorban a kórusban kétoldalt felállított papi padokról „*stallumok*”-ról, amelyek mindig háttámlával voltak ellátva, később pedig a református templomokban külön faemelvények (karzatok), amelyek szintén fapadokkal voltak ellátva.

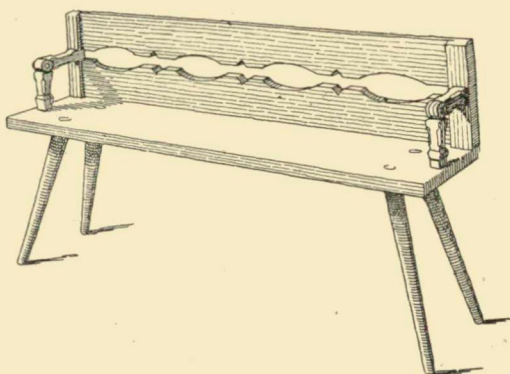
²⁶ MNySz.

²⁷ Györfy István, Nagykúnsági Krónika, 87.

²⁸ u. o. 99.

Karpad, *karospad*, *karszék* és *karosszék* tehát eredetileg csak olyan (díszesebb, háttámlával bíró) ülőpad, amely a templomi *kar*-ban állott. De a *kar* előtag az összetételekben idővel elhomályosult. Lassankint t. i. elfelejtették, hogy a *karpad*, *karszék* a karbeli padtól, széktől vette a nevét, s akkor, mivel a *karpad* (*karszék*) csak a háttámlája tekintetében különbözött a közönséges padtól, a *kar* jelzöt háttámlára értették. Ezért a magyar parasztok a pad és szék háttámláját mai napig is *karnak* nevezik.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy ma a *pad* és *lóca* néven kívül még egy harmadik neve is van ennek a bútornak, meglehetősen általánosan elterjedve. *Rengő* vagy *ringő* ez a név, ez azonban nincsen bizonyos padformához fűzve, hanem

3. ábra.

inkább a különféle padformáknak egy bizonyos célra való használata miatt kapta ezt a nevét. T. i. azért hívják *rengőnek*, mert erre helyezik rá kis teknőben éjszakára a pólyás gyereket.²⁹ Bizonyosan ez az eredete ennek a padnévnek, bár egyes vidékeken elhomályosult az eredete s ezért pl. Bihar- és Szilágy megyében már általában a padot nevezik *rengőnek*.³⁰ Szalontán és Torontálmegyében a karos és háttas fakanapét,³¹ Békésen pedig a sarokban álló asztalt körülvevő sarokpadot nevezik így.³² Biharmegyében van a *karosrengő* is.³³ Erről a *rengőről* szól Arany János Toldijában ekképen:

²⁹ Népr. Ért. XII, 13.

³⁰ Nyelv. Füzet. XXIX, 33; MTsz.

³¹ M. Nyelvőr XLIV, 404, 407; M. Nyelv VII, 42.

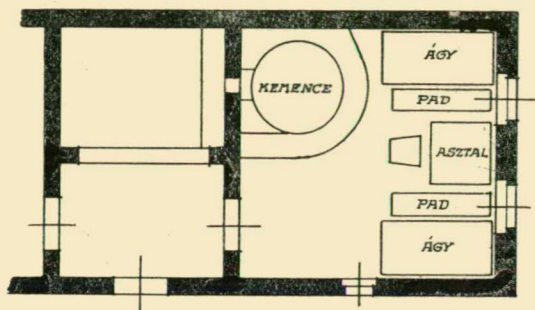
³² Népr. Ért. XII, 142.

³³ Nyelv. Füzet. XXIX, 33.

Drága karos rengők dagadóra tömve,
 Bársonnyal bevonva, arannyal átszőve,
 Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
 Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.

*

Ha tehát a különféle mai pad-alakok felsorolását a legkezdetlegesebb formánál kezdjük, akkor valószínűleg annak az ősi nomádkorbéli, még a honfoglaláskor magukkal hozott *szék*nek a kései, de alkalmasint nem sokat változott alakját találjuk a sor elején. Ez a padféle ma már ugyan csak a legszegényebb helyen fordul elő szobabútorként, ellenben a konyhán, kamrában, csűrben stb. csaknem mindenütt feltalálható. Az ilyen padnak az ülődeszkája egy alkalmas és elég vastag deszkalap vagy

PÁRHUZAMOS SZOBABERENDEZÉS

4. ábra.

palló, melynek négy sarkába lyukak vannak fúrva s azokba egy-egy 1–2 araszos kerek vagy szegletesre faragott fa van erősítve. Így a padnak négy „lába” van, mint az állatnak. Ezt a padfélét Tisza-Roffon *patkának* hívják, télen szoktak ráülni, hogy a kemence melegét élvezzék.³⁴ *Ringő* a neve a palócoknál, ahol az ágy előtt szokott állni.³⁵ Ide tartozik még a *pucik-pad* (Alsófehérmegye), amely hasonlít az előbbihez, de csak az egyik végén van két lába, a másik végén a gócalján nyugszik. Ezen szoktak ülni este a tűz körül, mikor *sílák* (gyenge tűzfény) világítja meg a székház szobáját.³⁶

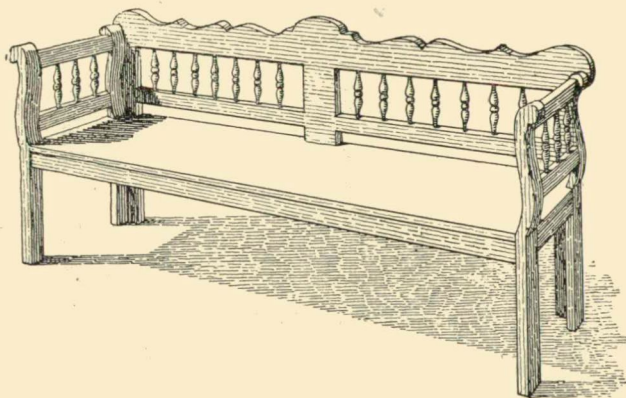
Ennek a legkezdetlegesebb formájú padnak nincsen semmiféle hát- vagy kartámlája. Az ezután következő formák azonban mind legalább *háttámlával* bírnak, de vannak olyan padok

³⁴ Ethn. VIII., 446.

³⁵ Népr. Ért. XII, 13.

³⁶ Lázár, Alsófehérm. magyar népe, 483.

is, amelyeknek az ülőlap két végén is van valamilyen *kartámla*-féljük. Ezek a *háttámlák* (a nép, mint fennebb láttuk, *kar*-nak nevezi őket), elég egyszerűek, amennyiben két, esetleg három rövidebb deszkadarab tetején egy keskenyebb deszkaszál megy végig a pad egész hosszán. A két vagy három tartódeszka két széle néha baluszter-szerűen van kifűrészelve, a felső vízszintes támladeszka alsó széle pedig szintén ki van fűrészelve az egyéb parasztfűrészeléseken ismert hullámvonalas formára. Az elég egyszerű padszerkezet azt a gondolatot kelti az emberben, hogy ezt a szerkezetet bizony a magyar paraszt is kitalálhatta s így ez a padforma legalább eredeti népi és magyar termék. Sajnos, nem így van. A deszkák körül fűrészelve mutatja a renaissance és a barokk stílus hatását, azonkívül tudjuk, hogy osztrák, dél-

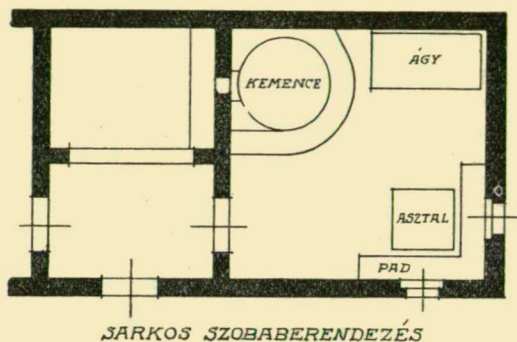
5. ábra.

német, svájci múzeumokban nagy számban vannak tökéletes másai ezeknek a padoknak. Dürernek 1514-ben készült Szent Jeromos c. rézkarcán látható egy ilyen padnak tökéletes párja.

Amint tehát ebből látjuk, itt az ősi legegyszerűbb mozgatható padféléhez idegenből származó felső rész, a támasztó-szerkezet jött hozzá (1. ábra). Ez a padféle egyszerűbb vagy gazdagabb kivitelben mindenütt megtalálható. Ha rövidebb a pad (2–3 embernek való), akkor a háttámla-deszkát két baluszter-deszka tartja, ha hosszabb, akkor három (1. 2. ábra), néha a tartódeszkák közé, inkább csak dísznek, esztergályozott kis oszlopocskákat is iktatnak, sőt a háttámla megszilárdítása céljából néha még oldalsó támaszokat is alkalmaznak (2. ábra). Gazdagabb kivitelnél természetesen nem maradhat el a paraszt-

bútor közkedvelt hullámvonalas szegélyfűrészélése sem, a háttámla felső szélén és az ülődeszka alsó peremén.

A mozgatható (nem helyhez kötött) padok között van azonban egy, amely különös figyelmünket megérdemli, mert jellegzetes alakja és feltűnő szerkezete van s gyakran igen gazdag a formai kiképzése és díszítése. Legjellemzőbb rajta, hogy háttámláját előre-hátra lehet csapni két csuklóra járó oldalsó kartámlája segítségével (3. ábra). Városi ember, aki ilyen padot parasztházban, vagy ma már inkább csak múzeumban lát, rendesen elámul azon a leleményességen, amellyel a parasztember ezt az igen praktikus szerkezetet kitalálta s örül, hogy végre valami igazi népi és népművészeti termékre akadt. Ez azonban csupán azért van, mert a városi ember előtt ez a padtípus már régen teljesen ismeretlen.

6. ábra.

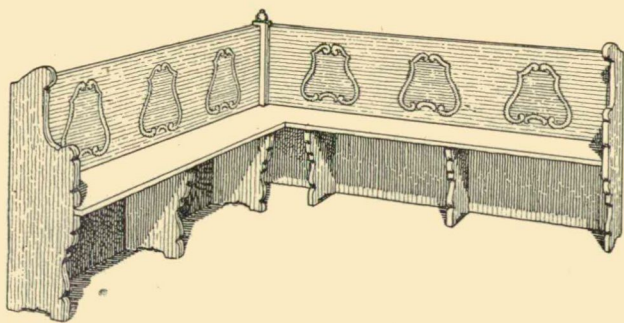
Ez a valamikor rendkívül nagy kedveltségnek örvendő padforma a XV. századtól a XVII. századig volt divatos az úri és polgári lakásokban, de onnan később a többi padformával együtt, az egyes ülőszék divatával teljesen eltűnt. Mint sok minden egyéb, ez a pad is lekerült a parasztházba s itt megmaradt napjainkig. Rendkívüli kedveltségét mutatja széles elterjedése. Csaknem egész Európában ismerik vagy ismerték, Franciaországban és az alpesi országokban, Németországban, Németalföldön, Norvégiában és Oroszországban, mindenütt megtalálható az odaváló művelődéstörténeti, néprajzi és népművészeti múzeumokban.

Ez a padforma a városi lakásokban tulajdanképen az első mozgatható támláspad volt. A déli és nyugati kandalló-tüzelésű országokban keletkezhetett (valószínűleg francia

várkastélyokban), mert a mozgatható háttámla szerkezetét azért találták ki, hogy amikor a kandalló tüze elé állították, ne kelljen mindig megfordítani a padot, ha arccal vagy ha hátul akartak a tűz felé fordulva ülni.

Ennek a felső részén meglehetősen bonyolult szerkezetű s gyakran igen díszes kivitelű padnak alsó része, sajátágosképen nálunk csak olyan kezdetleges és egyszerű, mint a többi eddig tárgyalt padfélénk. Négy kerek vagy szegletesre faragott ferdén szétálló egyszerű lába van, olyan mint a támlanélküli leg-egyszerűbb padnak.

A parasztházban való közkedveltségét támlaszerkezetének köszönheti ez a pad. Az újabb parasztházaknak ú. n. párhuzamos szobaberendezésében (4. ábra), rendszeren az ágy előtt szokott állni s nappal hátravetett támlával ülésre használ-

7. ábra.

ják (előtte áll az asztal), éjjel pedig előrecsapják a támlát s a padra ágyneműt téve, az ágy kiszélesítésére szolgál, rendszeren egy-egy gyermek fekvőhelyeként. Ezért nevezik különösen ezt a padfélét sokfelé *rengőnek* vagy *ringőnek*, mert a másként *rengőnek* vagy *ringőnek* nevezett bölesőt is rá szokták helyezni éjszakára. Az Ormányságban *vetélő-padnak* nevezik, nyilván azért, mert támláját előre-hátra lehet vetni.³⁷

A bútorstilus változó divatja nem állt meg a közkedvelt barokk formáknál s így a pad is követte az uralkodó divatváltozásokat. A polgári és úri házak empire- és biedermeier-stilusa, bár elkésve, bejutott a parasztházba is. A *kanapénak* (Hajdúföld, Kecskemét, Tisza-Roff, Háromszékmegye)³⁸ jellemzője a görbére hajlított kartámla és a háttámla stilizált hár-

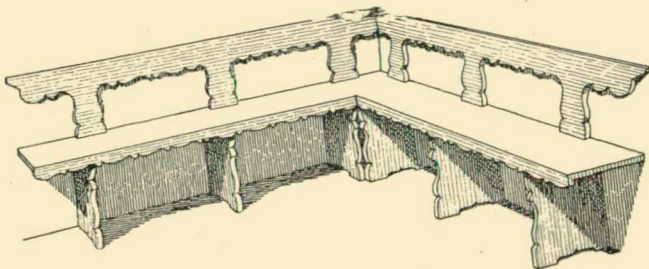
³⁷ Pécs-Baranyam. Múzeum Egyes. Ért. II, 80.

³⁸ Népr. Ért. I, 99, I, 73, VI, 3; Éthn. VIII, 446; Malonyai i. m. II. 177.

mas levele, vagy a sűrű lécezés, amely helyett néha esztergályozott kis oszlopocskák sorakoznak. Ezt *sráglás-pad*nak is szokták nevezni.³⁹ (5. ábra).

*

A második csoportba tartoznak azok a padfélék, amelyek, mint már említettük, a szobában a falak mentén húzódnak végig s egészen középkori módra a földhöz és a falhoz vannak vagy voltak erősítve. Eleinte ezek a padok is igen kezdetlegesek voltak, mit a fentebb idézett palócházbeli adatunk mutatja. Később azonban ezeket a padokat is a többi bútort mintájára csinosabbra, díszesebbre készítették, sőt ma, amikor már nem az egész szobafal hosszán mennek végig, hanem tetemesen meg-
rövidültek és ú. n. *sarokpad* elnevezés alatt már nincsenek szí-
lárdan a falhoz erősítve, ugyanazokat a stílus vonásokat mutat-
ják, mint a többi padféle, illetőleg bútort.

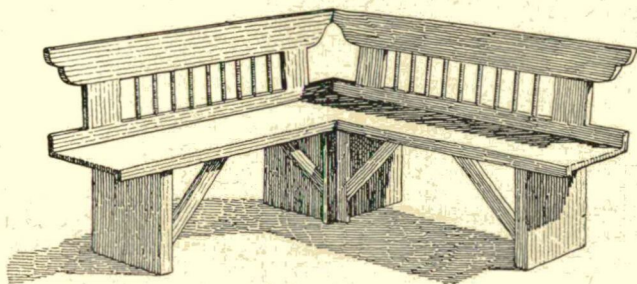
8. ábra.

A mai *sarokpad* (6. ábra) valószínűleg nem közvetlen átvétel a városi vagy polgári házból, mert amikor ez a padféle a magyar parasztházban divatba jött, a polgári és úri házak szobáiban ez már régen nem létezett. Úgy lehet képzelni, hogy a meglehetősen széles (mert alvásra is szolgáló) falmenti ősi padok mindig nagy helyet foglaltak el a szobában, ami érthető is, hisz egyetlen bútort volt a szobában. Mikor azután az idők folyamán először a *szekrény* (magas lábú *láda*), azután az *asztal* s végül a külön *ágy* került be a parasztház szobájába, ezek a bútordarabok már rem férték el az eredeti régi hosszú és széles padok mellett. Részint ezért, részint pedig azért, mert az új bútortok feleslegessé tették e nagy padméreteket, megkeskenyítették és megrovidították őket. Így azután leginkább csak az asztal körüli sarok két padja maradt meg.

³⁹ Malonyai i. m. IV, 320.

Eleinte e falmenti padoknak természetesen nem volt semmiféle háttámlájuk, hiszen erre tulajdonképpen ott szükség sincsen, mert a mögötte levő házfal szolgál az ülőnek támasztékul. Azonban a jómód és kényelem beköszöntésével (és a divat változásával) kezdtek a pad mögött a falra deszkákat elhelyezni, valószínűleg azért, hogy a padon ülők a falat le ne súrolják, ruhájukat be ne piszkítsák. Ennek nyomait megtaláljuk Toroczkón, a *falra való deszkában*, amely mellmagasságig néhol az egész falat körülveszi, néhol azonban csak a ládák és padok megett van,⁴⁰ és a Székelyföldön a *falra valóban*, amely az ülőnek a feje tetejéig ért.⁴¹ A fejlődés további folyamán ez a háttámasztó falborítás elmaradt, illetőleg pótolta ezt a padra magára erősített külön háttámla.

A háttámlás *sarok*- vagy *körül-padok* sok változatot mu-

9. ábra.

tatnak úgy formában, mint szerkezetben. Az azonban kétségtelen, hogy ezek a különféle formák már nem a parasztházban alakultak ki, hanem idegen átvételek. A formák származására a többi bútornál is észlelet helyek jönnek itt tekintetbe: a városi polgári, a vidéki úri ház, a hivatalos helyiségek, amelyekben a nép meg szokott fordulni s végül a templom és kolostor. Egyik legrégebb példányunkon, a szegedi Városi Múzeum egyik sarokpadján (7. ábra) világosan meglátszik az egyszerűsített barokk stílus s kétségtelen a templomi padokkal való rokonsága. Nem csak a háttámla deszkáján látható közismert s más bútoron (ládákon) előforduló barokkos formájú díszítő mezők, hanem a pad szerkezete is mutatja a templomból való származását. Ennek a padnak t. i. már nem olyan lyukakba erősített szét-

⁴⁰ Jankó János, Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe, 106; Népr. Ért. XIII, 102.

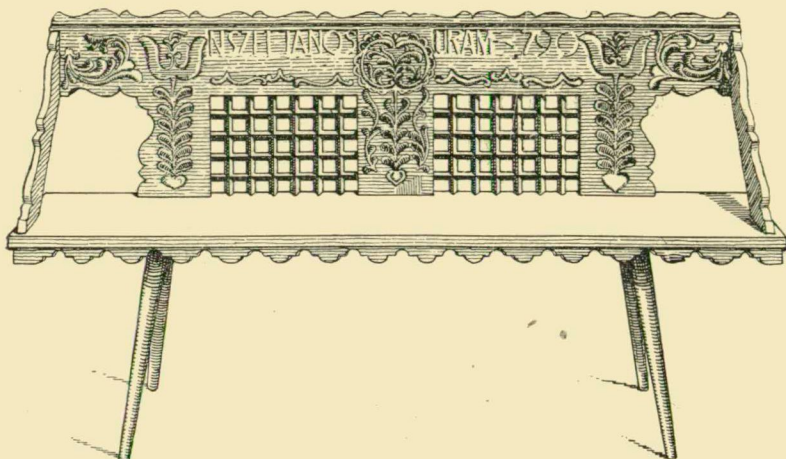
⁴¹ MTsz.

álló lábai vannak, mint az eddig közölt példákon, hanem ú. n. telideszkás támasztói vannak s a pad két végén a kartámlát is egybefoglaló oldalsó elzáró és lábdeszkája olyan, mint amilyen falusi templomok egyszerűbb barokkstilű padjain szokott lenni.

Szegényebb háznál s újabb időben más, egyszerűbb kivitelben készültek a körül-padok, néha megelégedtek azzal, hogy a keskeny hátdeszkás padból összeillesztettek kettőt (8. ábra), vagy két sráglás-padból építették össze (9. ábra), legfeljebb az egyszerű bot-lábak helyett deszkából fűrészelt támasztókat tettek alája.

*

A fejlettebb típusú, asztalos készítette hát- és kartámlás padok mindig festve vannak. Közkedvelt szín a világos kék, a

10. ábra.

zöld vagy a barna; van olyan vidék is, ahol fehér alapszínre festik a padot. A háttámla felső deszkájára, a tartódeszkákra, valamint az oldalsó támasztókra, néha még az ülőlapra is, rá vannak festve a közismert sokszínű népies virágéktímenyek. Nem ritka az olyan régi pad sem, különösen a forgatható háttámlás padok között, melynek a „karja” díszesen van faragva. Ez vagy domború faragás a széles hátdeszka felületén, többnyire népies stílusú virágos ágak vagy füzérek, vagy pedig áttöréses fűrészelt díszítés. Ez utóbbi általában szintén a megszokott népies díszítőelemeket használja fel, kivételesen előfordul azonban figurális ábrázolás is. Erről azonban az a véleményem, hogy ez nem népi és nem népművészet, hanem csak

egy-egy. ügyesebb mesterember egyéni művészkedésének terméke.

A faragott díszítés régi darabokon eredetileg soha sem volt egyszínű, hanem a faragás is több színűre volt festve. Igen gyakran rá van vésve vagy rá van festve a pad háttámlájára az első tulajdonos neve, nevének kezdőbetűi vagy az évszám.

A hódmezővásárhelyi néprajzi gyűjteményben őriznek egy 1790-ben készült, ma igen rossz állapotban levő faragott karés háttámlás padot, amely szinte mintapéldánya lehetne ennek a bútorféle díszítménynek (10. ábra). Ma egyszínű barnára van festve, de a lekapart festékréteg alatt látszanak az egykori többszínű festés nyomai. A szokott kezdetleges alsó rész felett olyan szép háttámla emelkedik, amely páratlan szépségében. A középkori bútordivatból megmaradt térkitöltő rácsozat mellett van rajta reneszánsz szegélyfűrészelés, a legszebb azonban a háttámla faragása. A tulajdonos neve és az évszám mellett a finoman és formásan kifaragott virágdíszekben pompásan egyesül a barokk-rokoko stílus kacskaringós ékítménye az ízléses magyar népies virágornamentikájával.

Cs. Sebestyén Károly.

(Deutscher Auszug) — Die Bank im ungarischen Bauernhaus. Verfasser beschreibt die verschiedenen Arten und Formen der Bank des ungarischen Bauernhauses, und versucht eine geschichtliche Entwicklung der Formen und die Herkunft der einzelnen Typen des Möbels zu ergründen.

A sirató

A lakodalom, a magyar ember „második tisztessége“, igen fontos életfordulópont. Átmenet ez az eddigi függetlenebb, szabadabb leány-, illetőleg legénysorból a házások közé; ezzel lesz „emberré“ a legény s asszonnyá a leány. A „Menyasszonykontyolás“ című dolgozatomban¹ az átmenet befejező mozzanatára, a leánynak az asszonyok közé való felvételére mutatam rá, illetve az avatás szertartásának lefolyását foglaltam össze. Ez alkalommal az átmenet kezdő mozzanatát adom s ez a leányra a lányok, legényre a legények sorából való kiválás ünnepe.

A szokás elnevezése vidékenként más és más. Erdélyben, ahol a szokás a legelterjedtebb, általában sirató-nak, siratóesté-nek nevezik, Torockón búcsúvacsora, tyúkhúsvacsora, ingyenvacsora,² a csángóknál filke, fülke³ vagy vedre,⁴ az Alföldön leányháló,⁵ Nagyszéná-

son legény-, leánybúcsú,⁶ Békésen, bármely napon tartják is, szombatesté,⁷ Felsődunatájon⁸ és Csepelszigeten⁹ virrasztó a neve.

Napja majdnem általánosán az esküvőt megelőző nap; a tiszapolgári palócoknál a lakodalmat megelőző vasárnap délután,¹⁰ a hétfalusi csángóknál a harmadik hirdetés után,¹¹ Máramarosmegyében¹² Técsőn¹³ a hívogatást követő napon, Börvelyben a hívogatás napján, Oroszhegyen¹⁴ az esküvő előtt nyolc nappal, Békésen¹⁵ pedig bármely nap lehet hétfő és péntek kivételével.

Néhol külön hívják meg ez alkalomra a vendégeket, vagy pedig az általános hívogató alkalmával mondják meg a sirató napját is. Kalotaszegen a menyasszony és vőlegény külön-külön hívják meg az érdekelteket a siratóba.¹⁶ Jankó szerint Kalotaszegen a siratóestén a vőfély mégegyszer meghívja az ismerősöket, két pár tojást kér fehérítő-nek, mert „a nap és szél nagyon megbarnították a menyasszony arca bőrét”.¹⁷ Hétfaluban a menyasszony egyik meghittebb barátnője hívja össze leánytársait.¹⁸ Oroszhegyen, ha együtt tartják a siratót, akkor két felszalagozott, felvirágozott legény felcicomázott pálcákkal végzi a hívogatást, — ha pedig a leány külön tartja, akkor három felpártázott, felcsokrozott leány teljesíti ezt a tisztséget.¹⁹ Marosszéken a rendes hívogatók hívnak a siratóba is.²⁰

Nincs általános szabály arra, hogy a siratót együtt tartás a leány, vagy a legény házánál. Szucsákon,²¹ a székelyeknél²² és Marosszéken²³ csak leánybúcsút ismernek, a legtöbb helyt azonban mind a két háznál külön tartják s csak később jönnek össze a leányosháznál. Oroszhegyen, ha a házasulandók egy faluban laknak, akkor együtt tartják a siratót, de ha más helységben laknak, akkor külön-külön van a két sirató is.²⁴

Az ünnepség résztvevői a fiatalok: leánybarátnők, legénytársak. Szucsákon²⁵ és Magyardécsen²⁶ a fiatalságnak illetlen dolog megjelenni a menyegzőn, azért tartják a siratót. Néhány feljegyzésben azt találjuk, hogy csak a rokonok s ismerősök vesznek benne részt; ez azonban valószínűleg csak elfejlődés, mert hiszen a sirató éppen a legény- és leánytársaktól való búcsú, a közülök való kiválás napja. A rokonoktól, ismerősöktől való búcsúzásnak külön megállapított alkalma van a lakodalmi szertartások sorozatában.

Bár Erdélyben a szokásnak sirató a neve, még sem szomorú a lefolyása. Torockón az egyik vőfély a cigányok kíséretében elmegy a menyasszonyhoz s a vőlegény megbízásából fel-

kéri a szülőket, engedjék el lányukat a táncba. Az engedély megkapása után a leányt a vőfély a cigányokkal a siratóházba vezeti s itt naplementéig mulatnak. Ekkor a vőlegény, a vőfélyek s nyoszolyólányok a zenészekkel hazakísérik a menyasszonyt s rövid vacsorát kapnak.²⁷ A dévai csángóknál a vőlegény vendéggazdájával s vőfélyével megy a menyasszonyhoz. A kapuba érve vaktöltéssel a levegőbe lőnek. Ekkor a menyasszony vendéggazdája, a két nyoszolyólány s néhány vendég kijön s fogadja az érkezőket. Bemennek a házba s itt a vőlegény vendéggazdája előadja, hogy jó erős csapattal jöttek a végre megtalált menyasszonyért. A menyasszony vendéggazdája azt válaszolja, hogy neki is van pár markos legénye. Majd behóznak egy rongyos ruhába öltöztetett nőt, ez azonban nem kell a vőlegény népének. Majd megint az előbbihez hasonlót vezetnek be, de azt sem ismerik el magukénak. Erre előjön az igazi, akit örömmel fogadnak. A cigány ráhúzza s reggelig táncolnak.²⁸

Az ünnepséghez az ünnepi vacsora is hozzátartozik. Magyardécsen az asztalfőn ülő öreg férfi rövid imádságot mond az étkezés megkezdése előtt és utána.²⁹ Alsófehér megyében a gazda nevében a násznagy áldja meg az asztalt. Itallal kezdik s egy savanyú és egy édes tálétellel folytatják.³⁰ Kalotaszegen a hívogatótól összeszedett tojásokból rántottát készítenek s azt fogyasztják el.³¹ Torockón az ú. n. tyúkhúsvacsora szokásos, azaz töltött majorság, sütemény, bor.³² A székelyeknél a vendégek hozzák össze a tésztákat, mézespálinkát vagy bort; vacsorát nem adnak, mert amint mondják, ilyenkor nem „ülnek asztalt”.³³ Magyardécsen a kiválóbb vendégeknek bort szolgálnak fel, míg a többiek csak pálinkát isznak.³⁴ Oroszhegyen a megjelentek vagyoni állapotuk szerint pénzajándékokat adnak a házasulandóknak, s ezt egy tányérba teszik le a tánc kezdete előtt.³⁵ Kalotaszegen a siratóra — s csakis erre — meghívott leány egy virágos tányért visz ajándékul. (A lakodalomra is meghívott nem visz semmit, csak másnap küld két virágos tányért a menyasszonynak.)³⁶

A mulatságot rendesen tánc fejezi be;³⁷ Torockón az éjfélig tartó tánc után a vőfélyek hazakísérik a nyoszolyólányokat.³⁸

Kalotaszegen a meghívottak mindkét háznál külön gyülekeznek, s mikor már együtt vannak, a vőlegény „felekezete” a vőlegény vezetése alatt átvonul a menyasszonyékhöz s itt már kaláccsal és pálinkával várják őket.³⁹ Magyardécsen a vőlegény tizenegy óra körül búcsú nélkül otthagyja vendégeit s

a vőfély kíséretében felkeresi menyasszonyát.⁴⁰ Alsófehérmegyében a legény násznagyával együtt észrevétlenül felke-rekedik a mulatók közül s a lányos házhoz bekopogtatva bees-teledett utasok módjára szállást kérnek. Egy ideig kötekednek velük, de végül beengedik őket s az asztalhoz telepedve iddó-gálnak. A násznagy nemsokára visszamegy, de a legény ott ma-rad.⁴¹ Kalotaszegen néha a vőlegény maga megy át a meny-asszony házához megtömött tarisznyával s az estét ott tölti.⁴² Bükkös környékén a legény egyedül s titokban megy át, amikor náluk javában folyik a tánc; kémlelődik s egy hívével kihi-vatja a leányt. De ha észreveszik a legényt, elfogják mint nem közjük való, beviszik s addig nem eresztik szabadon, míg násznagya egy veder borral ki nem váltja.⁴³

Az Alföldön régen a leánypajtások az esküvő előtti éjt együtt töltötték a menyasszonnyal; ezt nevezték leányhálónak.⁴⁴ Az Ormánságban is a jegyesség utolsó napjaiban a meny-asszony leánybarátnői csapatosan mennek hozzá búcsúzni.⁴⁵

A sirató a leány, illetőleg a legény kiválásának ünnepe leány-, vagy legénytársai közül. Amint a székely katolikusok mondják: „vigassággal siratják“ őket, mert elvesztették sors-közösségükből.⁴⁶ Ezért Kalotaszegen bölcs tanácsokkal látják el a kilépő legényt és leányt.⁴⁷ Börvelyben a cigány búcsúnótát hűz s a vőlegény elbúcsúztatja a menyasszonyt leánypajtásai-tól.⁴⁸ Szucsákon a násznagy búcsúztatja ki a vőlegényt és a menyasszonyt a fiatalság közül. Elmondja, hogy a két fiatal most kilép közülök, komoly élethez kezd, megköszöni nevükben az irántuk tanúsított barátságot s végül kívánja, hogy akik már erre a lépésre érettek, kövessék példájukat.⁴⁹ Magyarlapá-don temetésszerű, de alapjában kómikus szertartással bú-csúztatják a legényt. Deszkára fektetve kinyújtóztatják, kezé-hez fabábút kötnek s beviszik a szoba közepére. A cigány gyász-hoz illő szomorú nótákat játszik fejénél. A legény a zene üte-mére lassankint mozgatni kezdi lábát s kezével a fabábút a deszka oldalához ütögeti; gyorsabb ütemre gyorsul a mozgás is, végre felugrik, összeüti bokáját és nagyot rikkantva járja végig szaporáját.⁵⁰

A lányok búcsúja leánytársaiktól néhol a templomban folyik le. Hétfaluban az összehívott lányok ünnepi öltönyük-ben jelennek meg a férjhezmenő lány lakásán; odamegy a vő-legény nővére vagy közeli nőrokona is és ennek vezetése alatt csoportosan vonulnak harangozás után a templomba. Ugyan-így mennek majd vecsernyére is, amelynek végén a lelkész a

menyasszonyt elbúcsúztatja az ifjúságtól, leánytársaságától és barátnőitől.⁵¹ A tiszapolgári palócoknál a menyasszony esküvője előtti vasárnap délután litániára menetkor a templom ajtajában csókkal búcsúzik el leánybarátnőitől.⁵²

Sok helyen egyúttal ez a leánybúcsú a csigacsinálás kalákás alkalmá is. A csigatészta készítés u. i. igen fontos része a lakodalmi előkészületnek. Feljegyzéseink arra mutatnak, hogy a csigaleves a lakodalmi ebédnek elmaradhatatlan tartozéka az ország bizonyos területein, sőt régi feljegyzések szerint csak a lakodalomra készítették.

A szokás neve nem mindenütt egyező. Debrecenben,⁵³ Földesen,⁵⁴ a Nyírségen⁵⁵ csigataposás-nak nevezik, Földesen⁵⁶ csigavigtaposás-nak is, Hajduhadházán⁵⁷ csigapergető-nek, a Nyírségen és Tiszabüdön⁵⁸ huszká-nak, másutt általában csigacsinálás a neve, vagy pedig nincs közelebbi elnevezése.

A csigacsinálás napja Albison egy-két héttel a lakodalom előtt,⁵⁹ ugyanígy az Alföldön is,⁶⁰ — Veszprém megye református népénél⁶¹ s a palócoknál⁶² a lagzi előtt két nappal, Földesen a hivatás napján,⁶³ másutt a lakodalom előtti vasárnap,⁶⁴ a Hajduságban két-három egymásután következő vasárnap,⁶⁵ néhol a lakodalom előtti nap délutánján,⁶⁶ Kisgyőrön a lakodalom napján⁶⁷ tartják. Igen érdekes jelenség s egyben — más bizonyítékok mellett — a kézfogónak a lakodalommal egyenlő jelentőségére mutat az a körülmény, hogy Debrecenben a kézfogó előtt is van csigakészítés.⁶⁸

Néhol külön hívják meg a szereplőket;⁶⁹ így pl. Nagyszalontán a kis vőfély hívja össze a segítő lányokat.⁷⁰ A csigakészítésben általános meghatározással asszonyok (rokon-, szomszéd-, ismerős asszonyok) és leányok vesznek részt; néhol azonban csak leányok,⁷¹ Nagyszalontán pl. az ú. n. csigacsináló lányok, akik fehér kötőjükben viszik a csigatészta készítéséhez szükséges ajándéktajásokat és hónuk alatt a bordát.⁷² Ez az ajándékvitel szokásos még Kisgyőrön és Tószegen is. Debreceni leírás szerint teljes munkamegosztással dolgoznak: az egyik asszony gyúrja, a másik nyújtja, a harmadik vágja a tésztát, a jókedvű leánysereg pedig a bordákon csinálja a levescsigát; a kész tésztát aztán rostán tűz felett szárítják.⁷³

A csigakészítést a legtöbb helyen lakomával fejezik be. Amint egy földesi leírásból tudjuk: estefelé beköszönnek a férfiak s a meghívott legények is és a háziak jóltartják őket valami „hirtelenlett” vacsorával. Étkezés után nekiállnak „eltaposni a

csigát": táncolnak.⁷⁴ Más leírásból megtudjuk a lakoma szokásos étrendjét is: csigaleves, pörköltkrumpli, kalács és bor.⁷⁵ Az Alföldön a csigakészítés alatt az asszonyok néhol öt-hat akó bort is megittak. (!)⁷⁶ A cserhádi járásban a munka végeztével táncra perdülnek ez a *konyhatánc*, amelynek cigányos költségeit a lányok fedezik.⁷⁷

Kisgyőrben a menyasszony vőfélyét röviden *csigacsináló*-nak nevezik; ez u. i. így jelenti be a meghívást: „Itt volt a csigacsináló!” Akihez nem a csigacsináló megy el, hanem csak a vőlegényes ház vőfélye, az akár otthon is maradhat, mert nem lesz szívesen látott vendég.⁷⁸

A leányok s legények köréből kiválás jelentős esemény, hiszen a házasok életkorcsoportjába való átlépés új és fontos kötelességek elé állítja az embert. A magyar szokásból az ilyenkor mindenütt szokásos mágikus, gonoszűző szokások szinte teljesen hiányoznak. Komoly elbúcsúzás ez a gondtalan fiataloktól, csak erdélyi elnevezése: „sirató” emlékeztet szomorú voltára, mert ténylegesen „vigassággal siratják” őket. Természetesen, mint minden szokásban, itt is számtalan keveredést, elcsúszást találunk: Ilyen pl. az álrúhas alakok bemutatása a menyasszony helyett, az utasok képében való szálláskérés; a magyarlapádi temetésszerű játék pedig a téltemetés szokásából került ide. A templomban történő búcsú pedig kétségtelenül az egyház beavatkozása.

A szokás legrészletesebben Erdélyben tartotta fenn magát, az ország más részéből csak szórványos adataink vannak, de teljesen itt sem ismeretlen. A főkép Tiszántúl szokásos csigataposás pedig minden valószínűség szerint kalákás mulatsággal egybekötött leánybúcsú.

Szendrey Ákos.

¹ Népünk és Nyelvünk 3:211 és 263; v. ö. még „A népi ruházkodás életkorjelző jelentősége” c. dolgozatomat (Ethn. 42:76), amelyben többek közt a leányból asszonnyá, legényből férfivé való átmenet viseletbeli változásának jelentőségét ismertettem. — ² Jankó J., Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe 214, Orbán Balázs, Székelyföld 5:222., Kövári, Magyarország és Erdély képekben 3:138. — ³ Domonkos P. Péter, A moldvai magyarság 131., Nyr. 30:176., Erdélyi Múzeum 35:156., Rubinyi M., Tanulmányok a moldvai csángók nyelvjárásáról 25. — ⁴ Erd. Múz. 35:156. — ⁵ Vasárnapi Ujság 1864. 29., Réső, Magyarországi Népszokások 32, Bak-say S., Összegyűjtött irodalmi dolgozatai 3:43. — ⁶ Gunda Béla gy. — ⁷ sfj. — ⁸ Honderű 1845. 1. 14. sz., Réső 102. — ⁹ Földr. Közl. 18:240. — ¹⁰ Szabolcs vm. mon. 172. — ¹¹ Kolumbán L., A hétfalusi csángók. 53. — ¹² Szilágyi 272. — ¹³ Réső 283. — ¹⁴ Orbán 1:99. — ¹⁵ sfj. — ¹⁶ Nagykőrösi Hírlap 1914. 14. sz. — ¹⁷ Jankó, Kalotaszeg 147. — ¹⁸ Kolumbán 53. — ¹⁹ Orbán 1:99. — ²⁰ Tudománytár 1834. II. 221. — ²¹ Erdély Népei 3:26. — ²² A. M. Birkbeck, Rural and historical gleanings from eastern

Europe. London. 1854. 274. — ²³ Tudománystár 1834. II. 221. — ²⁴ Orbán 1: 99. — ²⁵ Erdély Népei 3: 26. — ²⁶ Kádár J.: Szolnok-Doboka vm. mon. 2: 553. — ²⁷ Jankó 214., Erdély 3: 188. — ²⁸ Népr. Ért. 7: 5. — ²⁹ Kádár 2: 553. — ³⁰ Lázár 80. — ³¹ Jankó 147. — ³² Jankó 214., Erdély 3: 183. — ³³ Erdély 6: 54. — ³⁴ Kádár 2: 553. — ³⁵ Orbán 1: 99. — ³⁶ Nagykőrösi Hírlap 1914. 37. évf. — ³⁷ Felsődunatáj, Honderű 1845. 1: 14. sz., Rész 102, Csepelsziget, Földr. Közl. 18: 240., Magyardecse, Kádár 2: 553. — ³⁸ Jankó 214., Erdély 3: 183. — ³⁹ Nagykőrösi Hírlap 1914. 37. évf. — ⁴⁰ Kádár 2: 553. — ⁴¹ Lázár 80. — ⁴² Jankó 147. — ⁴³ Lázár 80. — ⁴⁴ Vasárnapi Ujs. 1864. 29., Rész 32., Baksay 3: 43. — ⁴⁵ Lukácsy Imre, Ormánység népe. 25. — ⁴⁶ Regelő István bácsi 192., — ⁴⁷ Erdély 15: 178. — ⁴⁸ Czirbusz Géza gyűjt. — ⁴⁹ Erd. Népr. 3: 26. — ⁵⁰ Lázár 80. — ⁵¹ Kolumbán 53. — ⁵² Szabolcs vm. mon. 172. — ⁵³ Zelizy 283. — ⁵⁴ Ethn. 42: 98 és sfj. — ⁵⁵ Szabolcs vm. mon. 163. — ⁵⁶ Ethn. 42: 98. — ⁵⁷ Am Urquell 1894: 288. — ⁵⁸ Szabolcs vm. mon. 163 és 174. — ⁵⁹ sfj. — ⁶⁰ Baksay 3: 50. — ⁶¹ Dunántúli Protestáns Lapok 15: 449. — ⁶² Ethn. 5: 41. — ⁶³ sfj. — ⁶⁴ Hajdúhadház, Am Urquell 1894: 288., Nyírség, Szabolcs vm. mon. 163., Sárrét, Osváth 38., Kiskunhalas, Ethn. 1384., Pest vm. mon. 2: 11., Balatonmellék, Jankó 388. — ⁶⁵ sfj. — ⁶⁶ Földes, Ethn. 42: 98., Tiszabüd, Szabolcs vm. mon. 174., Szalonta, Móczár 207., Cserháti járás, Abaujm., Ethn. 42: 35. — ⁶⁷ Bp. H. 1929. 151. sz. — ⁶⁸ Zelizy 283. — ⁶⁹ Földes, Ethn. 42: 98., Kisgyőr, BpH. 1929. 151. sz., Ethn. 42: 35., Tószeg, sfj. — ⁷⁰ Móczár 207. — ⁷¹ Nagyszénás, Gunda B. gy., Abaujm. Cserháti járás, Ethn. 9: 132. — ⁷² Móczár 207. — ⁷³ Zelizy 283. — ⁷⁴ Ethn. 42: 98. — ⁷⁵ uo. sfj. — ⁷⁶ Rész 33., Vas. Ujs. 1864: 29. — ⁷⁷ Ethn. 9: 132., vö. még Debrecen, Zelizy 283., Hajdúság sfj., Nyírség, Tiszabüd, Szabolcs vm. mon. 163 és 174., Tószeg sfj., Sárrét, Osváth 38. — ⁷⁸ Ethn. 42: 35.

(*Deutscher Auszug*) — **Die Beweinung.** So wird gewöhnlich das fröhliche Fest der Ausscheidung der Verlobten aus ihrer Altersklasse genannt. Es ist besonders in Siebenbürgen im Brauche. In einigen Gegenden ist es noch mit gemeinschaftlichen Vorbereitungen zur Hochzeit (Schnecken- teigverfertigung) verknüpft, und einigemal gibt es bei diesem Fest auch Vermengungen mit Elementen anderer Bräuche.

Színül teljes

Összehasonlító mondattanunknak talán a határozókról szóló része az, amellyel eddig legtözetesebben foglalkoztak. Igaz ugyan, hogy éppen a határozók körében különösen sűrűn érvényesülnek analógiás hatások, gyakori ezen a téren az idegen szerkezetek hatása is, azonfelül számolni kell azzal is, hogy szerkezetek egyezése egymással rokon nyelvekben is az észjárás azonosságán is alapulhat anélkül, hogy az egyező szerkezetek egymással genetikus kapcsolatban lennének; mégis az úgyszólván valamennyi rokon nyelvre is kiterjedő beható mondattani tanulmányoknak eredményeül az ősrégi egyező határozós szerkezetek egész sorának feltárását vártuk. Annál meglepőbb volt, hogy Klemm Antal is, Kertész Manó is egyöntetűen kénytelen volt megállapítani, hogy „a határozó viszonyok

kifejezésében aránylag kevés egyezést találunk a finnugor nyelvek között" (Klemm MNy. XVIII, 14). Klemm mindössze a *valamibe belehal, belevénül, belefárad*-féle lativusi szerkezeteket, továbbá az ablativusi hasonlítóhatározót (*menden embérekídi búrósn* Bécsi K. 89) említi mint jellemző közös finnugor sajátosságokat a határozók köréből, Kertész szerint pedig csak a *hal, vesz, marad, hagy*-féle igék lativusi szerkezete az, amit eddig közös finnugor határozós szerkezetnek sikerült kimutatni (MNy. X, 57). Azonban tagadhatatlan, hogy ennél sokkal több a közös finnugor sajátosság és finnugor örökség határozós szerkezeteinkben. Hiszen pl., hogy csak egy ilyen szerkezetre mutassunk rá, az egyezések sorából nem szabad kihagynunk azt a jellemző fgr. ablativusi szerkezetet, amelyet a *keres, talál* igékkel kapcsolatban figyelhetünk meg, amint ezt utóbb Magyar tört. mondattanában (159., 161. l.) Klemm is kiemelte (pl. *mésszünnen ne keressünk ez dologban bizonytságot* Pázmány). Ezek, valamint a fent említett, lativusszal kapcsolatos igék nem fejeznek ki mozgást, mégis határozós szerkezeteikben részint eredetibb jelentésük alapján, részint a nyugvás képzetének a mozgás képzetével való társulása következtében a cselekvést nem folyamatosnak, valahol történőnek, végbemenőnek, hanem sokkal elevenebben: valahonnan kiindulónak vagy valahová irányulónak tüntetik fel. Így aztán más szemlélet nyilvánul meg itt a finnugor határozós szerkezetben, mint a megfelelő idg. kapcsolatban: az indogermán 'ott hagy valamit', a finnugor ugyanazt a dolgot 'oda hagyja'; az indogermán 'valahol keres, talál valamit', a finnugor meg 'valamerről, valahonnan keresi, találja' azt a dolgot (vö. Klemm id. m. 158, Fokos Nyr. XLIV, 131).

A fontosabb ősi határozós szerkezetek összefoglalását más alkalomra hagyjuk; itt ezúttal csak egy ilyen régi szerkezetre kívánunk rámutatni; amelynek eddigi magyarázatai nem elégíthetnek ki bennünket.

Olyan kifejezésekben, mint: *az ő kouászszában kóniókig essett*. (Balásfi Tamás; l. NySz. II, 403), *torkig merült adósságba a szabóknál, fülíg a kalmároknál* (Faludi; l. NySz. II, 772), *derekáig ér a víz* stb. -ig ragos lativusi (határvető, terminativusi) határozót találunk éppúgy, mint az indogermán nyelvekben általában (vö. pl. ném. *bis über die Ohren in Schulden stecken* 'nyakig úszni az adósságban' Simonyi, Német és magy. szólások 342; *das Wasser reicht ihm bis an den Hals* 'a víz a nyakáig ér' uo. 291).

Igy mondjuk ma ezt is: *szinig töltött pohár, szinültig töltött pohár* (CzF.) és régebben is: *aranycsésze, ki szinig töltve vagyon borral* (TKis; l. NySz. III, 245). De ismeretes, hogy régebben ebben az értelemben ('usque ad summum') inkább a *szinül* alakot használták; pl. *mynden yo yzew venereekókkal zynewl tellyes* Erdy K. 432; *telczeetek be mynd zynwl az vydreketh vyzzel, es be telteek mynd zynwl* Jord K. 627 (vö. Simonyi, MHat. I, 323, 339).

Az *-ül, -ül* tudvalevőleg az ablativus ragja; a *szinül* szóban tehát tkp. honnan? kérdésre felelő ablativusi határozóval van dolgunk, vagyis *szinül teljes* a. m. 'szintől teljes'. Ugyancsak ablativusi a jelentése a *szinül* határozóval azonos értelmű *szinüleg, szinülen*-nek (NySz. III, 257; vö. Klemm id. m. 209, 208).¹

Mindenesetre feltűnőnek érezzük a régi 'szintől teljes' szerkezetben megnyilvánuló észjárást, de még különösebbnek fogjuk ezt a használatot találni, ha azt látjuk, hogy több rokon nyelvben is megvan a pontos mása. Így elsősorban a finnben: pl. *itsen lauloi Joukahaisen, lauloi suohon suonivöistä, niittyhyn nivuslihoista, kankahasen kainaloista* 'magát Joukahajnent pedig mély mocsárba dallá övig (tkp. derékből), kastos rétbe köldöktájig (tkp. csipőhúsból), homokföldbe hónaljáig (tkp. hónaljából)' (Kalevala III, 327–330, Vikár ford.); *meni myötänsä merehen, sukkarihmasta sulahan, vyötäröistä veen sisähän* 'ment egészen a tengerbe, kapcsakötésig (tkp. harisnyakötőből) a lébe, övedzőig (tkp. -ből) víz ölébe' (uo. XV, 246–8). (Más példák uo. XLV, 121–2, L, 419–420; vö. még Beke NyK. XLI, 255.) Hasonló szerkezetet ismer valószínűleg a cseremis is: *püästa βat mälänem konḡḡla-ḡḡḡts 'im* Damme geht mir das Wasser bis mitten an die Brust' (Ramstedt, SUS. Toim. XVII, 143; vö. Beke, Nyr. L, 158). Ilyen kapcsolattal van talán dolgunk még a következő osztják mondatban is: *χuit kuret jara suḡa kerḡt. ätte-kēdžeat severmāi, čānč vičivet čupa χojāi* '(als) die Beine ihres Mannes in eine andere Ecke fielen, wurden sie (vom ostjakischen Helden) mit dem Schwerte getroffen; bis zu den Knieen wurden

¹ A *szinültig* alak valószínűleg a *csordultig* analógiájára keletkezett (vö. NySz. I, 453). Budenz szerint ez a szó a *szinület* szó ragos alakja (l. MNyszet VI, 545; Szinnyi MNy. XIX, 19). P. Thewrewk Emil így elemzi a szót: *szin-ültig* 'ami oly magos, hogy már szint ül' (Nyr. X, 70). Beke pedig (Nyr. L, 158) így: *szinül -t* (pleonasztikus lokativusi *-i*) *-ig* (a *szinig, szintig* hatása alatt).

sie in Stücke gehauen' (Patk. II, 62; de vö. Paas.-Donner 721. és 3024. sz.).

Hogyan magyarázandók ezek a feltűnő ablativusi szerkezetek?

Simonyi a *színül* magyarázatában az *-ul, -ül* ragnak idővel gyakorivá vált locativusi jelentéséből indul ki (vö. *hátsul, belül*); „nem csoda, hogy egyéb locativusok módjára fölvették a lativusi jelentést“ (MHat. I, 323). Ezen az alapon a *színül teljes* szerkezetet ugyanolyan határozónak tekintti, mint a *homlokul vág, poful vág*-féle kapcsolatokat. Ilyen határozót lát Lehr is ebben a nép nyelvéből idézett példájában: *színül van a köcsög* (színül-szint, színül-szintig) (MNY. IV, 101). Így fogja fel a *színül* határozót Klemm is: „az ablativusi *-l locativusi*, majd *lativusi* jelentést vett föl“ (id. m. 206). Beke szerint (Nyr. L, 158) az ablativus itt prolativusi jelentésben használatos (tehát mintegy: 'színe mentén, színe körül, színén teljes'), mint ahogyan az ablativus igen gyakran szolgál a finnugorságban a prolativusi viszony jelölésére (vö. NyK. XLI, 241). Osztják példánk csakugyan így is magyarázható ('térdben, térdénél, térde tájékán kettévágta'), de már a m. *színül*, valamint a finn (és cseremis) szerkezet esetében az említett magyarázatok egyikét sem fogadhatjuk el.

Ezekben a kifejezésekben nyilván más észjárással, más szemlélettel van dolgunk, mint az igazi lativusi (terminativusi) kapcsolatokban. A *színül*, azaz *színtől teljes, térdtől vízben áll* ablativusi szerkezetekben megnyilvánuló szemlélet azt állapítja meg, hogy a test honnan kezdve, felületének mely részétől kezdve érintkezik valami idegen tárggyal, anyaggal; a másik szemlélet (*színig teljes, térdig vízben áll*) ellenben azt nézi, hogy valami meddig, felületének mely részéig érintkezik az idegen anyaggal, tárggyal.

Hogy magyarázatunk helyes, hogy valóban igazi ablativusszal, nem pedig locativusi vagy prolativusi viszonnal van dolgunk, azt szépen bizonyítja az is, hogy ez a szerkezet világos ablativusi értékkel a törökségben is megvan. Így pl. a csuvasban ezt a mondatot jegyezte fel Reguly: *tübüreneh tyr toldarne* 'egész tetőig tele van rakva gabnával (a csűr; tkp. egész a tetőről föl van töltve gabona)' Reg.-Budenz NyK. II, 259. Igen jellemző a következő adakái kifejezés is, melyet Kúnos szövegeiben (Türk. Volksmärchen aus Adakale 35) találunk: *kulaktan āşik oldum* 'ich verliebte mich bis über die Ohren' (tkp. 'fültől szerelmes'). Hasonló észjárást látunk

egyébként a latinban is olyan kapcsolatokban, mint: *lateri capulo tenus abdidit ensem* 'markolatig döfte kardját oldalába' (Verg. Aen. II, 553); *ore tenus* 'szinültig' PP. (NySz. III, 257).

De közel állnak az itt tárgyalt szerkezethez a következő kifejezések is: *többől vágták le a karját; többől kivágni, kiirtani a fát* (Cz F. VI, 384); *sok fő varok többől kieghtek vala; a tziprós-fákat többől ki venni* 'eximere cupressos cum radicibus' (NySz. III, 726). (Hasonló kifejezések más nyelvekben is találhatók.) Ezekben a kapcsolatokban is a cselekvés eredményét látjuk magunk előtt és megállapítjuk; hogy ez honnan kezdve figyelhető meg, hogy a levágás, kivágás stb. honnan kezdve érte a kart, a fát stb.; a lativusi kifejezések pedig (mint *tövíg romlott* 'tönkre jutott' Nyr. II, 232; l. Klemm id. m. 203) arra utalnak, hogy a külső behatás meddig, a tárgy melyik részéig terjedt.

Szinül teljes tehát igazi ablativusi szerkezet és azt fejezi ki, hogy a megtöltés eredményeképpen az edény (felülről tekintve) a színétől kezdve végig teljes, tele van; a *színig teljes* kifejezésben pedig az a szemlélet nyilatkozik meg, hogy (alulról tekintve) az edény végig, egészen a színéig jutott érintkezésbe az idegen anyaggal.

Persze más kérdés az, vajjon ősi finnugor szerkezettel állunk-e itt szemben, vagy pedig csak egyező szemléleten, eljáráson alapuló kifejezésekkel van-e itt dolgunk, amelyek az egyes nyelvekben egymástól függetlenül is keletkezhettek.

Próbáljunk erre a kérdésre is megfelelni.

Azt, hogy meddig ér valami, ma a magyarban és a fgr. nyelvekben általában lativusszal fejezzük ki; pl. a finnben is: *polviin asti* 'térdig' (Budenz FNY.² 44); a zürjénben is: *koske d'z'is ljm piiin* 'deréki g hóban [áll]'; *tui-vi/las n'aked'z' va vcli* 'az úton egészen a csecsükig ért (tkp. volt) a víz' (Fokos, Zürj. szövegek 205) stb.

Vegyük mármost figyelembe, hogy a cikkünk elején említett régi és kétségtelenül eredetibb lativusi és ablativusi szerkezetek mellett ma a fgr. nyelvekben locativusi szerkezetek is használatosak (ott hagy, ott keres); ez az újabb használat egyfelől az igé eredetibb jelentésének elhomályosodására, másfelől egyéb, csak locativusszal szerkeszthető igék hatására, de jórészt a környező idegen nyelvek befolyására vezethető vissza. Ennek alapján teljes joggal arra gondolhatunk, hogy a *szinül teljes* szerkezetben is egy ősi fgr. szerkezet őrződött meg,

amelyet azonban a *színig teljes* szerkezet lassankint kiszorított. Ez az utóbbi lativusi szerkezet is bizonyosan ősrégi (olyan kapcsolatokban, mint: *tetőtől talpig; szakáll a földig ért*, alig is lehetne mást, mint lativust használni); az ablativusi szerkezet elavulását elősegítette az a körülmény, hogy a fgr. nyelvekkel érintkező idg. nyelvek is lativusszal fejezik ki ezt a határozói viszonyt.

Természetesen addig, míg több adat, különösen régi adatok nem állanak rendelkezésünkre, a kérdés nem dönthető el véglegesen. De annyit kétségtelenül tisztáztak már az itt ismertetett adatok, hogy a m. *színül teljes* kapcsolatban eredeti, honnan? kérdésre felelő ablativusi határozóval van dolgunk, és hogy ennek a használatnak a rokon nyelvekben is észlelhető jellemző szemlélet az alapja.

Fokos Dávid.

(*Deutscher Auszug.*) In der älteren Literatur heisst es neben dem auch heute gebräuchlichen *színig teljes* 'bis an den Rand, bis zum Rande voll' häufig auch *színül teljes* mit dem Ablativsuffix, also wörtlich: 'vom Rande an voll'. Diesem Gebrauch, welcher sich auch in einigen finnisch-ugrischen, aber ebenso in anderen Sprachen nachweisen lässt, liegt eine alte, ursprüngliche Anschauungsweise zugrunde, die nämlich, welche feststellt, *von wo an* der betreffende Gegenstand von oben betrachtet mit etwas anderem in Berührung steht; die andere, natürlich auch alte, lative Konstruktion hingegen macht anschaulich, *bis wohin* sich diese fremde Einwirkung, von unten betrachtet, aufwärts erstreckt.

Nagykőrösi tájszótár

IV.

Csajkos. — 1. Csatakos (l. azt). 2. Becsmérlő jelző, rossz-lábú, csámpás emberekre. „Nem mönnék én olyan idétlen *csajkos* embörhő, ha a dárius kinese mind az üvé vóna is“.

Csajla. — A *csuli*-val teljesen azonos jelentésű és használatú szó.

Csajok. — A reggeli harmat, mikor a ruhára tapad csajkóvá, a ruhám meg csajkossá válik. Míg a fűszálon csillog, addig harmat, de a nadrágomon már csajok.

Csajva. — A nagy család becsmérlő, lenéző megjelölése. „Ide gyüttl lakni akkora *csajvává*, hogy alig férnek a tanya körü“.

Csámborog. — Kódorog, kószál, cél nélkül jár-ke, csa-

varog. „Egész délelőtt a vásárba *csámborgott*, pedig semmi dőga se vót neki“.

Csanak. — Bádog edény, melyet már kimustráltak eredeti rendeltetési köréből és korpát merigetni, moslékot rakni, csirkeitatónak használnak. Gondolom, hogy eredetileg a katonai csajkákat hívták így. „Vigyé mán égy *csanak* vizet a kis-csirkéknek, mert úgy sipákónak, hogy kin hágatni“.

Csárog. — Feleslegesen beszél, értelmetlenül, alap nélkül jártatja a száját.

Csatak. — Ezt kizárólag nagy eső utáni vízesésre alkalmazva használják. Amikor az eső nem cseppekben maradt meg a növényen, hanem azok teljesen át vannak ázva. 1. „Hajnaba gyűttem át a kistanyáru, osz biz égy kicsit *csajkos* lőtt a subám ajja“. 2. „Akkó röggere nagy eső esött, ugyhogy én nem kívántam abba a nagy *csahozba* elinduni“. 3. „Az erdön gyűttünk kö-rösztű, de még a ló füle is csupa *csatak* lőtt“.

Csatrang. — Olyan asszony, lány, vagy gyerek (felnőtt férfira mondani sohasem hallottam), aki sokat szeret hazulról szórakozásképen elmenni (csatangolni). „Olyan az éppen, mint az anyya, egész nap mindig *csatragóni* jár“, „Azt a *csatragot* vötte é, pedig az sohsé fogy ki a möhetnékbü“.

Csattogó. — A szikes kaszáló dúdvanövénye. Valamilyen kákaféle háromszögű éles növény, amelyik akkor szaporodik el, ha a víz miatt a fű kipusztul. „Az idén nagyon rossz termésünk vót, csupa *csattogót* kaszáltunk“.

Csédrók. — Hülye, tökéletlen, hóbortos. „Az az égy kölke van neki, az is olyan *csédrók*, mint az apja“.

Csellőng. — Itt-ott van, ritkán található. „Későn mõntem a vásárba, amikó mán alig *csellőngött* valaki“. „Bizony rossz termésünk lössz az idén, alig *csellőng* égy pár virág a fákon“.

Csempre. — Az az edény, melynek széléből egy darab le van törve, de azért használati értéke megvan. Épen jelentésénél fogva természetes, hogy cserép és porcellán edény szokott csempre lenni. „Nincs annak ögyebe égy pár rossz *csempre* bögréné“.

Cserjegős. — Keményebb természetű, agyagos és kissé szikes hajlamú szántóföld jelzője.

Cservenyigé, csercsap. — Az egy évnél idősebb szőlővenyigé, monyas venyige. Ez termi a szőlőt.

Csiba, csiba-te. — A kutya elküldésére használt vezényszó. Legkevésbé szigorú elküldési szándékot fejezi ki a „kutyka te“, ennél már határozottabb a „csiba te“, még szigorúbb, amit

már egyidejűleg a testi fenyíték is rendesen követ a „takarocete”.

Csikar. — Karmol körömmel. „Úgy mögesikart, hogy ki-vérözte a képemet”.

Csikász. — Valakitől valami nem nagyon értékes tárgyat nem teljesen tisztességes úton megszerezni. Bizonyos csalafintaságot, ravaszságot használ fel a megszerzésére. Azonban nem jelent a cselekedet erkölcsi megbélyegzést, nem becstelenség. „Addig-addig dörgölődött az ángyáhó, hogy a végén mégis csak *ecsikászt* a rokonok elő a nagy rézüstöt”.

Csikó. — Szőlőkötözéskor, a kötöző után a bekötésből ki-maradt venyige, amelyet elfelejtettek összekötni.

Csilling-csáng. — Apró, hitvány termés. „Hát bizom' elég gyöngye szüretünk vót, mer ami vót, az is csak olyan *csilling-csáng*”.

Csimaz. — Poloska.

Csimbók. — A jószágon fürtökbe összeragadt szőresomó. Amikor a kutya szőre pld. a sártól és piszoktól csomókba össze-ragad, hogy valósággal koloncként lógnak rajta. Csak hosszú-szőrű állatnál van. A csimbók, ha szárazak, futás vagy moz-dulás közben összeverődve zörögnek.

Csip-csupp. — Apró, hitvány, jelentéktelen, értéktelen. „Nem ér a neköm sémmi, ha így *csip-csuppozva* fizetöd mög a pénzöm, mer így nem vöszöm sémmi hasznát, úgy éveszelődik, hogy észre sé vöszöm”.

Csipogó. — Gyerek, apró nép. Lenéző ízzel használt meg-jelölés. „Akkora temetést röndözött a, hogy még a *csipogójának* is gyászruhát vött”.

Csiszlik. — A csizmadiának és a cipésznek félig gúnyos, de inkább lenéző jelentőségű neve. „Ezé ugyan kár vót annyira rázni a rongyot, hogy a végén egy sémmitlen *csiszlikhő* mönt”.

Csobolyó. — Kint a mezőn használt fából készült vízedény, ott használják, ahol a korsó kicsi volna. Használják bornak is, de hasonlóképen csak kint tanyai munka alkalmával, illetve akkor, amikor a tanyától távol tartózkodnak.

Csócsál. — Valamit összerág a nélkül, hogy megenné, öss-zedurkálja az ennivalót, vagy amikor nem tud valaki rágni, mert nincs foga. „Nem igön van annak mán foga, csak össze-csócsálja az ennivalót”.

Csomiszló. — A gyümölcscefre, valamint a szőlő és főtt krumpli letöréséhez használt fafurkó.

Csomó. — 1. Gabonakereszt. 2. Nagyobb tömegnek megjelölése. „Egész *csomó* embör ácsorgott a piacon“. 3. A fában található csomó.

Csomóba áll az orra. — Meg van sértődve valami miatt és ez meglátszik viselkedésén. Durcás. „Ugyan mé szótá neki, egész nap *csomóba* áll az óra végötte“.

Csór. — A csikásznál valamivel súlyosabb természetű illegitim cselekedet. Határozottan lopást jelent, de vagy a tárgy értéktelensége, vagy a felek egymáshoz való viszonya enyhíti *csórássá* a lopást. „*Êcsorta* az apjának a tajtékpipáját, oszt avvá feszeltöött“.

Csoszka. — A rendőrnek a neve, melyben bizonyos lenézés van.

Csők — Keresztelő alkalmával rendezett családi ünnep.

Csöndörít. — Kanyarít, csavarít, üt. Főleg használják, amikor a hosszú ostorral csapnak. „Nem értünk haza idejire, pedig az uram jó a lovak füle közzé *csöndörített*“.

Csöpörít. — Takarít, spórol, kuporgat, takarékoskodik. Azonban az esetben használják, amikor szegényvagyónú ember kis jövedeleméből is tud félre tenni. A csöpörítőtől sosem lesz gazdag ember, mint esetleg a takarékosból, olyan kicsi az, amit meg tud takarítani. „A müt hétön vött égy házaeskát, aminek az árát a szolgálatábú *csöpörítette*“.

Csuhé. — Kis értékű szénaféle, mely vizes talajon terem, jobban káka, vagy nádféle.

Csuli. — Kajla, lógós. Csuli a kalap, amikor a széle kimegy formájából és ernyedten lóg. Csuli az a disznó, amelyiknek a füle lógós.

Csuma. — A gyümölcsnek a szára. „Vigyázva szöggyétök azt a szívat, hogy lé né szakadjon a *csumája*“.

Csurgás. — Rakodáskor az asztag rakásánál és a hordásnál kihullott és összegyűjtött gabona, mely mindig szebb, mint az átlag, mivel legelőször a legérettebb szemek hullanak el. Ezt szokták legelőször megőrletni és ebből esznek először kenyeret az új termésből.

(Folytatjuk).

Kiss László.

S Z E M L E

Meskó Lajos: Bendeguz. MNy. XXXII. (1936.) 328-29.

Ezen rövid cikk mintegy tömör kivonatát nyújtja az egész pesti nyelvészeti irány módszerbeli sajátosságainak, amelyeknek segítségével pesti nyelvtudósaink a világháború utáni években annyi „felfedezéssel“ lepték meg a tudományos világot, és azért talán nem minden tanulság nélkül való lesz számunkra is a vele való foglalkozás. A cikkben természetesen célzat rejtőzködik, amelyet azonban a szerző hozzáértők előtt már cikkének címével is felfed; az egész t. i. valami török eredetű magyar hunmonda meg-létének körmönfont igazolása akar lenni. Ezt a következtetést azonban majd más lenne hivatva egy jólismert módszer szerint a jámbor és éktelenül tudományosnak látszó cikkből levonni. Szerzőnk ugyanis azért választott cikke címéül Attila atyjának nevéként egyes késői krónikáinkban olvasható *Bendeguz* névváriánst, hogy ily módon török *Bündzügüz* névalakra lyukadhasson ki, amely Jordanes *Mundzucus*-ától független, török eredetű magyar névalaknak lehessen tekinthető. A hiba csupán az, hogy összes középkori krónikáink hun törtéleirének egyedüli forrása Kézai, a hun-krónika szerzője, akinél pedig *Bendacuz* névalak olvasható. Ez a névalak pedig, amint ezt már rég tudták, Kézai forrásának, Jordanesnek, *Mundzucus*-ából származott némi kis olvasási hibákkal: az *u > e* olvasási hiba gyakori (v. ö. Sz. Fü. I. 106), a *M- > B-* tévesztés pedig hallási (diktálási) hibának tekinthető. — Jordanes *Mundzucus*-át Németh Gyula a török *mundžuk* „gyöngy, üveggyöngy“ szóval próbálta magyarázni. Meskó szerint ez a származtatás kifogástalan, ami azonban mindenesetre tévedés. Németh Gyula ugyanis nem vette tekintetbe, hogy a név magyarázatánál nem Jordanes névalakjából kell kiindulni, hanem az egykorú névalakokból, amelyek Theophanes 158 *Ῥορνδοίος*-a és Priskos Rhetor *Μορνδοίονος*-a, ami azt jelenti, hogy a mindkét névalakban szereplő *-di-* eredeti, és így *dž*-vel semmi módon kapcsolatba nem hozható, arról nem is szólva, hogy Theophanes *ho-* szókezdetének elhagyása — úgy látszik — görög nyelvi elvonásnak tekintendő, mivel azt a görög határozott névelőnek értelmezhatték. — De baj van a török *mundžuk* szóval is. Ez a szó ugyanis nem egyszerűen gyöngyöt, hanem a szemverés ellen a nyakban viselt gyöngyöt is jelenti. Valószínűleg elhomályosult összetétel, amelynek első része kétségtelenül a török *mojun*, *mojn* „nyak“ szó, amint ez világosan kitűnik a Németh által feltételezett *mundžuk* szónak karakyrghyz *mojn-čö* „rote Perlen“ és kyrgyz *mojn-šak* „u. a.“ alakjaiból (v. ö. Radloff IV. 2120),¹ amiből az is következik, hogy a IV. században ezen szó első

¹ A szó egyéb variánsai: krimi tatár *bunčuk* „die Muscheln, Kügelchen oder Perlen, die man am Halse der Pferde befestigt“; osmanly *bundžuk* „Glasperlen, kleine Muscheln, falsche Perlen“ (Radloff IV. 1815.).

szótagjában a *mojun* > *mün* összevonás még semmikép sem lehetett meg. Így tehát a *mundžuk* szóalak még Jordanes *Mundzucus* névalakjának a megmagyarázására sem lehetne alkalmas, ha az egykorú névalakokra nem akarnánk is tekintettel lenni.

Németh magyarázata azonban Meskó tetszését sem nyerte meg, mert ennek a révén — úgy látszik — nem tudott volna a magyarnak vélt *Bendeguz* névalakhoz eljutni. Ezért Pais Dezsőnek egy kuriózus ötletéhez folyamodott, aki az Anonymus *Bunger* névalakját *Bünger*-nek olvasva, ezt a nevet a töröknek mondott *bün* (*mün*) „leves“ szóval hozta kapcsolatba. Sőt ezen fura etimológia támogatására még *Bunger* fiának nevére *Borsu*-ra is hivatkozott, jelentési összefüggést gyanítván a két név között. A *Borsu* nevet ugyanis *bors* „Pfeffer“ szavunkkal vette azonosnak, annak ellenére, hogy a *bors* köznév alakja az Anonymus korában még *bursu* volt; de hát ilyen csekély hangeltérések a pesti etimológusokat sohasem szokták zavarni. [Még jó, hogy *Bunger* unokájáról nem sütötték ki, hogy „borsos tokány“ névre hallgatott; ami azonban késik, nem múlik.] — Pais Dezsőnek azonban egyéb „bűnei“ is vannak a *Bunger* név magyarázata körül, az t. i., hogy valami török *bün* „leves“ szó semmiféle török szótárban sem akad. Ő ugyanis ezt a szóalakot csak kikövetkeztette a Radloff szótárban is olvasható *min* > *mün* szóból: egyes török nyelvekben ugyanis nem ritka a *m* > *b*-hangváltozás. Azonban a *mün*-nek jelentése megint nem „leves“, hanem „Fischbrühe“, „Fischsuppe“. De ez a szó is csak az Altáji és Szajáni hegységeknek vidékén élő törzsecskék nyelvében van meg, akikről pedig közismert, hogy eredetileg szamojédok voltak és csak a közelmúltban törökösödtek el. Egy hasonló hangalakú „Fischsuppe“ jelentésű szó azonban a kamasszini szamojédban is van; ez *mî*, *mijü* (v. ö. Castren, Samojed, Wörterverz 221), amellyel az idézett áltörök szó nyilván összefügg. Érdekes, hogy Melich Jánosnak is ugyanilyen módon, vagyis egy szamojéd-török szó segítségével sikerült a *Saroltu* nevet megmagyaráznia. — Miután Meskó a szamojéd halászlével ilyen sikeresen kapcsolatba hozta Attila atyjának a nevét, a név végződésének megmagyarázása már nem fájdította meg a fejét. Egyszerűen elővette Németh Gyula kis török nyelvtanát, ahol szerencsésen talált egy „gyakori“ *džyyyz*, *-džijiz* < *-džiyiz*, *-džuyuz*, *-džüjüz* < *-džüyüz* kicsinyítő képzőt; hogy aztán a török *-dž*-nek mimódon felelhet meg a magyarban *-d-*, az őt már nem bántotta: valahogyan csak volt! Azonban még ezzel a Németh Gyula török nyelvtanában talált török kicsinyítő képzővel is pórul járt. Ilyen török kicsinyítő képző ugyanis nincs, illetve csak Kúnos Ignác Oszmán-török nyelvkönyvében (309. l.) van, amelyre azonban még saját folklore-szövegeiből sem tud élő nyelvi példát idézni. Tőle ezeket a feltételezett összetett képzőket és velük a Kúnos által képzett szóalakokat átvette Radloff és Németh Gyula is. Az azonban bizonyos, hogy

Mesko névmagyarázata ép ezzel lett igazán stilszerűvé. Ilyenformán sikerült ugyanis neki egy hibás olvasaton alapuló nevet egy hibásan feltett török szó és egy hibásan feltételezett török képző segítségével megmagyaráznia. Így aztán igazán nem csodáltnivaló, hogy a hatalmas hunkirály neve végül is a bizonyára meglehetősen gusztusos „szamojéd — és nem szögedi — halászlécske“ értelmet kapta nála.

Igy etimologizálnak ők . . .

Moros Ella.

Csűry Bálint: A népnyelvi bűvárlat módszere. (A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetei, szerkeszti Bakó Elemér. 1. sz. Bp. 1936. — 42 l.)

A népnyelv tanulmányozására akarja buzdítani Csűry az egyetemi ifjúságot s azért nem az újabb módszerek kritikai ismeretét nyújtja, hanem buzdít, kötelességteljesítésre int s a bevált módszer alapismereteit adja a munkára készülő ifjúság számára. E hármas célkitűzés szempontjából választja ki a tárgyalt anyagot is. A buzdítást nemcsak lendületes felszólalással akarja elérni, hanem feleleveníti a nyelvjáráskutatásnak azokat a mozzanatait, amelyek öntudatos kutatómunkára serkenthetnek, bemutatja a nyelvjárástanulmányozás hasznos voltát s megismertet a külföldi törekvések azon mozzanataival, melyek egyrészt lelkesítő hatásúak szép eredményeikkel, másrészt pedig elmaradottságunkra és kötelességteljesítésre figyelmeztetnek bennünket. Az utóbbi célt szolgálja ismeretlen vagy igen kevésbé ismert nyelvjárásaink egybeállítása (21—22. l.) is. A népnyelvkutatás alapelvei közül nem a rendszeres feldolgozás módjaival foglalkozik részletesebben, hanem a gyűjtés technikájával és a feljegyzés módjával. (26—39. l.) Nagy szeretettel jellemzi a gyűjtés különböző módjait. A szókinés gyűjtésében nem a betűrendes, hanem a tárgykörök szerint való gyűjtés híve, mert ez biztosabb eredményekre vezet. A pusztá megfigyelésre szorítkozó passzív gyűjtéssel szemben gyakorlati szempontból a tudakolódzó aktív gyűjtés módjait elemzi részletesen s ebben az elemzésben évtizedes gyűjtőmunkájának gazdag tapasztalatait bőségesen értékesíti és sok hasznos gyakorlati tanácsot ad a kezdő kutató számára. Ez a füzet legrészletesebb, leggyakorlatibb része, melyet vonzóvá tesz a sorok közt lappangó lírai meghatottság s a szerzőnek a tárgya iránt érzett mély, alkotásra serkentő szeretete is. Különösen a tudatos gyűjtés szempontjából igen kíváncsúnak lenné, hogy minél több ifjú kutatót kalauzoljon e kis füzet a népnyelvi bűvárlat rögzös és fáradságos, de messzevezető útjain.

Kelemen József.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. FEBRUÁR

2. FÜZET

Jazyg nyelvemlék Magyarországon

A nagy magyar Alföld, már a történelemelőtti idők óta, állandó sorsközösségben élt Kelet-Európa pusztaságaival. Azok az ősi emberkötelékek, melyek Kelet-Európában az idők mélységeitől kezdve, egészen a történelmi korszak derengéséig éltek, kiterjeszkedésüknek tovagyrúzó hullámvásában ritkán kerültek el a Duna-Tisza völgyét.

A történelmi feljegyzésekből ismeretes, Keletről jövő néphullámvásások során, a skytha nevezetű törzseknek Dáciába való betelepülését a nagyszámú és szinte megférkezhetségtelen látszó iráni nyelvű szarmata elem beözönlése követte. A hun vándorlás emez előfutárai, magukhasználta *Σαρκομάται* nevükön, a Kr. előtti V. században lépték át először a történet küszöbét. Herodotos korában a Don-folyó és a Kaspi-tenger északi partjai közt elterülő síkságon éltek (Herod. IV. 21), mely sztyep-területet, e népelem nevének megváltozása után is, még nagyon sokáig Sarmatia Asiatica néven ismert a régi irodalom.

A Kr. előtti IV. században a szarmata-föld még mindig az Európát Ázsiától elválasztó Don-folyótól keletre kezdődött.¹

A Kr. előtti III. évszázadban azonban (Kr. e. 278-213 közt) a *Θισσαίται* és *Σαυδαράται* nevű szarmata törzsek már távol nyugatabbra, Olbia körül, a Bug alsófolyása mentén említetnek meg (Olbia, Decretum No. 16).²

A skytha név alatt ismert törzs-szövetség meglazulása után pedig, Kr. e. 200 körül, Dél-Oroszország területe a Dontól a Duna-torkolat tájáig szarmata hegemonia alá került.³

¹ Geographica Antiqua, hoc est Scylacis Periplus Maris Mediterranei. Anonymi Periplus Maeotidis paludis & Ponti Euxini... Jakobi Gronovii Lugduni Batavorum 1700. 74.

² Basilius Latyschev, Inscriptiones antiquae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Petropoli, MDCCCLXXXV. I. 38; Vö. Max Vasmer, Iranisches aus Südrussland. Streitberg-Festgabe Leipzig, 1924. 374.

³ Dr. Max Ebert, Südrussland im Altertum. Bonn u. Leipzig, 1921. 340.

Strabo (megh. Kr. u. 14—37 közt) földrajzi könyvei szerint a Ἰαζυγες Σαυμάται nevezetű törzsek ugyancsak a Borysthenes (Dnyeper) és Istros (Duna) folyók közti síkságon tanyáztak getákkal és tyrigetákkal együtt.⁴

A dobrudsai (Scythia Minor) Tomiba száműzött Ovidius (Kr. e. 43—Kr. u. 16) már a Duna jobb partján emlegeti a Sauromatae és Jazyges törzsek nevét (Ex Ponto Epist. Lib. I. ep. 2 79). Az ő korában itt már szélteben-hosszában iráni világ volt. Maga is megtanult szarmatául, mert lakóhelyén legnagyobbbrészt ezen a nyelven kellett beszélnie, ahogy egyik versében meg is éneкли:

Ille ego Romanus vates, ignoscite, Musae,
Sarmatico cogor plurima more loqui.

(Tristium lib. V. El. VII, 66—6).

Ezek a mind nyugatabbra húzódó jazyg-szarmata törzsek valószínűleg a Kr. utáni 20. és 50. esztendő között települtek le a Duna-Tisza mentén⁵, ahonnan most már félelmes lovascsapataikkal csaknem négy évszázadon keresztül nyugtalanították a szomszédos római provinciákat. A magyar Alföldön való megtelepülésük Plinius korában (megh. 79-ben) már befejezett tény volt⁶, s a Kr. utáni 51. évi eseményekkel kapcsolatban Tacitus szintén jazyg-szarmata lovasokról (eques e Sarmatis Jazygibus) beszél⁷.

Ptolemaeus a Kr. utáni II. században ezeket a Duna-Tisza közé letelepült jazygokat Ἰαζυγες οἱ Μεταπόδοι vagyis „kivándorló jazygok“ néven emlegeti (Geogr. Lib. VIII. c. vii) a Maeotis-tenger európai (vagyis nyugati) partvidékén visszamaradó Ἰαζυγες törzsekkel szemben (Lib. VIII c. v). Az iránisagnak ily összefüggő nagy néptenger alakjában való fennmaradása Kelet-Európában, egykét évszázad elmúltával, újabb és még hatalmasabb néphullámozás megindulását segítette elő.

⁴ Strabonis Rerum Geographicarum Libri XVII. Oxonii MDCCCVII. Tom. I-II. Lib. VII. p. 4+2, 10—16.

⁵ Carl Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. II. Banater Sarmaten. Sitzungsber. der philosophisch-historischen Klasse d. Akademie der Wissenschaften in Wien. Nr. XXVII (1923). 181

⁶ ... superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium campos et plana Jazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsati ab his Daci ad Pathissum amnem (sc. tenuere). C. Plini Secundi Naturalis Historiae Lib. IV, 25.

⁷ C. Cornelli Taciti Opera. Lipsiae 1829. I-II. Annalium Lib. XII. c. XXIX.

A közel négy évszázadon keresztül húzódó jazyg-szarmata háborúk története nem tartozhatik e szűkre szabott kutatás keretei közé. A néptörténeti vizsgálatok során ez utóbbi jelenségeknek egyébként is másodrendű jelentősége van. Egy dolgot azonban, mindeme hosszú kalandozások, sorcsapások és háborúk végén, épen településtörténeti vonatkozásánál fogva, megemlíthetünk mégis. A magyar Alföld jazyg-szarmata törzsei a Kr. utáni IV. század közepén, számbelileg megfogyatkozva, többször leigáztatva, nem voltak immár számottevő ellenfelei a római légióknak. Mint élő ethnikai tényezők azonban jelen voltak mégis a Duna-Tisza között. A 375/6. évi hun vándorlás még itt találta őket⁸. A nagy hun törzs-szövetség őket is magába verte. Az új politikai alakuláson belül, és nyilván az egykorú kútfők szűkszávúsága miatt is, nemzeti nevük nem szerepelt többé a Duna-medence történetében.

Kelet-Európának eme számbeli erejénél fogva is igen nagy-súlyú népeleme azonban önönmagának emlékét nem csupán a nevével kapcsolatos kemény háborúk és messzire elható vándorlások történeti leírásában hagyta hátra. A szarmatáknak egykorú nyelvmaradványaik is vannak. Sőt elmondhatjuk, hogy az ismert irodalmi és epigraphiai emlékek, Kelet-Európa régi történeti népei közül, egyetlen más nép nyelvéből sem őriztek meg annyi alak-tani, de főként szókincsbeli anyagot, mint épen az övékből. E nyelvmaradványok közt azonban, sajátosságoképen, eddig még összefüggő nyelvemlék seholsem bukkant fel. Csupáncsak tulajdon-nevek, főként pedig *s z e m é l y n e v e k* ezek, melyek a Boszporuszi Birodalom területén a régi Chersonesos, Tyras, Olbia, Tanais, Phanagoria, Gorgippia, Theodosia görögnyelvű felirataiban fordulnak elő. Számszerint legtöbb köztük a szűkszávú és stereotip sírköfelirat, s korukra nézve nagyrészt a Kr. utáni II. és III. századra nyúlnak vissza⁹.

De bármennyire csak egy-egy szóból álló szórványos nyelvi anyagot tartalmazzanak is ezek a szarmataföldi görög feliratok, a hosszú időn át tartó régészeti kutatások során ezek az egyszerű vagy összetett személynevek mégis igen tekintélyes gyűjteménnyé szaporodtak. Közöttük meglehetősen nagymennyiségű szókincsbeli

⁸ Carl Patsch, I. m. 214.

⁹ Max Vasmer, *Iranisches aus Südrussland*. Streitberg-Festgabe. Leipzig, 1924 367-375; Basilius Lätyshev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*. Petropoli. Vol. I. MDCCCLXXXV, Vol. II. MDCCCXC, Vol. IV. MDCCCCL.

anyag etymologiai szempontból is ismeretessé vált, és a sűrűn megismétlődő párhuzamok segítségével a szarmata nyelv hangtani képe is határozott formában megállapítható lett. Ez összehasonlító hangtani megállapítások alapján ennek a nyelvnek történeti fejlődésében elért fokozata és a rokon iráni nyelvek csoportjában való helye ma már tisztán áll előttünk. A szarmata nyelv ezek szerint az egykor Dél-Oroszország területén élt régi nyelvek közül, az ó-iránival rokon. Hangtani képére nézve azonban bizonyos szabályszerű hangváltozásokban nyilatkozó továbbfejlődést mutat (ó-iráni *p-* ~ szarm. *f-*; metathesissel ó-iráni *-ðr-* ~ szarm. *-rð-* és ó-iráni *-xr-* ~ szarm. *-rx-*; ó-iráni *pri-* ~ szarm. *fli-*, *li-*; ó-iráni *vi-* ~ szarm. *i-*; ó-iráni *air-* ~ szarm. *ir-*; ó-iráni *-ti-* ~ szarm. *-ci-*; ó-iráni *-aka-* ~ szarm. *-ag* stb.) E hangváltozások tekintetében a történelmi szarmata nyelvhez leginkább az Észak-Kaukázusban mai napiglan is élő oszét nyelv áll közel. A szarmata nyelvben azonban, mindezen hangváltozásbeli egyezések ellenére is, az ó-iránisággal szorosabban kapcsolatos régiességek őriztettek meg, amiért azt fokozatára nézve, és a jelenkori oszét nyelvtől megkülönböztetve, „ó - o s z é t”-nek („altossetisch“) is hívják.¹⁰

A szarmaták Magyarországra betelepült ágának, a jazygoknak nyelvi maradványai, épúgy mint pontusvidéki rokonaiknál, jobbára szintén csak tulajdonnevekből álltak. Onomastikonanyaguk egykori tárházából egy-két nép- és törzsnév (mint *Ἰάζυγες* Strabo VII. p. 442; *Limigantes* Amm. Marc. XVII, 13, ²¹; *Arcaragantes* S. Hieronymi Chronicon ed Migne p. 678), csekélyszámú személynév (mint *Βανάδασιον* [Acc.] *Ζαντικοῦ* [Gen.] Dio Cass. Hist. Rom. Lib. LXXI, 16; *Zizais* Amm. Marc. XVII, 12, ⁹; *Rumonem* et *Zinafurum* et *Fragiledum* subregulos Amm. Marc. XVII, 12, ¹¹; *Usafer* Amm. Marc. XVII, 12, ¹⁴) és végül néhány helységnév (mint *Οὔσκειον*, *Βόρμανον*, *Ἀβιητα*, *Τρισσόον*, *Πάρκα*, *Κάνδανον*, *Πέσσιον*, *Παρτίσκοον* Ptolem. Lib. VIII. c. vii.) maradt ránk.

A szarmata nyelv, a jelenkori oszétéhez való rokonsága mellett, tulajdonképpen az ó-iráni fokozathoz áll közel. A magyarországi jazyg törzsek nyelvmaradványairól ugyanez mondható.

Igy maga a *Ἰάζυγες* népnév mindenek előtt az ó-iráni nyelv

¹⁰ Max V a s m e r, I. m. 367-375; Max V a s m e r, *Skythen. Reallexikon der Vorgeschichte.* XII. 243; Wsewolod M i l l e r, *Die Sprache der Osseten.* (W. G e i g e r-E. K u h n, *Grundriss der iranischen Philologie. Anhang.*) Strassburg, 1903. 7.

segítségével magyaráztatott eddig: ó-oszét *yazug < ó-iráni yazu-, ó-ind yahu- 'rástlos' M. Wasmer, RV. XII. 242.¹¹

Βανάσπιος jazyg király neve legközelebből szintén az ó-iráni segítségével értelmezhető: *vanat-aspa- 'siegreiche Rosse habend'. M. Wasmer, RV. XII. 244.

Ζαντικός jazyg fejedelem nevében az ó-iráni zantu- 'Landkreis, Landbezirk, Gau' jelentésű alapszó rejlik. M. Wasmer, RV. XII. 244.

Fragiledus alkirály nevének első tagjában ugyancsak egy jellegzetes ó-iráni nyelvi elem, a *frā-*, *fra-* Adv. 'vorwärts, voran; fort, weg'; praeverbium. Barth. 974. ismerhető fel.

A *Βόρμανον* és *Κάνδανον* helynevek -av melléknévképzője (= ó-iráni -āna-, ó-perzsa -āna-, új-perzsa -ān, oszét -on mely főnévből melléknévet képez) ugyanazt a régies nyílt -ā- hangzót mutatja a nasális -n előtt is, mely ugyancsak az ó-iráni és a dél-oroszországi szarmata nyelv jellegzetessége volt, az újabberedetű oszét -on hangtani alakjával szemben.¹² A helynevekben rejlő lexikális elemekre nézve ez esetben az oszét nyelv nyújt útbaigazítást:

Kavδ-av alapszavára nézve vö. oszét *kānt* 'Gebäude' Ws. Miller, Wb. 674; sogd *knδ-* 'ville' E. Benveniste, Essai II. 221.

Boqu-av helynév alapszavával az oszét *vārm*, *orm* 'Grube, Keller' Ws. Miller, Wb. 1292. mutat legközelebbi rokonságot.¹³

A magyarországi jazyg-szarmata nyelvmaradványok közt azonban e gyér tulajdonnévi anyagon kívül egy latin nyelvű magyarázattal ellátott, glossa-jellegű köznyelvi szó is megőriztetett. Az ilyen egykorú értelmezéssel ellátott nyelvmaradvány a kutatás során, mindenkor nagyobb figyelmet érdemel, s a nyelvi hovatarozás szempontjából is mindig biztos alapot nyújt.

Ammianus Marcellinus történeti könyvében olvasunk Constantius császár jazyg-hadjáratáról a 359. esztendőben. A császár siriumi téli szállásáról jövet a Duna mellett Acimincumnál szállt

¹¹ Jelentéstani tekintetben vö.: ó-iráni *yazav-*, ó-ind *yahāv-* 'der jüngste; der letzte' Barth. 1280.

¹² Max Vasmer, *Iranisches aus Südrussland*. 369; Ws. Miller, *Die Sprache der Osseten*. 92.

¹³ Bei flüchtiger Aussprache ist es überhaupt schwer zu entscheiden, ob wir *ā* oder *o* nach *v* im Oss. haben; z. B. *vād*, *vod* 'dann'; *dvārttā* neben *dvordtā* und *dordtā*, Plur. von *dvar* 'Thür'. Ws. Miller SO. 24 (§ 22, 5).

táborba a szolgasorból felszabadult limigantes ellen.¹⁴ A jazygok, szemtől-szemben a római sereggel, meghódolást színeltek, s alattvalói hűséget ígérve, átkéredzkedtek a Dunán. A császár itt emelvényt építtetett magának, hogy innen beszéljen leendő alattvalóihoz. Mar-már szólni készült, midőn az egyik jazyg harcos haragjában lábáról lábbelijét lerántotta, a császár felé vágta, s azt kiáltotta: „*marha marha*“, mely Ammianus szerint „őnáluk csatajel“ (marha marha, quod est apud eos signum bellicum... Amm. Marc. Rerum Gestarum L. XIX, 11, 10).

Ez az itt feljegyzett jazyg csatakiáltás az ó-írániban: *mahrka*, 'Tod. Verderben, Vernichtung' Barth. 1146.¹⁵ A jelenkori oszétben ugyanez a szó, azonos alapjelentéssel, még ma is, mint csatakiáltás ismeretes: *margä!* 'Tod! (Kriegsausruf)' Ws. Miller, Wb. 790.

Ezek a szórványos nyelvi nyomokon kívül azonban a magyar föld a jazyg-szarmata nyelvnek egy eddig alig remélt emlékével gazdagítja e hatalmas kelet-európai népről szóló ismereteinket. Egy rövid, de mindamellett mégis összefüggő írott nyelvemlékük került elő egykori, többévszázados lakóhelyükről, a magyar Alföldről. Ez eddig legelsőnek feltűnt nyelvemlékük értékét azon körülmény teszi még értékesebbé, hogy maga e felirat nem rajtuk kívül álló idegen néptől ered, mint ahogy az a pontus-vidéki görög feliratok névanyagánál történt, hanem magának e népnek saját kezéből származó epigraphiai emlékeről van szó.

E jazyg-szarmata nyelvemlék Kecskemét közelében Ladányben határában került napvilágra. Kada Elek, Kecskemét város egykori polgármestere, az 1909. esztendő április havában Ladánybenén. Józsa Pál földjén, jazyg-szarmatakorbeli sírokat ásatott. Az egyik itteni sírban, a halott lábánál, a szarmata temetkezési rítusra jellemző agyagedény volt.¹⁶ A teljesen sértetlen állapotban talált szűrkeszínű agyagedény magassága mindössze 12—12.2 cm., szájának átmérője 8.2 cm. Az edény korongon készült, és nyilvánvalóan római provinciális fazekasmunka. Kifeléhajló keskeny nyaka alatt egyszerű rovátkolt vonal díszíti. Ez alatt és evvel

¹⁴ Acimincum (= Aquincum?) földrajzi meghatározására nézve vö. M. Carl Patsch, l. m. 192.

¹⁵ K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde. III. (1892) 124; M. Vasmer, RV. XII. 245.

¹⁶ I. A. Choynovskij, Kratkija archeologičeskija svjedjenjija o predkach slavjan i rusi, Vyp. I. Kiev, 1896. 35.

párhuzamosan, az edény külső falán egy sor hibátlanul leolvasható írás fut végig. A betűket, valami hegyes fémeszközzel, szemmel láthatóan már a kiégetés után, úgy látszik, közvetlenül a temetési rítus céljára, karcolták rája.

A felirat nem hosszú. Mindössze két szóból és egy tulajdonjegyyszerű harmadik bekarcolásból áll. E szűkszavú felirat azonban ezt az egyébként szegényes sírleletet még így is messze kiemeli az eddig mind Dél-Oroszországból, mind a Duna-Tisza völgyéből ismert szarmata és jazyg régiségek fölé. E történelmi nép ugyanis, két és fél évezredes konok hallgatása után, e halotti edény faláról szólamlík meg a saját nyelvén legeslegelőször.

Ez a szarmatakról szóló régészeti, nép- és nyelvtudományi irodalomban eddig páratlanul álló nyelvemlék hosszú 27 éven keresztül pihent Kecskemét város múzeumában, anélkül, hogy ez idő alatt bárkinek is tudományos érdeklődését magára vonta volna. 1936-ban jelent meg róla először egy rövid ismertetés, megfajtési kísérlettel együtt, a Kalocsai Kollégium nevű évkönyvben, névtelenül „A kecskeméti városi múzeum egy rejtélyes felirata” címén.¹⁷ S bár a névtelen író előtt nem volt ismeretlen az az adottság, hogy kétségen felüli szarmatakorai lelettel áll szemben, e szarmata szöveget mégis... a török nyelv segítségével próbálta megfejteni.

Ezt a kóros tünetet nem számítva, a közleménynek egy érdeme mégis van. A felírtos edényt leemelte a feledésbe burkolt múzeumi polcra, s a nyilvánossághoz közelebb hozta. Ezen az úton jutott a lelet az én tudomásomra is.

A felirat maga azonban, a Kalocsai Kollégium c. évkönyvben közölt facsi ábrá szerint, hiányos és téves másolással került nyilvánosságra. A lelet tanulmányozása végett Kecskemétre kellett utaznom, ahol a városi múzeum igazgatója Szabó Kálmán dr. ezirányban köszönetreméltó előzékenységgel állott segítségemre. Itt a helyszínén most már magam vizsgáltam meg az edény feliratát, mely pontos másolatban ekként közölhető:

¹⁷ Kalocsai Kollégium. A Kalocsai Jézus-társasági Érseki Szent István Gimnázium intézeti lapja. 1936. január hó, 52. szám, 60-62. l.

Görög nagybetűs átírással:

PEIXYIYIΣ . . . NYMAI /

A jazyg törzsek a Duna-Tisza völgyében körül-belül négy évszázadon keresztül éltek a római birodalom tőszomszédságában. Ez a négy évszázad nem csupán harcban telt el. Életüknek hosszabb-rövidebb békés korszakai is voltak, amikor Róma magasabbrendű kultúrája öfeléjük is kisugárzott. Úgy látszik azonban, hogy a betűvetés tudományát mégsem Rómától tanulták. A halotti edény felirata görög eredetű írásjegyekből, még pedig archaikus betűformájú görög írásjegyekből áll.

Ez a régiesjellegű írás nem egykorú a felirat korával. Joggal következtethetünk ebből arra, hogy az írás ismeretének elsajátítása is a szarmata törzsek életének régibb fejezetébe nyúlik vissza. Korábbi pontus-vidéki szállásaikra kell tehát visszakisérnünk őket, hogy ez archaikus görög írással való megismerkedésükre némi világosságot tudjunk deríteni. A Kr. előtti VII. századig kell visszamennünk, abba a korba, midőn a Fekete-tenger északi partjain görög gyarmatosok legelőször vetették meg a lábukat Tyras és Olbia helyén, és körül-belül ugyanakkor, vagy nem sokkal később a Krími-félszigeten Theodosiában és Pantikapaionban.¹⁸ És ugyanezen Kr. előtti VII. század első felére esik az archaikus görög írás korszaka is.¹⁹

A herodotos-korabeli Sarmatia határszélére eső Tanais város alapítása is még igen régi időre mutat. Romjai közt a Kr. előtti V. századra jellemző régészeti anyag jelöli meg az itteni idegen település felső határvonalát.

Ezekből a mindinkább elhatalmasodó és sokasodó görög gyarmatokból terjedeztek el a görög műveltség elemei az innen északfelé élő autochthon őslakosság közé. S bár Herodotos korában a Kr. előtti V. században, a szarmata törzsek még csak a Don-folyótól keletfelé laktak, a Kr. előtti II. században azonban nyugatfelé már az előbbi összes szkýtha területeket is elárasztották egész a Dunáig, behatoltak a görög gyarmatok területére, és Mithridates Boszporuszi Birodalmában mint zsoldosok is nagy tömegben éltek.²⁰ Ez a görög gyarmatokkal és görög műveltséggel való mind közelebbi és mind továbbtartó érintkezés természetsze-

¹⁸ Dr. Max Ebert, Südrussland im Altertum. Bonn u. Leipzig, 1921. 187.

¹⁹ Dr. Hans Jensen, Geschichte der Schrift. Hannover, 1925. 157. 158.

²⁰ Dr. Max Ebert, l. m. 259. 341—3.

rően nem múlhatott el nyomtalanúl a katonai és politikai jelentőségükben fokról-fokra emelkedő nagy nép életében. Sírjaikban hátramaradt műveltségi hagyatékuk igazolja, hogy ez a minden ízében fejlett görög kultúra mily sok vonatkozásban gazdagította a nép anyagi és szellemi javait.²¹ Ezek közé a nagyjelentőségű görög kulturjavak közé tartozott, a ladánybenei jazyg-szarmata felirat beszédes tanúsága szerint, maga az írás is.

Ha írásjegyenként összehasonlítjuk a feliratok betűit az archaikus, ioniai és nyugati-görög írás betűtypusaival, a jazyg-szarmata betűknek első sorban is az archaikus betűsorba való generikus bekapcsolódása szemmel láthatóan kitűnik:

Szarmata Archaikus Ioniai Nyugati görög Hangértéke

Δ	Δ	ΔΔ	ΔΔ	a
Ε	Ε	ΕΕ	ΕΕ	e
ΥΥ	ΥΥ	Υ	Υ	u
Ι		Ι	Ι	i
Μ	Μ	Μ	Μ	m
Ν	Ν	Ν	Ν	n
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	r
Σ	Σ	Σ	Σ	s
Χ		Χ	Χ	kh

A jazyg-szarmata betűknek ez az archaikus jellege különösen az *A, E, Υ, Ρ* graphikai sajátosságainál szembeötlő.

A régiesség leghatározottabb ismertetőjele, t. i. a görög be-

²¹ Vö. Dr. Párducz Mihály, Az első pontus-germán emlékszoport legkorábbi emlékei Magyarországon. (A Berliini Collegium Hungaricum kiadványai 2.) Szeged, 1935. 53.

tűknek sémita eredetéből következő jobbról balra haladó vonalvezetése, a ladánybenei felirat *E*, *Y* és *P* betűiben minden kétséget kizáró módon domborodik ki. E három betűnek ily régítypusú alakban való előfordulása amellet tanuskodik, hogy a jazyg szarmaták pontus-vidéki régi hazájukban görög gyarmatos-szomszédaiktól, akár közvetlenül, akár közvetve, még a görög írás archaikus korszakában tanultak meg írni.

A feliratban lényegbe nem vágó, alkalmasint inkább egyéni gráphikai sajátosságok is vannak, mint amilyeneknek tekinthetjük a következőket:

Az *A* jobb szára kissé eldomborodik.

Az *E* harmadik keresztvonása a feliraton vagy elmosódott, vagy talán el is maradt.

Az *M* kezdőszára szintén nem látszik. Valamint ugyanez az *M* betű folytatólag össze van írva az utána következő *A*-val (a *NYMAI* szóban).

Külön figyelmet érdemel a mondatzáró jobbradúló ferde vonal / is, mely a felirat befejezését jelzi. A körbenfutó szöveg szavainak sorrendje szempontjából ez a befejező jel feltétlenül hasznos útmutatásul szolgál.

A felirat két szava közt nem is annyira íráshoz, mint inkább tulajdonjegyhez hasonlítható bekarcolás látszik.

A ladánybenei jazyg-szarmata feliratnak, a legrégebbi alapítású görög gyarmatokkal való vonatkozásain kívül van még egy másik, igen figyelemreméltó művelődéstörténeti jelentősége is. Ebbe az igen korai kulturérintkezési rétegbe visszanyúló régies görög ábécé-typus ugyanis ezt a jazyg-szarmata feliratot önkénytelenül bizonyos közeli kulturkörü kapcsolatba hozza a nemrég feltárt szeged-nagyszéksósi hun nyelvemlék írástörténeti tanúságával. Ebben a szintén görög eredetű hun írásban hasonlóképp előfordulnak egyes oly archaikus betűk (mint amilyen a gamma, lambda és qoppa betűformája), melyek chronologiailag ugyancsak tetemesen régebbi eredetűek, mint magának a feliratnak kora, vagyis körülbelül a Kr. utáni V. század.²² Mindakét adat, most már egybehangzóan, arra nézve szolgál bizonyítékkal, hogy a Pontus-vidék eredeti őslakossága a közéjük betelepülő görög gyarmatosokkal, hosszú évszázadokon keresztül, meg nem szakadó műveltségi érintkezésben állott. Az írás alapelemei már a gyarmatosítás

²² Mészáros Gyula, Az első hun nyelvemlék, NNy. 1936. 7.

legrégebb korszakában átszivárogtak a környező helyi őslakosság közé.

Dél-oroszországi szarmaták és kaukázus-vidéki hunok, már ez itt vázolt művelődéstörténeti nyomok alapján is, egymás mellett ugyanazon korai történelmi időben, egyugyanazon archaikus görög kulturrétegből kellett, hogy táplálkoztak légyen. Amikor jóval később, a Kr. utáni II. század folyamán, Ptolemaeus földrajzi leírásában a *Xoῦνοι* nevezetű törzsek déloroszországi lakóhelyéről tudomást szerzünk, akkor is a *Ῥωξολανοί* nevű szarmata törzsek tőszomszédságában látjuk őket a Borysthenes (Dnjeper) medencéjében (Ptolem Lib. VIII. c. v. p. 201).

Ez archaikus görög írással lejegyzett jazyg-szarmata szöveg mindezek után, a közvetlenül rokon ó-iráni és élő oszét nyelv segítségével, a benne rejlő lexikális és grammatikai elemek szerint, következőképpen tagolható:

PEIX-ḫ-I-ḫIΣ . . . NY-MA I /

Az egyes elemek rokonnyelvi párhuzamai:

PEIX- ~ ó-iráni *raēk-* 'freilassen, freimachen; jemandem etwas überlassen; im Stich lassen, dem Verderben preisgeben' Barth. 1479.

Az igető vokalizmusára nézve hasonló ó-iráni *-aē-* > újabb *-ei-* fejlődést mutat: ó-iráni *pāiri .daēza-* 'eine rings-, rundum gehende, sich zusammenschliessende Umwallung, Ummauerung' (új-perzsa *pālēz* 'Garten') > gör. *παράδεισος*; ó-iráni **arya-paēsa* 'von arischer Gestalt' > skytha *Ἀριαπειθης* egy szkýtha király neve Herod. IV. 76. 78. Vö. M. Vasmer, RV. XII. 238. Az ó-iráni *-aē-* nek a jelenkori oszétben legnagyobbbrészt nyugati-oszét *-i-*, keleti-oszét *-e-* szokott megfelelni. Ws. Miller, SO. 20; Hübschm. Etym. 85-6.

Az ó-iráni *k* > oszét *χ* fejlődés szintén szabályszerű Vö. Hübschm. Etym. 99. Azonos mássalhangzófejlődés magában az ó-irániiban ugyanezen *raēk-* igetéből: *raēxenah-* 'Erbe, Erbteil' Barth. 1480.

-ḫ-I- a jelenkori oszét *[-u]-y-* p r a e s e n s t ő-képzővel azonos: *ām-buyun*, *ām-biün* 'faulen, modern'; *rā-duyun*, *rā-djün* 'sich irren'; *āftuyun*, *āftjün* 'sich auflegen, treffen, überfallen'; *yew-yuyun*, *iw-γuün* 'vorübergehen, vergehen' Ws. Miller, SO. 65. Eredetileg csak az oszét *-y-* (< ó-iráni *-ya-*) a praesens-tő-képző, az *-u-* ellenben magához a tőhöz tartozik (thematischer Vokal?).

A jazyg-szarmata *-Y-I-* alapjául egy ó-iráni **-u-ya-* komplexum szolgálhatott.

A *-ya*-val képzett praesens-tövek eredetileg túlnyomórészt visszaható (intransitív) jelentéssel bírnak:²³

-YIΣ az indicativus praesens 1. számú 2. személyragjának régies alakja.

Az oszétben az indicativus praesens személyragjai így következnek:

a nyugati oszétben	a keleti oszétben
egyes szám 1. személy <i>-u-n</i>	<i>-i-n</i> (y után <i>-i-n</i>)
2. „ <i>-i-s</i>	<i>-i-s</i>
3. „ <i>-u-i</i>	<i>-i</i>
többes szám 1. „ <i>-ā-n</i>	<i>-ā-m</i>
2. „ <i>-e-tā</i>	<i>-ū-t</i>
3. „ <i>-u-ncā</i>	<i>-i-nc</i> (y után <i>-i-nc</i>).

A nyugati oszét nyelvjárásban az egyesszámú 1. és 3. személyben, majd a többesszámú 3. személyben, továbbá a keleti oszét nyelvjárásban a többesszámú 2. személyben a személyrag előtt föllépő *-u-* hangzó (thematischer Vokal) alkalmasint analógias hatást gyakorolhatott az egyesszámú 2. személyre is, s ennek következtében keletkezhetett itt az *-s* személyrag előtt a feliratban szereplő *-YI-* (*-yi-*) kettősmagánhangzó. Mindezen oszét-nyelvi személyragok előtt fellépő magánhangzók szerepe egyébként, az ó-iráni *-ā-mi*, *-a-hi*, *-a-ti*; *-ā-mahi*, *-a-ta*, *-a-nti* alakokhoz való viszonylatban, nem tartozik máig sem a könnyen tisztázható kérdések sorába. Ws. Miller, SO. 69.

Az egész *PEIX-Y-I-YIΣ* komplexum most már az elmondottak után így fordítható le: „Az enyészetnek átadatsz” (helyesebben „átadódasz.”)

A feliratnak emez első szava tehát közvetlenül magának a halottnak szól. A szöveg ezen részét az utána következő tulajdonjegyszerű bekarcolás nemcsak graphikailag, hanem jelentés és vonatkozás tekintetében is határozottan elválasztja a felirat második szavától, mely következőkép hangzik:

NY-MA-I ~ nyugati oszét *nimay-un*, keleti oszét *nīma-īn* (< *nīmay-in*) „zählen, ehren, Ehre erweisen” Ws. Miller, Wb. 883 Ws. Miller, SO. 17.

²³ Karl Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904. 527 (§ 691).

Az ige-összetételére nézve vö. új-perzsa *ā-mā-y-ad*, 'macht zurecht', *nu-mā-y-ad*, 'zeigt'; ó-iráni *mā(y)*-, 'messen, bilden, bauen; ausmessen mit-, vergleichen' Ws. Miller, SO. 64; Barth. 1165-6. | *NY* ~ keleti oszét *nī*-, nyugati oszét *ni*- ó-perzsa *nī*-, *niy*-, 'nieder', ó-iráni *nī*-, új-perzsa *nī*-) 'Präposition, bezeichnete ursprünglich die Bewegung nach unten' Ws. Miller, SO. 83. | *-I* ~ oszét *-y*- (ó-iráni *-ya*-) a praesentstő képzője (magánhangzón végződő ige-tővek mellett) Ws. Miller, SO. 64.

A szó alakjára nézve nem egyéb, mint maga a tiszta praesentstő, mely a jelenkori keleti oszét nyelvjárásban a *p a r a n c s o l ó m ó d 1. s z á m ú 2. s z e m é l y* ének kifejezésére szolgál. Ws. Miller, SO. 70. 56.

Magyar fordításban: „Tiszteled (őti)!”

A kereszténykorelőtti görög sírkőfeliratok, a Pontus-vidéken épűgy, mint a görög kulturkőr egyéb területén, gyakran végződnek evvel a zárómondattal: . . . *μνήμης χάριν* „Emlékezzél meg a tiszteletéről.”²⁴ A jazyg-szarmata halotti edény feliratának végső szavában felismerhetően e klasszikus görög halotti kultusz és a hosszú századokon át tartó pontusi műveltségi hatás visszamaradt emléke csendűl ki.

* * *

Dél-Oroszország iráni őslakossága a történelem során több ízben bocsátott ki magából vándorrajokat a mai magyar Alföld felé. Az első és egységes nagy iráni település a jazyg-szarmatak nevéhez fűződik. A Kr. utáni I. századtól a IV. századig éltek ezek a Duna és Tisza völgyében, míg csak a IV. század végén ugyanitt megalakuló hatalmas hun törzsszövetségben, ethnikaileg megmaradtak bár, de névleg el nem tűntek. A duna-völgyi hun államalakuláshoz a jazygokon kívül még újabb, Kelet-Európából jött iráni ethnikai elemek járultak. Egykorú kütfő tanúsága szerint, ezek közül valók voltak többek közt a massageták is (Procopius, *De bello vandalico* I. 329), kik a VI. század folyamán még mindig hun néven szerepeltek (I. m. I. 359). Ammianus Marcellinus értesítése alapján ugyanezeket a massagetákat alánoknak is hívták

²⁴ Vö. Basilius Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Petropoli. Vol. I. MDCCCLXXXV. 149* (No. 118, Olbia); Basilius Latyschev, *Inscriptiones graecae in oris Bosphori Cimmerii et Chersonesi Tauricae per annos 1881-1888 repertae. Petropoli, 1890. 6. (No. 1. Kerč).*

(XXIII. 5, 16; XXXI. 2, 12). Amikor Attila halála (453) után a duna-völgyi hun állam felbomlott, a törzsszövetség különböző kötelekei szanaszét vándoroltak. Egyrészüik visszatért Sarmatia Asiaticába, a Dón és Volga közé. Másrészüik elszéledt a Balkán-félsziget felé: Scythia Minorba, Alsó-Moesiába, Dalmáciába, Illyricumba, Thráciába. A történetírás a nagyobb törzsek neveit egykét évszázadon keresztül még szemmel tartotta. A jazyg törzsek nevével azonban már seholsem találkozunk többé.

Kelet-Európa szinte kifogyhatatlannak látszó iráni népessége a XIII. században, más név alatt, újabb emberrajokkal népesítette be a magyar föld egy részét. Legrégibb latin nyelvű adatunk (1323-ból) *Jazones* név alatt emlegeti őket (Fejér, Cod. dipl. VIII. 2:473).²⁵ Magyaros szóalakban a *jász* néven ismert ethnikai elem ez, mely a kun törzsekkel együtt települt le Magyarországon.

Kelet-Európában, új politikai alakulások következtében, a szarmata népnév lassankint kezdte elveszíteni régi jelentőségét. Mind inkább az *aláni* (*Alani* Plin., *Alanoi* Ptolem. stb.) név köré csoportosuló iráni törzsek kezdték irányítani Kelet-Európa történetének további folyását. Ennek az ethnikumnak, s az ő általuk beszélt nyelvnek jelenkori folytatása a Kaukázus északi szakaszán ma is élő *oszét*.

Ennek a hatalmas kelet-európai iráni néptestnek egyik középkori hajtása a magyarországi jászság. Vitán felül áll, hogy a XIII. században még ez iráni nyelven beszélő jászok fajilag és nyelvileg legközvetlenebb rokonságban voltak az egykor ugyanezen a földön annyit emlegetett jazyg néptörzsekkel. Arról is lehet szó, hogy a ladánybenei jazyg-szarmata nyelvemlékben a magyarországi jászság a maga elfelejtett ősi nyelvének első és eddig egyetlen nyelvemlékét lássa. Tévedés volna azonban úgy felfogni a dolgot, mint hogyha a mai magyarországi jászság az egykor ugyancsak a magyar Alföldön élt jazyg nép közvetlen leszármazottja lenne. Ily településtörténeti és chronologiai folytonosságról beszélni sem lehet.

Félreértésre legfeljebb a két népnév közt való látszólagos összefüggés szolgáltatathatna okot, — mint ahogy népnevek megtévesztő összecsengése például a több elmélyedést megkövetelő hunhiungnu kérdéskomplexumot is kétévszázados félremagyarázásra

²⁵ Melich János, A jász népnévről. Magyar Nyelv. VIII. (1912) 194.

kárhoztatta.²⁶ Az egykori ᾿Ιαζυγες és a magyar nyelvhasználatbeli *jász* név közt t. i. semmiféle összefüggés sincsen. A ᾿Ιαζυγες elnevezés eredete ugyanis még a régi szarmata nyelvi fokozat korszakára nyúlik vissza (< **yazug*), a *jász* név hangtani alakja ellenben újabb keletkezésű, és az előbbenitől teljesen eltérő forrásból származik.

A Kaukázus ősnépei közül a grúzok (georgiaiak) a velük szomszédos iráni oszéteket történelmi kútfőikben és élő nyelvükben egyaránt *osi* vagy *ovsi* név alatt ismerik.²⁷ (A szóvégi *-i-* végzet a mássalhangzón végződő főnevek nominativus-képző eleme a grúzban²⁸.) Evvel az ethnikai tartalmú megnevezéssel az iráni népek elterjedési területén, a Kr. utáni II. században másutt is találkozunk még. Ptolemaeus földrajzában Sarmatia Europaea területén az ᾿Οοσιοι nép nevében (Lib. VIII. c. v. p. 201) és Albániában (a mai Daghesztánban, az északkeleti Kaukázusban) az ᾿Οοσινα városnévben (Lib. VIII. c. xi. p. 353) ugyanez a kérdéses alapszó rejlik. Eredetére nézve ugyancsak a kaukázusi nyelvek szolgálnak közelebbi útbaigazítással. A Georgiával északkeletről határos Daghesztán nyelveiben megtaláljuk ezen régi ethnikai megnevezésnek közvetlen forrását és eredeti szójelentését is: a dido és unso nyelvben *os*, az avar nyelvben *oš* (*och*) „people”.²⁹ Főként a dido és unso nyelvbeli *os* szóalak azonos hangtani képe és elsődleges „nép” jelentése, a szónak ezen nyelvterületről való eredete szempontjából, minden esetre figyelemreméltó jelentőséggel bír.³⁰

Ugyanezen kaukázusi eredetű népnévnek nyíltabb szókezdő *a-* hangzós alakja a középkoron keresztül egyes alán törzseknek s egyetemlegesen magának az egész alán népnek megnevezésére is szolgált. Így Ibn Roszteh tudósítása szerint (a Kr. utáni X. szá-

²⁶ A népnevek chronologiai értékének különválasztása szempontjából nem válik különös előnyére az ügynek, ha a magyarországi jászággról szólva régi és téves egyeztetés alapján, németnyelvű szövegezésben, a „Jazyge” népnevet használják.

²⁷ J. Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*. Halle u. Berlin, 1812-4. II. 82. 91. 116. 132; A. Dirr, *Die heutigen Namen der kaukasischen Völker*. Dr. A. Petermanns Mitteilungen. 1908. 54. köt. 212; David. Tchoubinof, *Dictionnaire géorgien-russe-français*. Sanktpeterburg, 1840. 733.

²⁸ A. Dirr, *Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen*. Leipzig, 1928. 58.

²⁹ Jules Klaproth, *Voyage au Mont Caucase et en Georgie*. Paris, MDCCCXXIII. II. 336-7.

³⁰ A népnévnek az ó-iráni *āsu-* „schnell” szóból való magyarázási kísérlete a fentiek után figyelmen kívül esik. Vö. M. Vasmer, RV. XII. 242.

zadból): „Az alán nép négy törzsre oszlik; a nemesség és a király egy *Dōxs-ās* nevű törzsből való...”³¹ Az alakjukra nézve egymáshoz közelálló arab *d* és *r* írásjegyeknek másolási hiba folytán való felcserélésével a törzsnév egy eredeti **Roxs-ās* szóalakból romlott. Ez utóbbi szóösszetétel jelentése kb. „Nemes-ās” volna (oszét *roxs*, *rūxs* „Helle, Licht, leuchtend” Ws. Miller, Wb. 1017). Ugyanaz a szóösszetétel ez, mint amely a **Ρωξ-ολανοί* (Strabo Lib. VII. p. 442; Ptolem. Lib. VIII. c. v. p. 200), *Rhox-olani* (Plin. Nat. Hist. III. 25.) nép nevében látszik.³² A Džaihaninál majd Ibn Rosztehnél említett északkaukázusi *Tūl-ās* nép nevében³³ ugyanily típusú összetétel rejlik. És ugyanebbe a csoportba sorolható még, a tulajdonnév második tagjára nézve, a *Burd-ās* (Ibn Roszteh), *Burt-ās* (Isztakhri; Masz’ūdi) nép neve is.³⁴

Plano Cārpini 1227-iki útleírásában az alán népet magát *As* néven nevezte („Alans ou Asses”). Hasonlóképpen értesít V. Rubruquis is: „Alani qui ibi dicuntur *Aas*” (1252). S a velencei Josafat Barbaro, ki 1436-ban járt Azovban, róluk ugyanezt mondja: „Alanien hat seinen Namen von dem alanischen Volke, das sich in seiner Sprache *As* nennt.”³⁵ A népnévnek hangtanilag azonos változata van meg egy XVI. századbéli „Spisokъ gradomъ russkymъ” jegyzékben is, ahol a mai moldvai *Jasī* (= Jászvásár) az orosz szöveg szerint *Askjy torgъ* („jás -vásár”) alakban fordul elő.³⁶

A jelenkorban az oszétek *Asj*, *Asi* név alatt a török nyelvjárást beszélő balkarok földjét értik („Balkarien” Ws. Miller, Wb. 54), mely a Kubán forrásvidéke körül terül el. A nyugatkaukázusi szvánok ugyancsak *ovs* néven nevezik a Kubán forrásvidéke körül élő karacsaj-törökséget.³⁷ Ezekről a mai u. n. hegyi tatárokról azonban tudni kell, hogy ezek eredetileg iráni nyelvű oszét törzsek

³¹ MHK 194; Robert Bleichsteiner, *Das Volk der Alanen. Berichte des Forschungs-Institutes für Osten und Orient*. Wien, 1918. II. 15.

³² Vö. Robert Bleichsteiner, I. m. 15.

³³ MHK 152; Z. Gombocz, *Osseten-Spuren in Ungarn*. Streitberg-Festgabe. Leipzig, 1924. 105.

³⁴ MHK 158-9. 234. 255, 260-261.

³⁵ Munkácsi B., *Alán nyelvemlékek szókincsünkben*. Ethnographia XV. 1. 5; R. Bleichsteiner, I. m. 8.

³⁶ Melich János, *A jász népnévről*. Magyar Nyelv VIII. (1912) 262. (Idézte J. Kulakovskij, *Alany po svjedzenijam klassičeskich i vizantijjskich pisateljev*. Kiev, 1899. 66.)

³⁷ A. Dirr, *Die heutigen Namen der kaukasischen Völker*. 212.

voltak, melyek csak a nem régi századok folyamán törökösödtek el.³⁸ Szomszédaik által használt megnevezésükben tehát mai napiglan is a kaukázusi népek kollektív köztudatában élő iráni eredetük emléke őriztetett meg.

Az *as* népnév erről az iráni nyelvterületről, aránylag újabban, a belső-ázsiai csagataj-irodalomba is átment.³⁹ Ebből a csupán-csak ezen szűk körben előforduló, és egyébként is idegen származású, csagataj-irodalmi népmegnevezésből azonban messzebbmenő következtetéseket (ó-orosz *jasi* < csagataj *As* ?) levonni nem lehet.⁴⁰

Az orosz történeti kútfőkben e népnévnek általánosságban *j*-s szókezdetű (praejotatios) alakját találjuk. Így Flavius Josephus könyvének (De bello Judaico VII, 7) ezen kifejezését: τὸ τῶν Ἀλανῶν ἔθνος egy XII. századbeli orosz kézirat „jazykz že jaskij”-nak fordítja.⁴¹ A legrégebb orosz krónikákban a 965-1278 közti időben többször tételik említés a **Jasi* (Nom. Pl.) nép nevééről.⁴² Orosz forrásból a népmegnevezés továbbterjedt a lengyel és délszláv nyelvterületre is. Mivel pedig ily *j*-vel kezdődő szóalak a XIII. század körüli időkben máshonnan nem ismeretes, valószínűnek látszik az a feltevés, hogy ezeknek a kúnokkal együtt Magyarországra betelepülő iráni törzseknek a magyar nyelvben használatos „*jász*” megnevezése, praejotatios *jasi* alakban, először orosz nyelvterületén fejlődött ki, s innen alkalmasint dél-szláv közvetítéssel jutott el hozzánk.⁴³

Az orosz névváltozat alapja a területileg és történetileg is leginkább indokolt alán *as* népnév lehetett.

Mindezek után azonban önként felmerül az a kérdés, hogy a kún betelepülés korszakában vajjon mi lehetett mégis ez iráni népelem magahasználta neve? Erre a kérdésre nézve helyes útbaigazítással szolgál néhány magyarországi helynév a XIII.-XIV. századból, amely a kún-török *-lar* többesképzővel továbbképezve

³⁸ Ws. Miller, Die Sprache der Osseten. 5.

³⁹ Čag. As „Name der alten Alanen, der jetzigen Osseten, die den Kyptschak unterworfen waren” Radloff, Wb. I. 535; „egy tartomány neve a szibériai részen” Šejz. Sulejman, Lugat i čagataj ve türki i osmāni Istanbul, (hidsrai) 1298. 12.

⁴⁰ Az ó-orosz *jasi* népnevet ellenben mégis a török (?) *As*-ból magyarázza: Melich János, I. m. 197; Z. Gombocz, I. m. 107.

⁴¹ Munkácsi B., I. m. 1.

⁴² Melich János, I. m. 197.

⁴³ Melich János, I. m. 199. — Vö. még zürjén-votják *jas* „Volk” Nagy Géza, A magyar név. Ethnographia. 1890. I. 151.

egy „asz” alapszót őriz, s amelynek ethnikai tartalma ismeretes már. Ily helynevek: *Eszlár*, Szabolcs vm. (régebben *Oszlár*, 1332-7: *Azlar* Csánki, Tört. Földr. I. 514.); *Oszlár* (1229: *Azalar*, 1272: *Azlar*) Somogy vm.; *Oszlar*, Somogy vm. Balaton-Ujlak közelében, Csánki III, 633; *Oszlar*, Borsod vm., Csánki I, 177.⁴⁴ Mindezen helynevek török többszámképzős alakja azt sejteti velünk, hogy a kúnokkal huzamos időn át egy sorsközösségben élő magyarországi járszág iráni anyanyelvét először alkalmasint a kúnok török nyelvével cserélhette fel⁴⁵, s már csak jóval később, a kún törzsekkel egyetemben magyarosodhatott el.

Az *asz* népnév ezek szerint Magyarországon a XIII.-XIV. században kétségtelenül ismeretes volt. Így nevezhették a kúnok a jászokat, de a jászok önönmagukat is *asz*-nak nevezhették. Mint ahogy ez a népnév már az alánoknak is (l. Josafat Barbaro) sajátmagukhasználta nemzeti nevükké lett. S mint ahogy a mai oszétek, őseredeti *ir* (< ó-iráni *airya*- ‚Arier‘) nevük mellett, szintén használják önmagukra vonatkoztatva az egyébként kaukázusi eredetű és régi hangszínezetű *ossag* ‚Ossete‘ Ws. Miller, Wb. 905. népnevet is.⁴⁶

Mészáros Gyula.

Rövidítések: Barth. = Chr. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, 1904. / E. Benveniste, Essai = E. Benveniste, Essai de Grammaire Sogdienne. Deuxieme Partie. Paris, 1929. / Hübschm. Etym. = H. Hübschmann, Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache. Strassburg, 1887. / MHK = Pauler Gy.-Szilágyi S., A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. / Radloff Wb. = W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. I—IV. Sanktpeterburg, 1893—1911. / RV = Max Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin. / Ws. Miller, SO = Wsewolod Miller, Die Sprache der Osseten. (W. Geiger—E. Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie. Anhang). Strassburg, 1903. / Ws. Miller, Wb = Wsewolod Miller, Ossetisch-russisch-deutsches Wörterbuch. I—III. Leningrad, 1927—1934.

⁴⁴ Z. Gombocz, l. m. 110. (Vö. még *Oszlár*, *Huzlar*, Temes vm. Csánki II. 55. — melyet Gombocz egy eredeti **Uzlar* alakból „Sitz der Oghusen“ jelentésűnek tart).

⁴⁵ Z. Gombocz, l. m. 110.

⁴⁶ A szóvégi *oszét* -*ag* képzőre nézve: Suff. -*ág* dient zur Bildung von Adjunctiven der Beziehung: *urussag* ‚russisch‘ (von *Urus* ‚Russland‘), *gurjiag* ‚grusinisch‘ (von *Gurji* ‚Grusien‘). Ws. Miller, SO, 89.

(Deutscher Auszug) — Ein jazygisches Sprachdenkmal in Ungarn.

Die jazygisch-sarmatischen Stämme liessen sich zwischen 20 und 50 n. Chr. in der Theissebene nieder, am Ende des 4. Jhs. in den Stammesverband der Hunnen aufgenommen werden sie in den auf die Geschichte des Donaubeckens bezüglichen historischen Denkmälern nicht mehr namhaft erwähnt. Die Sprachdenkmäler der Jazygen im Donaubecken sind nebst einem überlieferten Schlachtruf Eigennamen, deren sprachliche Eigentümlichkeiten den der sarmatischen Sprachdenkmäler Südrusslands entsprechen, d. h. die allossetische Sprachstufe aufweisen. — Aus einem jazygischen Grab in Ladánybene bei Kecskemét wurde 1909 ein mit archaischen griechischen Schriftzeichen beinschriftetes, tönernes Gefäß (römisches Provinzialerzeugnis) ans Tageslicht gefördert. Die Inschrift ist mit einem spitzen Metallwerkzeug schon auf den ausgebrannten Topf geritzt worden, wohl erst vor dem Begräbnis. Sie besteht aus zwei Wörtern und aus einem eigenartigen Mal zwischen diesen, das Eigentumszeichen sein dürfte. Die Inschrift lautet: *PEIXYIYIΣ . . . NYMAI* / „Du gibst dich dem Verderben (der Verwesung) preis. ∴ Erweise ihm Ehre“. Der Sinn des zweiten Bestandteiles der Inschrift erinnert uns an den Schlusssatz griechischer Inschriften auf Grabdenkmälern: ... *μνήμης χάριν*. Der ganz deutliche Sinn des zweiten Wortes unserer Inschrift zeugt allein schon von einem tiefgehenden Kultureinfluss der Griechen auf die Jazygen, der sich uns aber am klarsten aus den archaischen griechischen Lettern der Inschrift ergibt; sie dürften noch im 7. Jh. v. Ch. im Pontusgebiet übernommen worden sein. Es sei noch darauf aufmerksam gemacht, dass die archaische griechische Schrift im Pontusgebiet auch von den europäischen Hunnen übernommen wurde (vgl. NNy. 8, 1936, 7). — In der deutschen Literatur werden auch die ungarländischen *jász*-en häufig als Jazygen erwähnt. Beide Völker sind zwar miteinander verwandt, es ist doch unrichtig die *jász*-en als Jazygen zu bezeichnen, denn zwischen beiden Namen gibt es keinen Zusammenhang. Der Name *Jazyge* ist nämlich bekanntlich iranischen Ursprungs, der Name *jász* < *as* hängt aber weder mit einem iranischen (Vasmer) noch mit einem türkischen (Gombocz, Melich) Wort zusammen, denn er ist kaukasischer Herkunft: in mehreren kaukasischen Sprachen kommt das dem Volknamen zu Grunde liegende Appellativum in der Form *os*, *oš* und in der Bedeutung „Volk“ auch heute noch vor.

Egy érdekes magyar szócsaládról

Avat igénk a ma már teljesen elavult 'behatol' jelentésű R. *av-ik* igének műveltető *-at* (*-et*) képzős származéka, tehát eredetileg 'behatoltat teszi, okozza, engedi, hogy behatoljon, eindringen lassen' volt a jelentése. Pl. valakit „*beavatni* egy titokba“ azt jelentette: 'engedni, eszközölni, hogy behatoljon' a titokba. Új házásoknak vagy asszonyoknak a gyermekágy után (bizonyos egyházi szertartások között) a templomba való *avatás-a*, *beavatás-a* is éppen így magyarázódik. Valamely új épületnek, intézménynek *avatás-a* is eredetileg csak megengedése volt annak, hogy oda behatoljanak, belépjenek, használatba vegyék. A doktori *avatás* is eredetileg annak megengedése, hogy valaki a doktorok testületébe belépjen. Mivel azonban az ilyen behatoltatások, beléptetések mindig bizonyos ünnepélyességgel voltak egybekötve, ezért az *avat* igének eredeti 'behatoltat, eindringen lassen' jelentése lassanként elfelejtődött s ma *avat*, *avatás*, *fölavatás* már csak bizonyos (mindig valamely kezdettel kapcsolatos) ünnepélyes cselekedetet vagy ünnepet jelentenek. — Az *avatkoz-ik* ige azonban (*be-* v. *bele-avatkozik* vmibe) nem ennek a műveltető képzős *avat* igének a származéka, hanem úgy keletkezett, hogy a R. *av-ik* igének egykor gyakorító *-d* képzős **avad* származéka is volt (mint pl. *fog: fogad*) s ehhez járult aztán a visszaható *-koz-ik* (*-köz-ik*, *-köz-ik*) képző. Ezt az igét tehát származását tekintve *avadkozik*-nak kellene írunk s csak azért írjuk a kiejtés szerint, *tk*-val, mert keletkezése módja már teljesen elhomályosult. Teljesen ugyanúgy képződtek a *csatlakozik*, *hivatkozik*, *keletkezik*, *nyilatkozik*, *szövetkezik*, *unatkozik*, *vonatkozik* és *szabadkozik* igék is. Ez utóbbit csak azért írjuk *dk*-val, mert — tévesen! — azt hisszük, hogy a *szabad* melléknév származéka, holott ez a 'feltételeket szab' jelentésű *szab* ige *-d* képzős egykori **szabad* származékából képződött. V. ö. *szab-ód-ik*).

De a R. *av-ik* ige családjába tartozik még a *beleártani magát vmibe* kifejezésnek ártani igéje is! Ennek ugyanis *ártani* volt a régibb alakja, tehát eredetileg semmi köze sem lehetett a 'schaden' jelentésű *ártani* igéhez. (Hogy utóbb *ártani* lett az alakja, az nyilván csak képzetvegyülés következménye: mivel az, aki fogadatlan prókátorként *beleártotta* magát valamilyen ügybe, sokszor *ártott* ennek az ügynek, ezért azt kezdték mondani, hogy *beleártotta* magát). A R. *beleártani magát vmibe* kifejezés ugyanazt jelentette mint *beavatni magát vmibe*,

sőt ez a R. *át* (> *árt*) ige eredetét tekintve is azonos az *avat* igével, csak hogy az előbbi a műveltető igeképzőnek pusztán *-t* alakjával, az utóbbi pedig ennek *-at* (*-et*) alakjával képződött. Az előbbinek *á*, az utóbbinak *av* része pedig úgy magyarázódik, hogy közös alapszavuknak, a R. *av-ik* igének, *au-* volt a töve és ennek csökkentett nyomtatékú *u* hangja aztán magánhangzó előtti helyzetben *v*-vel helyettesítődött, tehát **auik*, **auat*-ból R. *avik*, *avat* (> *avik*, *avat*) lett, mássalhangzó előtti helyzetben pedig (a megelőző *á* pótló megnyúlásával kapcsolatban) kiesett tehát **aut*-ból *át* lett. (Ezen *au* > *á* változásra nemrégiben, NNy. VIII, 74, a *páholy* szó történetével kapcsolatban mutattam be néhány példát).

Ezzel az **aut* > *át* (> *árt*) igével etimológiailag teljesen azonos még a 'pfropfen' jelentésű *olt* (~ N. *ót* vagy *ojt*) ige is. Egy faágacskának valamely más fába (legtöbbször gyümölcsfába) való *oltás*-a t. i. eredetileg úgy volt értve, hogy be a v a t t á k, vagyis behatoltatták (bedugták, beillesztették) abba a fába. Az egykori **aut* mai *olt* alakjának megértéséhez pedig tudnunk kell, hogy az *au* kettőshangzóból néha hosszú *á* lett ugyan, mint a fennebb ismertetett **aut* > R. *át* esetében is), de rendes hangfejlődéssel *ou* lett belőle, tehát **aut* > **out*, s az *ou*-ból aztán részint hosszú *ó* fejlődött, innen a N. *ót* alak, részint pedig *ol*, innen a köznyelvivé vált *olt* alak. (Ugyanígyen *ou* > *ol* változás észlelhető pl. a R. *boudog* > *boldog*, R. *Miskouc* > *Miskolc* esetében, s ilyen példát idézhetnénk még legalább három tucatot). Az *olt* alakból aztán még N. *ojt* is lett, amely utóbbi időben már kezd a köznyelvbe is behatolni.

Az azonos eredetű *avat*, R. *át* (> *árt*) és *olt* (~ N. *ót* ~ *ojt*) igéknek tehát eszerint eredetileg egyformán csak 'behatoltat' volt a jelentésük. Idővel azonban bizonyos jelentésbeli megoszlás történt közöttük, melynek következményeként *avat* már csak a valahová annak rendje és módja szerint való behatoltatást, bejuttatást, beiktatást jelentete, R. *át* (> *árt*) már csak a valamibe jogtalanul v. illetlően módon való beavatkozást, *olt* pedig csak egy faágnak valamely fának a hasítékába való beillesztését.

De az *avat* igének még a vízbe való behatoltatással kapcsolatban is fejlődött egy különleges jelentése. A vászon- és posztóféléket ugyanis megszövéseik után vízben szokták áztatni, hogy a szálak ennek következtében összehúzódnak s a szövet így tömöttebbé válik, és ezt a műveletet eredetileg, mikor t. i. az *avat* igének 'behatoltat' jelentése még

tudatos volt, így fejezték ki: *a vásznat* (posztót, bármiféle szövetet) *beavatni a vízbe*, amit akkor persze úgy értettek, hogy 'a vásznat behatoltatni, vagyis bedugni, bemeríteni a vízbe'. Ez a kifejezés aztán később ezzé rövidült: *a vásznat beavatni*. És mivel a vízbe beavatott szövet-féle persze alaposan megnedvesedett, megázott, ezért ez a *vásznat beavatni* kifejezés végül ezzel vált egyjelentésűvé: *vásznat beáztatni*. Innen a takácsok és a még ma is szövő falusi asszonyok nyelvében már egymágra is: *avat* 'beáztat (vásznat, posztót stb., hogy összehúzódjék)'.

Ugyanebben a szűkebb 'áztat' jelentésben használták azonban egykor a 'behatol' jelentésű R. *av-ik* ige *áy-* tövének műveltető -t képzős **áyt* > *át* származékát is. Ennek emlékét napjainkig megőrizte az a körülmény, hogy a községek közelében levő kenderáztató állóvizet, kisebb-nagyobb pocsolyát többfelé *Kenderátó* (> *Kenderáttó*)-nak nevezik. És ezen ('vízbe behatoltat, bedug' →) 'áztat' jelentésű műveltető -t képzős **áyt* > *át* ige tövéből képződött végül gyakorító -z képzővel még az *áy-z-ik* > *áz-ik* ige is. Ennek tehát eredetileg 'gyakran (→ alaposan) megnedvesedik' volt a jelentése.

Mint tetszik látni: hosszú és bizony elég nehéz is ez a szó-történet. De a vége — az legalább mulatságos! Ahogy t. i. mi a fogyasztás céljából megfőzött növényt a főz igéből képzett szóval *főzelék*-nek nevezzük, úgy nevezi egyes vidékeken a nép az ilyen növényi eledelt, nyilván azért, mert a vízben való fővés közben teljesen átázott, egészen szabályos képzéssel *áزالék*-nak. A nyelvújítás korában aztán valamelyik akkori természet-tudós, (hogy ki, azt még nem tudtuk pontosan kideríteni) ezt a 'főzelék' jelentésű N. *áزالék* szót egészen önkényesen *áزالag*-ra változtatta és éppen olyan önkényesen — az 'infusorium' jelentést tulajdonította neki! Ebben az alakjában és ezzel a jelentéssel aztán csakhamar elterjedt. A természet-tudósok még ma is használják.

Ezen sokfelé elágazódott nagy szócsaládnak — gondoljunk pl. valakinek egy nagy titokba való *beavatására*, a gyermekágy utáni asszonyok egyházi *beavatására*, a szegedi Hősök kapujának közeli *főlavatására*, egy ifjúnak doktorrá *avatására*, a vászon *avatására*, a *Kenderátó* nevű vízre, a *mégázásra*, a 'főzelék' jelentésű *áزالék*ra és az 'infusorium' jelentésű *áزالagra*, a gyümölcsfák *oltására*, és végül arra, hogy valaki *beledártja* magát valamilyen ügybe — alapszava, a ma már teljesen elavult 'behatol' jelentésű R. *av-ik* ige, finnugor eredetű ősi ma-

gyar szó volt. Rokonnnyelvi megfelelői pl. vogul *tuj- ~ toj-* 'bemenni', osztják *tor- ~ tar-* 'u. az', zürjén *sun-* 'be-, alámeríteni', votják *zum-* 'alábújni; merülni, alámerülni'. (E rokonnyelvi szavak székezdő mássalhangzóinak a magyarban való elmáradása teljesen szabályos jelenség. V. ö. pl. vog. *täl*, zürj. *syl*, finn *syle ~ magy. öl*; — osztj. *tér* 'vékony gyökér', vog. *tar* 'gyökér', votj. *ser* 'ér' ~ magy. *ér*; — vog. *tör's*, osztj. *söras ~ magy. arasz*). Figyelemreméltó itt különösen az, hogy már egyes rokon nyelvekben is kimutatható e szónak a vízzel kapcsolatos szűkebb jelentése. Ennek tehát a magyarban is ősréginek kell lennie.

Horger Antal.

(*Deutscher Auszug*) Eine interessante ungarische Wortfamilie. — Morphologische und semantische Geschichte der Sippe des veralteten Zeitwortes *avik* „eindringen“.

Megjegyzések az ormánysági nyelvjárás szókincséhez

Kiss Géza, kákicsi ref. lelkész nyelvjárástanulmánya (Az ormánysági nyelvjárásból. SzFüz. 1934) nemcsak azért becses munka, mert a székely, moldvai csángó, palóc, sárközi, göcseji, szlavóniai, hetési és őrségi nyelvjárás mellett a magyar nyelvterület legérdekesebb tájszólását ismerteti, hanem azért is, mert abban leggazdagabb, amit az eddigi hasonló tanulmányok leginkább elhanyagoltak: tájszógyűjteményben. Igaz, hogy nem minden adata új, sokat már eddig is ismertünk, de az Ormányságról szóló irodalom oly szegény, hogy az eddig nyilvánosságra került anyag megerősítése is fontos. Egyben kifejezzük azt a reményünket is, hogy a dolgozat szerzője nem tekinti feladatát befejezettnek, hanem gyűjtését folytatja, s iparkodni fog a nyelvjárás lehetőleg teljes szókincsét összeállítani. Hogy ez mily sürgető feladat, azt a közölt szójegyzékbe való bepillantás is bizonyítja. Az Ormányság szókincsét össze kell csak vetnünk a MTsz. anyagával, s azt a meglepő tapasztalatot szerezzük, hogy számos szavát csak egészen távoleső nyelvjárások ismerik, mint a székely, palóc, göcseji stb. nyelvjárás. E nyelvjárások mind a magyar nyelvterület határán vannak. Érdekes feladat volna mindazoknak a tájszóknak az összeállítása, amelyek csupán a szóban forgó nyelvjárásokban fordulnak elő; most néhány ilyen esetre akarok rámutatni.

bélözna: elszakadt s ki nem pótolta fonalszál üres nyoma a vászonban. A MTsz. szerint a Székelyföldön, Gömör és Zemplén megyében.

fiente: fű korában, amíg zöldben volt. Vö. *fűjenten* Göcsej, *fűentibe* Székelyföld MTsz.

fű-lencse: Lemna minor; még Bihar m. Bocsaj, MTsz. *fű-lencse* Nagyszalonta, NyFüz. 69: 21, Beregszász Nyr. 27: 95, eltorzult alakjai: *hulencse* Somogy m. Csurgó vid. *fűllencs* Szatmár m. MTsz. (vö. DebrSz. 1934: 463).

fű-mony: vadmadártojás; a MTsz. szerint 'vadrécetojás'; *fűmonyaz*: vadrécetojást keres Vas m., *fűmonyáz* ua. Baranya m.: *fű-pete*: vadrécetojás Szatmár m.

fű-réce: vadréce, a MTsz. szerint 'csörgőkácsa' Baranya m. és Szatmár m. A *fű* megvan már a Besztercei és Schlägli Szójegyzékben: ana[s] — *fiw*. Szikszai Fabriciusnál (1590) *Anas sylvestris* — *Vad recze, vág, fu*.

gica: kicsi fanyél, rajta keresztben gyufa vastagságú bádóg cső, aminek a végében ecsetformában selyem fonalat húznak s ezzel hímezik a tojást. A MTsz. *gica* alakban Somogy, *kicce* alakban pedig Szatmár m.-ből idézi.

halk, *hák*. Vö. 1. darabos forgács v. szilánk, élőfából v. gerendából oldalvágással kivágott cikk; 2. cikkcs bevéágás fában vagy deszkában (Székelyföld MTsz.).

halkács (*hakács*, *hókács*): forgács. A MTsz. szerint Nógrád m.-ben is.

hetevény: fiastyuk-csillagzat. A MTsz. szerint csak még a Székelyföldön.

kétkés: haris. A MTsz. csak Bereg m.-ből idézi.

késen (*késön*) *hajtani marhát*: szabadon, kötél nélkül. Jász-Nagykún-Szolnok m. Tiszaroffon *késen*: üresen teher nélkül (Nyr. 8: 569). A Székelységben: *késleg hajtani a marhát*: teher nélkül szabadon v. kötéllal összekötve, vagy járomban, de teher nélkül hajtani (Háromszék m. Kriza, Vadr.). *A' marhákat késleg hajtja*: szekér és járom nélkül (Csik m. MNyszet 6: 373). *Két ökröt szekerbe fogtam s kettőt késleg hajtottam* (Nyr. 7: 331). Szabó Dezső szerint lóra vonatkoztatva is használatos ez a kifejezés: *késleg*: (a felhámozott lovat vagy a rúdhoz fogott, járomban levő marhákat) külön, s a szekérhez nem fogva (hajtani) Csíkszentdomokos, NyFüz. 9: 29. Kétségtelen idetartozik a következő szólásmód is, melyet K a t o n a Lajos Nagybánya régi jegyzőkönyveiből közölt: *Mihent megszálltak, kést bocsátották lovaikat* (Nyr. 15: 278). K a t o n a nem tudta megmagyarázni a kifejezést, s úgy értelmezi:

azon szerszámostúl(?) elbocsátották lovaikat legelni. Hozzáfűzi még, hogy Szatmár vidékén maig is, bár ritkán, lehet hallani: *Kés lovakkal vártuk; kés lovakat küldöttünk elébe*. Katona ennek a jelentését sem tudta megadni. Mindenesetre fontos lenne Szatmárban érdeklődni e kifejezés használata iránt, de annyi bizonyos, hogy ellentétben a MTsz.-ral, nem lehet azonosítani a *kés-kételen* 'kénytelen-kelletlen' (Szatmár m.) összetétellel, mert ezt úgy kell elemeznünk: *ké s kételen*; az *s* itt kötőszó, s nem tartozik az első taghoz (vö. Nyr. 59: 99).

mart: a folyónak a víz sodra által fogyó oldala, (*part*: a folyó iszaphordta, épülő oldala). A MTsz. szerint a *mart* csak a Székelyföldön használatos.

mátka: a legjobb lánykori pajtás. Nógrád m.-ben: leánypajtás, barátné MTsz.

öblös: az olyan föld, amelyik hűtött, silány. A MTsz. szerint az *öböl* 'hő' jelentésben a Bodroghközben, a Hegyalján, Abaujm.-ben, Kassa vidékén és Szatmár m.-ben használatos.

raj: a méhraj bájos képe kis gyermekekre alkalmazva. A MTsz. szerint a Palócságban is 'gyermek, magzat'.

Még néhány más szóra való megjegyzés:

háturja: a disznó hátulja. Kétségkívül az *orja* szó rejlik benne. A Schlägli Szójegyzékben is megvan ez az összetétel személyrag nélkül: *spicium* — *hator*.

csőrő-, *csöré*-, *csörje-fa*: gyűrűskefa (*Acer tataricum*). Nyilván csak alakváltozata a *sörgyefa* (Somogy m.), *sürgyefa* (Duna mell.) MTsz. *sürjefa* CzF. névnek.

fűcsök-koma, *pűcsök-koma*: mindössze 3 sásszerű levélből álló, kb. 30 cm magas növény a májuői réten. Fontos lenne pontos meghatározása a többi növény- és állatnévvel együtt. Győrffy szerint Mohácson az őszikikerics (*Colehicum autumnale*) neve (SzegF. 2: 68).

méti-óma. Sajnos, nem tudjuk, milyen fajta almáról van szó. Ez azért is fontos lenne, mert kétségtelenül erről az almafajról van szó Lippai Pozsonyi Kertjében (1667): *Méti-alma*, nyári és telelő, édes fejr belü (3: 143, NySz.). Természetesen szó sem lehet arról, hogy a *méti* és *méti* szónak valami köze is lenne a *métháló*-hoz (vö. TermészettudKözl. 1935: 122). Nem tartom lehetetlennek, hogy a *metsz* (eredetileg *met*-) ige származékaival van dolgunk. A *méti* talán a. m. *mető*, *metsző*, a *méti* pedig ez igének *-at*, *-et* képzős alakja.

bárka: nádbuzogány. Nyíri Antal szíves értesítése szerint Somogy m. Szennán a gyékény (*Typha*) termése. Valószínűnek tar-

tom, e szóval azonos a Clusiusnál (1584) előforduló *baka*: Tyhae palustris claca. Clusius adatát valószínűleg **báka*-nak kell olvasnunk, s ebből lett népetimológiával a *bárka*.

páskó: sásbuzogány. A MTsz. szerint 'káka buzogánya'. A Nyr. 12: 528 hely nélkül szintén közli a *páskót* a vele egyjelentésű *pák*-kal együtt, melyet a MTsz. nem idéz. Ha az adat hiteles, akkor a *pák* elvonás a 'gyékényvirág, nád buzogánya' jelentésű *páka*, *páklya* szóból, melynek végét a nyelvérzék 3. sz. birtokragnak fogta föl. A *páskó* nézetem szerint hangátvetéses alakja egy **páksó*, **páksó* kicsinyítőképzős változatnak, melyek úgy keletkeztek, mint a *hágcsó*, *háksó*-ból a *hácskó*, *háskó* (MTsz.).

posz-humok: silány homok. Somogy megyében is: *posz-humok*: a legkisebb szellőre is felrepülő, porszerű, semmire sem alkalmas homok (Nyr. 26: 407). Más adat szerint *posz-humok* „amely poszog” (hely nélkül, Nyr. 4: 407). Cegléden és Kiskunhalason *posza-humok*: kékesbe játszó, fehér színű laza homok, amelyben semmi sem terem meg. A MTsz. a *posza*: satnya, vézna, gyenge, beteges (Csallóköz, Komárom) összetételének tartja, azonban kétségkívül a *posz* 'crepitus, pendor' szó az első tag, vö. *fosó-humok*: kút fenekén levő híg homok, mely a lejjebb ásást ömledezésével gátolja (1840, Heves m. MTsz.), futó homok (Jászberény, Csoma Kálmán). Nagyon érdekes Kiss Gézának az a megjegyzése, hogy „ebben fészkel a posz-méh”. Véleményem szerint u. i. a *poszméh* nevének első tagja szintén az említett *posz* szó (Balassa-Eml. 31).

Vörmös: vérrel, gegével, szívvel készített, disznótoros mártás-szerű étel. Somogy m.-ben *vérmes*: vérrel készült leves étel (MTsz.). A *vörmös* olyan viszonyban áll a *vérmes*-hez, mint a *véres* a *vörös*-höz. Eszerint a *vér* eredeti hangalakja **vër* volt.

Beke Ödön.

S Z E M L E

Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez. (Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából, szerkeszti: Csúry Bálint — 1. sz. Debrecen, 1935. 73 l.)

Rokonértelműeknek azokat a szavakat vagy kifejezéseket nevezzük, melyek — tartalmuknak egy közös uralkodó jegyénél fogva — az uralkodó jegy jelentésében az értelem megzavarása nélkül felcserélhetők egymással. E felcseréléssel azonban a jelentésnek más és más árnyalatai emelkednek ki az új szóval új hangulati elem lép előtérbe. Így pl. az *öreg ember* és *vén ember* jelzős kifejezésekben mindkét jelző 'idős, koros' értelmű, de a *vén* mégis valamivel idősebbet jelent s ennek a jelzőnek erősebb a kellemetlen hangulata. A rokonértelmű szók használatában tehát fontos a megfelelő szó kiválasztása s ezért csak egy nyelvközösség nyelvkincsén belül szokás rokonértelmű szókról beszélni s itt is elsősorban szinkronikus szempontból: azaz a nyelvtudatban egyidejűleg meglevő vagy szerepelhető szók szempontjából. De ha a rokonértelmű szókat nemcsak a használat szempontjából vizsgáljuk, hanem mint létező nyelvi jelenséget tekintjük, akkor helyénvaló a diachronikus (történeti) vizsgálat is: kutathatjuk e szók jelentésbeli (és hangulati) viszonyának kialakulását, a nyelvtörténetben való sorsát, sőt a rokonértelműség megszűnését is. A szerző csak az első problémával, a rokonértelmű szók keletkezésének kérdésével foglalkozik.

A rokonértelmű szók eredetének vizsgálatában meg kell különböztetnünk a rokonértelműségnek (synonymiának) és maguknak a rokonértelmű szóknak (synonymáknak) eredetét. Ha pl. valamely nyelvjárásban a *bab* és *borsó* rokonértelmű szókból megállapítjuk, hogy a *bab* szláv, a *borsó* pedig török eredetű (< szl. *bobъ*, bolg. tör. **burš'ay*) s mindkét szó már eredetileg is bizonyos hüvelyesféléet jelentett, ezzel megfeleltünk a rokonértelmű szók eredetének kérdésére, de nem magyaráztuk meg a rokonértelműség kialakulását: ennek magyarázatát a kétféle szót használó s eredetileg külön-külön nyelvközösségbe tartozó beszélők nyelvi érintkezésében kell látnunk.

A rokonértelműség (synonymia) kialakulásának elengedhetetlen nyelvi feltétele, hogy rokon értelemmel bíró különböző elnevezések valamely nyelvközösség nyelvében egyidejűleg létezzenek. A *bab* és *borsó* szók megléte pl. szükséges a rokonértelműséghez, de a szl. *bobъ* és a bolg. tör. **burš'ay* még nem rokonértelmű szók, csak a magyar nyelvben lettek azzá e két elnevezés összetalálkozásával. A rokonértelműség kialakulásának

vizsgálatában, tehát igen fontos annak megállapítása, hogy hogyan jöhetnek létre valamely nyelvközösségben eredetük és alakjuk szempontjából egymástól különböző, de értelem szerint rokon elnevezések, kifejezések s hogy melyek azok a tárgyi és lelki tényezők, amelyek elősegítik s szükségessé teszik ilyen elnevezések, kifejezések keletkezését.

A rokonértelműség kialakulásának módjait két csoportban foglalhatjuk össze a szerint, hogy a különböző elnevezések már a találkozás pillanatában is rokonértelműek, vagy később lesznek azzá. Az előbbi esetet röviden szinonimák találkozásának, az utóbbit pedig szinonymia kialakulásának nevezhetjük.

A szinonimák találkozásánál egy már meglevő elnevezéshez rokonértelmű új elnevezést alkotnak a beszélők vagy más nyelvből ill. nyelvrétegből rokonértelmű elnevezést kölcsönöznek. Újabb és újabb elnevezések alkotásának eredményei pl. az 'est' fogalmának megjelölésére a következő rokonértelmű szók: *alkonyat*, (*alkony*), *barnulat*, *este*, *esthomály*, *esti szürkület*, *napeste*, *nüplemente*, *napnyugta*, *napszállat*, *szürkület*, *szürkület* stb. Ugyanazon jelentéscsoportba tartozó szinonimák egy része gyakran új elnevezés alkotásának, más része pedig már meglevő elnevezések átvételének (kölcsönzésének) eredménye, így pl. a 'földműves' szinonimái közül a *szántó-vető*, *termelő*, *gazdálkodó*, *gazdaember*, *földműves*, *földművelő* stb. magyar szóalkotás eredményei, a *gazda*, *paraszt* pedig szláv jövevényszavak. Az elnevezések átvételének (kölcsönzésének) feltétele az átvevő és átadó nyelv (nyelvréteg) szinkronikus érintkezése, ezért leggyakoribb esetei a nyelvjárásoknak egymástól való kölcsönzései, a nyelvjárásoknak az irodalmi és köznyelvből s ezeknek a nyelvjárásokból való átvételei, végül az egyidejűleg érintkező idegen nyelveknek egymástól való kölcsönzései. A nyelvjárásoknak egymástól való kölcsönzései nálunk ugyan még nem tisztázhatók, mert hiányzanak hozzá a szóföldrajzi kutatások, de azért valószínű, hogy a *köröszet*, *kepe*, *krumpli*, *kolompér*-féle ugyanazon nyelvjárásban előforduló szópárok ilyen kölcsönzésre vezethetők vissza. Az irodalmi és köznyelvnek a nyelvjárásokra gyakorolt hatása is eredményezhet rokonértelműséget a népnyelvben, pl. *bab*—*borsó* (a *bab* Somogyban újabb átvétel a köznyelvből s még ma is „uras“ szó) stb. Az irodalmi és köznyelv a népnyelvből kapta a *ver* szinonimái közül a *páhol*, *paskol* igéket. Az idegen nyelvből való kölcsönzések csak abban az esetben járnak rokonértelműséggel, ha az átvevő nyelv ismert fogalmak elnevezését veszi át az átadótól, pl. a magy. *rakás*, *nyáj* szavak mellé átvettük a szláv eredetű *garmada*, *csorda* szókat, a magy. *balta*, *negyed* mellé a német eredetű *bárd*, *fértály*, a magy. *jog*, *levegő* mellé a latin eredetű *juss*, *ájér*, a nő, *unalmas* mellé a francia eredetű *dáma*, *fád* stb. szókat.¹ Ezzel szemben igen ritkák s csak egyes

írókra szorítkoznak a régi nyelvből való átvételek, mivel a régi nyelvvel való synchronikus érintkezés csak olvasás útján s így is csak egyes egyének számára jelent lehetőséget. Az irodalmi nyelvben, köznyelvben vagy a népnyelvben a régi nyelv szavai a felújító és forgalomba hozó írók közvetítésével, tehát szintén synchronikus érintkezés útján jutnak el. Az *év* szó pl. úgy lett az *esztendő* szinonimája, hogy Baróti Szabó Dávid felújította s a nyelvújítás írói elterjesztették.

A *synonymia* kialakulása, azaz a különböző jelentéscsoportokba tartozó elnevezések rokonértelművé (synonymává) való fejlődése rendszerint lassú fokozatos *convergens* jelentésváltozás eredménye. Az *óv* igének ma pl. a *vigyáz* és *őriz*, szinonimái, de a nyelvemlékek korában még nem voltak azok, mert a *vigyáz* eredetileg azt jelentette 'virraszt, ébren van', az *őriz* pedig 'szemmel tart' jelentésben járta a régi magyar nyelvben. De mivel a 'virraszt' és 'szemmel tart' jelentés amúgy is közel volt a 'véd' jelentéshez, a *vigyáz* és *őriz* szavak jelentése lassanként eltolódott ebben az irányban s mindkét szó az *óv* szinonimájává lett.

Szórványosan *divergens* alakfejlődés útján is keletkeztethet *synonymia*. A hazai ném. *krumpirn* alakból pl. egyrészt *krumpli* lett a magyarban, másrészt pedig *kolompér*. Ezek eredetileg csak alakváltozatok voltak, de mivel a beszélők két különböző szónak érzik, ma már szinonimáknak kell tartanunk őket.²

A tárgyi tényezők közül a tárgyközelségnek van közvetett szerepe a rokonértelműség kialakulásában. A tárgyközelség irányító szerepén azt értjük, hogy a beszélőkhöz közelálló tárgyak a gyakori érintkezés következtében szinte irányítólag hatnak a beszélőre: kényszerítik a fokozottabb megkülönböztetésre.³ Ez persze paradoxonként hangzik, hogy a megkülönbözte-

¹ Új fogalmak elnevezésének átvétele rendszerint nem jár rokonértelműséggel, de utólag ilyenek is szerepelhetnek szinonimákként, ha az átvévő nyelvben később purizmus által új szót alkotnak az illető fogalom megnevezésére, vagy valamilyen más úton — esetleg újabb átvétel útján — új elnevezéshez jutnak. A *kalendárium* szó pl. az átvétel idejében valószínűleg *synonyma* nélkül való új elnevezés volt a magyar nyelvben (< lat. *calendārium*) de a nyelvújítás óta a Bartzafalvi-alkotta *naptár* szinonimájának érezzük. A latin eredetű *ceruza* a német eredetű *plajbász* szinonimája, a szláv eredetű *kádár* a német eredetű *pintér*-é stb.

² A *divergens* alakfejlődés azonban túl is mehet a rokonértelműségen s ilyenkor teljesen elszakadhat a két szó egymástól. A *vörös* 'rot' és *vér* 'blutig' szók eredetileg alakváltozatok voltak: előbbi a régibb **vēri*, utóbbi az újabb *vēr* alakú alapszóból való -s képzős származék s ma már semmiféle kapcsolatot sem érez a nyelvérték köztük. A moldvai csángó nyelvjárásban *rākász* 'Haufen', *rakász* 'das Legen, das Setzen' jelentésben fordul elő: itt talán még rokonértelműnek érzik e szókat, de lehet, hogy már nem érzik annak.

³ A tanulmány szerzője ezt a jelenséget a megkülönböztetésről nem egészen helyesen egyénítésnek nevezi.

tésnek is szerepe van a rokonértelműség kialakulásában, de a megoldása egyszerű: a megkülönböztetés a kifejezések gazdagságához vezet, ez pedig az összefoglaló szemlélet kialakulásával rokonértelműséghez. A *bika*, *tehén*, *borjú*, *üsző*, *tinó*, *ökör* elnevezések az állattenyésztő számára pl. nem rokonértelmű szók, mert egyik sem cserélhető fel a másikkal, a legtöbb városi ember számára azonban — a tárgyközelség hiánya miatt — ezek már igen gyakran felcserélhetők, azaz rokonértelmű szók. A tárgyközelség irányító szerepe tehát csak közvetett módon, bizonyos irányú kifejezésbeli gazdagságra való serkentés útján vezet rokonértelműséghez.

A rokonértelmű szók keletkezését kiváltó lelki tényezők egyrészt értelmi, másrészt érzelmi természetűek.

Az értelmi tényezők közül legfontosabb a szemlélet különbözősége. Ez azt jelenti, hogy más-más szemlélő a tárgynak más-más jellemző tulajdonságát emeli ki. Ez közvetlenül olyankor idéz elő rokonértelműséget, ha egy szűkebb nyelvközösségen belül a különböző szemlélők tárgy- v. fogalommegnevezése e különböző jellemző tulajdonságok alapján történik. Közvetlenül persze kevés rokonértelmű szópár keletkezése vezethető vissza a különböző szemléletre, mert a szűkebb nyelvközösség tagjainak gyakori érintkezése bizonyos mértékig ellenáll az egyéni névadásoknak. Ilyen példákat csak keletkezésük pillanatában ragadhatunk meg az élő nyelvjárások tanulmányozásával. Közvetve azonban igen sok rokonértelmű szó keletkezése vezethető vissza a szemlélet különbözőségére. A közvetítés kétféle módon történhetik: más nyelvjárásból (nyelvből) való kölcsönzéssel vagy convergens jelentésváltozással. A 'felserdült, férjhezmenésre meg' érett lány' megnevezései közül a *hajadon*, *szűz*, *nagylány*, *eladó lány*, *kisasszony* pl. bizonyonnyal nem egy szűkebb nyelvközösségen belül közvetlen szemlélet alapján lettek rokonértelmű szókká, de végeredményben (közvetve) kétségtelenül a szemlélet különbözőségére vezethetők vissza: a *hajadon* elnevezés abból a szemléletből keletkezett, hogy a felserdült lányok még bekötetlen, hajadon fővel járnak, a férjhez menés után az asszonyok már bekötik fejüket; a *szűz* szó a lány érintetlenségére vonatkozik; a *nagylány* alakban a kislánnyal való összehasonlítás viszony szemlélete tükröződik; az *eladó lány* kifejezés a feleségvásárlás idejének szemléletére utal; a *kisasszony* a nagyasszonnyal való szembeállítás viszony szemléletén alapul. A convergens jelentésváltozásnak különösen a lelki életre vonatkozó kifejezéseknél van szerepe. Itt azzal az érdekes jelenséggel állunk szemben, hogy a kifejezések keletkezésében a szemlélet különbözősége, a jelentésváltozásban pedig a viszony szemlélet hasonlósága tükröződik. Jól megfigyelhető ez pl. a *pöffeszkedő*, *felfuvalkodott*, *peckes*, *gőgös* (= 'nagy gégéjű; aki kitolja a gégéjét') kifejezéseken.

Az érzelmi tényezőknek a szó- és kifejezés hangulat

juttat szerepet a rokonértelmű szók keletkezésében. A kellemetlen hangulat bizonyos kifejezésektől, szóktól távoltartja a beszélőt s ha e szók, kifejezések az egész nyelvközösségben kellemetlen érzelmeket keltenek, az ú. n. tabutilalom alá kerülnek s a beszélőknek kellemetlen hangulattal nem rendelkező vagy éppen kellemes hangulatot keltő új szókat, kifejezéseket kell keresniök a régié helyébe (eufemizmus). Mivel pedig a beszélők több irányban keresnek és találnak új elnevezéseket, közvetve a tabutilalom, ill. az eufemizmus is rokonértelműséghez vezethet. Ilyen módon azonban csak meghatározott fogalmi körökben gyarapodhatnak a nyelv synonymákkal, t. i. azokban, amelyek tabutilalom alatt állnak; primitív műveltségi fokon bizonyos szellemek, állatok, állapotok, cselekvések; magasabb műveltségi fokon a halál, emberi hibák (testi fogyatkozások, szellemi fogyatékosságok, erkölcsi vétségek), bizonyos testrészek, ruhadarabok s az ember animális életéhez tartozó tevékenységek és folyamatok megnevezésében. Így jutott a terhesség pl. *más állapot, áldott állapot* megnevezésekhez s az ilyen állapotban levő nő a *várandós, anyai örömeinek néz elébe, szíve alatt hordja magzatát* kifejezésekhez.

Míg a kellemetlen hangulat negative s kerülő úton, azaz e hangulatot hordozó megszokott kifejezések kerülésével vezet új kifejezésekhez s közvetve rokonértelműséghez, addig a kellemes érzelem pozitíve juttatja ugyanbda a beszélőket: a beszélők másokkal is éreztetni akarják kellemes lelkiállapotukat s színes, szemléletes kifejezéseket keresnek, hogy azzal kedveskedjenek környezetüknek. Leggyakrabban a meghatottság és tréfálkozás vezetnek így új kifejezésekhez s közvetve rokonértelműséghez, de utóbbihoz a gúny is társulhat. A *rózsám, violám, gyöngyvirágom, galambom, gerlicém, csillagom, bálványom, angyalom*-féle becézetések a meghatottságból, a *békanyúzó* (zsebkés), *mennyei kakas* (kántor), *dögönbőgő* (temetésre járó énekes diák)-félék a tréfálkozó hajlamból, a vénasszonynak *vénzatyor, véncsoroszlya, vénlőcs, vénlajtorka*-féle elnevezései a gúnyolódó hajlamból magyarázhatók meg.

Részletesebben ismertettük a rokonértelmű szavak keletkezésének problémáját, mert nyelvészeti irodalmunkban nem foglalkoztak eddig történeti szempontból az ilyen szavakkal s mert áttekinthető összefoglalást akartunk adni a felmerült kérdésekről. A szerző ugyanis megelégedett a keletkezés egyes mozzanatainak megállapításával,⁴ de azzal nem törődött, hogy ezek hogyan viszonylanak egymáshoz. Ezért zavarosnak tűnik fel e nagy szorgalommal megírt tanulmány. Példáit sem válogatta meg szigorú

⁴ A szerző szerint e mozzanatok a következők: A szemlélet különbözősége, egyénítés [nálunk: tárgyközelség], eufemizmus, színes és szemléletes kifejezések keresése, különböző nyelvrétegekből való kölcsönzés, jelentésváltozás. Nem említi a divergens alakfejlődés szerepét.

kritikával s a lényeg így mindúntalan kisiklik az olvasó kezei közül. Pedig elsősorban a példaanyag összehordásával végzett igen fontos munkát a tanulmány írója, mert elméleti megállapításai tulajdonképpen csak részletesebb kifejezései azoknak az elveknek, amelyeket egyes nyelvészek itt-ott már érintettek. Történeti jelentéstanunknak még így is határozott nyeresége e tanulmány, de még értékesebb lenne, ha a példaanyag csoportosításában és az elvek kidolgozásában alaposabb rendszerezést végzett volna a szerző.

Kelemen József.

Belitzky János: A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. 1935, 53–83.

Belitzky a magyar törzsek vándorlásának igen nehéz kérdését kísérli dolgozatában megoldani Hóman Bálint és Karácsonyi János szempontjainak összehangolása révén. Csakhogy a tervéből a kivitelnél összezavarás lett, úgyhogy eredményei a legkevésbé sem elégíthetnek ki bennünket. Ezt már a dolgozatához mellékelt színes térkép vázlat is elárulja. Ez ugyanis tele van árkon-bokron át vezető négy színű szarkalábakkal, amely vonalak a törzsek vándorlási irányát volnának hivatva jelezni. Vagyis szerzőnk a földrajzi körülményekkel egyáltalán nem törődik. A Megyer törzs szállásterülete például szerinte a Dunától a Rábáig terjedt, pedig a közben lévő nagy kiterjedésű erdőség a Rába vidékét a középső Duna mellékétől teljesen elválasztotta. Elméletileg tudja ugyan szerzőnk Karácsonyi nyomán, hogy valamely törzs szállásterületét csak olyan vidékre helyezhetjük, ahol az illető törzs neve helynévként nem fordul elő, a gyakorlatban azonban például a Kér törzs szállásterületét kiterjeszti Sopronmegyére is, annak ellenére, hogy ott a Kér név helynévként előfordul, de ugyanígy jár el a Megyer törzs szállásterületének kijelölésénél is. — Szerinte a törzsek vándorlása úgy történt, hogy azok egymást nyomva, szorítva haladtak előre, pedig hitelesen tudjuk, hogy a magyarságnak a honfoglalás korában már egységes erős szervezete volt. — Hóman egy megjegyzése nyomán az egykori törzsi szállásterületeket a mai magyar nyelvjárásokkal szeretné kapcsolatba hozni. Ez azonban ismét csak illúzió, mert hisz a mai magyar nyelvjárások mind csak a középkor óta alakultak ki.

—r—n

Kérdések

91. kérdés. A 'hátgerinc' megjelölésére milyen szó használatos? A *gerinc* és alakváltozatai (*girinc*, *girce*, *gircs*) használatosak-e és mi a jelentésük?

92. kérdés. Hol és milyen jelentésben használatosak a *gorc*, *goronc*, *gorond*, *görc*, *görü* szavak?

93. kérdés. A *firkál* szót milyen jelentésben használja a nép? Van-e e szónak 'kapar, dözsöl' jelentése?

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. MÁRCIUS.

3. FÜZET

A betegségek okai és előidézői

A néphit szerint nincs sem természetes, sem öröklött, sem (orvosi értelemben vett) ragályos betegség. Minden bajnak valami misztikus oka van, és ha régebbi s mai feljegyzéseink a külső hatásokon (pl. lövésen, vágáson, ütésen) kívül valami más természetes okot (pl. hűlést, megerőltetést, emelést) említenek, az már úri vagy orvosi hatásra mutat; de még ezek távoltartására is számtalan varázsló eljárást ismernek jeléül annak, hogy bekövetkezésük a gonosz munkájának tulajdonítható. Ezek a misztikus betegségek pedig a néphit szerint három főcsoportba oszthatók: a természet- és emberfeletti lények ártalmaira, meg — a csak népi elgondolás szerint — természetes külső hatásokra.

Néphitünkben ma már semmi nyoma a megszálló betegségdémonoknak, akik az ember testébe férközve ennek egyes részeit megbűjják, s így maguk a betegségek előidézői, de maguk a betegségek is, — sőt a multa nézve is csak néhány perszónifikáló szólás- és átokmaradvány, gyógyító ráolvasás, meg a rokonnépek sámánjainak betegséggúzése mutat rá halványan egykori életükre. A fene, súly, íz, tályog, mirigy s más ősi megszálló betegségdémonok (?) a kereszténység felvételével ördögökké váltak; az ember testébe bűvásuk okozta a fejfájást, nyavalyatörést, senyvedést, örültséget s kiűzésük (exorcismus) már szent László idejében egyházi eljárássá lett, s az még ma is, főleg az oláhsággal vegyes keleti részeken. Nagybányán s Belényesujlakon pl. a református anya maga vitte fejfájós fiát az oláh paphoz, hogy a beléje bűjt ördögöt a kehely fejére tételével, imádsággal és a végén arculütéssel egy piculáért kiűzze. Ebből a hitből ered az „ördög bűjjék beléd“ átokformulánk s ez a hit az eredete az ásitó száj elfedésének és keresztjelével illetésének is. (Emlékeit l. Bornemisza Ördögűző Könyvecskéjében.)

Vannak aztán vándorló betegségdémonok is. Miként a megszállók, ezek is önmaguk a betegségek s a betegségek előidézői is, mert a betegség, amint emberlakta helyre érnek, szétárad belőlük. Ilyen vándorló démonok okozta betegségeknek tartották régen a leprát, hagymázt, himlőt, a lázas nyavalyákat, a pestist vagy csumát, s még az újabb időkben is a kole-

rát, amely néhol züllött arcú és ruhájú emberalakban próbál belopózni a faluba, másutt pedig éjjelenként üvöltő hangon fenyegeti a községet.

A XVI. század ezeknek a vándorló betegségdémonoknak egy „feketelovas” alakját is ismerte, aki hegyen-völgyön s a községeken szerteszét vágatva nyilaival lődözte be az emberekbe a betegséget.

Kevés a mai nyoma a halottak lelkétől okozott betegségeknek is. A bosszúálló éjjeli látogatásokból eredő ijedősségen, reszketegségen, lassú sorvadáson kívül ma már csak a sárgaságot és holttetemet mondják itt-ott érintésük hatásának.

Az ősi „gonosz”, több más homályos társával együtt, sohasem okozott határozott betegséget, csak általános testi leromlást, s vidékenként különböző alakjában ma is csak ezt okoz: emlékeik azonban mindinkább halványulnak és a ma már csak emberfeletti boszorkányokban perszonifikálódnak.

Már a megszálló démonok ördöggé válása is mutatja a vallási formák kialakulásának hatását a primitív felfogás fejlődésére, s így természetes, hogy a betegségdémonok és az ördög között közbeeső perszonifikációk is találhatók. Néphitünk még telve azokkal a csökevényes emlékekkel, amelyeknek elkövetése az ősi istenségek megsértéseként betegségbüntetést von maga után. Kisebesedés, kelés követi pl. azokat a tiltott cselekvéseket, amelyeket a nap, hold, csillagok és szivárvány, a tűz, víz és föld megsértésének tartanak, s különböző más betegségeket mérnek az emberekre a szél (szélütés, kólika), a „magyarok istene” (istennyila), a boldogasszony, kedd asszonya s a szépasszonyok, akik az ősi gonosszal ellentétben csak akkor büntetnek, ha készakarva megsértik őket. S amikor a kereszténységgel mindezek tisztelete Krisztusra, szent Annára, szűz Máriára és a szentekre ment át, az ősi betegségbüntetések is ezeknek jóraintó figyelmeztetéseivé váltak. A pestist pl. már a XVI. században bűneink miatt ránk mért istenverésének írják, amelyet az Isten szerteszét küldött vagy a feketelovassal széteresztett nyilai okoznak; de mint Isten büntetésébe nyugodott bele népünk az újabb kolerajárványokba is.

S ezzel eljutottunk a természetfeletti betegségek legvégző néphitbeli kialakulásához, a XVI. század óta ismeretes fatalizmushoz, amely szerint a betegségeknek Isten megmagyarázhatatlan akarata az oka.

2. Ezeknek a természetfeletti lényeknek átalakulásai elsősorban azok a démonikus erejű emberek, akik varázsló cselekvéseikkel másokban meghatározott betegséget kelthetnek. Az ősvallás papjainak és papnőinek a régi orvosok és úriházak „füves”-einek (gyógyítófüvek szedőinek) leszármazói, akik-

ről a nép azt hiszi, hogy öröklött tudású varázslataikkal, ráolvasásaikkal, a füvek erejének ismeretével az embereket meg-ronthatják, beteggé tehetik. Szédülés, fő- és gyomorfájás, hideglelés, sárgaság, örültség azok a leggyakoribb betegségek, amelyeket ezek a „rontók“ az emberekben támaszthatnak, néha bosszúból, máskor pedig felbérelésre pénzért. Rontásból eredő betegségnek tartja a nép az elvakult szerelmet s a hosszú szerelem hirtelen megszűnését, meg aztán az impotenciát és magtalanságot is. A régi köztudat szerint pl. Báthori Zsigmondot Báthori Boldizsár anyja tette impotenssé s Kis János evangélikus szuperintendens is megemlékezik a nép e hitéről (Emlékezései 1890: 195.); Beatrix magtalanságát is Borbála megkötésének, ligációjának tulajdonították, s a nép ma is hiszi, hogy a férfi vagy nő termőereje egyidőre vagy örökre megköthető.

Ma a nép boszorkányoknak tartja őket s a betegségokozáson kívül sok más hatalmat és emberfeletti erőt tulajdonít nekik. Kisebb hatalmú társaik az igézők és szemverők, akik nyűgössé, siróssá teszik a gyermeket, fejfájást és bélsomósodással általános testi leomlást okoznak a felnőtteknek. Rendesen sűrű s bozontos, összenőtt szemöldökű és szúrós feketeszemű nők vagy férfiak, de vannak köztük egészen rendes külsejű vén-, sőt fiatalasszonyok is. Egyrészüik abszolút jóindulatú; tudatában lévén a testében rejlő démonikus erőnek, maga is mindent megtesz, hogy kiáradását megakadályozza, vagy belépése előtt figyelmezteti a háziakat, hogy a gyermeket, szoptatósaszonyt távoltartsák tőle. Mások azonban nincsenek tudatában testük rontó erejének s csak az idéző varázslatok derítik ki, hogy ők voltak a betegségokozók. S végül vannak tudatosan rosszindulatú démonikus emberek, akik bosszúból vagy a meggyógyításból járó anyagi haszonért keresve-keresik az alkalmat az igézésre és szemverésre. Ilyeneknek tartják a bábáskodó vénasszonyokat és bábákat is.

3. E felsőbb lényektől független betegségek közt első helyen kell emlitenünk azt az esetet, amikor a bajt valami ismeretlen tárgynak a testbe való véletlen behatolása és valahol megülése vagy ide-oda csúszása idézi elő. Leggyakoribb ilyen tárgy az állatszőr, de néha más szélhordta tárgyra is gyanakodnak.

Sokkalta gyakoribb ennél az a hit, hogy a betegséget valamely állatnak a testbe való behatolása idézte elő. A bőr alá fúrják magukat, vagy a szájon, orron, fülön, végbelen, szeméremtesten át lopakodnak be s fészkelődnek meg valamelyik testrészben, persze még kifejtetlenül, egész kicsiny alakban, aztán ott megnőnek és a táplálék s vér elszívásával, forgolódásukkal, ide-oda csúszásukkal fájdalmas betegséget idéznek elő.

Nem betegségdémonok tehát, mert az állat nem maga a betegség, hanem csak annak előidézője. Ilyen kívülről bemászott állatnak hiszik a gilisztát is, de számtalan ráolvasónk van már a XVI. századból a gyomorfájást okozó béka, kígyó s nádaly ellen is; a gyík a torokban, a polip az orrban, a rák a méhben s a viziborjú (góte) is ugyanott fészkei meg magát és ez utóbbi azért különösen veszedelmes, mert másállapotba hozza a leányt. A varangyosbéka ide-oda mászkálásának tulajdonítják némely vidéken a szívnádrát, azaz a méh időnkint való emelkedését s ereszkedését is, ezért a nádrás asszony varangyalakú exvótót áldoz Boldogasszonynak. Régi szólásunk az is, hogy a bolondnak „bogara van“, de fejbe mászik a pók is; a fülbajokat a fülbemászónak, a gyomorémelygést a tejjel bejutó marhatetűnek, a lábujjviszketést a bőr alá fúródó vaktetűnek tulajdonítják. Nyú okozza a fogfájást, szú rágja a csontot, métely („francia féreg“) viszi testbe a szifilist; külön férgei vannak az agynak, szívnek és májnak, szórféregnek tulajdonítják az ebagot és a „nevetlenféreg“-nek a körömménget.

Vannak aztán betegségek, amelyeket bizonyos testrészek vándorlása, felemelkedése vagy leereszkedése okoz. Némelyik embernek leszáll a bele vagy öle, azaz sérve van, — a mandulagyulladásosnak leereszkedik a nyak- vagy nyelvcsapja. Ilyen betegségnek tartják néhol az asszonyok szívnádráját is: méhük fel-felmegy a nyeldekklőig s fulladásszerű érzést okoz.

Bizonyos betegségeket meg szimpatetikus átszármaztatással, népiesen mondva ráragasztással kap meg az ember. A náthás pl. bekeni az ajtó kilincsét, mert arra ragad náthája, aki legelőször nyúl a kilincshez és igen gyakori a keléssel betegségek átszármaztatása is az útra lötytyintett „öntés“-sel.

Természetesen az egyes csoportok példái még szaporíthatók, a betegségek csoportjai azonban babonáinkból körülbelül csak ezekben a csoportokban állapíthatók meg.

Szendrey Zsigmond,

(Deutscher Auszug) — Ursachen und Verursacher der Krankheiten. Im Volksglauben gibt es keine natürlichen, erblichen oder ansteckenden Krankheiten. Jede Krankheit hat einem mystischen Grund. Diese mystischen Krankheiten lassen sich dem Volksglauben nach in Gruppen teilen: in die Schädigungen der übernatürlichen und übermenschlichen Wesen, und in die — nach volkstümlicher Meinung — natürlichen äusseren Einwirkungen.

Bendegúz „leveske“

A MNy. legutóbbi számának szerkesztői üzenetek rovatában valaki Mahmud Al-Kasgari álnéven éles és erélyes hangon foglalkozott azzal az ismertetéssel, amely folyóiratunk folyó évi januári számában jelent meg Meskó Lajos Bendeguz című cikkéről. Ismertetésünkben kifogásoltuk, 1. hogy mindazok, akik Attila atyjának nevével eddig foglalkoztak, nem vették figyelembe az egykorú forrásokban olvasható legrégibb névalakokat; 2. hibásnak mondtuk a névnek azon etimológiáját, amelyet Németh Gyula Vámbéry nyomán közölt le, mert az a török szóalak, amellyel a nevet Vámbéry kapcsolatba akarta hozni, a régiségben nem lehetett meg; 3. hibáztattuk, hogy Meskó névmagyarozatában egy feltételezhető török szóalakból indult ugyan ki, amelyet azonban mi szótárakban nem találtunk; 4. a név végződésének magyarozatára felhozott állítólagos török kicsinyítő képzőről azt mondtuk, hogy azt Kunoss hibásan következtette ki, az ugyanis sem az oszmán-török szövegekből, sem pedig az oszmán-török élőnyelvből ki nem mutatható; 5. végül hibásnak mondtuk Pais Dezsőnek a régi magyar *Borsu* személynévre vonatkozó feltevését, aki ugyanis ezt a nevet a magyar *bors* szóval próbálta kapcsolatba hozni. Ezen öt pontba foglalt kifogásaink közül egy — és pedig a leglényegtelenebb — amint a MNy. cikkírójának közléséből értesültünk, tévesnek bizonyult (3. pont); az általunk feltételezettnek mondott szóalak ugyanis tényleg megvan Al-Kasgari szótárában. Az alaphibát ezen tévedésünkkel kapcsolatban tulajdonképp Pais Dezső követte el, aki abban a cikkében, amelyre Meskó hivatkozott, a nyelvészeti irodalom szokásaival ellenkezően elmulasztotta azon szóalak forrását megjelölni, amelynek segítségével egy magyar nevet magyarítani próbált.

Mi szamojéd származásúnak mondtuk a török *min-mün-bün* szót. A MNy. cikkírója azt hiszi, hogy — mivel a török *bün* szóalak kimutatható — ezzel ez a feltevésünk már nevetségessé vált és így azt tréfálkozásra bőségesen kihasználhatja. Ebben azonban téved. Az idézett török szó ugyanis annak ellenére, hogy Al-Kasgari szótárában megvan, szamojéd eredetűnek tekintendő, amit már az is tanúsít, hogy a szónak *b-s* variánsai a szamojéd nyelvekben is megvannak.¹ A szamojéd-tö-

¹ Pl. szam. Jen. *bue*, Tavgi *be'a* 'Fischsuppe' (Castrén, Wörterverz. 221). — A török szövégi *-n* a *min-mün-bün*-ben nyilván a szamojéd *-na*,

rök vonatkozások a török őstörténet alapvető kérdései közé tartoznak és így ezen rövid viszonzásunkban behatóbban ki nem fejthetők. Azt azonban a felhozottakból minden olvasónk megítélheti, hogy a török *bün* szóvariánsnak Al-Kasgari szótárában való előfordulása a Bendeguz-etimológiára vonatkozó kritikánk érdemi részét — bármennyire is ragaszkodik ahhoz a MNy. cikkírója — még csak nem is érinti, mert hisz kritikánkban csak egy semmiségben tévedtünk. A MNy. idézett cikke azzal a hangzatos kijelentéssel végződik, hogy ez **egy** példa a sok közül (a MNy szerkesztősége szedette az egy és a sok szavakat fetten), hogy mi módon kritizálunk mi a folyóiratunkban. Olvasóink azonban ebből a példából is megnyugvással vehetik tudomásul, hogy csak ilyen hibák akadnak kritikáinkban. Így tehát szakértelmünkben és tárgyilagosságunkban továbbra is teljesen megbízhatnak...

Tévedések, hibák természetesen minden tudósnál és minden tudományban előfordulhatnak; azok a hibák azonban, amelyek a *Bendeguz* „leveske“ etimológiát lehetővé tették, nem egyéni emberi tévedésekből származtak, hanem annak a tudományos iránynak és módszernek elhibázott voltából, amelyet folyóirattársunk már több mint másfél évtizede képvisel. Épp ezért emlékeztünk meg Meskó Lajosnak egyébként jelentéktelen cikkéről folyóiratunk szemlerovatában. Mivel pedig mi a magyarsággal foglalkozó tudományok összességére nézve is ezt a módszert károsnak tartjuk, ezért tudományos kötelességet véltünk teljesíteni akkor, ha a tudományos közvélemény előtt ezen irány elhibázott voltát alkalmilag megfelelő példákon demonstráljuk. Erre pedig a szóbanforgó Bendeguz című cikk tényleg szerfelett alkalmas volt.

Az általunk kárhoztatott irányt talán a legtalálóbban neovámberizmusnak, a hibáztatott módszert pedig nyelvészeti formalizmusnak nevezhetjük.

Vámbery Ármin, akinek a nevét mi is a legnagyobb tisztelettel említjük, tudvalevőleg a törökség iránti romantikus rajongásból váltig azon igyekezett, hogy a magyarságot, illetőleg annak uralkodó rétegét török eredetű népnek tegye meg. E célból, amint ismeretes, munkát és fáradságot nem kímélve szívósan és tántoríthatatlanul azon igyekezett, hogy a magyar nyelv török eredetét kimutassa. Elgondolása módszertanilag logikus volt; munkáját a nagyközönség tetszése kísérte, ° de

-ne determinatív képzőből származott, amely az összes névszókhoz hozzáfűgeszthető.

nagy tudással felépített emlélete mégis megbukott. Vámbérynek a törökséggért való romantikus rajongása iránya követőiben is megvan. Számukra is török és nomád, törökség és államalkotó képesség, sőt török és felsőbbrendű ember azonos fogalmak, de Vámbéryval ellentétben mai tanítványai a törökséget már csak homályosan és közvetett forrásokból ismerik, sőt még török nyelvismereiteik sem állnak azon a színvonalon, mint mesterüké. Azt azonban a modern vámbéristák már tudják, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, ezért a szókincsnek és a magyar nyelv szerkezetének általában már békét hagytak, hanem arra vetették magukat, amit Vámbéry nekik még meghagyott, t. i. a tulajdonnevekre.

A neveknek tanúságtétele mindennemű ethnikai és településtörténeti kérdés szempontjából kétségtelenül igen értékes lehet, azonban csupán abban az esetben, ha a nevek vizsgálatát kapcsolatba tudjuk hozni magukkal e nevek ethnikai viselőivel, azok történetileg is igazolható települési mozgalmaival és a tőlük származó archaeologiai leletanyag tanúságával. Ilyesmiről azonban igen tiszteletreméltó tudományos ellenfeleinknél szó sincs. Számukra ugyanis valami nyelvi formalisztikus lehetőség már nemcsak valószínűséget, hanem kétségbevonhatatlan tudományos igazságot is jelent. És pedig olyan tudományos igazságot, amelynek általános elfogadásából sok esetben romantikus képzelődéseik szerint a magyarságra még politikai haszon is származhatik. Mivel ilyenformán elméleteik sok esetben a hitben és az érzelmekben gyökereznek, ezért nagyon érzékenyek a kritikával szemben, de nézeteikben megingathatatlanok is.

Arról azonban szó sem lehet, hogy a tulajdonnevek magyarázatánál a formalisztikus lehetőség már a valóságot is jelentené, különösen olyan esetekben, amikor a formalisztikus lehetőséget olyan tágan értelmezzük, amint azt például Meskó Lajos is szóbanforgó cikkében tette. Az ismeretes jelentéssel nem bíró neveket ugyanis a legtöbb esetben bármely nyelv elemeinek felhasználásával lehetne magyarázni, de csak történeti, ethnikai és archaeologiai szempontok bevonása döntheti el, hogy a sok lehetőség közül melyik tekinthető valószínűnek. Folyóíratársunk ezzel kapcsolatban például gúnyos célzást tesz szláv helynévi etimológiákra — nyilván számítva arra, hogy a magyar közönség bizonyos szláv népek iránt jelenleg nem túlságosan nagy szimpátiát érez. Azonban, amikor mi bizonyos magyar helyneveket szláv eredetűeknek mondtunk, akkor a

valóság talaján álltunk; azt ugyanis, hogy volt szláv népelem Magyarországon a homfoglalás korában, minden forrás egyértelműleg tanúsítja. Kérdeznünk kell azonban, hogy amikor valaki hun személyneveket török nyelvek segítségével akar magyarázni, akkor tényleg szintén a valóság talaján áll-e? Vagyis kimutatható-e a török ethnikum jelenléte Kelet- és Középeurópában a Kr. u. I. és V. század között? Kérdeznünk kell továbbá, hogy van-e csak egyetlen célzás is az egykorú nyugati kútfőkben arra nézve, hogy az u. n. hun törzsek Belső-Ázsiából költöztek volna Európába? De azt is kérdeznünk kell, hogy hol van és melyik az a belsőázsiai eredetű egységes és az egész rétegre kiterjedő archaeológiai emléanyag, mely a hunokkal került volna Európába? Mert ilyen tudomásunk szerint nincsen. Ilyen előzmények után tehát semmi lehetőséget sem látunk arra, hogy hun személyneveket török nyelvek segítségével lehetne magyarázni.

De vajjon folyóíratársunk miért akarja mindenáron a „leveske“ jelentést belemagyarázni a hun nagyfejedelem nevébe, amikor annak értelmezésére — amint mindjárt látni fogjuk — más török szó is kínálkozik. Mi azonban névmagyarázatunkban a Kézainál olvasható legrégebb magyar névvariánsból a *Bendacuz* névalakból kívánunk kiindulni, ami a módszer tekintetében talán nem feltétlenül kárhoztatandó gondolat. A név végződését azonban nem a mondvacsinált *-*džyγyz*... kicsinyítő képző segítségével kívánjuk értelmezni, hanem a tényleg meglévő s a nyelvtanokban kicsinyítőnek mondott -*džayyz* képzővel, amely azonban az élő nyelvhasználatban sajnálkozás kifejezésére szolgál (pl. *adam-džayyz* „szegény, boldogtalan ember“). Mivel azonban a „szegény, boldogtalan leves“ értelmezést talán még folyóíratársunknál is kissé különösnek tartanák, Radloff török szótárában valami más alkalmas török alapszó után kellett szétnéznünk. És illet hamarosan sikerült is találunk az oszmán-török *bön* szóban, amelynek jelentése: „ein Narr, ein ungebildeter Mensch, ein Idiot“ (IV. 1697). Azon pedig, hogy ezzel a hun nagyfejedelem nevének a „szegény boldogtalan hülye“ értelme lenne, nem ütközhetik meg az, aki annak formailag nem teljesen kifogástalan „leveske“ értelmezésén nem akadt fenn. Formailag a fenti etimológiát, ha a török *dž >* magyar *d* megfelelésén folyóíratársunkkal túltesszük magunkat, valaki még talán kifogástalannak is tekinthetné.

A figyelmes olvasó bizonyára észrevette, hogy mi sem gondoljuk komolyan, hogy a hun nagyfejedelem nevének a je-

lentése „szegény hülye“ lett volna. Ezen példával olvasóinknak csak azt kívántuk bemutatni, hogy a nyelvészeti formalizmus segítségével akármilyen abszurditást igazolni lehet.

Moros Ella.

(*Deutscher Auszug*) Bendeguz „Süppchen“. — In ung. Chroniken wird Attilas Vater als *Bendacuz* usw. bezeichnet (diese Namensform eigentlich aus dem *Mundzucus* des Jordanes entstellt). In B. wollte L. Meskő eine autochtone ung. Namensform erkennen, und hat deswegen versucht, sie von einem türk. **bün-dzyyyz* 'Süppchen' herzuleiten. Diese Etymologie ist nicht nur aus semasiologischen und formalen Gründen (ein türk. Deminutivsuffix *-dzyyyz* gibt es z. B. nicht) unmöglich, sondern auch historisch ist sie absurd, da die europäischen Hunnen keine Türken waren: weder historisch noch archäologisch lässt sich das Eindringen eines aus Innerasien stammenden Volkstums nach Europa vor dem 5. Jh. n. Chr. erweisen. — In Zusammenhang mit dieser Etymologie wird auch gegen die moderne Überschätzung des türkischen Einschlages im ung. Volkstum und in der Geschichte Südosteuropas (Neovámberismus) wie auch gegen die Methode des linguistischen Formalismus Stellung genommen.

A rideg és betyár szó jelentése Kecskemét multjában

A „rideg“, „betyár“, vagy „rideg-betyár“ szavaink általában elterjedtek és vidékenként más-más jelentésűek. Emberre, jószágra használatnak, leginkább olyan értelemben, ami az embernél nőtlen állapotot, a jószágnál meddőséget jelent.

A Magyar Nyelv Szótára szerint a „rideg“ a társaságtól különvált, magánosan élő, -járó, nem nyájbeli jószágot jelent. A „rideg-legény“ nőtlent jelent stb.

Alapfogalmánál fogva a „rideg“ szó jelent a többi rokon-neműektől elszakadtat, mintegy magában elromlót, veszendőt, aki nemét, faját nem szaporítja.

A „rideg-legény“ házasodni nem szándékozik, magát nőtlen életre szánt legény, vagy férfi.

„Ridegség“ társaságtól elvont, magánéleti állapot. Ridegséget kedvelő, mogorva, külön, embergyűlölő stb.

A Magyar Tájszótár az ország különböző vidékeiről, a rideg és rokon szavaknak számtalan jelentéseit gyűjtötte össze.

Így: „Rideg“ = 1. magános, páratlan marha, amelyet még nem fogtak járomba, 2. magánosan élő, rossz hírű nőszemély, 3. nőtlen (legény), 4. szabad, kijáró, gulyába, vagy ménesbe

járó, meddő, nem szaporítani való (marha), 5. sovány, soványan tartott, nem hízlalt (sertés, marha).

„*Betyár*“ = olyan legény, vagy leány, aki rendesen szolgálatba nincsen elszegődve, hanem csak napszámba járogat.

„*Betyár-béres*“ = 1. aki csak télen béreskedik, 2. urasági cseléd, csikós, béres és birkausztatók között, béresek mellett szolgáló segédostoros, 3. zsellér, 4. felfogadott gyermek.

„*Rideg betyár*“ = nőtlen, fiatal ember.

A kérdéses szavaink ezen jelentéseit pár évtizeddel ezelőtt gyűjtötték össze. Hogy évszázadokkal azelőtt mit értettek a „*rideg*“ és „*betyár*“ szón, arra Kecskemét régi Tanácsi jegyzőkönyvei szolgálnak tanulságos adatokat. 1703. máj. 29. ezen bejegyzést olvashatjuk: „elvégezték Eö keghelmek közönséghez Teczésből hogy minden tizedbéli Tizedesek egy-egy kis bíróval az egész Tizedett házanként meg járván hit szerént az Gazdák-tul végre mennyenek, kik minemü s hány *rideg*jek legyen (*tudni illik az kik most az szolgálatott el-hagyván nem szegődtek el*), végre menvén az *ridegeket* erős hittel meg eskütvén, vegyék számban, kinek hány marhája legyen és minden *rideg* egy-egy marhájátul minden holnapra egy-egy garas-t (fizessen) ezen kívül érdeme szerint az Tizedben szolgállyon hozzá adván azt is, hogy az melly Gazda *ridegét* el tagadgya *Rideg-jek* Portióját tartozzék meg fizetni, az *rideg* pedig marháját tagadván, mint aféle fide fragus érdemlött büntetését el nem kerüli. Nem különben az *Rideg* Asszony, Leány is minden holnapra tartozik egy-egy Garas Portiót“ (adni) 1703 május 29.

Más helyen ezt látjuk: „Simon Josef veszprémi fi cir 5 esztendeig szolgált, most cir 3 esztendőttől fogva *Rideg*, de mivel adózott és tehetséges s a Házasságra alkalmas, azért 2. conditio alatt elbocsátatott, *hogy tudni illik vagy házasodjék vagy szolgáljon*, melyek közül ha edjiket sem tellyesíti Katonának fog adattatni.“ 1759 december 28.

Az 1775. évi fenyítő iratokban ezt olvashatjuk: „Tyukodi Mihály czeglédi refor. 24. esztendő, nőtlen vagyok most *betyárkodom*, tavál Czegléden Patkós Istvánnál béresül, harmadéve pedig csikós bojtárul Kőrösön Deák Mihálynál szolgáltam.“

Egy másik így vall: „Hét esztendeje hogy hazuról elszármaztam. Először Böszörménybe szegődtem, onnan Hortobágy mellé és gulyás bojtár lettem debreczeni Csapó Péter és Biró András gujájánál..... Innét Ujszászra jöttem a Zagyva mellé, *betyár* lettem és Orezi urnak dolgoztam, onnét Szabadkára

mentem tavál tavasszal és Bilicsnél dolgoztam *betyáru*l.“ (Fenyítő iratok 1773.)

Szabó Pannát 1768-ban vallatják. „Mi a neved, hol születél, mi állapotban vagy? Szabó Panna, itt Kecskeméten születtem, a külső csárdában, *betyár* asszony vagyok.

Volt-e férjed valaha?

Schasesem volt csak bekötötték a fejemet az asszonyok.“

Ezen adatok eléggé igazolják, hogy évszázadokkal ezelőtt a „*rideg*“ és „*betyár*“ szavakon olyan szolgálat nélküli férfit, asszonyt, vagy leányt értettek, aki nőtlen, illetve özvegy vagy hajadon volt, szóval aki nem tartozott családi kötelékbe.

A „*ridegség*“-nek, „*betyárság*“-nak tehát két kritériuma van, egyrészt a szolgálaton kivülség, másrészt a nőtlenség, illetve hajadonság. Megszűnt *rideg* lenni az, aki megházasodott, illetve férjhez ment, ezáltal családi kötelékbe került, vagy pedig az, aki szolgálatba állt, s így a kenyéradó gazdájának a családi kötelékébe került.

A „*ridegek*“ fiatalságukat szolgálatban töltötték, mint pásztorok, béresek, cselédek. Amikor szolgálatukat elhagyták, akkor sem nősültek meg, hanem mint magános személyek a szolgálatuk alatt szerzett, számos jószág szaporulatából éltek, vagy mint részesek, napszámosok, mezei munkások keresték meg kenyerüket.

A ridegek szaporodását akarta megakadályozni a magistrátus, amikor 1696-ban úgy rendelkezik, hogy „senki a gazdák közül szolgáljával, marhában ne alkudjék, aki alkudott is, az elbomoljon, hanem aki alkuszik, pénzben alkudjék“, stb.

A szolgálatban nem álló nőtlen, illetve hajadon magános személyek tehát a „*ridegek*“, vagy „*betyárok*“, akiknek rendes lakóhelyük nincs. A „*rideg*“ legények télen valamely gazda istállójában tanyáznak, várva a tavaszi munka kezdetét. A „*ridegek*“ nem tartozván családi kötelékbe, szabad életükkel, mulatozásaikkal, az erkölcsi életre szigorúan ügyelő alföldi-városok magistrátusainak sok bajt és gondot okoznak.

A városok úgy személyük, mint jószágaik után megadóztatják a „*ridegeket*“. Mint a többi polgárokat a tized szolgálatban való részvételre kötelezik. Katonát is elsősorban a „*ridegek*“ közül fogat a Magistrátus.

A „*ridegek*“ alföldi városainkban élő, földműves, napszámos népnek az elődei. Az akkori gazdasági viszonyok azonban családalapításukat és háztulajdon szerzésüket nagyon nehezé tették.

Érdekes, hogy a „rideg“-gel ellentétben hogy nevezték a családos, szegény embert. A kecskeméti fenyítő iratokban, 1881-ben ezt olvashatjuk: „Salamon János 60 esztendőes refor. házas tüzes gazda ember vagyok“.

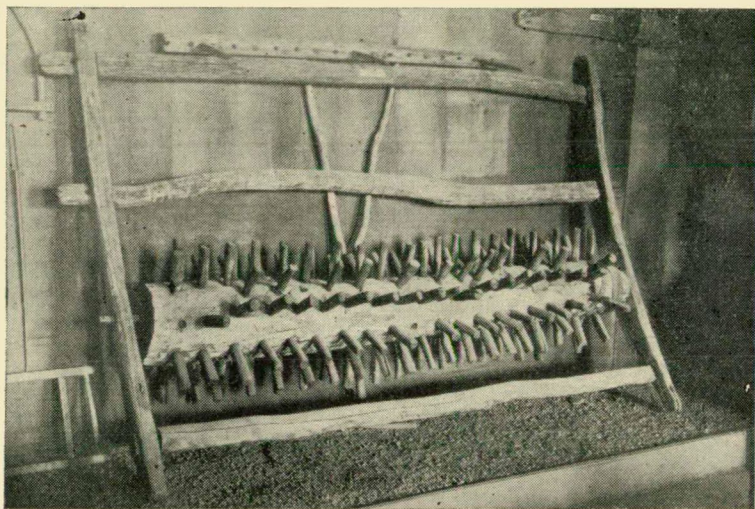
A másik így vall: „Paraszt ember vagyok, de ökreim nincsenek, házas tüzes vagyok.“

Kétségtelen, hogy a „rideg“ szónak, amely századokkal ez előtt a szolgálatban nem álló nőtlen személyt jelentette, a jószágra való átvitele, csak a későbbi időkben keletkezett és terjedt, valószínűleg csak a XIX-ik század elején.

Szabó Kálmán.

Szalmahengerlő (-hengerező)

A homoki szőlők elterjedése előtt homokos vidékeinken rettegtek a bőjti szelet. A fagytól kiszívott homokban, az őszi

vetés még nem erősödött meg annyira, hogy a homokot megfoghassa. A hó letakarodása után a meginduló szél tehát szabadon garázdálkodhatott, az egyik helyen kifújta a homokot a gyöngye vetés alól, a másik táblán eltemette azt. A gazda tavasszal újra vethetett. De nem mindegyik gazda nézte tétlenül a szél ördögi játékát. A legkülönbözőbb módon igyekeztek megkötni a homokot. Az egyik eszköz erre a szalmahengerlő (szalmahengerező) volt. Egy ilyen használatból kivont szalmahengerlő van a szegedi Városi Múzeum néprajzi gyűjteményében.

1907-ben vásárolták Domaszéken. (Leltári száma 1769). Főrésze az eperfatörzsből készült hengerfa (hossza 235 cm, átmérője 30 cm), amelybe sűrűn arasztnyi hosszú, két újjnyi vastag fogakat illesztettek. Az ilymódon keletkezett fogashenger mindkét végébe rövid vasrudat vertek s ez szolgált tengely gyanánt. A tengellyel ellátott fogashengert négyszögletes fakeretbe helyezték el s a kész szalmahengerlő elé igás állatot fogtak. A bőjti szelek megindulása előtt leszórták a homokot szalmával s végig hajtattak rajta szalmahengerlővel. A súlyos fatörzsből készült hengerfa a fogak segítségével szinte rávarrta a szalmát a homokra, amelynek a felszínébe így nehezebben kapaszkodhatott a szél.

Török Gyula.

(*Deutscher Auszug*) — *Strohwalze*. Beschreibung einer Holzwalze, mit welcher aufgestreutes Stroh in den Flugsand hineingewalzt wird. Es dient dies zur Bindung des Bodens vor der Bepflanzung mit Reben, aber auch das Kornfeld wird im Flugsandgebiet so gebunden.

S Z E M L E

Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei

A századunk elejéig szépen fejlődött magyar nyelvjáráskutatást a világháború, az utána következő összeomlás és gazdasági válság derékban vágta ketté. Azóta minőségileg és módszereiben alig-alig jelentkezett némi fejlődés, mennyiségileg pedig nagy visszaesést kellett tapasztalnunk. Horgernek történeti és Lazicsiúsnak fonológiai szempontú, egészen új összefoglaló munkája, Csüry Bálintnak szótári-statisztikai szempontú munkássága (I. NNy. VII. 49—56; 207—11; VIII. 159—60; 62—64.) nem éreztetheti még hatását a részlet-tanulmányokban, a szórványosan megjelent részlet-tanulmányok pedig elvi, módszeres megfigyeléseket nem tartalmaznak. Ezzel szemben külföldön s különösen Németországban az utóbbi évtizedek alatt nagyarányú részletkutatás indult meg s az így felszínre került anyag a nyelvjáráskutatás módszerén is szembetűnő változtatásokat eredményezett. Mivel a jövőben a magyar nyelvjáráskutatásnak is más úton kell haladnia, mint amelyeken a múltban haladt, azért szükségesnek tartjuk, hogy a jövő kezdő kutatói az új szempontokat tartalmazó magyar nyelvű összefoglaló művek mellett azokkal az elvekkel is megismerkedjenek, amelyek külföldön a részletkutatás nyomán merültek fel s vezettek új módszeres eljárásokhoz. Ezért a legrendszeresebb s legrészletesebb német összefoglaló munka (Adolf Bach könyve) s az újabb módszereket tar-

talmazó más könyvek és kisebb tanulmányok nyomán meg fogjuk ismertetni olvasóinkat e részletkutatásból fakadt újabb elvekkel s módszeres eljárásokkal.

Adolf Bach (*Deutsche Mundartforschung*, 1934) négyféle problémát lát a német nyelvjáráskutatás módszereiben: a történeti, fonetikai, földrajzi és néprajzi problémát. Az első kettőt csak vázlatosan érinti s részletesebben csak a két utóbbit tárgyalja. Mivel az újabb kutatások eredményei a földrajzi és néprajzi szempontú vizsgálatokból szűrődtek le s mivel a mi nyelvjárási irodalmunkból is ezek a vizsgálatok hiányoznak leginkább, azért ezúttal csak ezekkel foglalkozunk részletesebben.

I. Néprajzi szempontú nyelvjáráskutatás.

A legújabb korban — Hans Naumann megfigyelései (1922, 1925) óta — kezd kifejlődni a nyelvjárástanulmányozás legfiatalabb ága, a néprajzi szempontú nyelvjáráskutatás, mely a népnyelvet a nép szociális produktumának, kifejezési formájának s egyszersmind legjellemzőbb tükrének tekinti, azért mindig a néphez való viszonyában vizsgálja, a *népnyelv* kifejezést tehát a *népköltészet*, *néphit*, *népszokások*, *népvisélet*, *népművészet*-félékhez hasonló értelemben használja. Ezért a néprajzi szempontú nyelvjáráskutatás két fő kérdése: mennyiben népi (jellegű és eredetű) a népnyelv s mennyiben és hogyan hat vissza alakítólag a népnyelv magára a népre.

A népi nyelvkincs eredetének vizsgálatában általában két réteget szoktak megkülönböztetni: a népi eredetű autochton és a felsőbb társadalmi csoportok nyelvéből származó átvett réteget. E két réteg elhatárolása sokszor persze igen nehéz.

1. A népi eredetű autochton (primitív) nyelvkincs (H. Naumann szerint *primitives Gemeinschaftsgut*, Friedrich Lüers szerint *naturgegebenes Gemeinschaftsgut*) egy része régibb korokból származik, más része pedig újabbkori népi alkotás eredménye. A *primitív* jelző tehát nem jelent szükségképpen őskori, a primitív korból fennmaradt hagyományokat, bár esetleg ilyenek nyomai is kimutathatók e rétegben, de mindenesetre a nép körében keletkezett s primitív élet-körülmények közt létrejött (régibb v. újabb) elemeket. A népnyelvnek ez eredeti (autochton) rétege egyszerre jelent szegénységet (hiányt) is, gazdagságot is. Így a nemi fogalmakban (genus proximum) rendszerint szegény e réteg, de a faji vagy éppen egyedi neveket halmozza. A német nyelvjárások pl. több helyütt 15–20 szóval is élnek a szarvasmarha különféle fajtáinak megnevezésére (*Ochse*, *Stier*, *Lüpper*, *Kuh*, *Kalbin*, *Kalb* stb.) de a szarvasmarhafélék összefoglaló nevét nem ismerik. Hasonló a helyzet e foga-

lomkör megnevezésében a magyarban is: *ökör, bika, tehén, üsző, borjú, tinó* stb., nálunk azonban még nem vizsgálták meg, hogy e nevek eredeti népi nevek-e vagy magasabb társadalmi rétegekkel kerültek-e a népnyelvbe. Jellemzi e réteget az absztrakt nevek hiánya s a konkrét nevekben való bővelkedés is. Cronenbergben pl. 8140 szóból 4260 konkrét főnév, 2080 ige, 777 melléknév 444 adverbium mellett csak 210 absztrakt főnevet jegyeztek fel s ennek nagy része sem népi eredetű, hanem átvétel a felsőbb rétegek nyelvéből. (Hasonló összehasonlításra nálunk is módot nyújt már Csüry Bálint Szamosháti Szótára). Jellemzik még e réteget az erősen képszerű hasonlatok, formális kifejezések (szólások, közmondások), ismétlések, rokonértelmű kifejezések, erősebb analógiás hatások, szóvegyítések, népetymológiák, kihagyásos, nem egyeztetett szerkezetek, összetett mondatok használatában a mellérendelések kedvelése, az azonos alakú szók kerülése, a kifejezések érzelmi hangsúlyozottsága. A beszédmód is általában hangosabb, nyomatékosabb, érzelmileg telítettebb. — Mivel pedig e sajátságok többé-kevésbé a magasabb rétegek nyelvében is megvannak, azért a népi eredetű nyelvkincs elsősorban nem minőségileg, hanem a minőségi sajátságok mennyiségi viszonya szerint különbözik emettől.

2. A nem-népi eredetű, hanem a felsőbb társadalmi csoportok nyelvéből átvett nyelvkincs (kultúr-reteg; Hans Naumann szerint *gesunkenes Kulturgut*, Friedrich Lüers szerint *gewandeltes Kulturgut*) megkülönböztetése és vizsgálata rávilágít az átvétel lélektani hátterére és rugóira. Meg kell itt különböztetnünk a fogalom átvételével együttjáró névátvételt a már ismert fogalmak új nevének átvételétől. Az első eset, vagyis a fogalomátvétellel együtt járó névátvétel úgy látszik gyakoribb s a név átvétele itt a fogalom és annak neve közt meglevő szoros kapcsolaton alapul; a fogalommal azért veszik át a nevét is, mert nincs még rá autochton, eredeti szemléleten alapuló elnevezés a népnyelvben. A névátvétel itt szinte kötelező erejű az átvevőre (új fogalmaknak eredeti szemléleten alapuló elnevezése ritka a fogalom-átvétel pillanatában!) s nem szabad egyedül a felülről jött név tekintélyének tulajdonítanunk, mint ahogyan a német kutatók teszik.¹ Ezzel szemben a már meglevő fogalmak új elnevezésének átvételénél nagy szerep jut a felülről jött szó varázsának, ill. a nép fölfelé nézésének és a felsőbb rétegeket utánzó tulajdonságának: A felsőbb rétegektől átvett szót vagy kifejezést ugyanis rendszerint előkelőbbnek tartják a népi eredetűnél. Az ilyenféle átvételek azonban eleinte minden valószínűség szerint csak a fiatalabb nemzedék körében terjednek s ezek számbeli erősödésével ill. az idősebb

¹ Valószínűleg érdemes lenne megvizsgálni az új fogalmak átvételével kapcsolatos újszerű elnevezéseket. Vajon nem a felülről jött név szokatlan alakja-e az oka az ilyen eseteknek, mint pl. a népetymológiáknak?

nemzedék számbeli apadásával egyenes arányban szorítják ki az eredeti régibb kifejezést (vö. NNy. VIII. 41.), bár ezt a német kutatók nem emelték ki. Ugyanilyen lélektani háttérrel van a felülről átvett hangbeli (pl. raccsolás), morfológiai, szintaktikai, jelentésbeli és stilisztikai sajátságoknak is.

E felülről átvett nyelvkinés anyaga és az átvétel mértéke függ az átvétel korától, helyétől, szociális és kulturális körülményeitől. A népnyelvnek e rétege napjainkban terjed leginkább, még pedig főként az újság, egyéb népi olvasmányok, az iskola, katonai szolgálat, hivatalok, a sport, politika és technika hatására, stb., de azért a régebbi korokban is számolnunk kell ilyen átvétellel: ide tartozik az egyházi terminológia, a társas élet, divat kifejezései, a jövevényszók nagy része stb. Vidékenként is különbözik e réteg, még pedig a népnyelvnek, vagyis a vidék nyelvjárásának a felsőbbek nyelvéhez, a városi lakosság nyelvéhez vagy a köznyelvhez való viszonya szerint: ahol az átvevők nyelvjárása inkább eltér az átadók nyelvétől, ott nagyobb arányú az átvétel, ahol kisebb arányú e különbség, ott kisebb arányú az átvétel is.

A népnyelvbe felülről jövő nyelvkinés az átvétel útját tekintve vagy közvetlen átvétel eredménye (a nyelvjárást beszélő községekben az iskola, újság stb. útján) vagy pedig a művelődési központok és a közlekedés által közvetített átvételé. E közvetítés útjáról a földrajzi módszerű vizsgálat tájékoztat bennünket.

Felmerülhet az átvétellel kapcsolatban az a kérdés is, hogy az eredeti népi nyelvkinés mely részét érinti e felülről átvett kultúr-réteg s mely részét nem érinti. Az eddigi eredmények szerint inkább csak az érzelmi színezettel nem bíró szók, kifejezések s a magánhangzók vannak kitéve e hatásnak, ezzel szemben a mássalhangzók, az alakrendszer, mondatszerkezet kevésbé. Kétségtelennek látszik, hogy érintetlenül maradnak ez átvételtől az eredeti népi nyelvkinésnek erős érzelmi hangsúllyal bíró szavai, kifejezései (vö. NNy. VIII. 40: stiláris jellegű produktív nyelvkinés), valamint azok a szók, amelyek vagy egyáltalában nincsenek meg az átadó nyelvben, vagy — ha megvannak is — csak más jelentésben él velük az átadó nyelv.

Vizsgálunk kell még a felülről átvett nyelvkinés további sorsát is a népnyelvben. Az átvett anyag egy része változatlanul szokott maradni, de más része jelentős változtatások után lesz csak a népnyelv aktív alkotó-elemévé (vö. NNy. VIII. 40.) E változási folyamatot a német kutatók a népköltés terminológiájából vett elnevezés (*Zersingen*) analógiájára így fejezik ki: *Die Sprache wird zersprochen*. E változások legnagyobb része az eredeti népi réteg vagy a nyelvjárásban már meghonosodott kifejezések analógiájára történik s a nyelvtudomány *népetymológia* (Volksetymologie), *családoscadás* (Horger: A nyelv-

tud. alapelvei: 73. §. 173.; ném. Umdeutung, Umbiegung) és szóvegyülés (contaminatio, az újabb német nyelvészeknél: Kreuzung) néven szokta tárgyalni.

A népnyelvbe felülről való átvétellel bejutott kifejezések vizsgálata arra az eredményre utal, hogy a valóságban tiszta népnyelv épp úgy nem létezik, mint a népnyelvtől teljesen elszigetelt és élesen elhatárolható irodalmi vagy köznyelv (vagy akár osztálynyelv) s hogy így mindezek a nyelvi alakulatok csak típusként tekinthetők s mint típusok állíthatók egymással szembe.

Az alsó és felső réteg nyelvének szembeállításával persze azt is ki kell emelnünk, hogy a felső társadalmi rétegek nyelvében is számolnunk kell alulról jött, azaz a népnyelvből magasabb társadalmi osztályok nyelvébe, a köznyelvbe, vagy irodalmi nyelvbe került elemekkel. Ezek az átvételek azonban — a programszerű irodalmi népiesség kivételével s az írók öntudatlan nyelvjárási sajátosságaitól eltekintve — mindig a közvetlen érintkezés szükségéből fakadnak s rendszerint csak a néppel közvetlenül érintkező egyének, pl. a munkással érintkező munkaadó, a cselédjével gyakrabban beszélő úriasszony stb. nyelvében hagynak nyomot. Az új fogalmak ismeretlen elnevezései persze itt is nagyobbjelentőségűek az átvételi szempontjából, mint az ismert fogalmak ismert neveinek népi változatai. Az átvett elemek mennyiségét fokozza az a körülmény, ha az alsóbb rétegbe tartozó népi átadó és a felsőbb réteg tagjai az átvevő más-más nyelven beszélnek. Ennek az az oka, hogy az átvevő bizonyos mértékig az átadó egész nyelvét kénytelen elsajátítani az érintkezés lehetővé tétele végett. Ezért van pl. az erdélyi szászok nyelvében sokkal több magyar jövevényszó, mint amennyi német a székely nyelvjárásokban. (Vö. e példára: Horger Antal, A nyelvtudomány alapelvei² 108—9, §§. 260—61.). A felülről történő átvételnél az idegen nyelvű átadók hatása nem ilyen erős az átvevőkre. A nyelvjárások és a népnyelv tanulmányozása szempontjából azonban mindezek a jelenségek csekély jelentőségűek s éppen csak az egyoldalú beállítás elkerülése végett említettük itt őket: rá akartunk mutatni, hogy a felső és alsó rétegekből történő átvételek egyezéseket és különbségeket is mutatnak.

3. Bármilyen tetszetős is az eredeti primitív és a felülről átvett kultúr-réteg megkülönböztetése a népnyelvben, mégis számolnunk kell egy nem felülről jövő s nem is a felfelé nézésből származó átvétellel is. Ha az eddig ismertetett átvételnél alsó és felső réteg nyelvéről beszélünk s magát az átvételt felülről jövő v. vertikális átvételnek nevezzük, akkor itt oldalról jövő, egysíkú vagy horizontális átvételről kell beszélnünk s ennek egészen más a lélektani háttere, mint a felülről jövő átvételeknek. Ilyen horizontális átvétellel főként az egyes

kisebb nyelvjárásokban kell ugyan számolnunk, mert a néprajzi szempontú vizsgálat szerint valamely nyelvjárási sajátásnak, az egyik nyelvjárásból a másikba való átkerülése nem változtat azon a tényen, hogy eredeti népi nyelvkincsrel van dolgunk, az idegen nyelvből való népi kölcsönzés esetében azonban még a néprajzi szempontú kutatásnak, azaz a nyelvjáráskutatással szembeállított népnyelvkutatásnak (NNy. VIII. 38–39.) is figyelemmel kell lennie a horizontális átvételekre.

Ha a felső rétegekből a néphez kerülő fogalmak átvételével együttjár a név (kultúrszó) átvétele is, akkor a névátvétel kötelező erejű volta mellett még mindig jogosan gondolhatnánk a feliülről jött név előkelőbb hangulatának a hatására is. De ha egy idegennyelvű vagy más nyelvjárást beszélő szomszédos község az átadó, akkor itt nem beszélhetünk az átvevő felfelé nézéséről, az átvett név előkelőbb hangulatáról: hiszen az azonos társadalmi állású, de más-más nyelven ill. nyelvjáráson beszélő közösségek egymás nyelvét rendszerint nevetségesnek tartják s ki is gúnyolják. Vö. pl. az az őző nyelvjárások gúnyolására használt mondókát: „Gyere mönyem ögyé könyeret möggyé, ha nöm öszö tödd é, maj mögöszöd röggé“, melyet némi változtatással sok helyütt fel lehetünk az őző nyelvjárások szomszédságában. Ilyenkor is előfordulnak névátvételek s ha ezek fogalomátvétellel járnak együtt, itt már csakis a fogalom és nevének szoros kapcsolatából következő kötelező erejű névátvételről beszélhetünk. Ha valamely nyelvjárásban az asztalosok vagy ácsok osztálynyelvű szókincséből a derékszögű vonalzó fogalmával együtt belekerül a nyelvjárás szókincsébe a *vinkli* (< ném. *Winkl*) szó, akkor itt sem a felfelé-nézés az átvétel rugója, hanem a megnevezési kényszer s a fogalomhoz kapcsolódó osztálynyelvi szó emlékképe. Ha valamely községben kétféle nyelvjárást beszélő lakosság él együtt (pl. é-ző nyelvjárást beszélő katolikusok és í-ző reformátusok hazánkban az Alföld több községében) és egyik (pl. a katolikus lakosság) idővel átveszi a másik (pl. a református) nyelvjárását, akkor itt sem szabad az átvett nyelvi alak előkelőbb hangulatára gondolnunk, hanem minden bizonnyal a stiláris jellegű produktív nyelvkincsnek aktívva válásáról kell beszélnünk: az é-ző katolikus eleinte csak megértette az í-ző református beszédét (receptív nyelvkincs), majd később maga is használta — gúnyosan —, ha a reformátusok beszédét akarta jellemezni (stiláris jellegű produktív nyelvkincs) s végül megszokottá vált a katolikusok körében is az í-ző kiejtés, elvesztette stiláris jellegét és minden nap használt aktív jellegű nyelvkincsé lett.²

² Ennek a példának helyes magyarázata egyrészt Négyesy László nyelvjáráisleírása, másrészt Gyepes János tanítóképzőintézeti tanárjelölt szíves szóbeli közlése alapján érlelődött meg bennem, akik felhívták figyelmemet az é-ző katolikusoknak stiláris jellegű í-zésére. Négyesy szerint Szentesen a 17000 református és 12000 katolikus nyelvjárása általában élesen elhatárolható s «csak elvétele hallani, hogy va-

Ugyancsak egysíkú átvétel történik akkor is, ha valamely községbe csekély számú idegen nyelvjárást beszélő egyén kerül (pl. házasság vagy település folytán.) Hasonló jelenség tapasztalható pl. a somogy megyei Gamáson is, ahová az 1930-as években 5–6 göcseji család települt. A göcsejiek még megtartják kiejtésbeli sajátosságukat (diphthongusok, illeszkedés nélküli ragok használatát), de a szóhasználatban már megfigyelhető némi alkalmazkodás: a község szókincséből főként a fiatalok egyre több szót használnak. Itt sem felfelé nézés az átvétel indítóoka, hanem a többséghez való alkalmazkodás: az új telepes nem akar nevetségessé válni a többség előtt, inkább alkalmazkodik hozzá.

A német nyelvjáráskutatással szemben kissé élesebben kiemeltük az egysíkú átvételek kérdését, hogy rámutathassunk a népi nyelvkincs rétegződésének összetettebb voltára. E szerint tehát eredeti és átvett réteget, utóbbin belül pedig felülről történő (vertikális) és egysíkú (horizontális) átvételeket kell megkülönböztetnünk a népnyelvben.

4. A társas érintkezéshez szükséges szociális feltételek (egymáshoz való alkalmazkodás, kölcsönös megértés stb.) ható erőiből kell magyaráznunk azt az érdekes jelenséget, hogy különböző nyelvjárásokat beszélő csoportok egy községbe letelepedve egységes nyelvjárást fejlesztenek ki s hacsak nem idegen nyelvű területtel körülvett nyelvjárásziget ez az új nyelvjárás, mindig a környék nyelvjárásához alkalmazkodik.

5. De nemcsak a nép alakítja, formálja a népnyelvet, hanem a szociális értelemben vett nyelv is alakítólag hat a népre. Az újszülöttek már meglevő nyelvrendszerbe születnek bele s amikor a fejlődés folyamán e nyelvet elsajátítják, egyszersmind a fogalmaknak és viszonyoknak azzal a rendszerével ismerkednek meg, amely az illető nyelvben ill. nyelvjárásban tükröződik. Így a nyelv — a nevek és az ezekkel szoros kapcsolatban álló jelentések útján — az egyének és csoportok világfelfogására, világnézetére és végső fokon az oly sokat emlegetett néplélek fogalmára is enged következtetni. De az ilyen következtetésekhez az szükséges, hogy a népnyelvet fogalmi csoportok szerint vizsgálja a kutató, tekintettel legyen a synonymáknak egymáshoz való viszonyára s így a nyelv által nyújtott jelentésvizonyokra. Mindez ugyan elsősorban nyelvfilozófiai probléma s a nyelvnek a népre gyakorolt ha-

laki a másik felekezet kiejtése szerint beszélne komolyan. A reformátusnak nem szíp a matyó pápista beszéde; a katolikus meg csúfolja a vaczér kálamistát, mert az úgy mondja, hogy „szína, víka, rípa, líka...“ (Hangtani adatok a szentesi nyelvjárásokból. Simonyi-féle tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből 1881. I. 3: 230. — A kiemelések tölem valók.) A szentesi katolikusok tehát nemcsak csúfolódásból [azaz stílárius nyelvkíncként] használták már ötven évvel ezelőtt is a szína-féle ízó alakokat, hanem — bár csak elvéte, de — komolyan [azaz aktív nyelvkíncként] is! Gyepes egyik alföldi községünk nyelvét szándékozik többek között ilyen szempontból is elemezni.

tását nem is a nyelvjáráskutatás gyakorlatából szűrték le a kutatók, maga az alaptétel azonban kétségtelenül igaz s a szintetikus értelemben vett népnyelvkutatáshoz (vö. NNY. VIII. 38.) ez a szempont is hozzátartozik.

Irodalom: Adolf Bach, *Deutsche Mundartforschung*. Germanische Bibliothek I. Abt. I. Reihe 18. Heidelberg (Carl Winter) 1934, 133—65. — Friedrich Maurer, *Volkssprache*. Fränkische Forschungen 1. Erlangen (Palm & Enke) 1933: 1—35, Hans Naumann, *Über das sprachliche Verhältnis von Ober- und Unterschicht*. Jahrbuch für Philologie I. 1925: 55 skk. — Zlinszky Aladár, *A népi előadás stílusa*. Magyarország Néprajza III. 434—49. — — A 4. részhez: Schmidt Henrik, *A hazai német nyelvjáráskutatás módszere és problémái*. MNY. XX. (1924.) 169 skk. — Heinrich Schmidt, *Herkunft und Mundart*. Ung. Jahrb. XIV. (1934.) 63 skk. — Walther Kuhn, *Deutsche Sprachinselforschung*. Plauen in Vogtl. 1934. — — Az 5. részhez: Leo Wiesgerber, *Muttersprache und Geistesbildung*. Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 1929. — Georg Schmidt-Rohr, *Die Sprache als Bildnerin der Völker*. Eine Wesens- und Lebenskunde der Volkstümer. 1932. A 2. kiad. „Mutter Sprache. Vom Amt der Sprache bei der Volkwerdung“ címmel Jena 1933. — Fritz Stroh, *Der volkhafte Sprachbegriff*. Halle a. d. S. (Max Niemeyer) 1933.

II. Nyelvjárásföldrajz.

A földrajzi szempontú nyelvjáráskutatás már jóval nagyobb multra tekinthet ugyan vissza, mint a néprajzi szempontú, mivel a nyelvjárások osztályozására irányuló kísérletek a nyelvjárások földrajzi elterjedésének vizsgálatára terelték a kutatók figyelmét, de a földrajzi elterjedés adataiból való elvi következtetéseket csak az újabb kutatás vonta le. Ezek az elvek a nyelvi sajátságok kiindulásának helyére, elterjedésének módjára, az érintkező nyelvi sajátságok sorsára, az egyes nyelvjárások nyelvi jellegének, valamint a nyelvjárási határoknak vizsgálatára, végül a nyelvjárásföldrajz eredményeinek a történeti nyelvtudományban való felhasználására vonatkoznak.

1. A felsőbb rétegektől átvett nyelvkinés („gesunkenes Kulturgut“) elemeinek kiindulása mindig valamely centrumra lokalizálható. Ez a centrum a nagy nyelvterületen elterjedt nyelvsajátságok esetében rendszerint a vezető társadalmi réteg tartózkodási helye, tehát egyszersmind politikai és kulturális centrum is. Mivel pedig e vezető társadalmi réteget az alsóbb rétegek szinte mindenben, tehát a nyelvhasználatban is utánozzák, e tekintély-tisztelet hatására az átvevő rétegekben is hamarosan meggyökeresedik az új nyelvsajátság és mint újabb centrumból tovább terjedhet. Így pl. a német nyelvterületen a középkor óta délkeleti irányból beáramló nagyarányú újítások kiindulásának centruma valószínűleg a Habsburg-birodalom székhelye volt, Francia-

országban pedig sok nyelvi sajátság Párisból jutott el a népnyelvbe. De természetesen nem minden nyelvjárási sajátság vezethető vissza egyetlen centrumra. Kisebb centrumok (városok) is kiindulópontjául szolgálhatnak egy-egy nyelvi sajátságnak. Ez különösen olyan esetekben bizonyítható, amikor valamely város nem a köznyelvi ill. a vezető rétegektől átvett sajátságot terjeszti el maga körül kisebb-nagyobb nyelvterületen, hanem a saját városi nyelvének egy vagy több helyi (lokális) sajátságát. Ilyen sajátságot bizonyára nálunk is sokat fog találni a jövő részletkutatása, pl. a városi lakosság hazai német nyelvjárási szavainak a népnyelvbe való bejutásával kapcsolatban.

Mivel az egysíkú átvétellel valamely nyelvjárásba jutott elemek részint más nyelvjárásból valók, részint pedig olyan osztálynyelvből, amelynél nem éreznek az érintkezők társadalmi nívókülönbségeket, azért ennek kiindulópontjául valószínűleg nem centrumokat fog megállapítani a részletkutatás, hanem kulturális vagy gazdasági határok mentén levő területekét, esetleg egyes települési pontokat. A Balaton vidékén a vízi élettel kapcsolatos újabb kifejezéseket pl. a balatonparti községekből vették át a környékbeli községek lakói. Az egyes települési pontokra lokalizált horizontális átvétel példáit pedig a többnyelvű vagy többnyelvjárású községek nyelvében kell keresnünk, tehát pl. szorosan egymás mellé települt magyar és német községekben, vagy olyanokban, amelyekbe kb. egyenlő arányban települt kétféle nyelvjárást beszélő lakosság.

2. A felülről jött nyelvi sajátságok terjedése kétféleképpen történhetik: vagy közvetlenül, más társadalmi réteg közvetítése nélkül, a kultúr-intézmények (iskola, templom, újság stb.) útján jutnak el a néphez, vagy a közlekedési utak és kisebb centrumok (városok) közvetítésével.

A kultúr-intézmények útján a népnyelvbe jutott sajátságokkal — mivel ezek a földrajzi, települési és közlekedési viszonyoktól jórészt függetlenek, — nem foglalkozik a földrajzi módszerű népnyelvkutatás. A népi nyelvkincsbe való bejutás módja azonban rendszerint megállapítható: először csak receptív elemként él a nyelvközösségben, melyet többé-kevésbé megértene, de nem használnak. Bizonyítják ezt a tanítók gyakori panaszai, hogy mihelyt kikerülnek tanítványaik az iskola padjaiból, rögtön a „régí“ nyelven, vagyis a nyelvjárás nyelvén beszélnek. Ha azonban hallás vagy olvasás útján sokszor találkoznak ugyanazzal az elemmel, maguk is használják, még pedig a többség valószínűleg mindig stílárius nyelvkincs elemeként: ha urasan, finoman akar beszélni (egyesek esetleg rögtön állandó aktív elemként, de a használatnak ilyeneknél is stílárius háttere van: ezek mindig urasan akarnak beszélni!) Idővel elveszíti a sajátság stílárius háttérét és aktív elemévé lesz a nyelvközösség nyelvének.

A közlekedési utak és a kisebb centrumok közvetítésével átvett nyelvi sajtáság elterjedése kétféle módon történik: vagy pontszerűen — azaz egyik centrumból a másikba jutva, anélkül azonban, hogy a közbeeső terület nyelvében nyomot hagyna ez az átvett sajtáság —, vagy folytatólagos áramlással. Elvileg e két módon bármilyen irányban tovább terjedhetne ugyan valamely sajtáság, a valóságban azonban csak bizonyos irányokban jut el messzebbre, más irányokban pedig hamarabb félbenmarad a terjedés. Ennek a jelenségnek magyarázatát az átadók és átvevők nyelvi érintkezésének különböző viszonyaiban kell keresnünk: némely irányban ugyanis sokkal távolabb eső nyelvközösség tagjai is érintkeznek egymással, mint más irányokban. Az érintkezés különböző volta pedig különösen két földrajzi okra vezethető vissza: egyrészt a közlekedési útakra, másrészt a közlekedési akadályokra.

Az új nyelvi sajtáság terjedése ugyanis a közlekedési útvonalakon történik: nagyforgalmú, messze vezető főbb közlekedési útvonalakon távolabb eljut e sajtáság, mint a helyi közlekedés céljait szolgáló gyéresebb forgalmú és kisebb útakon. Nyugat-Németországban az új nyelvi sajtások pl. a Rajna mentén, mint fő közlekedési útvonalon terjednek, még pedig főként északi irányban (pontosabban: DK-ről ÉNy-ra, a Rajna folyása irányában!) és csak sokkal kisebb mértékben — ugyanezen az útvonalon — délre, valamint — kisebb útvonalakon — e fő közlekedési úttól jobbra és balra. Az új nyelvi sajtások terjedésének irányában és hatótávolsága szerint kétféle terjedési típussal kell számolnunk: a sugárszerű és nyílszerű terjedéssel. Előbbi rendszerint bármely irányban, főként kisebb közlekedési útakon s lassúbb tempóban érvényesül, utóbbi csak meghatározott irányban, a főbb közlekedési útvonalakon s gyorsabb tempóban történik.

De még a fő útvonalakon sem terjedhet bizonyos távolságon túl az átvett sajtáság, mert terjedésének útját állják bizonyos közlekedési akadályok.³ Egyes akadályoknál több nyelvi sajtáság terjedése is félben maradhat s ilyen esetben már joggal beszélhetünk nyelvjárási határokról.

3. Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a nyelvjárási sajtások földrajzi elterjedése nem eshet egybe s így a nyelvjárási határokat sem tekinthetjük élesen elkülöníthető *határvonalaknak*. Ha ugyanis már az átvétel is több körülménytől függ (kor, hely, szociális és kulturális körülmények, l. fent I. rész 2. alatt), ha az átvétel több nyelvközösségből is történhetik

³ A német nyelvjárási irodalomban sokat foglalkoztak a földrajzi akadályoknak a nyelvi sajtások terjedésében való szerepével s ma még nincs egységesen elfogadott műszó e fogalomra: Th. Frings a *Barriere*, Hemmstelle, Fr. Maurer a *Schranken*, A. Bach a *Hemmungen* kifejezést használja.

(II, 1.), ha az átvevők is többféleképpen alakítanak az átvett anyagon (I, 2.), főként pedig ha az elterjedés feltételei is különfélék (II, 2): akkor már gondolhatunk arra is, hogy a nyelvjárási sajátságok földrajzi elterjedése sem esik egybe. De a földrajzi részletkutatások minden kétséget kizáróan is bebizonyították egyrészt a különböző nyelvjárási sajátságok (egy-egy szó, valamely magánhangzó- vagy mássalhangzóváltozás, alaktani elem, mondat-szerkezet stb.) földrajzi elterjedésének egymástól független haladását, másrészt pedig arra is rámutattak, hogy az u. n. hangváltozások sem terjednek egyformán még az azonos fonetikai helyzetet mutató szókban sem, hanem szinte minden szót külön kell meghódítania a hangváltozásnak (vö. pl. hogy a régibb ném. *hūs* 'Haus' és az újabb *Maus* alak ugyanabban a nyelvjárásban is előfordulhat). Ezért tehát nyelvjárási határokról csak ott és annyiban beszélhetünk, ahol és amennyiben több nyelvjárási sajátság egymással többé-kevésbé párhuzamosan halad. De éppen ezért nem határvonalakat (Grenzlinien), hanem határsávokat (Grenzzonen, Linienbündel) kell keresnünk.

Az élő nyelvjárások tanulmányozásából leszűrt émez eredményekkel szemben újabban N. S. Trubetzkoy bécsi egyet. tanár azt a véleményét fejezte ki, hogy a fonetikai különbségekkel szemben a nyelvjárások közt levő fonológiai különbségek mindig világos és éles határt alkotnak. (*Phonologie und Sprachgeographie*, Travaux du Cercle Linguistique de Prague IV. [1931.] 228 skk.) Trubetzkoy hatására Lazaczius Gyula fonológiai alapon osztályozza a magyar nyelvjárásokat. (*Bevezetés a fonológiába*, 1932: 51, 55—59, *A magyar nyelvjárások* 1936: 54—58). Trubetzkoy azonban semmivel sem bizonyította be állításának helyességét. Nem vizsgálta meg, hogy vajjon a valóságban feltétlenül olyan élesek-e a nyelvjárások fonológiai határai, amint elméletileg elképzelte s azt a kérdést sem vetette fel, vajjon ha többféle fonológiai sajátság földrajzi elterjedését vizsgálná meg, — pl. a magánhangzók fonológiai rendszere mellett a mássalhangzókét is, — vajjon ezek egybeesnének-e. Nem gondolt ilyen kétségekre Lazaczius sem, sőt ő még azzal is meglepte olvasóit, hogy a fonológiai szempontot óvatosan átjátszotta fonetikai szempontokra. Vajjon milyen éles nyelvjárási határokat vonhatunk az olyan fonológiai felosztás alapján, amely az *e-zés*, *ö-zés*, *é-zés*, *í-zés* fonetikai sajátságok felhasználásával s ezekre építve különböztet meg alosztályokat? Hiszen e fonetikai sajátságok már nem minden szóban és nem minden hangtani helyzetben mutatnak ugyanolyan elterjedést! (Lazaczius ugyan állítja, hogy e sajátságokat fonológiai különbségekként kezeli, csak azt nem bizonyítja, hogy ezek fonológiai különbségek.)

A mai nyelvjárási határok (határsávok) rendszerint nem vezethetők közvetlenül vissza a régi törzsek elhelyezkedésének hatá-

raira, mert azóta mindenütt oly gyökeres települési, politikai, s egyéb területi és közlekedési változások történtek, melyek elmoszták a régi nyelvjárási határokat. A nyelvjárási határok tehát egyzersmind a nyelvi érintkezés határait is jelentik s közvetve a közlekedési körülményektől függnék. Mivel e határok a közlekedést s így a kifelé való érintkezést a minimálisra csökkentik le, azért leggyakoribb nyelvjárási határok a területi v. territóriális határok (Territorialgrenzen). Ezek közül is elsősorban a középkorvégi politikai határok jöhetnek számításba, ha ezek legalább a XIX. sz.-ig megvoltak. Ennek az az oka, hogy az új érintkezési határ csak mintegy 300 év múlva érezteti hatását a nyelvjárások külön fejlődésében (a jövőben talán valamivel hamarabb: a fejlettebb közlekedési viszonyok következtében), tehát a középkorvégi határok hatása már kialakult s a XIX. sz.-i változtatások hatása még nem érezhető. A vallási határok a német kutatások szerint egybeesnek a territóriális határokkal, az egyházterületek beosztása pedig jelentéktelen a nyelvjáráshatárok szempontjából. A természeti határok közül a nagyobb kiterjedésű hegyek, erdők, mocsarak s a nagy kiterjedésű pusztaság rendszerint nyelvjárási és politikai határok is, a folyók csak akkor, ha szélesebb mocsárövvvel vagy politikai határokkal együtt szerepelnek. Szórványosan állítólag gazdasági határok is alkothatnak nyelvjárási határokat. A nyelvjárások határa függ még végül a nyelvjárás területének jellegétől is.

4. A nyelvjárás területe [= ahol valamely nyelvjárást beszélnek: nem a Balassa-féle értelemben vett nyelvjárásterület!] nyelviileg nem egységes. Bár a nyelvkeveredés (nyelvi kiegyenlítés, ném. Ausgleich, Dialektmischung) az egységes közlekedési területen belül aránylag rövid idő alatt (kb. 100 év) megtörténik, mégis maradhatnak vagy keletkezhetnek kisebb nyelvjárási egységek. Rendszerint megkülönböztethető egy-egy nyelvjárás-mag (Kernlandschaft), melyet átmeneti területek (Saumlandschaften, Vibrationsgebiet) vesznek körül. Ez átmeneti területeken is képződhetnek kisebb egységek (pl. egy-egy város és környéke), vagy új forgalmas közlekedési vonal kettéválaszthatja tömeges újításaival az egységes nyelvterületet. (Hessenben, pl. 50 év alatt megtörtént egy szóföldrajzilag egységes terület kettéválasztása.) Gyengítheti a nyelvjárási területek hatását a territóriumok közt évszázadokon át tartó kölcsönös érintkezés. Így kifejlődhetik egy nagyobb nyelvi és művelődési egység (Kulturkreis).

5. A nyelvjárások területén belül történeti szempontból többféle nyelvi réteget kell megkülönböztetnünk: egyes elemek igen régi korból maradtak fenn, mások újabbak és ismét mások jóformán meg sem honosodtak még a nyelvben. A nyelvjárás tehát folytonosan változik, új elemekkel gyarapodik, másokat elhagy, ismét másokat átalakít. A nyelvjárás élő nyelvkincsében tehát

mindig találunk alakváltozatokat, azonos jelentésű szópárokat, azonos alakú szókat. A szóföldrajzi kutatások azonban azt mutatják, hogy a nyelvi alakokban való bővelkedés vagy szűkülkedés egyaránt csak átmeneti állapot a nyelvjárás szókincsében. Az azonos jelentésű alakváltozatok vagy akár különböző eredetű szók is gyakran szóvegyülést (contaminatio, ném. Kreuzung) eredményeznek (pl. ném. *Totenlade* × *Leicht* > *Totenleicht* stb.: a két régebbi szó érintkezésének határán jött létre a vegyülekésző!); vagy jelentésmegoszlás történik köztük (pl. ném. *stuchen* ~ *stauchen* 'Getreidegarbe' és *Pulswärmer* [e kétféle jelentés szomszédos területeken] > *stuchen* 'Getreidegarbe' ~ *stauchen* 'Pulswärmer' [érintkező területen!], vagy pedig valamelyik szó (változat) elavul. Hasonlóan igyekszik elkerülni a nyelvsvokás az azonos alakú szók (homonymia) találkozását is, ha a lakosság ugyanazon rétegében ugyanazon fogalmi körbe tartozó (ugyanazon szófajként és mondatrészként szereplő) két szó azonos vagy nagyon hasonló hangalakú (pl. fr. *rabot* 'Kaninchen' és 'Hobel': első jelentése elavult). Ilyenkor a hasonló alakkal járó összetévesztés veszélye a homonymia kiküszöbölésének oka. De oka lehet ennek valamely nevetséges vagy obszcén asszociáció is. A homonymia elkerülésére való törekvésekből néha a szokásostól eltérő módon képeznek egy szót, pl. a fr.-ban a bonbonnal foglalkozó nőt *bonbonneuse*-nek nevezik, mert *bonbonnière* a 'bonbonos üzlet' neve.

6. A szók, alakváltozatok történetének, elavulásának, helyettesítésének magyarázatához, a hangváltozások új szellemben való felfogásához s nem egyszer a nyelvtörténeti tények helyes felfogásához vezetett a nyelvjárásföldrajzi kutatás, bár adatainak nagy részét a jelenből vagy közelmúltból merítette. De rá kell még mutatnunk a földrajzi vizsgálatnak még egy jelentős eredményére: a szók és a nyelvi sajátosságok változatainak relatív kronológiáját nem egyszer a nyelvjárásföldrajzi adatok segítségével dönthetjük el. A német, román nyelvek, magyar nyelv vizsgálatában többször felmerültek már ilyen szempontok, de legvilágosabban az olasz Matteo Bartoli foglalta össze az idevágó elveket, azért ezeket az ő összefoglalásában Papp István ismertetése alapján idézzük. Két szó vagy alakváltozat közül a régebbit a következő elvekkel állapíthatjuk meg: 1. A szélső területek elve alapján két nyelvi fok közül a szélső területeken járatos változat rendszerint régebbi a közbeeső területek változatánál. Kivétel: a) mikor a középső területek kevésbé hozzáférhetők a közlekedés számára, mint a szélső területek; b) ha a szélső területek változata a nyelvjárások különválása előtti közös nyelv rendszerében gyökerезik, tehát a közbeeső nyelvjárások változatához hasonló párhuzamos fejlődéssel keletkezett. — A német kutatók a nyelvjárás szélső területeire is hasonló tételt állapítanak meg: a nyelvjárási határ (Linienbündel) vidékén olyan régi alak (Reliktform) is előfordulhat, amely már egyik nyelvjárásban sincs meg. 2. A na-

gyobb terület elve szerint két fejlődési fok közül rendszerint az a régibb, amelyik nagyobb területen van vagy volt elterjedve. Kiv.: a) amikor a kevésbbé kiterjedt terület egyszersmind kevésbbé van kitéve a forgalomnak; b) amikor ez a szélső területekből áll. 3. Az elszigeteltebb (a közlekedésnek kevésbbé kitett) terület elve azt jelenti, hogy a más területekkel való közlekedésnek kevésbbé kitett terület rendszeren a régebbi nyelvi fokot őrzi meg, a forgalmasabb pedig nyelvi újítást mutat. 4. A későbbi nyelvterület elve már földrajzi és történeti alapon oldja meg a régibb változat kérdését: ha egy nyelv az előbbi területről egy későbbire kerül, akkor rendszerint az utóbbi terület őrzi meg a régebbi nyelvi változatot. 5. A kihalt vagy kihalófélben levő változatok elve majdnem kizárólag nyelvtörténeti tényekre támaszkodik: Rendszerint az a fok a régebbi, amelyet a vizsgált nyelvterületnek már minden pontján kihalt, illetőleg kihalóban van.

Irodalom: A. Bach, i. m. 14—129; — Fr. Maurer, i. m. 36—52, 69—94; — Hermann Aubin — Theodor Frings — Josef Müller, *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden*. Bonn 1926. — Theodor Frings, *Germania Romana*. Halle 1932. — Ernst Gamillscheg, *Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft* (Neuphilologische Handbibliothek No. 2.) Bielefeld u. Leipzig 1928. — Papp István, *A területi elvek és a magyar nyelvjárások*. Budapesti Szemle CCXXXVIII. (1935): 342—64.

7. Módszer szempontjából külön említést érdemel Aubin—Frings—Müller idézett műve, amelyben először jelentkezik a különböző tudományok synthesise, amely tehát a néprajzi és földrajzi módszerekén túl is keres célravezető utakat. E mű talán nem olyan egységes a részleteiben, mintha egyetlen szerző írta volna s Aubin művelődéstörténeti, Frings nyelvjárástörténeti és Müller néprajzi tanulmányai önálló részek maradnak a könyvön belül is, de mindhárman egységes elgondolás szerint dolgozták fel anyagukat: különösen a helyi földrajzi viszonyok alapos áttanulmányozása s a helyi művelődéstörténetnek a népnyelvben, népszokásokban s általában a népi műveltségben megfigyelhető hatásának kiemelése teszi értékké e művet. Az újabb német nyelvjárastanulmányozás irányítására igen nagy hatással volt e monográfia s csak örülhetnénk, ha nálunk is akadna nyelvész, történész, geográfus és etnográfus, akik közös erővel, közös munkával dolgoznák fel valamely önállóbb tájegységünket. Nálunk persze a legönállóbb egység, Erdély tanulmányozása egyelőre lehetetlen, de azt hisszük, kevésbbé érdektelen lenne — éppen változatos történeti sorsa miatt — az Alföldünk valamely részének alapos átkutatása és feldolgozása. A sokszempontú, komplex vizsgálati módszer eredetiségével ugyan nem dicsekedhetnénk már, de tudományos és nemzeti szempontból nem

is annyira az eredetiség vagy eredetieskedés a fontos, mint a kitartó munka maradandóértékű s további kutatásra serkentő eredménye.

*

8. A földrajzi és a néprajzi szempontú nyelvjáráskutatás már eddig is sok érdekes problémára mutatott rá, a jövőben pedig talán még többre fog rámutatni és feleletet adni, de azért bőven hagy megoldatlan problémát maga után ez a módszer is. Sok nyelvi változásról valóban kimutatható, hogy nem azon a területen keletkezett, ahol ma leginkább el van terjedve, néha a változás kiindulópontját és elterjedésének körülményeit is meghatározhatjuk, de még mindig ott a nagy kérdés: hát mivel kell magyaráznunk a változás megindulását az első fellépés helyén? Elibénk mered a földrajzi és néprajzi vizsgálat használhatósága szempontjából a történelmi korok problémája is: meddig vetíthetők vissza e módszerek és eredményeik? Ezek a kutatások tehát nem teszik feleslegessé a fonetikai, egyéni lélektani és nyelvtörténeti kutatásokat. Az igazságot rendszerint több oldalról meg lehet közelíteni, de egyik oldalról sem érhetjük el egészen: az azonban kétségtelen, hogy aki több oldalról közelíti meg, az több szempontból ismeri meg és így közelebb jut hozzá, mint aki csak egyetlen szempontból akar hozzáférközni. Ha tehát nem is felel meg minden felmerülő kérdésre a földrajzi és néprajzi szempontú nyelvjáráskutatás: mégis szükség van rájuk a szintézis érdekében s hiányukat már eddig is többször éreztük. Ki kell tehát fejlesztenünk ezeket a módszereket is — nyelvtudományunk nagyobb hasznára s eredményeink biztosabbá tételére.

III. *Nyelvatlasz-munkálat.*

A néprajzi és földrajzi szempontú nyelvjárástanulmányozás azonban nem nélkülözheti az egész nyelvterület áttekintését s a részletek közt az összefüggések keresését. Ezt pedig csak az egész területre kiterjesztett módszeresen előkészített és tervszerűen végzett gyűjtőmunkával érhetjük el. Ezért szükség van egy Magyar Nyelvatlasz megalkotására. Ilyenre már gondoltak is: Huss Richárd és Papp István már 1929-ben felvetették e kérdést. Papp össze is állított egy mintamondatgyűjteményt a német nyelvatlasznak Wenkertől származó 40 mintamondata analógiájára: hang-, alak-, mondattani és szókincsbeli sajátosságok figyelembevételével készült e 65 mintamondatból álló gyűjtemény, melyet Papp a próbafelvételek és a bírálatok alapján helyesbített is. A német tervhez hasonlóan a magyar tanítóság bevonásával akarnak tájékoztató gyűjtést végezni, csak abban térnek el a német tervtől, hogy az átírások helyességét a helyszínen szakemberekkel akarják ellenőriztetni. Ez a kísérlet azonban megfelelő anyagi támogatás hiánya miatt már a kezdetén elakadt.

De azért e tervet nem szabad feladnunk, hiszen szinte az egész művelt világ nyelvatlasz-munkálatokat végez: német, francia, oláh(!), olasz, svájci nyelvatlaszok jelentek meg; olasz, görzikai, belga vallon, oláh, német, veszfáliei, keletnémetalföldi, németalföldi, belga flamand, erdélyi szász, észak-amerikai angol, albán, finn, észt, berber nyelvterületek feldolgozása van részben folyamatban, részben előkészületben s a szláv nyelvekre pedig egy egységes nyelvatlaszt is, s az egyes szláv nyelvekre készített külön nyelvatlaszt is terveznek. Mi már így is elmaradtunk időben, de legalább minőségileg annál tökéletesebbet alkothatunk.

Papp mintamondatai óta már eddig is két összefoglaló nyelvjárastanunk van, t. i. Horger nyelvtörténeti szempontú, Lazicius fonológiai szempontú összefoglalása; a külföldi kutatásokban is új irányok léptek fel (néprajzi, művelődéstörténeti szempontú vizsgálat, fonológia), melyek új problémákat hoztak s a régieket új megvilágításba helyezték. Ezeket mind felhasználhatjuk és fel is kell használnunk a gyűjtés és feldolgozás eredményesebbé tételére. De éppen ezért a nyelvtudomány külföldi és hazai eredményeit egyaránt értékesítenünk kell már az előkészítő munkálatokban s így a mintamondatok ill. a kérdőív összeállításában is.

A Papp-féle elgondolás mintájának, a német nyelvatlaszkutatásnak módszerében ugyan több figyelemre- és követésreméltó vonás van, de azért nem annyira tökéletes, hogy ne tehetnők tökéletesebbé. Legjobb lesz e célra a francia (Gilliéron-féle) és német (Wenker-féle) elvek és eredmények összehasonlítása.

1. A németek minden olyan községből gyűjtöttek adatokat, ahol iskola volt, ezzel szemben a franciák — előre megállapított terv szerint — csak 639 helységet dolgoztak fel, ami az összes francia helységeknek kb. 2%-át jelenti. A német nyelvatlasz ennél fogva 100 község közül legalább 95-ből ad adatokat, a francia csak 2-ből. A németek így földrajzilag biztosabb következtetéseket vonhatnak le a nyelvatlaszokról. A sűrűbb hálózat szempontjából tehát valóban mintának tekinthetjük a német módszert.

2. A németek a tanítóság átírását vették igénybe, az egyes községekből felvett adatok tehát általában az illető község átlag-nyelvjárását mutatják, ezzel szemben a francia atlasz adatait egy ember vette fel (Edmont), itt tehát könnyebben becúsztak a gyűjteménybe egyéni nyelvsajátságok: Edmont ugyanis csak rövid ideig tartózkodhatott egy-egy községben s így csak egyes egyének nyelvét figyelhette meg. Mivel a régebbi magyar gyűjtésekben is gyakran találkozunk egyéni sajátságokkal (kurjózumok, hapax legomenonok, párbészédek), az átlag-nyelvjárás megállapításában a tanítóság nálunk is jó szolgálatot tehet.

3. De ezzel szemben a fonetikailag kevésbé kép-

zett tanítók pontatlanabb lejegyzéssel írták át a mintamondatokat, mint ahogyan a képzett francia nyelvész (Edmont) írta le megfigyeléseinek eredményét. Az ellenőrző kutatások persze kimutatták, hogy néha Edmont füle is tévedett (a számára idegen déli nyelvjárás megfigyelésében), a német tanítók lejegyzései pedig bizonyos mértékig ellenőrizhetők egymással. A sűrű hálózat elvét tehát ajánlatos lesz megtartanunk, a tanítósgot pedig célszerű lesz a gyűjtés előtt fonetikai kiképzésben is részesítenünk.

4. A német vizsgálat csak hang- és alaktani szempontok szerint összeállított 40 mintamondat átírására támaszkodik, a francia kutatás ezzel szemben 100 mintamondat átírására, szócsoportok vizsgálatára s a hang- és alaktani szempontokon kívül szóföldrajziakra is alapítja a gyűjtőmunkát: vizsgálja a paraszt-lakosság átlag-szókinsét fogalmi csoportok szerint, s a regionális elterjedésű ritkább szavakat az előfordulás jellege szempontjából. A szóföldrajzi és szótörténeti megfigyelések levonására tehát a franciák módszere alkalmasabb s ha a magyar nyelvjárásokat ilyen szempontok szerint is át akarjuk vizsgálni, a Papp-féle mintamondatokat feltétlenül kérdőívvel is ki kell egészítenünk.

5. Így bizonyos mértékig mindkét módszer az ország sajátos körülményeihez alkalmazkodik: Németországban a sok politikai határ miatt sok helyről való adatot gyűjtöttek össze, Franciaországban pedig az egységesebb politikai helyzetnek megfelelően kevés község adatait térképezték. De azért egyik fél sincs megelégedve a saját módszerével: a franciák sűrűbb hálózatot, a németek szóföldrajzi kutatást sürgetnek!

6. Hatásának gyorsaságában a francia kutatásé az első, mert 15 év alatt elkészült (1910-ben fejezték be, a pótlék 1920-ban jelent meg) s azóta termékenyítőleg hat az újabb kutatásra, a német atlasz pedig még 70 évi munka után sincs készen s csak a legújabb időben érezhető a hatása. De a német atlasz eddigi eredményei s az újabb német kutatás arra engednek következtetni, hogy a hatás intenzív volta szempontjából a német atlaszt kell a francia elé helyeznünk.

A német és a francia nyelvatlasz-munkák megindulása óta végzett kutatások is hoztak újabb szempontokat. A svájciak pl. tárgyatlasz-szal toldották még a nyelvatlaszt. Ezt úgy oldották meg, hogy ahol szükségesnek tartják, a nyelvtérképeket ellátják a megfelelő tárgyak képeivel, sőt a mező- és házigazdasági, kisipari munkaköröket fényképekkel és vázlatokkal díszített külön-kötetben mutatják be. Tehát a nyelvatlasznak itt már a tárgyi néprajzzal való összekapcsolása jelentkezik s ezt a gondolatot a legtöbb újabb nyelvatlasz-terv is elfogadta.

Több helyütt felvetődött a nemzedékek nyelvhasználatában megfigyelhető különbségek feljegyzésének szempontja. Ennek a nyelvatlasz-kutatásban való felhasználása annál érdekesebb

lenne, mert bizonyára érdekes példákat hozna a nyelv változásának szemléltetésére. Egy-egy község átlag nyelvjárása mellett tehát megfigyelésre számíthat még a 20–30 év körüliek és a legidősebb nemzedék nyelvhasználata is. A legidősebb nemzedék tagjaiból elsősorban a kevésbé iskolázott és idegen községben kevésbé forgolódtott egyéneket kell megfigyelni, mert ezek konzervatívabb nyelvéllapotot képviselnek. Ugyanezen szempontból kell megfigyelni a legidősebb nemzedék körén belül is a nőket.

Az eddigi kutatások előnyeinek biztosítása céljából tehát feltétlenül kívánatos külön mintamondatgyűjtemény és külön kérdőív szerkesztése. Hogy pedig ezekre eredményes választ is kaphassunk, szükséges egyrészt a magyar tanítóság előkészítése, másrészt a képzett szakemberek útján való ellenőrző megfigyelés.

Első és legsürgősebb teendő a kérdőív megszerkesztése s a mintamondatok revideálása az újabb szempontok és az eddig ismert népnyelvi anyag figyelembevételével, ill. — ha szükségesnek látszik — új mintamondatok szerkesztése. Hogy ez annál eredményesebb legyen, itt az összes magyar nyelvészeknek közre kell működniök. Megosztott munkával könnyebben feldolgozható az eddigi közlésekben felhalmozódott anyag s így az is könnyebben megállapítható, hogy milyen szempontokat kell tartalmazniok a mintamondatoknak. A fonetikai, fonológiai, hangtörténeti, alaktani és mondattani szempontok mellett kétségtelenül érvényesülnie kell annak a gondolatnak, hogy a mintamondatok a népi élet tárgykörében mozogjanak. Alkalmasaknak kell lenniök a mintamondatoknak a népnyelv stílusrétegeinek szemléltetésére, pl. a mindennapi nyelvhasználatra jellemző mondatok mellett erős érzelmi hangsúllyal ejtett mondatok, indulatos kitörések vagy becézgető kifejezések (vö. *adj!* ~ *adjál* stb.), finomkodó, uraskodó nyelvhasználat megfigyelésére, továbbá a nemzedékek nyelvhasználatában között levő különbségek észlelésére. Fontos lenne végül még az is, hogy egyes vitás részletkérdések és földrajzi elterjedésük tekintetében nem eléggé ismert grammatikai formák is belekerüljenek a mintamondatokba, anélkül, hogy a hangsúly ezekre tolódnék át. Ilyenek lehetnének pl. többféleképp származtatható szók, szerkezetek, a nazalizált magánhangzók, kettőshangzók, az özésnek, ízésnek a köznyelvitől néhány eltérő példája, ingadozó alakú szótövek pár jellemző esete, szórendi ingadozások stb. Természetesen több jellemző példával kellene szolgálnia a mintamondatoknak a mostanában sokat emlegetett ézés : ézés : özés egymáshoz való viszonyára is.

A kérdőív összeállításában általános nyelvföldrajzi és speciálisan magyar nyelvjárásföldrajzi elveknek kell érvényesülniök. Az előbbi elvek összefoglalása megtalálható a *Publications de la Commission d'Enquête Linguistique* c. kiad-

ványsorozat I. kötetében, Marcell Cohen *Questionnaire Linguistique* (Mâcon 1931) c. művében. A speciális magyar elvek egybeállítása ugyancsak a magyar nyelvészek összességének feladata lenne. Mindenesetre kívánatos lenne a magyar népi szókincsnek fogalmi csoportok szerint való vizsgálata, ahol szükségesnek látszik, tárgyi néprajzi szempontok felhasználásával s rajzokkal vagy fényképekkel. E kérdőívnek is alkalmazkodnia kell a népi élet általános s az egyes vidékek sajátos szókincséhez. E csoportosítás keretében fel kellene dolgoznia a kérdőívnek az összes magyar jövevényszavakat (a szórványos elterjedésűeket is!), azonkívül az u. n. onomatopoeitikus szokat, vagyis a szűkebb értelemben vett hangutánzó szokon kívül a hangfestő, állathívó, -űző, -terelő és a gyermek-, ill. dajkanyelvi szokat, valamint az indulatszokat. A jövevényszók földrajzi elterjedésének ismerete nem egy vitás kérdést oldana meg jövevényszavaink eredetének eddigi irodalmából: az egyes szavak eredetének ismeretén kívül közelebb juthatnánk a jövevényszók átvétele módjának tisztázásához, a vertikális átvétellel felülről jött és a horizontális átvétellel a közvetlen népi érintkezésből eredt jövevényszók egymáshoz való viszonyának megoldásához. Minden bizonnyal közelebb jutnánk így azon szláv jövevényszavaink eredetének megoldásához is, amelyekről eddig nem sikerült megállapítania a tudománynak, hogy melyik szláv nyelvből valók. Számolnunk kell ezek között horizontális átvétel útján átkerült kifejezésekkel is, ilyenkor pedig mindegyik vidék magyar lakossága attól a szlávtságtól vette át a jövevényszót, amellyel éppen érintkezett. Az onomatopoeitikus szók földrajzi elterjedésének vizsgálatától fontos eredményeket várhatunk az onomatopoeia (ném. Urschöpfung; amorphológikus alapszóalkotás) lényegének tisztázása szempontjából. De tartalmaznia kell a kérdőívnek általános jellegű kérdéseket is, pl. a község történetére, különösen településére, azonkívül más községekkel, városokkal való érintkezésére, társadalmi rétegződésére, a nemzedékeknek egymáshoz való viszonyára, újságolvasásra stb.-re vonatkozóan is. Ezekre a feleletekre különösen a földrajzi és néprajzi magyarázatoknál lesz szükség.

A kérdőív és a mintamondatok kidolgozása után gondoskodnia kell a nyelvatlaszmunkálatok vezetőségének, a tanítósnak olyanfokú kiképzéséről, amely biztosítja a kérdőívek egyöntetű kitöltését s a mintamondatoknak lehetőleg pontos átírását. Ezért meg kell ismertetni a tanítósnak a fonetikai, fonológiai, hangtörténeti, alaktani és mondattani, valamint a nyelv életére vonatkozó általános nyelvészeti alapelveket. Ez leginkább úgy biztosítható, ha a tervszerűen megállapított tanítógyűléseken egy irányító nyelvész nyújtja ezeket az ismereteket, esetleg rövid tájékoztató szöveg kiosztásával. Azonban addig is, míg a kérdőívek, mintamondatok elkészülnek, szükséges lenne

a fiatal tanítóság ránevelése erre a feladatra már a tanítóképzés keretein belül s a dolgozó tanítóságnak a népnyelv megfigyelésére való buzdítása és irányítása. Ez utóbbi feladat leginkább a Néptanítók Lapja útján oldható meg. Bele kell vonni a gyűjtés munkájába az egyetemi hallgatókat s a vidéken működő tanárokat is. Szükséges tehát tanárjelölteknek szemináriumokban való előkészítése erre a feladatra. A működő tanárok irányítása tanfolyamokon s a Tanáregyesületi Közlönyök útján történhetik.

A gyűjtés helyessége ellenőrzésének a beérkezett összes adatok nyelvészeti feldolgozása után, de a térképezés előtt kell megtörténnie. Itt már csak képzett nyelvészek szerepelhetnek. Ha többen végzik ezt az ellenőrzést, célszerű a közös eljárás mód elszámítása. Ez is tanfolyamon oldható meg leginkább, ahol a kikérdezés és fonetikai lejegyzés, fonológiai megfigyelés finomabb részleteiben, valamint az ellentmondó adatok részletkérdéseiben képezik ki az ellenőrzésre induló kutatókat s gyakorlatilag egyes egyének próbakikérdezésével, fonográf-lemezek szövegének fonetikai lejegyzésével készülnek elő a közös eljárás módra. Ezzel az ellenőrző kiküldéssel megoldható esetleg hanglejtési sajátosságok, beszéd-tempo, dinamika lejegyzése s nyelvjárási fonogramok, valamint fénykép- és filmfelvételek gyűjtése.

A nyelvatlasz-kutatásra tehát valóban nagyszerű feladatok várnak s az időben való elmaradottságunk világ-viszonylatban is nagy minőségi előnyökkel kárpótolható, de a céltudatos, rendszeres, kitartó munkán kívül összetartás, munkamegosztás és nem utolsósorban anyagi támogatás is szükséges hozzá. De talán rövidesen eljő az az idő is, amikor az Akadémia s a kormány fedezetet fog találni e fontos nemzeti és tudományos feladat költségeire éppen úgy, amint ez a legtöbb országban máris megtörtént.

Irodalom: A Bach: i. m. 14–24 (bibliográfiával). — Fr. Maurer i. m. 72–76. és 53–68. (Utóbbi helyen a néprajzi atlaszról). — E. Gamillscheg, i. m. 1–5. — Bernhard Martin, *Georg Wenkers Kampf um seinen Sprachatlas (1875–87.)* Deutsche Dialektgeographie XXI. („Von Wenker zu Wrede“) 1–37. — Marcell Cohen, *Questionnaire Linguistique*, Publications de la Commission d'Enquête Linguistique (= CEL) I. Mâcon. 1931. — Joseph Schrijnen, *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale*. Publications de la CEL. II. Nijmegen 1933. Bö ismertetése magyarul: Papp István: *A világ nyelvatlasz-munkálatai*. Budapesti Szemle. CCXXX. 226–45. (1933). — A magyar gyűjtés szempontjaihoz: Csúry Bálint, *A népnyelvű búvárlat módszere*. A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetek 1. sz. Bp. 1936. — Balassa József, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Magyar Figyelő (Pozsony) 1935. 2–4. sz.

Kelemen József.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. ÁPRILIS.

4. FÜZET

Egyedem-begyedem ...

1. Gyermekkori emlékeinkből sokáig fülünkbe cseng a kiolvasó gyermekversek kezdetéből ez az ikerszó. Valamennyiünknek jó ismerőse, de legtöbbünk nem is sejtí, hogy az országban milyen sokféle változatban forog ez a gyermekek ajkán. Ime a feltűnőbbek közül egynéhány: *egyedem-begyedem, ögyedöm-bögyedöm, ögyödön-bögyödön, egyerem-begyerem, edrem-bedrem, igyrem-bigyrem, egedem-begedem, egden-begden, ededem-bededem, egyetem-begyetem, öködöm-böködöm, akadom-bakadom; egyedelém-begyedelém, egyedérém-begyederém, ögyedézi-bögyedézi, igyérédi-bigyérédi; egyém-begyém, étyém-pétyém, ecém-pécém, ötöm-bötöm, ököm-bököm, egyed-begyed* stb. Mindezek a változatok kiolvasóversek kezdeteként fordulnak elő elsősorban, de egyrészt csak bizonyos fajta kiolvasóversekben vannak meg, másrészt pedig ugyanazon típusú kiolvasóversekben többféle kezdő ikerszó is előfordulhat. Ha tehát ez ikerszó-változatok egymáshoz való viszonyát a származásukkal együtt tisztázni akarjuk, az összehasonlító vizsgálatnál a kiolvasó gyermekversek egész szövegét tekintetbe kell vennünk.

I.

2. Azokat a kiolvasó gyermekverseket, amelyekben az *egyedem-begyedem* és változatai előfordulnak, a következő főbb típusokba sorolhatjuk:

- I. *Egyedem-begyedem, tenger tánc,
Hajdú sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy falat kenyeret.*

[Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 27. IV. 2; Szeged (kézir.)]

Változatai: 1. Vas m. Szombathely Kiss Á. 28. IV. 5. — 2. Kemenesalja, v. ö. MNy. IV, 239. — 3—4. Veszprém, Komárom Nyr. I, 186. — 5. Fejér m. Adony, v. ö. MNy. IV, 239. — 6. Fejér m. Csákvár SzékS. Tr. 90. 198. sz. — 7. Fejér m. NGy. I, 345, innen Kiss Á. 28. IV.

9., de az *egyedem-begyedem* kezdetet *egyedelem-begyedelem* alakban közli. — 8. h. n. Kiss Á. 28. IV. 7. (Szóról-szóra ugyanez a változat: Somogy m. Gamás kézír. és Somogy m. Csurgó MNY. II, 464.) — 9. Somogy m. Mozsgó Nyr. VI, 283. — 10. Hont m. Helemba Nyr. III, 502. — 11. Nógrád m. Losonc Kiss Á. 28. IV. 11. — 12. Borsod m. Szihalom Nyr. IX, 334. — 13. Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.). — 13^a. Bars m. Léva Nyr. XX, 144. — 14. Szatmár m. Sima Kiss Á. 28. IV. 10. — 15. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185. — 16. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX. 187, innen Kiss Á. 32. VIII. 1. — 17. Szamoshát Csúry: Szamosháti Szótár I, 191. — 18. Bihar m. Tóti Kiss Á. 29. V. 6. — 19. Szeged KálmSz. I, 78. 18. sz. és kézír. — 20. Szeged vidéke, Nagyszéksós (kézir.) — 21. Csongrád m. Kiskundorozsma (kézir.) — 22. Hódmezővásárhely NGy. II, 283. — 23. Hódmezővásárhely NGy. II, 284. — 24. Csanád m. Csanádapáca (kézir.) — 25. Csanád m. Mezőhegyes (kézir.) — 25^a. Bács. m. Bajmok Nyr. XXXVII, 95. — 25^b. Biharm. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 26. Kolozsvár, Buda 1880 k. (kézir. Dr. Udvarnok Hermann Antal sz. k.) — 27. Csík m. Csíkkozmás 1870 k. (kézir. Cs. Jósa János sz. k.) — 28. h. n. Kiss Á. 27. IV. 3. — 29. h. n. Nyr. III, 559, innen Kiss Á. 28. IV. 4. — 30. h. n. Kiss Á. 28. IV. 6. — 31. h. n. Kiss Á. 28. IV. 8. — 32. h. n. Kiss Á. 29. V. 2. — 33. h. n. Barna Jakab: A játékok könyve. Bp. é. n. 93.

34. Csongrád m. Tápe KálmSz. I, 78. — 35. Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 104. — 36. Torontál m. Szőreg KálmSz. III. 293. — 37. Székelyföld NGy. III, 225, innen Kiss Á. 32. VIII. 2. — 38. Csík m. Csíkkozmás 1870 k. (kézir. Cs. Jósa János sz. k.) — 39. h. n. Kiss Á. 32. VIII, 3. — 40. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 4. — 41. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 5. — 42. h. n. Kiss Á. 267. — 43—44. Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 94.

A változatok nagy számából s az ország legkülönbözőbb vidékeiről való adatokból arra következtethetünk, hogy a kiolvasó-verseknek ez a típusa az egész országban megvan, tehát valószínűleg igen régi.

A példaként közölt alapszöveget a legtöbb változatban még megtoldják bizonyos konvencionális szöveggel, amelyet rendszerint más kiolvasóversekből vesznek át. Leggyakrabban a *Szít-szít, szalmaszít*... vagy *Nyúl, nyúl, nyomadék*... vagy *Szedd ki, vedd ki*..., illetőleg ezek változatai fordulnak elő az alapszöveg kiegészítéseként, néha csak, egyik vagy másik, máskor azonban egyszerre több is. Legtarkábbak ilyen szempontból a 12., 16., 35. és 41. számúak. A folytatás szempontjából a 34—44. sz. változatok külön alcsoportban is összefoglalhatók, mivel a *mit kívánsz?* rímlet a *mit kiált(sz)?* váltja fel s ezzel rendszerint átvezeti ez az új szöveg a kiolvasó-verseket a *Vaspáccával kongatom, Kon-kon Péter bácsi*...-féle változatokra. (V. ö. III—IV. típus!)

E típus verskezdetében az *egyedem-begyedem* és változatai a következő arányban fordulnak elő: *egyedem-begyedem* ~ *egyedem-begyedem* 25, *egyerem-begyérem* 3, *egyerem-bederem* 1, *egyedöm-bögyedöm* 1, *ögyedöm-bögyedöm* 3, *ögyedön-bögyedön* 1, *egedem-begedem* 1, *ededem-bededem* 1, *egyetem-begyetem* 1, *akadom-bakadom* 1, *egyedelem-begyedelem* 6, *egyedelöm-bögyedelöm* 1, *egyedérem-begyedérem* 1, *egyed-begyed* 1 vál-

tozatban. Ebből a feltűnő számarányból arra következtethetünk, hogy a szórványosan előforduló *egyedelem-begyedelem*-féle ikerszók s az egyszer előforduló *egyed-begyed* csak újabban kerülhettek bele ennek a típusnak a szövegébe. Az *egyedem-begyedem*-féle 2×3 szótagú ikerszók nagy elterjedtsége feltűnő, mert a kiolvasóvers ritmusa alapján jogosan várhatnánk egy 2×2 szótagú **egyem-begyem*-féle változatot, mivel az alapszöveg 2—4. sorának ritmusa $4/3$ ($2-2/2-1$) tagozású, az első soré pedig $6/3$ ($3-3/2-1$):

Egyedem-begyedem / tenger tánc,
Hajdú-sógor / mit kí-vánsz? stb.

Ha tehát e kiolvasóversek kezdete valamikor 2×2 szótagú ikerszó volt, akkor az **egyem-begyem* > *egyedem-begyedem* helyettesítésnek már régen meg kellett történnie, mert az utóbbi nemcsak hogy teljesen kiszorította az előbbi, hanem maga is több változást szenvedett.

E típusban az első sor 2. fele következetesen 3-szótagú s csak lényegtelen eltéréseket mutat: *tengër tánc, tengër lánc, tengër tál ~ kendër tánc, kendër lánc ~ némël tánc ~ róka tánc*. Némely változatokban e fél-sort közbevetett szöveg késlelteti, pl. *dúz-búz ~ dús-bús ~ tűz-búz ~ tűr-búr ~ tűz-búz ~ üz-búz* ikerszók (16., 15., 35., 13^a., 12. és 39., 36. sz.):

Ritmikailag közel áll ehhez a következő típus:

II. *Egyedem, begyedem, türköcskè,*
Hova való menyecske?
Szántóföldön lakozik,
Egér-lyukba bujdosik.
Csir-csár, Szabó Pál,
Iszki, duszki ezt vedd ki,
Te menj el aludni.

[Veszprém Kiss Á. 31—32. VII. 2.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 32. VII. 3. — 2. h. n. Kiss Á. 32. VII. 4. — 3. Vas m. Szombathely Kiss Á. 32. VII. 5. — 4. Abaúj m. Nagyida (kézir. Dr. S. I.) — 4^a. Hajdusoboszló Nyr. XIV, 381. — 5. Bihar m. Nagyszalonta NGy. I, 355, innen Nyr. VI, 224, Kiss Á. 31. VII. 1. — 5^a. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 126. — 6. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II. 75, 7. sz. — 7. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II. 75, 8. — 8. Torontál m. Torda KálmSz. II, 75. 9. — 9. Torontál m. Szaján KálmSz. II, 75, 10. — 10. Torontál m. Szaján KálmSz. II, 75, 11. — 11. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, 13. [Csak az 1. sor tartozik ide, a folytatásban idegen eredetű elemek!] — 12. Pest m. Nagykörös Nyr. XIII, 45.

A szombathelyi (3. sz.) változat 4 elemből olvadt össze, egyébként csak a torontáli változatok mutatnak feltűnőbb eltérést a folytatásban.

Az első félsor váltakozásai: *egyedem-begyedem* 1, *egyedem-begy-*

dēm 2, egedem-begedem 3, egyetēm-begyetem 1, egyerem-begyerem 1, ögyedöm-bögyedem 3, egyedelem-begyedelem 1, ögyedelöm-bögyedelöm 3 változatban. A 2×3 szótagú ikerszók tehát itt is túlsúlyban vannak s a 2×2 szótagúak teljesen hiányoznak, bár ennek a típusnak alapritmusa alapján is joggal elvárható az **egyēm-bēgyēm*-féle ikerszók. A 2. fél sor *törköcske, türköcske, törtecske, törkécske, két kecske, kekecske, a kecske, bēbicske, bēbiske, bütymöcske, bökmöcske, billegény* váltakozást mutat. Az utolsó (a 7. számú változatban) nyilván a következő sorbeli — *menyecske* helyett álló — *kis legény* szó regresszív hasonító hatásának köszönheti feltűnő alakját. Figyelmet érdemel e fél sorban a változatok következetes 3-szótagúsága, ami a következő típusnál is megfigyelhető:

III. *Egyedem, begyedem, sarkantyú,*

Nem vagyok én félnyakú,

Isten kovácsa vagyok,

Szent Pál lovát patkólok,

Vaspácával kongatom,

King-kong, Kóba Pál,

Három fogú boszorkány.

[Zala m. Dergecs Kiss Á. 33—34. VIII. 12.]

Ebben a típusban a 3—6. sor változatai a kiolvasó vers legállandóbb eleme. Maradandó voltát nagyrészt hangutánzó természetének köszönheti. Az itt közölt változat vége, vagyis a 6. sor második fele és a 7. sor, feltűnő, mert e helyett rendszerint a tulajdonképeni kiolvasó szöveg, pl. a *Szedd ki, vedd ki...* vagy az *Üsd ki, vesd ki...* valamely variánsa szokott állni.

Változatok: 1. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 6. — 2. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 8. — 3. h. n. Kiss Á. 34. VIII. 13. — 4. h. n. Kiss Á. 34. VIII. 14. — 5. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 196. sz. — 6. Nógrád m. Pálfalva Kiss Á. 33. VIII. 11. — 7—8. Heves m. Csépa Nyr. I, 187. — 9. Heves m. Dévaványa Nyr. XV, 93. — 9^a. Jász-Nagykun-Szolnok m. Kunhegyes Kiss Á. 33. VIII. 10. — 10—11. Csanád m. Csanádapáca (kézir.,kevessé eltérő két változat.) — 12. Hódmezővásárhely NGy. II, 283. [Kiss Á. 33. VIII. 7. erre hivatkozik, de tévesen, mert a szöveg nem ugyanaz.] — 13. (?) h. n. Kiss Á. 33. VIII. 7. — 14. Szeged (kézir.) — 15. Szeged KálmK. II, 183, 10. — 16. Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 33. VIII. 9. — 17. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, 12. — 18. Torontál m. Egyházaskér KálmSz. III, 104. 129. sz. — 19. Torontál m. Klárafalva KálmSz. III, 293. [A 15. és 19. sz. már távolabbi-változatok.] — 20. Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV, 142. — 21. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 22. Uo. Nyr. XLIII, 130: (Vö. még uo. XLIII, 127. l. 18. sz.). Ugyanennek a kiolvasóversnek más kezdettű változatai: Kiss Á. 34—36. VIII. 15—27; Nyr.

IV, 185—6, IV, 333; SzékS: Tr. 104, 326. sz.; KálmSz. I, 77, II, 202, III, 105, 294; NGy. I, 354, VI, 267. stb.

Az első félsor váltakozásai ilyen arányúak: *egyedem-begyedem* 11, *egyetem-begyetem* 2, *egyeden-begyeden* 1, *ögyedöm-bögyedöm* 3, *egyedem-begyedem* 3 (2 ?, l. 13. sz.), *ögyedölöm-bögyedölöm* 1 változatban. A 2×3-szótagú első félsor tehát itt is uralkodó s a 2×2-szótagú ikerszó teljesen hiányzik, bár az alapritmusnak ez utóbbi felelne meg. Az *egyedem-begyedem*-féle ikerszók azonban valószínűleg csak később kerültek bele az ide tartozó kiolvasóversekbe, mert ezt a félsort sok változatban a *Pad alatt, pad alatt* ~ *Ez alatt, ez alatt* ~ *Padnál, padnál* stb. helyettesíti. Figyelemre méltó az említett utolsó változat, mert ez az alapritmusnak jobban megfelel. A második félsorban itt is 3 szótag van: *sarkantyú, sukkom Pál* (romlott szövegű változatban, 8. sz.), *karkantyú, kap-pantyú, kakkantyú, karrontyú, kallantyú* és *vaskampó*. A *Pad alatt, pad alatt* stb.-féle idézett kezdés mellett: *pallantyú, tarka tik, egy kis ház, Szabó Pál* 3-szótagúak, de előfordulnak a 4-szótagú a föld alatt, az ég alatt, e föld alatt, e pad alatt félsorok is. (Kiss Á. 34—36. VIII. 15—27. stb.) Az ide tartozó versek tehát bizonyos mértékig ingadozó ritmusúak s ez az ingadozás a keveredés eredményének látszik. Figyelemre méltó azonban, hogy az ikerszóval kezdődő változatokon ez a ritmikai ingadozás — az eddigi adatok szerint — nem állapítható meg. Úgy látszik tehát, hogy az ikerszóval való versekzés egyszersmind határozott ritmikai intonálás is.

Az eddig tárgyalt három típushoz ritmusát és szerkezetét tekintve egyaránt közel áll a következő:

IV. *Egyedem-begyedem, sobolyó,
Kecskerágó mogyoró,
Szöllőhegyen tarka tyuk.
Én nem vagyok vén nyakú,
István lovát patkolok,
Rézpácával kongatok,
Kon, kon, Péter bácsi,
Szedd ki, vedd ki! Melyiket?
Ezt.*

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 36. VIII. 30.]

Változatai: 1. Heves m. Balla Kiss Á. 36. VIII. 29. — 1^a. Uo. Nyr. XXX, 551. — 2. Arad m. Pécska KálmK. I, 212. 10. s innen Kiss Á. 29. V. 4. [A 2. sortól egészen másként.] — 3. Csanád m. Battonya KálmK. II, 182. 8. — 4. Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104. 128. sz. — 5. Torontál m. Szőreg KálmSz. III. 104. 127. sz. [E két utolsó romlott szöveg.] — 6. Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV, 142.

Az első félsorban *egyedem-begyedem* 4, *ögyedöm-bögyedöm* 2, *egyem-begyem* 1, *egyem-bögyem* 1 változatban fordul elő. Tehát itt is a

2×3-szótagú félsor dominál, de feltehető, hogy a 2×2-szótagú ballai változat az alapritmusnak megfelelően az eredetibb fokot őrizte meg. A 2. félsorban *csobojó*, *sobojó*, *csobolya*, *mogyoró* (1. sz.: a *csobogó* ill. *csobolyaó* helyet cserélt a második sorbeli *mogyoró* szóval) *csics gojó* (4. sz.) és *csicó-nácóm* (5. sz.) fordulnak elő: a félsor tehát — az erősen romlott szövegű utolsó változatot kivéve — itt is 3-szótagú.

Amint láttuk az I—IV. típus ritmikailag is, szerkezetileg is, az ikerszők használata szerint is közel áll egymáshoz. Ezzel szemben a következő két típus határozottan elkülönül emezektől mind a három szempontból.

V. A) *Ögyödöm-bögyödöm, bikkvására*

Szól a rigó rakoncára,

Cérnára, cinőgére,

Cuc ki madár a mezőre.

[Hn. Kiss Á. 30. VI. 8. (Itt 6 sorba írva.)]

Változatai: 1. Veszprém Tósokberénd Kiss Á. 30. VI. 7. — 2. Somogy m. Mozgó Nyr. VI, 282, innen Kiss Á. 413. 2. sz. — 3. Baranya m. Rád Kiss Á. 31. VI. 14. — 4. Hont m. Tesmag Nyr. VIII, 570. — 5. Nógrád m. Nógrádverőce (kézir.). — 6. Heves m. Csépa Nyr. I, 187. — 6^a. Heves m. Váraszó Nyr. XX, 285. [Az első félsor után késleltetés.] — 7. Pest m. Tök Kiss Á. 31. VI. 15. — 8. Szeged (kézir.) — 9. Szeged vid. (kézir.) — 10. Csongrád m. Tápe KálmSz. I, 78, 17. sz. — 11. Szatmár m. Sima Kiss Á. 31. VI. 17. — 12. h. n. Kiss Á. 31. VI. 18. — 13. h. n. Kiss Á. 267. — Bizonyára ehhez a típushoz tartoznak még a következő, erősen romlott szövegű változatok is: 14. Bihar m. Nagyszalonta NGy. I, 355, innen Kiss Á. 29. V. 3. — 15. h. n. Kiss Á. 28. V. 1. — 16. h. n. Kiss Á. 29. V. 5. — 17. h. n. Kiss Á. 31. VI. 20. — 17^a. Fogras Nyr. XLV, 418 (csak az első sor). — 17^b. Szatmárnémet Nyr. XXII, 382.

Az *egyedem-begyedem*-féle ikersző-alkotta első félsor után késleltetés van a következő öt változatban is (l. alább, 13. §.): 18. Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. NGy. XI. 182. (= Kríza: Vadrózsák 1863. 128, innen Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69., KálmSz. II, 202. és Nyr. XXVIII, 179.) — 19. Torda-Aranyos m. Kiss Á. 27. IV, 1. — 20. Abaúj m. Hernádvécse (kézir. Dr. S. I.) — 21. h. n. Kiss Á. 31. VI. 16. — 22. h. n. Kiss Á. 49. XXXVIII. (Igen közel áll ezekhez két zürjén változat: a) Suomi II, 11. 33, innen Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69—70. s innen KálmSz. II, 202. és Nyr. XXVIII, 108. — b) G. S. Lytkin zürjén nyelvkönyve után JSFOu. X. 25. Ez utóbbira Fokos Dávid igazgató úr hívta fel a figyelmemet.)

V. B) *Étyëm-pëtyëm | pëty vá-ráro,*

Szöll a rigó | rikon-cáro,

Cér-náro | cine-gére,

Hücs ki innen | a mez-zőre.

(Nyr. X, 94.)

23. Fejér m. Csurgó Nyr. X, 94. (a közölt szöveg). — 24. h. n. Kiss Á. 31. VI. 13. [Valószínűleg a 23. számúnak újabb kiadása.] — 25. Fejér m. NGy. I, 348, innen Kiss Á. 30. VI. 9. — 26. Fejér m. Bodmér Kiss Á. 30. VI. 11. — 27. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 90. 199. sz. — 28. Komárom m. Nagyigmánd Nyr. VII, 526. — 29. Bakony vid. Nyr. IV. 239. — 30. Somogy m. Csurgó NGy. VI, 267. — 31. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI. 6. — 32. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI. 12. — 33. h. n. Kiss Á. 30. VI. 10. — 34. Baranya m. Keszü, vö. MNy. IV, 239. — 35. Pest m. Kisoroszi Kiss Á. 30. VI. 5. — 36. Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189; erre utal Nyr. III, 502 és Erd. Múz. VI. 69. — 36^a. Bács m. Borsod Nyr. XVII, 283. — 37. h. n. Kiss Á. 44. XIV. 8. — Valószínűleg idetartozik: 38. h. n. CzF. I, Előbeszéd 148 [csak a kezdősor van közölve.]

Összefüggésben vannak ezekkel a következő változatok:

V. C) 39. *Ētyém-pĕtyĕm pĕtĕy,*

Jászó jászó babaricskó

Úti fáni zĕtĕy.

[Fejér m. Csurgó Nyr. X, 95.]

40. Fejér m. Bodmér Kiss Á. 37. X. 7. — 41. Somogy m. Szerfna Nyr. VIII, 237, innen Kiss Á. 44. XIV. 7. — 42. Szeged (kézir.) — 43. Bereg. m. Rákos Ethn. XVI, 308. — Csak a kezdősor (*Etyem-petyem, pontyom*) mutat némi rokonságot ezekkel: 44. Csanád m. Csanádapáca (kézir.) — 45. Szamoshát Csűry: Szamosháti Sótár I, 247.

E változatok közül egyesek még világosan tükrözik az alapszöveget, másoknál a szövegromlás már igen sokat eltűntetett az alapszövegből s más változatokból való részek is hozzátapadtak e szöveghez, de azért összehasonlító vizsgálattal kétségtelenül megállapítható az összetartozásuk.

E típusban a verskezdő félsor a következő váltakozásokat mutatja: A) 2×3 és 2×4 szótagú alakok: *ēgyedēm-bēgyedēm* 11, *egyedēm-begyēdēm* 1, *egyerem-begyerem* 1, *ōgyedōm-bōgyedōm* 1, *ōgyōdōm-bōgyōdōm* 1, *ōgyōdōn-bōgyōdōn* 1, *egyetem-begyetem* 1, *ōgyōtōm-bōgyōtōm* 2, *ededēm-bededēm* 1, *ōködōm-bōködōm* 2, *egyedelem-begyedelem* 2, *ōgyedezi-bōgyedezi* 1 változatban; B—C) 2×2 -szótagú alakok: *egyed-begyed* 1, *ētyēm-pĕtyĕm* ~ *etyem-petyem* 6, *ettĕyem-pettĕyem* 2, *ētyēm-pecsem* 1, *eten-peten* 1, *ecem-pecem* 6, *ecen-pecen* 1, *ece-pece* 1, *ēgyĕn-bĕgyĕn* 1, *egyēm-begyem* 1, *ōkōm-bōkōm* 1, *ōtōm-bōtōm* 1, *igyrēm-bigyrēm* 1 változatban. Ha az *egyed-begyed* és *igyrēm-bigyrēm* ikerszókat, valamint a 2×4 szótagú alakokat az *ēgyedēm-bēgyedēm*-félékhez számítjuk is — mivel ezekből kell magyaráznunk őket — az eredetileg 2×2 szótagú változatok száma így is 22, tehát ezek az összes többi változatok (27) mellett csaknem ugyanolyan számban vannak képviselve. Feltűnő az is, hogy a 2×3 és 2×4 -szótagú ikerszók kivétel nélkül *b*-vel kezdődő utótagot mutatnak, pl. *ēgyedēm-bēgyedēm* stb., ezzel szemben a 2×2 -szótagúak leginkább *p*-vel kezdődő utótaggal használatosak, pl. *ētyēm-pĕtyĕm* ~ *ēcēm-pĕcēm* stb.

Ez a típus abban is különbözik az eddigiéktől, hogy a második félsorban szintén sok változattal találkozunk: *pětyvárára, pětymárára, pětymájára, pítýfalára, pítýpal(l)ára, pítýpollyába, pítýmallára, pimpallára, pimpolára, pikuláré, pecmellőre, ficpolára, bökkmájára, bikkmájára, bikkvására, bükkmagyaró, bikavár, bugybollárom, bubbonlárom, tik vállára* (Kiss Á. 30. VI. 12: tíz vállára sajtóhiba), *tik monyára, öt mázsára, hat mázsára, vikóvár, rigmondóra ~ vigmondóra*. Ezek között hanghelyettesítéssel, asszociációval, népetymológiával keletkezett változatok egyaránt előfordulnak, de csaknem valamennyi 1+3 szótagú tagozódást mutat a vers rítmusával ellentétben! (Vö. pl. *Ěcēm- /pěcēm, / pítýpa- /lára* és *pítý-palára*).¹ Ez talán azzal magyarázható, hogy a nyelvérzék általában 1+3 szótagú ö s s z e t é t e l t é r z e t t e félsorban. Ezzel függ össze az is, hogy e félsor utolsó 3 szótagjának kezdete (*-várára ~ -falára ~ -palára* stb.) az ikerítésre jellemző *p ~ f ~ v ~ m* labiális mássalhangzó-váltakozást mutatja, amilyeneket pl. a *tere-fere ~ tere-pere, serte-fertél ~ serte-pertél, sus-mus ~ sus-pus, icki-vicki ~ icki-ficki* (MTsz)-féle ikerszó-párokban találunk.

Az 1+3 szótagú tagozódás következménye az is, hogy a C) alatt felsorolt változatok 3 ütemű sora 2—2 / 1 ritmusú, pl. *Ětyēm-pětyēm, pětty* stb. Itt az utolsó ütemben *pětty, péc* (< **pěc*), *per, zecc* (és *pontyom* 44. sz. < *ponty* 45. sz.) váltakozás van. Ezek ritmikailag a IX. típusban tárgyalt *Ellen-bellen* csík-félékhez, sajátos *babaricskó ~ barbaricka ~ babalicska, papanoska, kunyorica* szavukkal pedig a X. típus-hoz állanak közel.

A változatok nagy száma, az egyes félsoroknak sokirányú és többszörös változásra valló váltakozása, az egész országban való elterjedtség, a zürjén változatok arra engednek következtetni, hogy ez a típus igen régi a magyarban, talán még az I. típusnál is régiebb.

Ritmikailag és a kezdet tekintetében közel áll ehhez a típushoz a következő:

VI. *Egyedem, begyedem, keszkenőben,*

Szól a rigó az erdőben,

Csík, csák, Szabó Pál,

Iszki, duszki, ezt vesd ki,

Te meg menj el aludni.

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 29. VI. 1.]

Változatai: 1. Vas m. Szombathely Kiss Á. 30. VI. 2. — 2. h. n. Kiss Á. 29. V. 8. — 3. h. n. Kiss Á. 30. VI. 3. — 4. h. n. Kiss Á. 30. VI. 4. — 5. h. n. Kiss Á. 31. VI. 19. — 6. h. n. Kiss Á. 36. VIII. 28. — 7. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 195. sz. — 8. Kassa. Nyr. III, 562. — 9. Kassa Nyr. XVII, 380. — 10. Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191. —

¹ Az eddigi adatok alapján határozottan 2/2//2/2 tagozásúnak kell tartanunk az idetartozó verseket, de nem lehetetlen, hogy 2/2//1/3 tagozás is előfordul, tehát pl. ... *pítý- / palára*.

11. Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 95. — 12. Hajduszoboszló Nyr. XIV, 381. — 13. Szatmár Nyr. XVIII, 142. — 14. Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. 25. sz. — 15. Uo. Nyr. XLIII, 127. 9. sz. — Valószínűleg idetartoznak: 16. Bolton 110: 682. — 17. Szamoshát Csűry: Szamosháti szótár I, 191.

Az 1—2. sor leggyakrabban a *Szül-szál, szalmaszál*... kezdetű rész változatával (*csik-csák*..., *csir-csár*...) folytatódik, de nem mindig. Legtöbb elemet az 5. sz. olvasztott magába.

Az első félsorban az *egyedem-begyedem* 5, az *egyedelem-begyedelem* 1 változatban fordul elő; ezekkel váltakoznak még: *egybe-miegybe* 1; *egybe-begybe* 4; *egyem-begyem* 1; *egybe-kegybe* 1; *egyem-begyem* 1; *egden-begden* 2; *egdem-begdem* 1; *edrem-bedrem* 1 változatban. A 2×2-szótagú ikerszók tehát itt is nagyobb arányban fordulnak elő, bár az *egden-begden*, *edrem-bedrem* másodlagos rövidüléseknek látszanak: < *egedem-begedem* — ill. *egyerem-begyerem*-ből. Az *egyem-begyem* > *egyedem-begyedem* ikerszóhelyettesítés tehát itt is feltételezhető, annál inkább, mert az alapritmus itt is 4/4 (2—2/2—2) ill. 2/3 ~ 4/3 tagolású.

A második félsorban *keszkenőbe(n)*, *keszkendőben*, *két kendőbe*, *kis kendőbe*, *kerkendőbe* (8. sz.) (vö. *car pan derber* 16. sz. olv. *kerpendőbe*?): *kerekedem* (7. sz.) *keszkendőm* (6. sz.) és *cickándőjre* (17. sz.) váltakozás van: az összetartozás könnyen felismerhető.

VII. *Egyedelem, begyedelem,*
 Városi vaskó,
 Kilencedik zacskó,
 Verebek valának,
 Az útra szállanak.
 Köles-szemet szedegetnek,
 Sórján,
 Bórján
 Balog süti, Balog Pál,
 Űsd ki,
 Dobd ki,
 Pöndöröcky Pöczky Pál.

[Fejér m. N. Gy. I, 345; Kiss Á. 40. XII. 1.]

Változatai: 1. Pest m. Tök Kiss Á. 40. XII. 2. — 2. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89—90. [Romlott szöveg.]

Más kezdettel: Kiss Á. 40—41. XII. 3—8.

Az első sorban: *egyedelem-begyedelem*, *igyerédi-bigyeredi* (*igyērēdi-bigyērēdi* vö. I h á s z Gábor, Magyar nyelvtan 1858, 124; *igyīridi-bigyīridi* h. n. CzF. I, Előbeszéd 148 s késleltetve *eredi-bigyeredi*, l. 2. sz.). Az eredeti második félsor, úgy látszik, teljesen eltűnt, nyilván azért, mert a 4+4 szótagú ikerszó maga is kitölti a sort. Ez a típus újabb keletű:

erre utal a változatos szöveg és ritmus, sőt talán az adatok gyér száma is ezzel függ össze.

Ezzel végig is tekintettük a kiolvasó gyermekversek azon főbb típusait, amelyekben az *egyedem-begyedem* valamely változata előfordul. Néhány változatot azonban még be kell mutatnunk annak igazolására, hogy az *egyedem-begyedem* ... kezdetű gyermekversek idegen eredetűekkel kereszteződtek:

VIII. A: *Egedem-begedem, cziczki redem,*

Trun, trubi verba rub rak,

Széta, szita, szotty,

Ha én téged kitaszítlak,

Ugorj te nagy trotty,

[H. n. Kiss Á. 44. XIV. 3.]

B: *Egyedem-begyedem, cziczimé*

Ábri-fábri-dominé

Ekszlót, czingerblót,

Iszki, duszki, menj el aludni.

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 49. XLI.]

Változatai: 1. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185. Innen: Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69. és Nyr. XXVIII, 179. [Nagybányán magyar változat is! I. típus 15. sz.] — 2. Szabolcs m. Földes Nyr. III, 331. — 3. Kassa Nyr. III, 562. — 3^a. Kassa Nyr. XVII, 380. [Ugyanott magyar változat is! VI. típus 8. sz.] — 4. Abaúj m. Nagyida (kézir. Dr. S. I.) [Ugyanott magyar változat is. II. típus 4. sz.] — 5. Heves m. Dévaványa Nyr. XV, 93. [Uo. magyar változat is. III. típus 9. sz.] — 5^a. Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191 és Ethn. III, 203. I. jegyzet. — 6. Bereg m. Rákos és vid. Ethn. XVI, 308. — 7. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76. 13. sz. [Ugyanott magyar változatok is; II. típus 6, 7. sz. és III. típus 17. sz.] — 8. Kolozsvár. (kézir. Dr. S. I.) — 9. h. n. (egy novellából, kézir. Dr. S. I.). — 10. Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 11. Komárom m. Tata Nyr. XLIII, 312.

Az első félsor változatai: *egyedem-begyedem* 6, *egyedem-begyedem* 1, *egdem-begedem* 1, *egden-begden* 1, [ugyanott magyar változatban is], *egdem-begedem* 1, *egede-begede* 1, *egyederem-begyederem* 1, *ögyedelöm-bögyedelöm* 1 változatban. A második félsor szótagszáma itt is 4 vagy 3, mint a magyar változatoknál.

Kiolvasó gyermekverseinknek az idegen eredetűekkel való vegyülése szempontjából két tanulságot nyújtanak adataink: e vegyülésnek két fontos feltétele az egyező ritmikai tagolódás és a változatok földrajzi érintkezése. Talán az sem véletlen, hogy ilyen kontaminált változatokra csak a nyelvetterület szélső területeiről valók az adatok: Komárom, Abaúj, Gömör, Heves, Bereg, Szabolcs, Szatmár, Torontál, Kolozs megyékből.

Az *egyedem-begyedem*-féle kiolvasó gyermekverskezdek eddig tárgyalt változatai kétségtelenül genetikus kapcsolatban is vannak egymással. Van azonban még két idetartozó ikerszó, amellyel kiolvasó verseket kezdenek a gyermekek s az eddig tárgyalt típusokban nem fordulnak elő. Ezek az *ellem-bellem* és az *ēc-pēc*-féle ikerszók.

Az *ellem-bellem* és változatai két típusban fordulnak elő:

IX. *Ellen-bellen*, csik,
Zsiros a mácsik,
Ecetet a csikra,
Mézet a mácsikra,
Bagó szemű szoknya,
Szép lány, a ki szokta.

[Zala m. Tapolca Kiss Á. 36. IX. 1.]

Változatai: 1. Veszprém Kiss Á. 36. IX. 2. — 2. Veszprém m. Kup NGy. VIII, 368. — 3. Veszprém m. Újmalomsok Kiss Á. 36. IX. 3.

Ez a típus egészen elüt az eddigiektől, de azért lehetséges, hogy ritmikailag az V. típusban tárgyalt „*Ētyēm-pětyēm pětývára*“ ill. az „*Ētyēm-pětyēm-pěty*“-félékből fejlődött. A földrajzi elterjedés adatai is megegyeznek.

Az ikerszó alakjai: *ellen-bellen* 2, *elen-pelen* 1, *ele-bele* 1 változatban. A második felsor mindig *csik*.

X. *Ellem-bellem*, bombárosi,
Som, som kutya tatárosi,
Ezd meg, üzd meg, gödör viszi.
Lebuka!

[Fejér m. Bodmér. Kiss Á. 36. X. 3.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 36. X. 1. — 2. Fejér m. Nagysáp Kiss Á. 36. X. 2. — 3. Pest m. Tinnye. Nyr. VII, 333, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 101. 1. 19. sz. — 4. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. IV, 41, innen Kiss Á. 37. X. 4. [Az eredeti közlemény „*Elēmbelēm bērmározi*“ szövege helyett Kiss Á.-nál „*Ellem-bellem*, bērmározi“ van!]. — 5. Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 44. XIV. 4. — 6. Torontál m. Tiszahegyes KálmSz. II. 77, 22. sz., innen Kiss Á. 37. X. 5. (Romlott szöveg, vö. magyar, német és szláv lakosság a közölt helyen!) — 7. Torontál m. Torda KálmSz. II, 77. 24. sz. — 8. Torontál m. Szaján KálmSz. II. 77, 23. sz.

Ugyanez az ikerszó fordul még elő a következő kontaminált változatokban: 1. h. n. Kiss Á. 37. X. 6: *Ellem, bellem / Tunka! / Funka / Lajbesz, / Lejbesz*. — 2. Fejér m. Csurgó Nyr. X. 95: *Elem pelem piapám / Pusi sēmsi kuti / Tere ruzsi jé ku ka*. — 3. Torontál m. Padé KálmSz. II,

77—8. 25. sz.: Ellen-bellen / Vikátí / Tával -tuma / Tumatí / Czukor ló / Iglis-figlis / Guta figlis / Az apád. / Ett-pett / Tutt-futt / Tráusz!

Az előző típussal szemben jóval nagyobb területről valók az adatok, de ritmikailag még közelebb áll az V. típusban tárgyalt *Étyem-pëtyem-pëtyvárára-félékhez*.

Az ikerszó változatai: *ellēm-bellēm* 5, *ellen-bellen* 3, *elēm-belēm* 1, *elem-pelem* 1, *ëllán-pëllán* 1, *illán-pillán* 1 változatban.

Feltűnő a torontáli *ëllán-pëllán* ~ *illán-pillán* változat, továbbá az a körülmény, hogy a IX—X. típusban kizárólag csak 2×2-szótagú ikerszók fordulnak elő s hogy a szövegváltozatok sem mutatnak semmi kapcsolatot az I—VII. típus alapszövegével. Az alapváltozatnak látszó **ellēm-bëllēm* ikerszó nagyon hasonlít egy török kiolvasóvers *allem-bellem* kezdetéhez (Bolton 64: 20.), de ritmus és szöveg szempontjából nem mutatnak egyezést a magyar és török változatok s ezért valószínűleg az *ëgyedēm-bëgyedēm*-nek **ëgylēm-bëgylēm* alakjából kell kiindulnunk a magyarázatunkban (l. alább 8. §.)

XI. *Ec-pec*, kimehetsz

Holnap reggel kijöhetsz.

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II. 1.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 26. II. 2. — 2. Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189. — 3. Pest m. Áporka Nyr. XX, 575. — Távlabbiak: 4. Szeged (kézir.) — 5. Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.).

Kiss Á. 26—27. II. 3—6. még négy változatot közöl, de azok más típusba tartoznak.

Az ikerszó változatai: *ec-pec* 2, *hec-pec* 1, *ec-beç* 1, *egy-begy* 1, *egy-megy* 1 változatban. E változatok a 3. sz. kivételével közvetlenül nem hozhatók kapcsolatban az *ëgyedēm-bëgyedēm*-félékkel, de látni fogjuk, hogy közvetve mégis kapcsolatban vannak amazokkal.

*

Végigtekintettünk azokon a kiolvasó verseken, amelyek tekintetbe jöhetnek az *ëgyedēm-bëgyedēm*-féle ikerszavak egymáshoz való viszonyának és eredetének vizsgálatában. A következőkben sorra megvizsgáljuk e változatokat abból a szempontból, hogy megállapíthassuk, melyek azok az eredeti ikerszók, amelyek már egymásból nem vezethetők le. E vizsgálatunkban persze tekintettel kell lennünk a földrajzi elterjedésre, a hangváltozásokra, az analógiás változásokra, a gyermeknyelv sajátos hangrendszerére és — versről lévén szó — a szöveg ritmikus tagozódására is.

(Folytatjuk.)

Kelemen József.

Volt-e *jerjünk* igealak?

A magyar nyelvtudomány a *jer* ~ *gyer*, *jere* ~ *gyere*, *jerünk* ~ *gyerünk*, *jertek* ~ *gyertek* eredetéről bizonyosat mondani nem tud. Legelfogadhatóbbnak látszik Munkácsi származtatása, aki azt mondja, hogy a *jer* ~ *gyere* a kirg. *žür* 'gehen, zu, fahr zu'-nak felel meg, ez imperativusi alakja a török *jür*, *jör*, 'gehen, fahren, reiten, wandern' igének; a török *jür* mellett egy *jürü* alak is van, amely a magyar *gyere* -e-jét szépen megmagyarázza (KSz. XII, 195., idézi Jókay MNy. XXV, 279. l.). Ez a származtatás Jókay szerint azért elfogadhatatlan, mert a *jere* végső nyílt -e hangját a török -ü-ből megmagyarázni nem lehet (lásd i. m.). Munkácsi etymológiája azonban legfeljebb a *jere* végső -e hangjának magyarázatában kérdéses, egyébként elfogadhatónak látszik.

Tény ugyanis az, hogy ez a magyar szó már a nyelvtörténeti kor legrégibb emlékei óta csak felszólítómódú jelentésben fordul elő. Hogy a nyelvtörténeti kor előtt is csak felszólító jelentésű volt, bizonyítja az, hogy sem egyes szám első személyében, sem harmadik személyében nem fordul elő, hanem csak másodikban (*jer* ~ *gyer*, *jere* ~ *gyere*). A felszólítómód ugyanis eleinte csak második személyben volt meg, az ősi igeragozásban 1.- és 2. sz.-ű felsz. módú igealak nem volt. Hiányosságának oka az imperativus természetében rejlik, meglétét mind a finnugor, mind a indogermán nyelvek világosan mutatják. Kétségtelen tehát, hogy a második személybeli *jer*, *jere* ~ *gyer*, *gyere* ősi imperativusi sajátságot őrzött meg; és ez Munkácsi mellett tanúskodik.

Akármi is a *jer*, *jere* eredete, annyi bizonyos, hogy módjel rajta nincs.

A többszámban a *jer* igének *jerünk* ~ *gyerünk* és *jertek* ~ *gyertek* alakjai használatosak. Módjel tehát itt sincs. Fel-tűnő azonban, hogy Molnár Albert és Páriz Pápai szótára még egy *jerjünk* alakot is említ, vagyis olyat, amelyen — a *jer*, *jere*, *jerünk*, *jertek* alakokkal ellentétben — felszólítómódjel van.

Az a kérdés mármost, hogy melyik az eredetibb: a *jerjünk*, vagy a *jerünk*.

Szinnyei szerint a *jerjünk* az eredetibb (vö. NyH. 113. l.), a *jerünk*-ből a felszólítómódjel nyomtalanul eltűnt. És amint — szerinte — a *jerjünk*-ből *jerünk* lett, éppen úgy lett a **jerje*-ből *jere*, *jer*, a **jerjetek*-ből *jertek*.

Ez a feltevés helyesnek látszik. Ha volt *jerjünk* alak — már pedig Molnár Albert szótára közöl egy ilyen adatot —, akkor kellett lennie **jerje*, **jerjetek* alaknak is.

A baj csak az, hogy szótáron kívül *jerjünk* alakot sem az élő nyelv emlékei, sem a nyelvjárások nem ismernek. A szótár adatai ugyanis nagyon sokszor nem az élő nyelvből valók, hanem írott forrásokon alapulnak. A *föveg* szó például a régi élő nyelvben teljesen ismeretlen volt, de Calepinus nyomán haladva Molnár Albert is felvette szótárába ezt a hibás olvasaton alapuló szót, ámbár ő maga természetesen soha nem hallotta (vö. Horger: Magyar szavak tört. 61. l.).

A *jer*, *jerünk*, *jertek* kódexeinkben is, a XVI. század költői termékeiben is sűrűn olvasható, mégis azt látjuk, hogy *-j*-vel sohasem fordul elő. Olvasóim szememre vethetik itt, hogy úgy bizonyítok, mint az adomabeli cigány, aki a tolvajlását bizonyító tanúval szemben számtalan olyan tanúnak a megnevezésére vállalkozott, akik a lopást nem látták. Éppen ezért még azt sem mondom, hogy felhozott érveim alapján a *jerjünk* hitelességét gyanúba vegyék, csak azt említem meg, vajjon a nyelvlélektan igazolja-e majd a *jerjünk* egykori élőnyelvbeli meglétét.

Azt kérdezem tehát: hogyan lehetséges az, hogy ez a *-j* módjel a *jerjünk*-ből nyomtalanul eltűnt, mikor sok ezer meg ezer igének felszólítómódbeli igealakja *-j*-vel hangzott, tehát a *jerjünk* *-j*-jét igen erős analógia védte? Ki magyarázza meg azt, hogy ha a *bir*, *ér*, *fúr*, *ír*, *jár*, *kér*, *mar*, *mer*, *mér*, *nyer*, *nyír*, *sír*, *vár*, *ver* stb. igék felszólítómódjában mindenütt ott van a *-j* módjel: a *jer* ~ *gyer*, *jere* ~ *gyere* igéről hogyan tűnhetett el az ősrégi fgr. felszólítómódjel?

A **jerjünk* > *jerünk* fejlődés — könnyű belátni — nyelvlélektani lehetetlenség; a régi szótárban előforduló hapax legomenon *jerjünk* alak nem az élő nyelvből való: senkisé mondom azt soha, hogy *jerjünk*. A *jerjünk* mellett Páriz Pápaiban csak *jer*, *jere*, *jerel*, *jertek* található. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az állítólagos **jerje*, *jerünk*, **jerjetek* közül éppen a *jerjünk* alak maradt volna meg, amelyik tehát nem is eredeti imperativusi alak.

A *ně morog má! vár még!* — féle felszólítómódú alakokra nem lehet hivatkozni a *jer* módjele hiányának magyarázásakor, mert azokban az esetekben mássalhangzótorlódás miatt esett ki a *-j* módjel, de a hang kiejtésének a szándéka a be-

szélő lelkében még ma is megvan, mert a *-j* módjel-volta a nyelvérzék számára tudatos; a *jer* esetében ellenben a *-j* módjel képe és funkciója nem merül fel a beszélő lelkében.

Ez a lélektani meggondolás arra az eredményre vezet tehát, hogy a *jer*, *jere*, *jerel*, *jerünk*, *jertek* igen módjel sohasem lehetett. A *jerjünk*-nek egy szótári adata legfeljebb azt bizonyítja, hogy analógiás úton, a *-j* felsz. módjel hatására a többszám 1. sz.-ű *jerünk*-be is benyomult a *-j*, ez az alak azonban csak alkalmi lehetett, nem honosodott meg.

Ha a *jer* igen valamikor *-j* módjel lett volna, az még ma is rajta volna, mert a többi igék felszólítómódú alakjai nem engedték volna elveszni.

A magyar nyelvtörténet épületén nem esik semmi csorba, ha kimondjuk, hogy a felszólítómódjel a *-jer* igen nem vert gyökeret. A nyelvi jelenségek magyarázásakor sokszor tapasztalhatjuk, hogy a kivételnélküliséget kivételek tarkítják.

A *jer* ige török származását Munkácsi nyomán valószínűnek mondhatjuk. Valószínű, hogy olyan korban került a magyar nyelvbe, amikor a felsz. módjel még nem volt meg minden szón. A magyar *-j* felsz. módjelnak finnugor volta ugyanis igen kérdéses. Finnugor *-*k ~ -*γ* praesensképzőnek gyöngé fokából (*-*γ*-ből) való származtatása egy cseppet sem kielégítő. Ezt különben maga Szinnyei is elismeri, amikor azt mondja, hogy fgr. *-*k ~ -*γ*-nek magyar *-j* megfelelőjét nem lehet kétségtelenül kimutatni (NyK. 41: 237. kk.). — A *tanokt > tanojt*-féle *-kt > -jt* fejlődés nézetem szerint nem bizonyít semmit sem a felsz. mód (*-*k ~ -*γ > -j* fejlődés lehetősége mellett, mert a *-kt*-vel együtt lévő *-k*-nak más a környezete, mint a felsz. mód *-j* jelének. A *tanokt > tanojt*-féle *-kt > -jt* fejlődés oka elhasonulás lehet: a két explosiva közül az egyik spirans lesz.

Nyíri Antal.

Guba, ki!

Ezt szokták tréfásan kiáltani a kártyások, mikor egy kis blattozásra leülnek a kártyaasztalhoz, s ezen ők azt értik, hogy készítse ki mindenki a pénzét!¹ Ők nyilván a jassz-nyelvből vették át ezt a 'pénz' jelentésű *guba* szót² és ez aztán tőlük lassanként szélesebb körben is elterjedt. Ma rendes életű városi polgárok is használják, de mindig csak tréfásan, a falusi nyelvben is hallható a *guba* szó pénz jelentésben, de használói tudják, hogy ily értelemben városi szó.

Bárczi Géza (MNY. 28: 91) szerint e szavunk a 'fizetni, készpénzül kirakni, megajánlani' jelentésű *guberál* ige származéka volna (ez nézetem szerint a hazai német *guberieren*-nek olyan alakban való átvétele mintha latin jövevény lenne, a német *guberieren* pedig talán < olasz *cooperare*), de igéből való ilyen névszóképzésnek tudtommal egyetlen más példája sincsen. A *guberál*-ból való elvonás a 'készpénzből kirakott pénz, megajánlás' jelentésű kártyásnyelvbeli *gubera* főnév, (Nyr 43: 267), de ebből sem lehet tőig való lecsontítás után -a végződésű főnév s ezért ezt a Bárczi-féle magyarázatot elfogadhatatlannak tartom.

1926-ban Debrecenben jártomban *gubalevest* ettem. Apró kerek tésták uszáltak benne, melyeknek *gubatészta* a nevük. Később azt tapasztaltam, hogy Tunyogon is ismerik a *gubalevest* és hogy Békéscsabán *mákosgubát* is esznek, a MTsz.-ből pedig láttam, hogy ezen apró kerek lepénykéket *mákos guba*, *túrós guba* néven ismerik és mindenütt fogyasztják az Alföldön (MTsz. 2. *guba* 4. jel.). Véleményem szerint a 'pénz' jelentésű *guba* azonos ezzel a 'kerek tészta' jelentésű N. *guba* szóval. Eredetileg tehát csak 'érepénz, aprópénz' volt, a jelentése (másféle pénze úgy sem igen van az egyszerű embernek) és az 'érepénz' (ebből utóbb általában 'pénz') jelölésére azért vitték át eleinte bizonyára csak tréfásan az eredetileg 'kerek tészta' jelentésű *guba* szót, mert alakjára nézve hasonlít az utóbbihoz. Támogatja e feltevésem a francia *galette* szó, mely elsősorban szintén 'kerek lepénytészta' jelentésű, de argóban 'pénz' jelentésben is használatos.

De mi ennek a 'kerek tészta' jelentésű N. *guba* szónak az eredete?

¹ Zolnay Vilmos: A kártya tört. 328.

² V. ö. Szirmai István: A magy. tolvajnyelv szótára 26.

Az én nézetem szerint nem 'kerék tészta', hanem 'golyó' az eredeti jelentése, melyből aztán hasonlóság folytán egyfelől 'gömbölyű növényi termés' pl. 'tölgyfagubacs' v. 'gyümölcstök' (MTsz.), másfelől 'kerék tészta' → 'aprópénz' → 'pénz' jelentése fejlődött. Maga ez a *guba* szó 'tölgyfagubacs', 'gyümölcstök' jelentésű *gubó* rokonával együtt az EtSz. helyeseltető feltevése szerint a *bog* főnév származéka. De igen valószínűnek tartom, hogy a 'gyapjából készült, talpig érő, bő, gallér v. hájtóka nélküli fürtös fölsőruha' jelentésű (a MTsz.-ban l-nek jelzett) *guba* szó is etimológiailag azonos ezzel az eredetileg 'golyó' jelentésű *guba* szóval. (Úgy látszik az EtSz. szerkesztői nem tartották e két *guba* szót azonosnak, mert a 'fürtös fölsőruha' jelentésű *gubá*-t meg sem említik a *bog* cikkben.) Ugyanis a *bog* < R. *bug* főnév *guba*, *gubó* és más kicsinyítő képzős származékainak *gubacs* > *gubancs*, **gubac* (v. ö. N. *gubacol* 'rendetlenül összegöngyöl' MTsz.) > *gubánc* 'gesztenye, külső szőrös tókja' a jelentése és a fenti szavakból származó *gubás*, *gubós*, *gubancos* szók jelentése 'fésületlen hajú, kócos, boglyas borzas' (MTsz.). Az embert pedig a szőrös *guba* éppúgy körülövezi és beborítja, mint a növény magját beborítja a szőrös, szűrös tok; ezen szemlélet indíthatta meg a *guba* 'golyó' → szőrös magház → szőrös fölső ruhadarab' jelentésfejlődést. Jelentésfejlődési párhuzamként l. 1. *bundsi* 'boglyas, borzas, bozontos hajú' 2. *bundsi* 'fölső ruha' (MTsz.). A régi nyelvben minden szőrös ruhát *gubá*-nak mondtak, és a gesztenye éppúgy *gubás* 'szőrös' volt, mint a medve, a kecske, az oroszlán szőre vagy a bársony. (NySz.).

Mivel a *guba* szónak *buga* alakváltozata is van (MTsz. és Csűry: Szamosháti Szótár), aligha lehetne benne kételkedni, hogy a R. *bug* > *bog* szó származéka. Az EtSz. szerkesztői, nézetem szerint helyesen, a *bogács* > *bogáncs* és *boglya* (innen *boglyas*, *bagjas* stb.) szavakat is idekapcsolják, de azt hiszem, hogy idetartozik még *buksi* szavunk is, melynek jelentései '1. boglyas fej, 2. boglyas, 3. boglyas fejű' (Csűry i. m.), sőt talán *g* > *k* hangváltozással³ a N. *bukó* 'csomó széna, lóhere, petrence' (MTsz., Csűry i. m.) főnév is, és ebből járulékos *ŋ* hang beékelődésével (mint pl. az *esé*nkedik, *kunkor*odik, *bárlang*, *csü*ng, *me*lenget, *pillangó*, *té*ngelic, *cafrang*-féle esetekben) a *bunkó* főnév, melynek jelentései '1. gömbölyű botfej, 2. virág, len magtokja, 3. hernyó gubója'.

³ V. ö. *Budrig* ~ *Budrik* 'Bodrog', *bukur* ~ *bugur* 'Strauch' *boglár* ~ *boklár*.

Nemcsak széna v. lóhere csomóját jelentő *bukó* szavunk származhatik ezen *buk-* tőből, hanem *r* képzővel *bokor* szavunk is, melynek feltételezendő alapjelentése ezek szerint 'ágak csomója' volna. A régi nyelvben meg is volt a 'fasciculum, Bund, Strauß' jelentése, sőt a nép nyelvéből a *bug / buk-* tő első jelentése 'növények bozontos feje' is kimutatható: N. *bukor* 'sűrű nád-üstök', megvan a 'csomó' jelentése is, mert köthetünk *bogra* is és *bokorra* is. *Bukur ~ bugur > bokur > bokor* szavunkat Munkácsi Bernát származtatta a *bog* főnévből (NyK XVII: 88), azonban származtatását az EtSz. nem fogadja el. A fenti hang- és jelentéstani magyarázat alapján azonban Munkácsi származtatását el kell fogadnunk, de nem hiszem, hogy *bog* szavunk iráni eredetű volna (Munkácsi AKE. 169), elfogadom a szó finnugor származtatását (Budenz: MUGSz 458. o.), ámbar meg kell fontolnunk: finnugor szavunk nem eredhet-e valamelyik árja nyelvből.

Erdődi József.

Nagykőrösi tájszótár

V.

Dáborog. — Duhajkodik, értelmetlenül ordít. „Egész éccaka a kocsmába ivott, oszt még débe is magába *dáborgott*“.

Dadara. — Gyors beszédű, hadaró, akinek a szavát nem érteni. „Olyan *dadarán* beszélt, hogy egy szavát se értöttem“.

Dahó. — Elmaradott tanyai „*dahó paraszt*“.

Dajna. — Becsmérlő kifejezés, nagy növésű, erkölestelenségre hajló, haszontalan leányszemélyekre. „Három akkora *dajna* lánya van, hogy mindönnnek ragyogni kék a tisztaságtú, mégis majd mögösi a piszok“.

Daku. — Idomtalan szőrmével illetve bürgeszőrrel bélelt nagy kabát. Olyan ruhára alkalmazzák, amely formátlan, nem ünneplő ruha, még új korában sem volt ünneplőnek használható. Eredetileg az olyan télikabátot hívtak *dakunak* nálunk, mely ködmön-szerű volt. Ma már minden dísztelenebb szőrmébélésű télikabátot *dakunak* hívnak. Sohsem hosszú kabátról van szó, csak paraszti rövid kabátról.

Darvadozik. — Erőltetetten mulatozik. Amikor valaki kedve ellenére dalolni próbál, amikor egy társaságban erőszakolják a mulatást, öten hatféleképpen dalolnak. „Nem eméködött a hangulat, de azé hajnalig *édarvadoztunk*“.

*Debeze*s. — Nagy, de formátlan esetlen. Csupán emberre alkalmazható, de sem állatra, sem tárgyra nem vonatkoztatható.

*Deges*s. — Tömött, teli. „Ügy láccik jó legelőjük van a teheneknek, mert egészen *degess* hassal járnak haza a csordábu“.

Dencöl. — A szépen rendesen felvetett ágyat összenyomkodja, szétdurja. „Mán éccő mögágyaztam, de a gyerökök *összedencöték*“. Használatos így is: *dancol*.

Dévánkozik. — Bizonytalankodik, töpreng, valamihez nem akar hozzáfogni. „Né *dévánkozz* mán olyan sokáig, hanem ereggy!“

Dévérnyázik. — Mulatozik és pedig úgy, hogy mulatásával csekélyebb mulasztást követ el, vagy pedig anyagiakban látja némi szűkét mulatozásának. „A helyött, hogy dógát végezte vóna, egész délig a kocsmába *dévérnyázott*“.

Difinomos. — Gúnyos jelző; olyankor használatos, amikor valami különlegesnek, finomnak készült tárgy nem válik be. *Difinomos* az olyan tárgy, amit gazdája hencseregéből különlegesnek szánt és emiatt nevetségessé lett. „No ugyan a Máté szomszéd *difinomos* szérszámot csinátatott a fiának“.

Dilínós. — Hóbortos, tökéletlen. „Nem lehet annak a szaván elindulni, mer égy kicsit *dilínós*“.

Dobbfakadva. — Felháborodva, magából kikelve. „A sógor egész *dobbfakadva* monta é, hogy mögin kimöntek az adójé“.

Dobzódik. — Valaminek az élvezetébe nagyon belemerül. „Egész nyáron *dobzódott* a jólétbe, a télön mög majd éhönhát“.

Dohog. — Amikor valaki szeretne kifogást emelni, de nyiltan nem mer, csak magában motyog. „A helyött, hogy mögmagyarázta vóna, mirű van szó, csak *dohogott* magába“.

Dörgöldzik. — Hizelkedik, közeledik valakihez társadalmilag. Bizonyos megvetendő cselekedetet fejez ki. „Hijába *dörgöldzik* hozzám, sohse lösz a lányábú mönyem“.

Dummog. — Körülbelül ugyanazt jelenti mint a *dunnyog*, de itt méginkább lemérsékli hangját, annyira, hogy nem is szavakat ejt ki.

Dunnyog. — Magában csendesen békételenkedik. Hallani, de nem érteni tiltakozását. „Egész nap fére át az óra, de nem mondta mi baja, csak magába *dunnyogott*“.

Durcás. — Haragos sértődött. Nem szól, nem békételenkedik csak viselkedésén látszik, hogy valamit az orrába vett.

Durmol. — Szundikál.

Duruzsol. — Rokon a *dunnyoggal* és a *dohoggal*. Azonban aki *duruzsol*, az már majdnem értelmesen beszél, majdnem érthetően tiltakozik, békételkedik valami ellen. „Nem értöttem mi a baja, csak magában *duruzsolt*, de úgy vöttem ki belőle, hogy a fiam miatt haragszik“.

Duzmaskodik. — Sértődöttnek teszi magát, kéreti magát.

Dülőre jut. — Célt ér.

Ébattagyanánt-esik. — rosszul esik. (eb adta gyanánt) „Ugyancsak *ébatta gyanánt* esött neki, amikor mög monták, hogy a fia berugott“.

Écsapja a hasát. — Elrontja a gyomrát valami, amitől hasmenést kap.

Êkrasnyul. — Elformátlanodik, elveszti eredeti alakját, például a csizma *êkrasnyul* ha sok használat után elformátlanodik.

Elegy-belegy. — Vegyeset jelent, azonban egyuttal hitvány is.

Elegyös. — Vegyes, kevert. „Hozzá lé a pallásrú egy kis *elegyös* babot, jó lősz estére vacsorára“.

Előte. — A sárkemence nyílásának fedője, amivel a befűtött kemencét elzárják. Úgy készül, hogy valamelyik falra 4–5 centiméter vastagon sárból domborműszerűen rátapasztják az előtét és amikor megszárad leveszik, bemeszelik. „Tödd fő az *előtét*, hogy ki né hüjjön a kemönce“.

Ê mén a Pétörkéje. — Valami enni valót meg-kíván és nem kapja meg, ekkor mondják. „Mög kínátam má egy kis réteessé, hogy *ê ne mönjön a Pétörkéje*“. (Abból a feltevésből ered, hogy a terhes asszony ha abból az ételből, amit meg-kíván nem ehet, elvetél).

Encsöm-bencsöm. — Mindenféle jelentéktelen apróság, értéktelen holmi. „Jó formán *ê hurcokottunk* mán mindönt, csak egy kis *encsöm-bencsöm* maratt még ott“.

Ênyájad. — Ê nyájad valami, ha avulás folytán szétmállik, pl. *ê nyájad* a zsák ha annyira elavult, hogy darabokra lehet szedni, *ê nyájad* a szövet ha nem állja a varrást.

Ê nyálkásodik. — E nyálkásodik az ember, amikor elveszti kitartó erélyes tulajdonságát, puhává, gerinctelenné, férfiatlanná válik.

Enyhely. — Védett hely, ahol meg lehet huzódni. A hidegben meleg, a kánikulában hűvös, a zivatarban fedelet jelentő hely. „Sivatag vidék a, alig találni benne a nap ellen égy kis *enyhelyet*“.

Ereszködött. — Vizessé, nedvessé, szívóssá válik. „Ebbe az esős időbe a csomók mind *mögereszködtek*, attú felök, hogy kicsirásonnak“.

Értetlen. — Buta értelmetlen nehéz felfogású, akinek nem lehet valamit megmagyarázni.

Êsenkődik. — Kér, könyörög, nagyon kér. „Ê köllött engennöm a bálba azt a kölköt, mert annyira *esenkődött*, hogy nem birtam ellené ani“.

Êszelel. — Elinal, elszökik, angolosan távozik valahonnan. Olyankor alkalmazták, ha az illetőnek oka van a távozásra. „A Korsós komának szöréncséje vót, hogy idejibe *ê szelét*, mér útet is *ê* legyéték vóna“.

Ê szellent. — Az előbbivel azonos csak a távozás még észrevétlenebb, még finomabban történik.

Eszkából. — Valamit megalkot, de nagyon kínosan, nagyon hiányosan, hozzánemértéssel, nagygyázva, kontárul. — „Nincs a szőlőjükbe gunyhó sé, csak a szüret alkalmára *eszkábátak* össze égy rossz kulipintyót“.

Ê tanyázik. — Eltölti az időt valahol, huzamosabb ideig tartózkodik valahol, ahol nem volna szükséges. „Olyan úrhatnám gyereke van neki, aki nem tősz köröszttű égy gaz szálát, hanem hun égyik, hun másik testvérjiné *tanyázik*“.

Eveszelődik. — Lassankint semmivé válik, észrevétlenül tűnik el valami idők folyamán. „Jobb szeretném a tehén árát égy summába mögkapni, mer ha apródonkét aggyák mög, sémmi hasznát sé vőszöm, mer csak *ê veszelődik*“.

(Folytatjuk).

Kiss László.

S Z E M L E

Szabó István: Ugocsa megye. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1937, I—XII, 1—615 l., négy melléklettel. (Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I. sorozat, I. kötet).

Szabó István műve mint a Magyarság és Nemzetiség című gyűjtemény első kötete jelent meg. A gyűjteményt Hóman Bálint és Dománovszky Sándor közreműködésével Mályusz Elemér szerkeszti, akiknek célkitűzése szerint a gyűjtemény a magyar népiség történetének monografikus feldolgozásait kívánja nyújtani olyanformán, hogy az első sorozat megvénként adja a forrásanyagot és annak feldolgozását, a tervezett második soro-

zat pedig az egyes nagyobb magyar néprészek életét ismerteti meg majd összefoglalóan „a népiségtörténetet alkotó valamennyi résztudomány“ segítségével. A szerkesztők szerint ugyanis „elérkezett már az ideje, hogy a nép ne csak az állammal való kapcsolatai révén tétessék vizsgálat tárgyává, hanem önmagában is“. A jelen kötet szerzője pedig megjegyzi bevezetésében, hogy előadásába esetenként kénytelen volt település-, birtok-, társadalom-, gazdaság- és politikatörténeti megfigyeléseket is beleszőni, mert a számszerű adatok önmagukban még nem világítanak rá azokra a tényezőkre, amelyek a nemzetiségi megoszlást előidézik, úgyhogy ezen kénytelenség következtében műve tényleg nagyon sok irányu tanulságot tartalmaz.

A sorozat jelen kötete, amely a következőknek is bizonyára mintául kíván szolgálni, a módszertani bevezetésen kívül két részből áll. Az első rész „Az eredmény“, a második rész „Az adatok“ címet viseli. A fordított sorrendet minedenesetre természetesebbnek éreznők. Az adattárban szerzünk a falunévek betűsorában közli az egyes települések lakosaira és földrajzi neveire vonatkozó adatokat a legrégibb időktől 1775-ig, amikor is egy urbéri tabella készült. Az adatokat azonban megelőzik az egyes faluk település-, birtok- és népiségtörténetére vonatkozó összefoglalások. A betűrendesnél talán mégis jobb lett volna az egyes falukra vonatkozó adatoknak települési csoportok szerint való rendszerezése, amire szerzünk is gondolt, mert így az olvasónak rengeteget kell lapoznia, ha valaminek utána akar nézni. És ebben az esetben sok elemzés az adattárba kerülhetett volna, ami folyamatosabbá tette volna sok helyütt az első rész szövegét. A lakosokra vonatkozó névadatok óriási tömegét nagyon gondos és módszerében mintaszerű elemzés alapján nemzetiségek szerint csoportosítja. A névelemzésben Kniezsa István volt segítségére, aki a nem magyar eredetű földrajzi neveket is magyarázta. A földrajzi neveket illetőleg azonban néhány kifogásolni valóm már volna. Először is helytelen, hogy Szabó a falunévekre vonatkozó adatokat nem datálja évszámmal, amikor a határrésznevekre vonatkozóan ezt a legnagyobb gondossággal megteszi, pedig valamely névalak időkorá sok esetben a név etimológiája szempontjából sem közönyös. Továbbá nélkülözzük a községnevek ruthén és oláh névalakjainak jegyzékét (egyetlen falunak sem közli oláh nevét), valamint ezeknek egymáshoz és különösen a magyar nevekhez való viszonyáról szóló összefoglaló fejtegetést, pedig sok esetben valamely településnév nyelvi alakja is megvilágíthatja valamely népnek az illető vidéken való megjelenésének, illetve megtelepülésének korát. Helyes lett volna továbbá a terület vízneveit, amelyeknek különösen nagy jelentőségük van településtörténeti szempontból, rendszeres jegyzékbe foglalni. Továbbá hasznos lett volna az egyes faluknál a mai határ-

részneveket vagy legalább is a Pesty-féle gyűjteményben található névadatokat is közzétenni. A modern nevek között is lehetnek ugyanis elvéve ősi elnevezések, ha azokról oklevelekben esetleg nem történik is említés, ezenkívül pedig sok szempontból hasznos lett volna tudni, hogy a mai határrésznevekben mennyiben élnek tovább a régi határrésznevek, sőt némely esetben talán ép a mai névalakból lehetne felismerni és magyarázni valamely oklevél torzult névváltozatát. Meg kell jegyeznem, hogy ilyen nagy tömeg régi földrajzi nevet még egyetlen hasonló nagyságú területről sem tettek közzé, úgyhogy Szabó névadatai a nyelvész számára is sok tanulságot jelenthetnek (a Mutatóban csak a földrajzi nevek vannak jegyzékbe foglalva). És itt jegyezhetem meg, hogy Szabó az adatok tekintetében Komáromy András korábbi kéziratot gyűjteményét is felhasználhatta.

A földrajzi neveket részint Szabó, részint Kniezsa magyarázta. Etimológiáik általában helyesek. Azonban hasznos lett volna a névanyagot valamelyik oláh nyelvészünkkel is átnézetni, mert például annyit még az én semmis oláh nyelvismereteim segítségével is meg tudok állapítani, hogy az ismeretlen jelentésűnek mondott *Kornét* határrésznév oláh eredetű és „somos“ a jelentése és gyaníthatólag ilyen eredetűek a *Kornihát*, *Korniközi* határrésznevek is (oláh *corn* „som“).

Nagyobb hibája a munkának, hogy Szabó a földrajzi neveket népiség- és településtörténeti szempontból nem igen tudja megszólaltatni. Így előadása mintaszerű és megállapításai teljesen plauzibilisak azokban a fejezetekben, amelyekben történeti adatokra és a személy- és családnévelemzéseinek eredményeire támaszkodhatott; ellenben a legrégibb korra vonatkozó település- és népiségtörténeti fejtegetései, amelyekre nézve szükségszerűleg a földrajzi nevek a legfontosabb források, már nemcsak hogy homályosak, hanem sok esetben a komplikált következtetések útján kialakult nézetei elfogadhatatlanok is.

Hibás mindjárt az, amit a magyarság megtelepülésének koráról mond. Szerinte ugyanis a királyi hatalom szervezetének és az első településeknek nyomai Ugocsában a XII. század második felében jelentek meg. Az Anonymus, akit Szabó tévesen II. Béla jegyzőjének tart, említi ugyan Ugocsát, de ez szerzőnk erőltetett okoskodása szerint csak annyit jelent, hogy a magyarság II. Béla korában csak Ugocsáig szállta meg a Tisza mellékét, da magát Ugocsát még nem, és nem veszi észre azt az ellenmondást, amelybe a név etimológiájával belekeveredett, amikor azt magyar eredetűnek mondta: az egykori *Ugocsa* falu körülbelül a megye közepén a mai Szászfalu helyén volt. Ellenben az egykori Ugocsával szomszédos mai Gödényháza határában 1262-ben említett *Long* erdőnév világosan tanúsítja, hogy a magyarok az egykori Ugocsa falu

környékét legkésőbb a 11. században szállták meg, mert a név későbbi alakja a magyarban már *lug* lett volna: időközben ugyanis a szláv nyelvekben az egykori orrhangú magánhangzók eltűntek. Melich az ilyen hangalakú szláv-magyar helynevekből 9.—10. századi megszállásra következtet, én azonban óvatosabb akarok lenni. Mivel pedig Ugocsa egyéb szláv eredetű magyar helyneveiben az egykori szláv orrhangú magánhangzókna már semmi nyoma nincs, a magyarok nyilván csak a Tisza mellék egyes pontjait szállták meg előőrsszerűen a 11. században. Az egész terület megszállása pedig csak abban a korban következett be, amikor orrhangú magánhangzók már semmiképp sem voltak a szláv nyelvekben, vagyis legkorábban a 12. század elején.

Ugyan Szabónak is szemet szúrt a megyében előforduló sok szláv víznév és határrésznév, amelyek sem kronológiailag, sem nyelvtanilag nem hozhatók kapcsolatba a ruthénekkal, ezért azokat a csupán „sejthető” szláv „szórványoknak” tulajdonítja, amelyek a „népvándorlás hullámaiból” itt fennmaradtak. Melichnek a honfoglaláskori Magyarországról szóló művében ugyanis Szabó az ugocsai szlávokra vonatkozólag semmit sem talált, ellenben a „Die slawischen Ortsnamen der Theissebene” című tanulmányából azt is megtudhatta volna, hogy Ugocsában, valamint az egész felső Tisza mellékén tótok laktak. Erre nézve két újabb bizonyítékot Szabó névadatai is tartalmaznak. Az egyik a Tiszakeresztúron említett *Sedlice* határrésznév (1309), amelyről Kniezsa is megállapítja, hogy csak nyugati szláv eredetű lehet; ez más szavakkal a tótot jelenti, mert például lengyelek vagy szorbok után Ugocsában mégsem kereskedhetnénk. A másik a *Lekence* víznév (1319), amely Kniezsa bizonyítása szerint szláv *lěknŏ* „vizi lilium” szóból származik. Ez a szó azonban csak a nyugati szláv nyelvekben volt és van meg, tehát a névadók ebben az esetben is csak tótok lehettek.

Azok a szlávok azonban, akik Ugocsa vizeit elnevezték és sok határrésznek nevet adtak, nem valami nomád nép módjára kószáltak össze-vissza Ugocsában, hanem apró falukban lakva szorgalmasan művelték a földet. Szabónak tehát elsősorban is azt kellett volna megállapítania, hogy melyek Ugocsa megyének ősi szláv települései és hogy milyen viszony lehetett a magyarság és az itt talált szláv lakosság között. Sajnos azonban Szabó tisztánlátását ebben a vonatkozásban Melich tanai szintén elhomályosították, úgyhogy nem ezt tekinti a feladatának, hanem azt, hogy lehetőleg sok faluról mutassa ki annak magyar eredetét. Pedig sok vonatkozásban más eredményre jutott volna Ugocsa árpádkori települési és népi viszonyait illetőleg, ha nem ijed meg a szlávoktól. Erre nézve a következőkben néhány példát említünk és egyúttal azt is bemutatjuk, hogy mennyiben hasznosíthatók a földrajzi nevek népiségtörténeti szempontból.

Szabó történeti adatok alapján világosan kimutatja, hogy a megye déli felében lévő Bábony, amelynek ősi területén később több falu alakult, már a 13. század elején a Káta nemzetség birtokában volt. Feltévése szerint a nemzetség ugoesai ágának őse lakatlan területként „fogta fel” ezen területet, amely ekkor talán még a gyepүн kívül esett, és azután benépesítette magyar jobbággyokkal (56. l.). Lássuk már most, hogy fest ezen településtörténeti feltevés a helynevek tükrében. A *Bábony* név Knieszsa szerint (280 l.) valószínűleg a szláv *baba* szóból való szláv -oň képzős személynév, de a helynév mindenesetre „a magyar helynévadási törvények szerint keletkezett”; a helynév személynévi eredete mellett szerinte még a név ruthén *Baboňa* és *Babinec* alakja is bizonyít, ezek ugyanis a szláv személynévi helynevek alakjának felelnek meg. Ahány állítás, annyi tévedés. Szabó István ugyanis valószínűleg csak a *Bábony* név-etimológiájára nézve kérte ki Knieszsa véleményét, anélkül azonban, hogy az ő forrásaiban előforduló legrégibb *Babun* névalakot is, amely t. i. Csánkiban nem szerepel, tudomására hozta volna. Valami eredeti -ony szóvégből ugyanis a magyarban sohasem fejlődhetett volna -uny; a hangfejlődés t. i. csak a megfordított irányban lehetséges. Ha pedig ezen magyarázat leírásakor Knieszsa Szabó könyvének végző megállapítását ismerte volna a ruthének megtelepedését illetőleg, akkor a ruthén névalakokra semmiesetre sem hivatkozott volna, mert hisz Szabó szerint a ruthének csak a 14. század közepén telepedtek meg, de nem a megye déli, hanem északi részében. A név késői átvételét a név ruthén *Babcňa* alakja is világosan tanúsítja, vagyis a ruthének már csak az -ony-ból fejlődött -ony végződéssel ismerték meg ezt a nevet, amelyet saját helynévadásuk módjára vettek át, anélkül hogy még csak sejthették volna is, hogy az átvett helynév személynévi eredetű. Hogy azonban Bábony legrégibb telepesei nem magyarok voltak, azt világosan tanúsítja az a körülmény, hogy régi határrésznevei között két kétségtelen szláv név is akad, amelyek már az oklevelekben is többször vannak említve. Ezek: *Nakol* és *Pelsőc*.¹ Ezt a Bábony eredetére vonatkozó elméletét zavaró kellemetlen tényt Szabó annak a feltevésével igyekszik kiküszöbölni, hogy ezek a nevek „nyilvánvalóan” az Avas-vidék szlávval keveredő hegyvidéki lakosaitól származnak. Amikor Szabó ezt leírta, bizonyosan nem volt előtte a térkép. A Pelsőc hegy ugyanis Bábony és az 1300 körül alapított és manapság is színmagyar Tamásváralja faluk között emelkedik, így tehát ezt a hegyet az Avas-vidék oláhjai semmiféle körülmények között el nem nevezhették.

¹ A *Nakol* név pontos jelentését nem ismerem, azonban szláv országokban mindenütt vannak ilyen helynevek, mint *Naklo*, *Nakle*, *Naklb* (v. ö. Miklosich: Die Bildung der sl. ON aus Appell. 368. sz.). *Pelsőc* < szl. *Plěšivcb* „kopaszhegy” (Knieszsa).

Mivel tehát Bábony ősi lakói szlávok voltak, a *Bábony* név eredetét is ebben az irányban kell szükségszerűleg keresnünk. A név magyarozatánál természetesen a legrégebbi *Babun* névalakból kell kiindulnunk. Mivel pedig a magyarban a szóvégi *-un* korábbi *-in* végződésből származhatott, a szláv *Babin* névalakot tekinthetjük a magyar név ősenek, amely név helynévként talán minden szláv népnél megvan (a *Baba* szn.-ből *-in* képzővel, jelentése: „*Baba* nevű emberé”). Sőt azt is meg tudjuk mondani, hogy miféle szlávok laktak a magyar megszállás előtt Bábonyban: t. i. tótok; Bábony 1319-i határleírásban van ugyanis megemlítve az a *Lekence* pataknév, amelyről már megemlékeztünk. Erről a névről, amelyet pedig még kronológailag sem lehetne az Avas-vidék oláh-szláv lakosságával kapcsolatba hozni, Szabó teljességgel megfeleltetett. A magyarok telepe Bábonyban — úgy látszik — eredetileg a szlávoké mellett volt, mert a falu egy ízben *Keechbabun* néven van említve, amely névalakban a *ch* nyilván másolási vagy olvasási hibából származott *th*-ből. A felhozottakból tehát nyilvánvaló, hogy Bábony esetében a Káta nembeliek nem valami lakatlan senki földjét szállták meg önhatalmulag, hanem csak királyi adományként kerülhettek egy nagy határral bíró lakott tót falu birtokába, amelynek a határában — amint ezt már Szabó István is helyesen kifejti — csakhamar több magyar falut alapítottak.

Azok a szlávok, akik Bábonyt elnevezték, valószínűleg nem maguk a bábonyi tótok voltak, hanem a környékeliek, akiknek a nyomai a környék helyneveiben meg is maradtak. Csak persze nem szabad erőnek erejével magyar eredetűnek mondani olyan faluneveket, amelyek szláv névadáson alapulnak.

Bábonytól délre találjuk Turtarebest, amely azonban eredetileg Szatmárvármegyéhez tartozott. Neve már 1216-ban szerepel. A *Terebes* név Kniezsa szerint a szláv *Trěbiš*—*Trěbeš* szn.-ből származik, amihez Szabó azt fűzi hozzá, hogy a falu neve szláv eredetű ugyan, de a helynévadás módja magyar jellegű (95 és 525 l.), amin bizonyára azt érti, hogy a név nincsen a szláv *-ov* végződéssel ellátva. Az okoskodás azonban téves, illetve a következtetés elhamarkodott, amennyiben *Trěbeš* helynév például Csehországban is akad,² így tehát a magyar *Terebes* is ugyanolyan jellegű helynév lehet. De származhatott a *Terebes* helynév a szláv *trěbiti* „irtani” szóból is. Korábban én is így magyaráztam ezt a nevet; erre pedig elsősorban is az a körülmény késztetett, hogy egy ízben Csánki szerint *Theketerebes* néven van említve. A fejszével való erdőirtás primitív módja ugyanis az, hogy a tőkét nem emelik ki a földből, hanem égetéssel akadályozzák meg a tőkék kisarjadzását; az elszenesedett tőkék azonban kiirthadásukig a földben maradnak.

² V. ö. Miklosich, Die Bildung der ON aus PN im Slaw. 323. sz. — A cseh *Trěbeš* hn. a *Trěbech* szn.-ből származik a hozzátartozást jelentő melléknévi *j* képzővel.

Szabó azonban a Csánkinál olvasható *Theketerebes* névváltozatot nem hozza. Vajjon ez azt jelenti-e, hogy Csánki tévesen egy a szatmármegyei Töketeresbesre vonatkozó névadatot vont ide? Ha ugyanis Turterebes neve tényleg előfordult volna *Theketerebes* alakban is, akkor a felhozottak szerint alig lehet kétséges, hogy név eredetileg írtást jelentett a szlávban. Hogy pedig Turterebes őslakói szlávok voltak, azt teljesen kétségtelenné teszi a *Turc* pataknak a neve (már 1319-ben említve van). Ez a pataknév ugyanis, amint ezt Kniezsa nyomán Szabó is megemlíti, szláv névadáson alapul „kis Tur” jelentésben. Ilyen módon természetesen csak a torkolatánál nevezhették el ezt a patakot, nem pedig az eredeténél az avasi hegyekben, ahol különben senkisémm lakott. Azon a tájon, ahol a Turc patak kilép a hegyek közül, alakult valamikor a 14. század körül Nagy-gérce. A *Gérce* helynévről Szabó azt hiszi, hogy valami magyar szn. lappang benne. Ebben alighanem szintén téved; Ugocsában ugyanis azok a kismemesi faluk, amelyek még a 13. század első felében alakultak, már nem a régi magyar helynévadás módján vannak megnevezve, vagyis egyszerűen személynévvel, hanem a *falu* szóval alkotnak már birtokosjelzős összetételt: ez világosan kitűnik Farkasfalva keletkezésére vonatkozó adatokból (77. l.). Ezért valószínűbbnek kell tartanunk, hogy a *Gérce* név itt a szláv *Gorice* névből származott (*gora* „hegy”).

Bábonytól nyugatra találjuk Halmit, amely falu 1217-ben már a Várad Reg.-ban is előfordul. A név magyarnak látszik, bár végződését megmagyarázni nem igen tudjuk, de az sem lehetetlen, hogy nem magyar névadáson alapul, hanem már a szlávok is *Chlm*-nak nevezték, ezt a névalakot ugyanis a magyarok könnyen helyettesíthették volna az óm. *Cholm* szóalakkal. Bár Halmi ma is magyar és a ránkmaradt nagyszámú falubeli jobbagynév tanúsága szerint mindig is az volt, a falu határ rész-elnevezései között mégis akad világos szláv eredetű név is (ez *Cselöc*, amely Kniezsa szerint szláv *Čelovce*-ből származik). Ennél is fontosabb azonban az, hogy a Halmin túl található *Dabolc* falu neve ismét világosan szláv névadáson alapul (< szláv *Dubovcb* < *Dqbovcb* „tölgyes”), így tehát valószínűbb, hogy a *Halmi* név nem-magyar eredetű, mert hisz a falu keleti szomszédjának Bábonynak a neve is, amint látuk, szláv névadáson alapul.

A felhozottak szerint Ugocsa megye déli fele a magyar megszállás korában sem volt néptelen. Az itteni három-négy kis tót falunak a népessége azonban mindenesetre nagyon csekély lehetett, mert hisz az adatok tanúsága szerint hamarosan elmagyarosodott. A *Dabolc* név hangalakjából pedig azt is megállapíthatjuk, hogy a magyarság később szállta meg a megye déli felét, mint a középső részét Királyháza környékén (v. ö. a *Long* névről mondottakkal).

Szabó István azt látszik hinni, hogyha valamely falu neve magyar névadáson alapul, ebben az esetben az illető falu már

kétségtelenül magyar alapítású községnek tekinthető. Erről azonban szó sem lehet, mert bizony a települések nevei nem olyan állandók a település kezdeti korában mint azt általában hinni szokták. „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban több példát hoztam fel arra nézve, hogy nemcsak a falunévek, hanem sok esetben még a víznevek is változnak. Nyilván nincs ez másképp Ugocsában sem. Tiszakeresztur neve például terra-ként már 1260-ban említve van (Szabó, 57. l.), ami azt jelenti, hogy itt már 1260 előtt volt egy a szent kereszt tiszteletére szentelt templom. A falunak azonban a templom felépítése előtt is bizonyára volt már valami neve. Hogy pedig ez a név szláv eredetű lehetett, azt abból következtethetjük, hogy a területén 1309-ben említve van az a *Sealice* határrész, amely névalak — amint erről már szoltunk — azt tanúsítja, hogy Tiszakeresztur eredeti telepesei tótok voltak.

Az árpádkori Ugocsa megyében több jelentősebb „szász“ telep is volt. A batári „szászok“ már 1216-ban vannak említve „Flandrenses“ néven a szatmármegyei Mikola határleírásában és a váradi registrumban; a Tisza melléki vagyis, nagyszöllősi, nagyszászi, feketeadói és királyházi szász hospesekről pedig egy 1262-i oklevélben van először szó. Szabó azt hiszi, hogy a tatárjárás után³ a batári hospesek felhúzódtak „a jobb védelmi lehetőségeket ígérő királyi ház mellé“. Ez nagyon furcsa feltevés, mert hisz a királyházai „domus regalis“ néven emlegetett vadászkastély is bizonyára csak egyszerű boronaház volt, nem pedig valami kővár. Hivatkozik feltevése érdekében az adattárra való utalással arra is, hogy Batáron a 14.—15. századi adatokban a flandriaiaknak már nincs nyomuk. Csakhogy az adattárban egyetlen 14. századi névadatot sem közöl, 1429-ből pedig egy személynevet, 1459-ből pedig egy másikat. Így tehát ez a két név mint bizonyíték szóba sem jöhet arra nézve, hogy a batári flandriaiak elköltöztek volna. Ellenben, ha nagyobb figyelemmel lett volna Szabó a földrajzi nevekre, akkor észre kellett volna vennie, hogy Batáron a magyarok és a szászok együtt éltek olyanformán, hogy földjeik el voltak egymástól különítve: 1477-ben ugyanis említve van itt egy *Zazhegher* (Szász eger) nevű erdő. Bizonyára elkülönözve laktak a magyarok és szászok Batáron is, mint ahogy Nagyszöllősen is volt egy *Magyar vég* és egy *Szász vég* nevű utca (428. l.).⁴

Szabó nemcsak hogy flandriai eredetűeknek tartja a tisz-

³ Meg kell jegyeznem, hogy a tatárjárás egyáltalán nem okozott olyan nagy pusztulást Ugocsában, mint aminőt Szabó tulajdonít annak, hisz az 1230 körül alapított kisnemesi faluk is szinte kivétel nélkül megmaradtak, pedig ezek a tatárjárás idején még igazán csak kis kezdetleges telepek lehettek.

⁴ Hogy a határ Nagyszöllősen is el volt a magyarok és németek között különítve, azt az *Ongoró* nevű határrész neve tanúsítja, amely nyilván a német *Ungar ou(we)* „magyar rét“ névből származott.

melléki szász telepeket, hanem még azt is felteszi egy a 14. századból származó, a feketeadói templomban látható falfestmény alapján, amely Szent Lajost ábrázolja, hogy az itteni hospések a tatárjárás után újabb flandriai telepésekkel szaporodtak meg. Szabó Istvánnak ezen merész következtetésekre felépített elméletét részletesebben ismertetni és cáfolgatni feleslegesnek tartom, mert bizony az szöges ellentétben áll a tényekkel. A tiszamelléki szász falukból ránk maradt személynévek ugyanis mind világosan felsőnémet jellegűek,⁵ ami azt jelenti, hogy az itteni „szászok” vagy bajor vagy alemann nyelvjárást beszéltek: a „szász” elnevezés nyilván csak rájuk ragadt. De hisz Kniezsa is a felnémet *Ablass* szóval magyarázta a nagyszöllősi *Ablaz* rétnévet (430. l.), sőt maga Szabó is a felnémet *Stillbach* szóval próbálta kapcsolatba hozni a királyházai *Stulba* erdőnévet, továbbá a felsőnémet *Kunzel* névvel magyarázta a nagyszöllősi *Kunchulpataka* 1357-i víznevet (427. l.). Ez a példa — azt hiszem — a legvilágosabban tanúsítja, hogy Szabó népességtörténeti fejtegetéseinél a földrajzi nevekre és azoknak az adattárában olvasható magyarázataira már alig gondolt, pedig amint eddigi fejtegetéseinkből is kitűnt, a földrajzi nevek egyáltalán nem megvetendő népiség- és településtörténeti források.

A felhozottak szerint flandriai származásúak csak azok a batári „szász” telepések lehettek, akiket a források is egyértelműleg azoknak mondanak. Ezeknek a batári alnémet telepéseknek, amint említettük, viselt személynévek közül egy sem maradt ránk, összes nyelvi emlékük talán csak egy pataknév és pedig magának a Batár pataknak a neve, amelyről a településüket is elnevezték. Hogy a *Batár* név nem magyar és nem szláv eredetű, arra nézve semmi kétségünk nem lehet, Pais Dezső tehát a törökből magyarázta. Azzal pedig már vajmi keveset törődött, hogy Ugocsában hire-hamva sincs valamilyen török településnek. Magyarázata azonban formailag is teljesen elhibázott, amint ez a divatos törökös névmagyarázatoknál többnyire így van. Pais szerint ugyanis a Batár név a török *bat-mag* (recte: *bat-mak*) „alámerülni, alászállni” igének *-ar* képzős igenévi származéka. Csakhogy Pais elfeledkezett arról, hogy az *-ar* a nomina actoris képzésére szolgál a törökben, vagyis a **bat-ar* szóval azt lehetne megnevezni, aki elmerült a patakban, de nem a patakot magát.⁶ Ellenben — azt hiszem — minden erőszakoltság nélkül kapcsolatba hozhatjuk a *Batár*

⁵ Ilyenek: *Hench* 1390, *Henchlinus* 1399 (Nagyszöllős); *Chench* 1408, *Pyncz*, *Prencz*, *Glecher* 1450 (Szászfalu). Az alnémetben, amint ismeretes, nincsen meg a *ts* affrikáta, a *-l(in)* kicsinyítő képző pedig csak a felsőnémet nyelvjáráásokban volt meg.

⁶ A keletj törökségben van ugyan egy 'mocsár' jelentésű a *bat-*töböl képzett szó, ez azonban nem *bat-ar*, hanem *bat-kak* (oszm. *batak*): eredetileg olyan helyeket jelöltek meg e szóval, ahol elsüllyedni lehet.

víznevet az óalnémet *watar* 'víz' szóval.⁷ A Batár pataknak négy szláv nevű mellékvize van: két *Esztegő*, *Csarna* és *Tarna* patakok. Ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy a Batárnak is volt a flandriaiak megtelepedése előtt valami szláv neve és csupán annyi történt, hogy a Batár alsó folyásánál divatba jött új név kiszorította a használatból a folyó régi nevét. Ugyanezt a jelenséget azonban Nyugatmagyarországon is több esetben megfigyelhetjük; így például a *Répece* régi *Spraca* nevét a folyó alsó folyásának vidékén keletkezett *Rabica* foglalta el, ugyanúgy a *Soborja* nevet a magyar *Gyöngyös*, aminek ellenére azonban a Gyöngyös régi szláv nevű mellékpatakjai nevüket megtartották a Batár mellékvizeinek elnevezéseihez hasonlóan.⁸ Talán *Trnava* volt a Batár régi neve; a Batár felső folyásának vidékén találjuk ugyanis Gödényházát, amelynek régi neve *Tornatelek* volt, amely név szláv *Trnava* víznévből származhatott. Ebből természetesen az is következik, hogy a flandriaiak megtelepedése korában a Batár alsó folyása még néptelen volt. Ez így is van, mert hisz történeti adatok is tanúsítják, hogy a Batár-Tisza-köz kismemesi faluit csak a 13. század elején alapították, de ezt tanúsítják ezen faluknak *-falva*-típusú nevei is. Szabó István gyanítása szerint Batáron kívül más falukban is lehettek itt flandriai telepések. A Batárközön ilyen szempontból első sorban is Bökényre gondolhatunk, bár Bökényben van régi szláv határresznév (*Darnó*), amilyen Batáron és a tőle délre eső falukban, úgymint Fertősalmáson, Csedregen, Kőkényesden és Nevetlenfaluban nincs (természetesen ezekben a falukban szláv eredetű víznév sem akad). Továbbá figyelembe vehetjük azt is, hogy a Batártól északra eső Forgolányt a legnagyobb valószínűséggel egy flandriai hospesnek a kismemesség sorába került utóda alapította (Szabó, 352). A felhozottak szerint tehát valószínűnek látszik, hogy a magyarok Batáron és környékén későbbi telepések mint a flandriaiak (ezt különben Szabó is felteszi): csak így érthető ugyanis, hogy az alnémet *Batár* víznév átkerült a magyarba is.

Ezek után csak néhány érdekesebb ugocsa földrajzi névről akarok még megemlékezni.

A *Dob-Dab* helynév a legnagyobb valószínűség szerint a szláv *dub* (*dъbъ*) „tölgy“ szóból származik, tehát ugyanazt a hangalakot képviseli, mint a *Dabole* név, amelyről már megemlékeztünk. Lehetséges azonban, hogy ez a szó a magyarban köznévként is meghonosodott, amint erről már több ízben megemlékeztem. A *Dobos* név határresznévként Ugocsában kétszer is előfordul: jelentése nyilván „tölgyes“.

⁷ Az idegen *v*, *w* és magyar *b* megfelelés feltételeiről a közelmúltban szóltam a *bolt* szóval kapcsolatban (v. ö. N. Ny. VIII.). Meg kell azonban jegyezni, hogy gyanításom szerint a magyarban is $u > w > v$ fejlődés következett be, mert hisz az ugor nyelvekben is *u* és *w* felel meg a magyar *v*-nek.

⁸ V. ö. M o ó r: Westungarn im Mittelalter. 111, 286, 287.

Már korábban is gyanítottam, hogy a *Borsova* folyónév a szláv *brz-ava* „sebes víz” névből származott. Erre nézve újabb bizonyítékot látok az 1336-i nagyszöllősi határleírás *Burzva* alakjában. Mivel a *Borsova* torkolatánál volt *Borsova* nevű vár és falu (< szláv *Borišova*), valószínűleg ennek a nevével keveredett a folyó neve, abban a korban, amikor az egyiket már *Borzvának*, a másikat pedig még *Borsvának* vagy *Borzsvának* ejtették. Már eleve sem valószínű ugyanis, hogy egy nagyobb folyó neve szn.-i eredetű lehessen.

A salánki *Prenez* > *Pernyész* mocsár neve nem a magyar *pernye* szóból származik (Szabó), hanem a szláv *nosť* „orr” szóból (*Prě-nos*). Ezt az etimológiát a mocsárnak Szabó térképén látható alakja is igazolja.

A *Szappányos* pataknévben talán valami növénynév lappanghat, mert Rábagyarmaton is van egy *Szappányos* nevű erdőrész. Valami ismeretlen köznévből származhatik az Ugocsában többször előforduló *Hugát* határrésznév is.

A *Rakasz* hn. talán szláv **Mrakas* szn.-ből származik (v. ő. cseh *Mrakota*, *Mrakeš* neveket, és amint pl. *Vlkota* mellett van *Vlkaš* szn., úgy lehetett a *Mrakota* mellett *Mrakas* szn. is). Meg kell azonban jegyeznem, hogy a szláv *mrakъ* „tenebrae” szóból képzett szn.-ek csak a nyugati szláv nyelvekben vannak. Ez a körülmény azonban összhangban van mindazzal, amit Ugocsa régi szláv lakosságának nyelvéről tudunk.

A *Szalva* pataknevet már korábban is ismeretlen jelentésű szláv *slava* szóval hoztam kapcsolatba (pl. Galiciában is van egy *Slavka* nevű patak; esetleg azonban a *Szalva* név szláv *solb* „só” szó származéka (< *Solava*).

A *Szirma* hn. a szláv **Sirom-ja* > **Siroma* szn.-i helynévből származhatott. A szláv *sirъ* „árva” szónak származéka a mi *Szirák* helynevünk is, és amint pl. a *Radak*, *Radota* mellett van a szláv nyelvekben egy *Radom* névalak is, úgy lehetett a *Sirak* és *Sirota* mellett egy *Sirom* névalak is. A *Sziroma* > *Szirma* fejlődés a magyarban a két nyiltszótagos hangtörvénynek megfelelően szabályszerű.

A tivadari *Told aqua* (1379) név nem valami török eredetű helynév a magyarban, amit Szabó Pais nyomán állít, hanem a régi magyar *toudi* „kis tó” szóból származott. Ó azok a dicső törökök! Még Ugocsában is kísértenek...

Veléte ruthén neve *Vel'atin* Knieszsa szerint arra vall, hogy a két helynév egymástól függetlenül, de egyidőben keletkezett: a név alapja t. i. a szláv *Velęta* szn. Ezt a gondolatot Knieszsa tulajdonképp Melichtől vette át, aki így szokta magyarázni a szláv-magyar névegyezések olyan eseteit, amikor a magyar névalaknál hiányzik a szláv helynév végződése. A helyzet azonban az, hogy minden nép az idegen helyneveket saját helynévtípusai mintájára

is át szokta venni. Így tehát semmi csodálni való azon nincs, hogy a ruthénban a magyar *Veléte* névnek *Vel'atin* felel meg, aminthogy pl. a magyar *Heténynek* is *Hetenja* (370. l.). Annál kevésbbé lehet *Veléte* esetében egyidejű magyar és ruthén névadásról szó, mert hisz *Veléte* már 1280-ban említve van, a ruthének pedig Szabó Istvánnak nagyon meggyőző fejtegetései szerint csak 1322 és 1351 között települtek be Ugocsa északkeleti szögletébe. Ez a példa tehát ismét azt tanúsítja, hogy a névmagyarázó és településtörténet-író egymástól függetlenül végezték munkájukat. De még a 13. század második felénél is régibbnek kell a velétei falutelepülésnek lennie; a 13. század első felében keletkezett ugocsa-i faluk ugyanis kivétel nélkül már a *-falva* típusú nevek sorába tartoznak és legfeljebb újabb időben kopott le egyik-másik név végéről a *-falva*, *Veléte* pedig soha ilyen alakban említve nincs. Szabó ebben az esetben egy a Kniezsától független különvéleményt jelent be, amennyiben azt hiszi, hogy a falu egy patak után kapta a nevét. Ez bizony nem nagyon valószínű ebben az esetben. Nyilván itt is a patakot nevezték meg a falu után.

Különösen módszerbeli kifogásaink kifejtése annyi tért vett igénybe, hogy a könyv jelességeinek és jelentős eredményeinek részletesebb ismertetéséről — sajnos — le kell mondanunk. Talán megjegyzéseinknek a következő kötetek írói még hasznát fogják látni. De még egyszer hangsúlyozni akarjuk, Szabó István könyve bizonyos hiányosságai ellenére is — de hisz foltok még a Napban is vannak — kiváló mű, amelyet nép- és településtörténeti kérdések iránt érdeklődő olvasóinknak legmelegebben figyelmébe ajánlunk.

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*). Nach Ref. sind diejenigen Abschnitte der Szabó'schen Bevölkerungsgeschichte des Komitates Ugocsa musterhaft zu nennen, in denen sich der Verf. auf ein ausgiebigeres Urkunden- und Personennamenmaterial hat stützen können: er zeigt in diesen das allmähliche Vordringen der Ruthenen und der Rumänen auf. Weniger befriedigend sind seine Ausführungen über Siedlungs- und Bevölkerungsverhältnisse in der Arpadenzeit, vor allem deswegen, weil die geographischen Namen für die Darstellung dieser Abschnitte nicht genügend berücksichtigt worden sind. Auf Grund der ON stellt Ref. folgendes fest: 1. Einen ungarischen Vorposten muss es in der Mitte des Kom. schon im 11. Jh. gegeben haben: silva *Long* 1262. 2. Die ungarische Besiedlung der übrigen Teile des Kom. erfolgte etwas später. 3. Auf dem Gebiet befanden sich schon in vorurung. Zeit mehrere kleine Siedlungen von Slowaken: westslav. Provenienz sind die ON *Sedlice*, *Lekence*. 4. Die Bevölkerung der sog. Sachsendörfer an der Theiss bestand aus Oberdeutschen. 5. Eine niederdeutsche Bevölkerung hatte nur die Siedlung der sog. Flandrenses an der *Batár* (< altind. *watar* „Wasser“).

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. MÁJ.-JUN.

5—6. FÜZET

Magyar parasztszékek¹

A magyar nyelv *szék* szavának régi értelmével a *pad*-ról szóló cikkemben² ismerkedtünk meg s ott láttuk, hogy hajdan ülőpadot jelentett. A nyelvtörténeti forrásainkban előforduló teméntelen *szék*-összetételű szó azt mutatja, hogy régebben sok mindenféle, meglehetősen különböző alkalmazású tárgyat és fogalmat jelöltek meg ezzel a szóval. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár 60 körüli és az Oklevélszótár 30 körüli *szék* összetételű szava között körülbelül a fele ülő-alkalmaság. A nyelvtörténeti adatokból azt is látjuk, hogy azt, amit a mai magyar nyelv *szék*nek mond, t. i. az egyes személynek való ülőbútort, ugyan nálunk is elég korán ismerték, ámde csupán úri házaknál az előkelő körök használták. Hogy a magyar parasztházban is lett volna már akkor ilyen bútor (az egészen kezdetleges alacsony zsámolyféle ülőalkalmatosságokat ide nem számítva,) arra nincsen adatunk, de nem is valószínű, hogy lett volna. Ez azonban sem azt nem jelenti, hogy a magyar köznép nem ismert még akkor *szék* szóval jelölt bútorfélét, sem azt, hogy nem ismert egyes személynek való ülőbútort. A *szék* szót ugyanis ismerte, de ennek régebben csak 'ülőpad' vagy 'állvány' volt a jelentése, és egyes személy számára való ülőbútort is ismert ugyan, de ennek nyilván nem *szék* volt akkor a neve, hanem más, előttünk ismeretlen szó.

Hogy a magyarság már a honfoglalás előtt is ismerte a *szék* szót, bizonyítja az a körülmény, hogy e szavunk bolgár-török jövevényszó. Hogy pedig sűrűn használta, mutatják a nyelvemlékek és kimutatja a ma élő népnyelvből a Magyar Tájszótár. Igen gyakori jelzős összetételei sorából ülőbútor-t jelentettek pl. a következők: *asztál*-, *álló*-, *fonó*-, *gyalog*-, *karos*-, *kis*-, *láb alá való*-, *lyukas*-málékeverő-, *pad*-, *templomba*-

¹ V. ö. A magyar parasztbútor, NNy. 1929. Faltéka, u. o. 1930; A magyar parasztház asztala, u. o. 1930; A magyar parasztszékek, Napkelet 1925, 364—68.

² NNy. 1937, 1—15.

járó-, üllő-, és varró-szék, és állványt jelentettek pl. a következők: *ágy-, dagasztó-, faragó-, kártya-, mosó-, palló-, szapuló-, és vonó-szék.*

*

Mielőtt azonban az *egyes-üllőszék* különféle alakjait felsorolnám és ismertetném, meg kell emlékeznünk egy olyan üllőbútorról, amely igen ősi eredetű és mindenütt el van terjedve. Ez a *zsámoly*. A városi lakosság ma ugyan már csak (a szó igazi értelmében) alárendelt szerepben használja, a köznépnél azonban nem csak *láb alá való* bútor ez, hanem mindenféle alkalmakkor reá is ülnek, s volt idő, amikor ez volt az egyetlen egyes üllőbútor a magyar parasztháznál. *Gyalog-széknek, kis- vagy kicsi-széknek, vagy varró-széknek* is nevezik.

Legősibb alakja ennek a kb. 20–30 cm magas kisszéknek bizonyosan egy alkalmas fatuskó lehetett. Vagy egy olyan fatörzs-darab, amelyen három meghagyott faág alkotta a három lábát. Mert a három láb a legrégebb minden üllőbutoron. A háromlábú szerkezet szükséges volt a primitív hajlékok egyenetlen padlója miatt, amelyen csak háromlábú szék tud szilárdan megállni. A négylábú szék csak a deszkapadlós lakóhelyiségek divata óta használatos. Hogy ez egykori fatörzs fejleménye, mutatja az a körülmény, hogy üllőlapja még ma is kerek.

Ez a háromlábú és kerek üllőlapú kisszékeféle kisipari műhelyeken kívül ma már igen ritka helyen található. Csak eldugott vidékeken, így pl. Göcsejben³; a dunántúli présházakban és borospincékben is használják még, poharazásnál, mert ezeken ülve „sokkal barátságosabb a beszélgetés a teli hordók között, a bor tövénél vagy a pince előtt, az öreg diófa alatt”.⁴ A dévai csángók *málekeverő széke* is ilyen háromlábú, alacsony szék.⁵

Ma azonban e háromlábú kerek üllőlapú kis székecske helyett általában már mindenütt olyant használnak, amelynek négysegletes üllőlapja van s ennek persze már négy lába van. Ez a forma szélteben el van terjedve az egész országban mindenfelé, s az alakja is változatlanul egyforma mindenütt. *Kisszéknek* vagy a Székelyföldön *kicsi-széknek, vagy gyalog-széknek* nevezik, s ahol a lábukat is rá szokták tenni munkaközben, mint a borsodmegyei matyóknál, ott *láb alá való széknek*

³ Gönczi Ferenc, Göcsej, 635.

⁴ Malonyai, A magyar nép művészete, III. 180.

⁵ Népr. Ért. IV, 214.

hívják. A *gyalogszék* a debreceni ház egyik leghasznosabb bűtor. Tölgyfából készül, négy lába erősen be van ékelve a lapba. E székre áll a gazdaasszony, ha az asztalon téstát nyújt, vagy mángorol, ráteszi a lábát ha szoptat, ha varr, ha tollat foszt vagy más ölbevaló, babra munkát végez. Ráül lisztet szitálni, ráülnek tengerit hántani.⁶ — Calepinus 1585-ből való szótárában fordul elő először a „*Lab alat valo zeketske* = scabellum“; az Oklevéltárban 1566-ból: „*Harom galogh zek*“, 1638-ból „*Ket kis gialog szek*“ van feljegyezve.

Meg lehet figyelni, hogy a nép jobban szeret alacsony bűtorra ülni, ha dolgozik, ha pihen, ha étkezik egyaránt. Magas lábú székre csak kivételes alkalomkor ül, látogatáskor, lakodalomkor. Ezért nagyon kedvelt bűtor a *kisszék* vagy *gyalogszék*. Különösen a női nemnél közkedvelt, mert sok mindenféle munkáját ilyen alacsony széken ülve végzi. De pihenésre és különösen társas beszélgetésre igen alkalmas ülőbűtor. Sok vidéken különös gondot fordítanak a kis szék alakítására, főleg díszítésére. Legtöbbször a szerelmes legény ajándéka s a nő, aki kapta, még öreg asszony korában sem válik meg tőle. Kalotaszegen a legény remekel a *kicsi széken*, mert annak *hímes* (faragott) nemcsak a négy lába, de még az ülőke lapja is. A négyszögű ülőke lapját hibátlan térbeosztással díszítik, középre rendesen nagyobb rózsaalak, nemzeti címer vagy tulipán kerül, a sarkokra kisebb, köröskörül ágak, indák töltik ki a teret.⁷ Kivételesen lehet olyan kis széket is találni, melynek az ülőlapja nem egy darab deszkalap, hanem keretre kifeszített hánctonadékból készül. Ez a forma azonban valószínűleg a városi mesteremberek műhelyéből került le a néphez.

Sok tréfás mondás is fűződik e székfajtához. Ilyen például: „Maga alá hozta a kis széket“, vagy „Magával hordja a kis széket,“ ami annyit tesz, hogy sokat fecseg.

Az eddig ismertetett kis vagy alacsony székféle mind támla nélküli, de van kivételesen olyan alacsony székeske is, amelynek valamilyen háttámlája is van. A veszprémi múzeum őriz két kis fejőszéket, amelyeknek az ülőlapja és az alacsony háttámlája egy darab fából van kifaragva. Ilyenféle lehet a szatmármegyei Tiszahát némely falujának díófa-kisszéke is, amelynek egy darabból van a háta és az ülőkéje.⁸

*

⁶ Népr. Ért. XIII, 183.

⁷ Malonyai i. m. I, 155.

⁸ Szatmár várm. monogr. 264.

Ha a városi ember ma valahol eldugott helyen egy-egy régies vagy mondjuk ódivatú parasztház belsejébe lép, rendszeren valami megmagyarázhatlan kellemes benyomást érez, még akkor is, ha a butorzat egyes darabjai semmiféle magasabbrendű népművészeti beccsel nem bírnak. A legtöbb ember nem tudja okát adni e különös érzés eredetének. Pedig nagyon egyszerű a magyarázata. A régies berendezésű parasztszoba tudniillik (nemesak nálunk, hanem a nyugaton is) megőrizte és átmentette a mi korunkba a középkori lakberendezés elvét, és ezzel megmentett részünkre egy darab középkori hangulatot és nyugodt művészi összhangot. A középkori lakás ugyanis nem ismerte az egy személy részére szolgáló ülőbútort (egy-egy zsámolyt kivéve), hanem a mi székeink helyett a falak mentén húzódó hosszú fapadokkal volt ellátva. És az asztal nem a szoba közepén állt, mint ma, hanem egyik sarokban, két összeszögelő pad előtt. Ezáltal nemesak több közlekedési tér maradt a szobában, hanem az egész berendezés is, amelyhez még csak igen kevés egyéb bútor tartozott (s ez is leginkább a falhoz volt erősítve, tálas, fogas, téka, pole), sokkal egységesebb hatású, nyugodtabb körvonalú, harmonikusabb, művészibb összehatású és hangulatosabb volt. Ebből a sok szépből, amit mi a mai bútorkkal túlszűfolt vagy legalább is bőven ellátott lakásunkban már nem ismerünk, megmentett egy keveset a parasztház régies berendezésű belseje.

Ezt a középkori harmóniát az *egyes székek*nek a lakóhelyiségbe való diadalmas bevonulása bontotta meg és végeredményben meg is semmisítette.

*

Az *egyes ülőszék* a bútorcsaládnak aránylag igen fiatal tagja. A polgári osztály szobáiban még a kései gót stílus idejében sem volt ismeretes, elképzelhető tehát, hogy milyen későn kerülhetett az egyszerű néphez s milyen későn jutott a mi parasztságunk házába. Az egyes ülőszék ugyanis eredetileg nem házibútor volt, hanem rangnak, dísznek, kitüntetésnek jelvénye a nyilvánosság előtt. Erről tanuskodnak többek között az ilyen elnevezések mind *pápai szék*, *törvényszék*, *székbíró* (langob. Stolesar 'aki széken ül, a bíróság elnöke'). Az ógörög *trónus* az istenség ülőhelye a templomban, vagy az elnök ülése tanácskozások és ünnepélyek alkalmával.

A magánlakásba került egyes székek ősmintája a templom trónusa, a püspöki szék volt és a templomból először a flórenci palotákba került a XIV. és XV. században. Sokáig csak a leg-

gazdagabb urak lakosztályaiban és mindig csak egyesével található, vagy legfeljebb párosával mint ú. n. házassági székek. A ház ura vagy a házaspár kiváltságos ülőbútora volt sokáig. Csak igen későn, újabb alakú székek divatba jutásával, körülbelül a XVII—XVIII. században szaporodtak el az egyes székek az előkelőek lakásaiban.

A német nyelvben a *Sessel* és a *Stuhl* (ami tudvalevőleg magyar fordításban egyaránt széket jelent) között valamikor lényeges különbség volt. *Sessel* t. i. a nagyobb kényelmesebb, többnyire párnázott és hát- meg kartámlával ellátott szék volt és mindig nagyobb, pompásabb és előkelőbb a *Stuhlnál*.

Régi nyelvemlékeinkben már a XVI. sz. elejétől kezdve előfordul a *szeccelszék*. Az Oklevélszótár szerint 1521-ben „Sedes ulgo *Zeczczek* dictas”; „1549: Sedes uulgo *setzel*; 1550: Sedes vulgo *zekchel* un; 1564: Sedes *setzel* vocata; 1594: Sykos *secczelczek*; 1635: *szeszel szek*; 1634: Egi *zeczel* beőreős szek. Ehhez hozzávehetjük még a Nyelvtörténeti Szótár következő adatait: Király tsak magának egy *zetzel*ben ül vala. — Aranyból egy *szecczelt* csináltatának... — A király... maga alá *szecczelt* téven...leült. Megemlíti ezzel kapcsolatban, hogy a nagyobb, hát- és kartámlás széket Bajorországnak egy Duna-menti részén is *Setzel*-nek, *Sèdsl*-nek mondják,⁹ mert ez az adat talán rámutat a magyar *zeccelszék* eredetére.

Ez a *zeccel-szék* a magyar úri rendnél, városi lakásokban már régen kiment a divatból (s vele együtt elenyészett persze a neve is, bár van rá egy adatunk, hogy Hódmezővásárhelyen még ma is mondják egy előttünk ismeretlen székfajtára, hogy *szeszli-szék*¹⁰, de azért nem tűnt el egészen, csak átalakult (különösen a XVII—XVIII. sz. barokk-rokokoó bútorstílus hatása alatt) s ma *zsöllye* vagy *fotel* néven ismerjük.

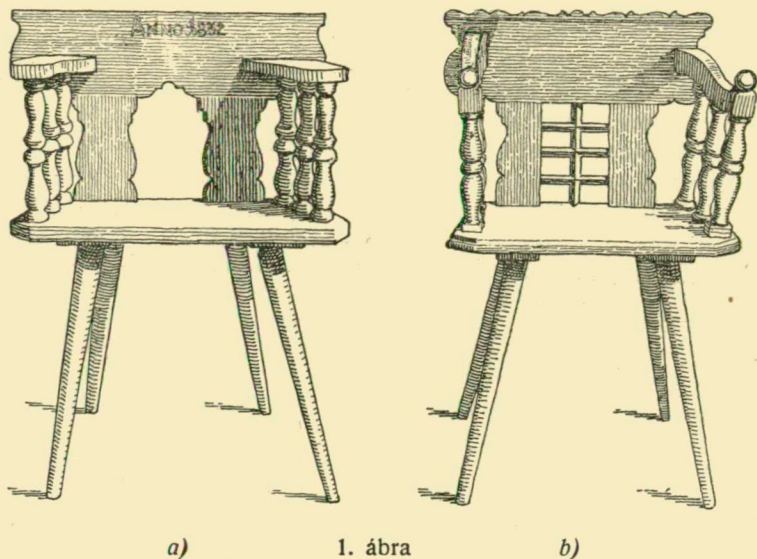
Ellenben megmaradt ez az egykor *szeccel*-nek nevezett székhelyforma a magyar parasztházban. A rendes széknél mindig valamivel nagyobb méretű, lába valamivel magasabb, szélesebb, kényelmesebb az ülése s főleg az különbözteti meg a többi közönséges széktől, hogy magas széles háttámlája és két oldalsó kartámlája van. Amolyan öreg embernek való pihenő szék ez, úgyiszlóván a családfő trónusa a házban, amely a szoba dísz-

⁹ Grimm, Wb.

¹⁰ Nyr. XLX, 138.

helyén áll s amelyből nincsen több egynél, legfeljebb kettőnél a háznál. Megkülönböztetett voltát mutatja az is, hogy legtöbbször a tulajdonos neve és egy évszám is ki van faragva a hátlapján, azonkívül sokszor a körülményekhez képest a legdíszesebb faragással és festéssel van díszítve. Ez a szék a magyar parasztházban csakúgy a tisztelet helye, mint a németországi parasztházban található *Ehrensitz* nevű párja.

Bármilyen díszes kivitelű legyen azonban ez a székünkhelyén, felső részén, alul, a lába mindig igen egyszerű. A külföldi hasonló székek gazdagabb alakítású, esztergályozott lábai nálunk

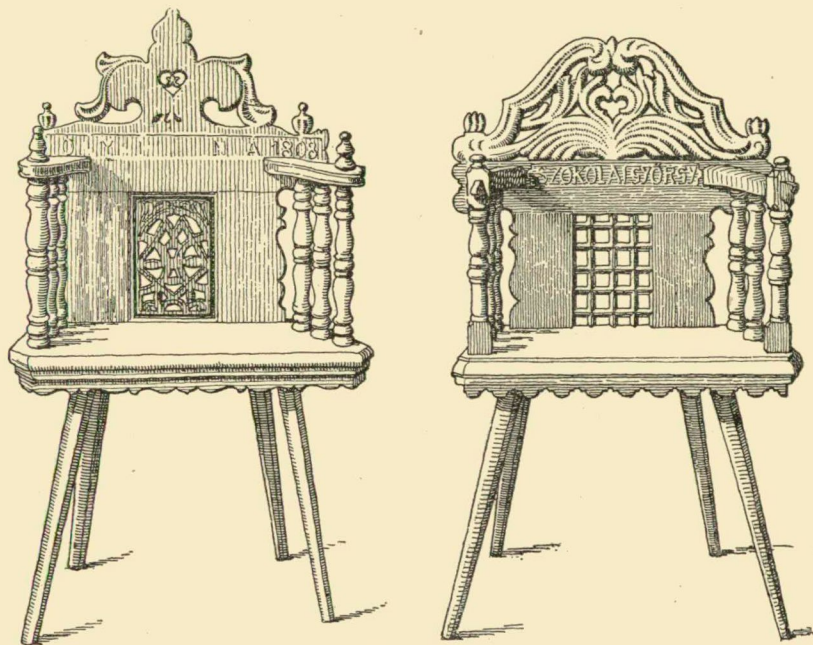

teljesen ismeretlenek. A szék négy lába vagy egészen síma kerek vagy legfeljebb nyolcszegletesre van faragva, lefelé vékonyodó, fent hevederbe van erősítve.

A háttámla (az egyik típusnál) három keskenyebb deszkalapból van összeállítva, amelyek a szélükön hullámos vonalúra vannak fűrészelve. (1. ábra a). Néha a három deszkalap és az ülőlap széle által körülhatárolt négyszögű nyílásban valamilyen rácoszat van, vagy pedig esztergályozott oszlopocskákkal van kitöltve. (1. ábra b). Ennek a széktípusnak a háttámlája nem szokott túlságosan magas lenni, ellenben a kartámlái szokatlanul magasak. Ezeket rendszeren 3–3 esztergályozott oszlopocska tartja, néha enyhe S-alakot mutat ez a 10–12 cm széles deszkalap, amelyből ki vannak faragva. E széktípus jel-

lemző vonása a háttámla felső egyenes vonalú lezárása és a széles kartámlák. Teleky Mihálynak 1652-ből származó széke ebbe a csoportba tartozik.¹¹ Ugyanilyen alakú székek ismertek Elzászban és Svájcban is.

Ennek a nagyobb parasztszékeknek egy másik típusa abban különbözik az előbbitől, hogy a háttámla vízszintes deszkája sokkal szélesebb és felső szélén nem egyenes, hanem magas, díszes oromzattá van kiképezve. Ha faragásos, áttört mintájú,

2. ábra

akkor rendszeren magán viseli a parasztbútor közismert barokk-rokokó stílusának formáit. (2. ábra). A barokk-rokokó díszítő elemeken kívül sokszor lehet látni ennél régibb stílusok elemeit is ezen a széktípuson. Így például az esztergályozott s felül gombban végződő oszlopocskák, a háttámla rácsoszata, a csapos összeépítés sokszor középkori motívumokat mutatnak.

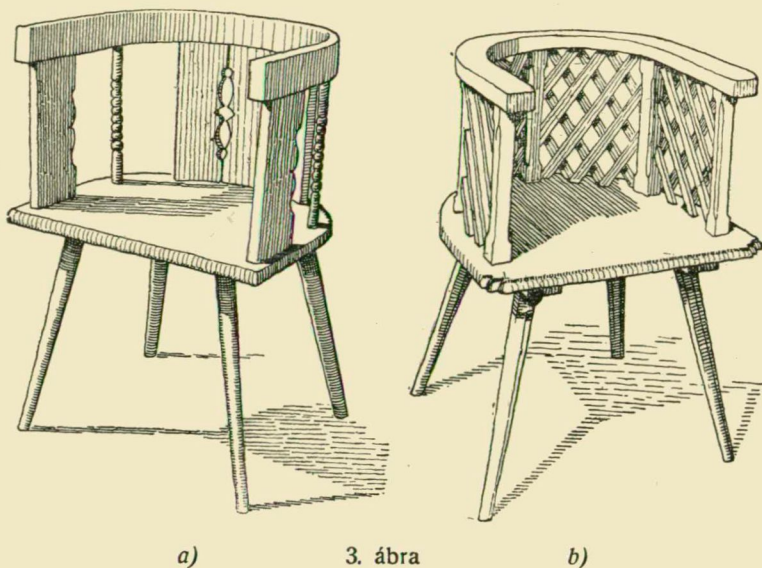
E székfajtánk természetesen mindig színesre, leginkább többszínűre van festve. Karfái, a tartóoszlopocskák, de legkivált a háttámlája s ennek faragott díszítése mindig több színűre vannak festve.

¹¹ Arch. Ért. XV, 92.

Külön névvel úgy látszik nem igen nevezik, csak Hódmezővásárhelyen és Szegeden hívják *gondolkodó-székek*nek, Tán pedig *őregapám-szék* a neve.¹²

*

Az ország különböző vidékein találni még egy másik fajta nagyobb alakú széket, amelynek formája azonban eltér a fentebb leírt székekétől és amely különös alakja miatt külön figyelmet érdemel. Ülőlapja ugyanis nem négyszegletes vagy trapézalakú, hanem félkör alakú. Nincs külön háttámlája, hanem a kartámla egyfolytában körülfutja a szék félkörű részét egyenlő magasságban. (3. ábra). A karfát tartó fák legin-

kább sima deszkácskák, néha oszlopformára vannak fűrészelve a széleik. Van olyan szék is, amelyen az egyenes tartófák közé sűrű rácoszattal van kitöltve¹³ (3. ábra b). A Székelyföldön ezt *dumáló-székek*nek nevezik.¹⁴ Ennek a széktípusnak egy igen érdekes és nagy régiséget eláruló változatát ismerjük az Ormánságból¹⁵ (4. ábra). Ennek nincsen teljes körtámlája, csak a háttámasztásra szolgáló része teljes, ellenben kétoldalt nem lehet

¹² Magyar Tájszótár.

¹³ Viski Károly, Dunántúli bútor, 3, 4.

¹⁴ Malonyai i. m. II, 191.

¹⁵ Magyar Iparművészet, XI, 304.

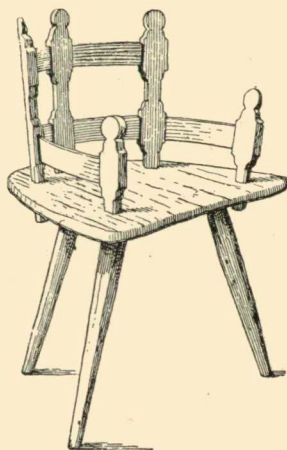
a karokat feltámasztani, azonkívül nem négy, hanem három lába van, ami szintén nagy régiségre vall.

*

A magyar parasztháznak legtipikusabb és a be nem avatottnál talán egyedül paraszteredetűnek vélt székformája az, amelyet a nép maga sok helyen még ma is *karszék*nek mond. A *karszék*ről volt már szó a *pad* leírásánál is (NNy. IX, 5–7), s mint ott láttuk, régebben általánosan háttámlás padot jelentett és szórványosan még ma is ezt jelenti. Újabb időben azonban, mióta a *szék* szó már nem padot, hanem egyes ember számára való ülőbűtort jelent, a háttámlás széket nevezik (bár nem általánosan) *karszék*nek vagy *karos-szék*nek. Tehát ez a *kar* jelző itt is, mint a *karpad*nál és a *karospad*nál, nem 'kartámla' jelentésű (hiszen e székeknek nincs is kartámlájuk), hanem háttámla. (A *kar* szóról bővebbet l. NNy. IX, 5–7.)

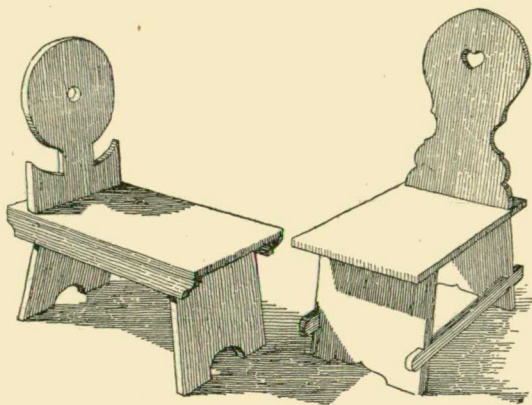
Ha a magyar utas külföldi művelődéstörténeti, népművészeti vagy néprajzi múzeumokat látogat, első meglepetése mindig ezzel a parasztszékünkkel való találkozása. Nyugaton mindenfelé, különösen az alpesi országokban és Németországban, megtalálhatók székeknek tökéletes másai, sokszor természetesen fejlettebb vagy díszesebb formában is. Ez a találkozás azonban egyszersmind a magyar múzeumlátogató első csalódását is hozza, mert csakhamar rájön arra, hogy ez a székforma, amelyet eddig kizárólag magyarnak s a magyar népművészet kiváló alkotásának tartott, alkalmasint nem mitőlünk került ki a nyugati országokba, hanem megfordítva.

Ennek a székfornának az eredete, elterjedése és hozzánk jutása igen érdekes. Az itáliai Firenzében már a reneszánsz elején kifejlődött az ú. n. firenzei zsámoly, a *sgabello*, amely az európai és a magyar parasztszéknek őse. Ez a székféle volt a trónusból fejlődött nagyobb szék mellett az első kisebb fajta egyes szék úri házaknál. Sajátságos, hogy ennek a firenzei *sgabellonak* alakra és szerkezetre nézve tökéletes mása megtalálható Erdélyben, a Székelyföldön és Kalotaszegen, ahol

4. ábra

tudvalevőleg igen sok régi bútormódot őriztek meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az erdélyi sgabellóformák a leg-egyszerűbbek s nélkülözik azt a gazdag díszítést, amely a firenzei székeket jellemzi. Lehet, sőt valószínűnek tartjuk, hogy ez a székhely még a reneszánsz idején került mihozzánk és pedig közvetlenül Itáliából és hogy ez nálunk is valaha országszerte az úri osztály házában bútor volt. Az országnak a török hódoltság korában való pusztulása miatt és az időközben beállott divatváltozás következtében azonban eltűnt ez a székhely az úri és városi háztartásokból, s csak a nagyon félreeső és elzárt erdélyi területeken maradt meg teljesen leszegényedett alakban. *Guzsalyosszékek*nek vagy *fonósszékek*nek nevezik, s ez a neve elárulja azt is, hogy mire használják. (5. ábra).

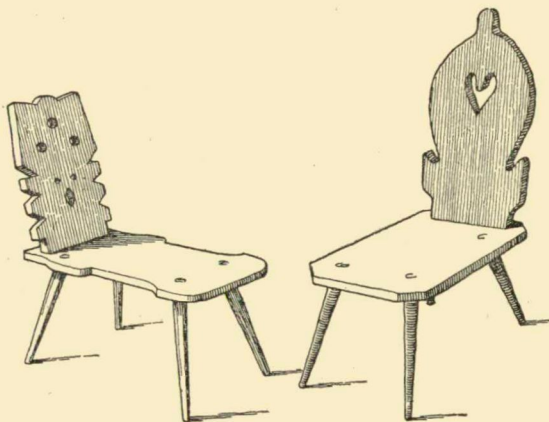
5. ábra

E szék szerkezete és alakja szerint is tulajdonképpen a zsámoly és a háttámlás szék kombinációja. Négyzetleges ülőlapja hosszúkás és sokkal alacsonyabb a rendes széknél, hiszen négy lába, hanem ezek helyett a városi zsámoly mintájára két deszkából fűrészelt széles lába van, amelyeket alul sokszor két-két merevítő léccel köt össze. Az ülődeszka egyik keskenyebb szélébe csapok segítségével van beerősítve a széles deszkából fűrészelt háttámla. A barkácsoló székely vagy kalotaszegi ember sok leleményességgel különféle változatokat teremtett ebben a székfajtában is. Egyik változaton például elmaradnak a jellemző sgabellolábak s ezek helyett a többi székféléből ismert szokásos egyszerű síma széklábak vannak az ülőlapba erősítve. (6. ábra). Ez a forma mintegy átmeneti alakot mutat a későbbben tárgyalandó tulajdonképeni *karszékek*hez.

Ezt a *guzsalyosszéket* első sorban a fehérnépek használják fonáshoz, varráshoz, de használják az *asztalszék* (egészen alacsony asztalféle) mellé is, amelynek magasságához van mérve.¹⁶ Festve is szokott lenni, mint a többi bútor, néha virágos dísszel van borítva az ülőlapja és a háttámlája.

*

Tehát ebből a fent említett florenci sgabelló nevű zsámolyból fejlődött ki a magyar parasztháznak legtipikusabb széke, az amelyet a nép maga még sok helyen *karszék*nek nevez. Ez a szék valamikor roppant kedveltségnek örvendett és a multban az úri osztály házaiban általánosan el volt terjedve. De újabb, jobb szerkezetű és tetszetősebb formájú szé-

6. ábra

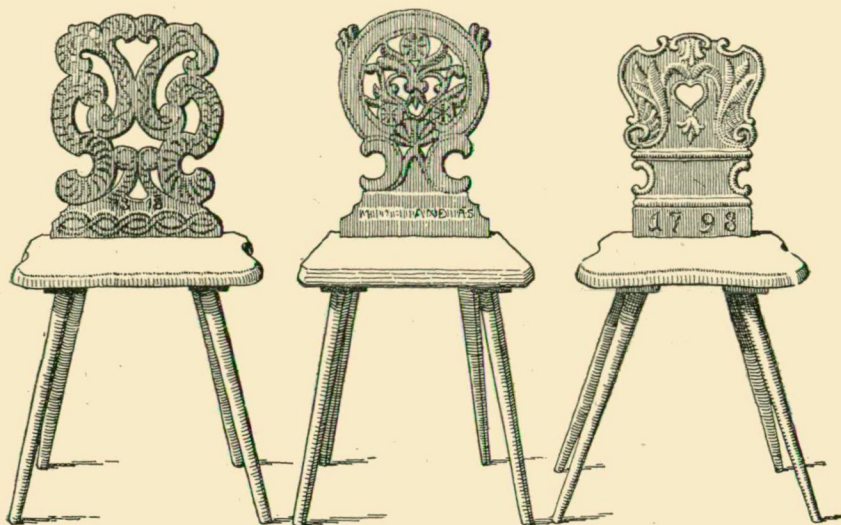
kek feltalálásával lassanként divatját multa s a rendes szokás szerint leszorult a köznéphez, ahol igen sokáig, szinte napjainkig megtartotta népszerűségét.

Ennek a legjellemzőbb parasztszékünknek az alakja olyan jellegzetes, szerkezete olyan egyszerű és mégis anyagszerű, hogy többszázéves életének folyamán szinte semmit sem változott. Ma is ugyanolyan mint háromszáz évvel ezelőtt volt, legfeljebb a háttámla díszítése ment át a parasztbútor szokásos divatváltozatain. (7. ábra).

A szék szerkezete igen egyszerű. Ülőlapja vastag keményfa deszkából van faragva, nagyjából trapézalakú, de elől és kétoldalt a szélein sokszor ívelt vonalúra van kanyarítva.

¹⁶ Malonyai i. m. II, 190.

Néha valami egyszerű párkányprofilnak a nyoma is látható ezen a három oldalon. Négy terpeszkedő lába lefelé vékonyodik, igen ritkán esztergályozott, legtöbbször nyolcszegletesre van faragva, néha kerekre. A lábak vagy közvetlenül az ülődeszkába fűrt kerek lyukakba vannak erősítve, vagy két keményfa-hevederbe, amelyek rá vannak szegelve vagy horonyban beeresztve az ülődeszka alsó lapjába. Az ülődeszka hátulsó egyenes szélé táján két hosszukás négyszögű nyílás van kivésve s ezekbe szolgál bele az egy darab keményfa deszkából fűrészelt háttámla hosszú két csapja. Az alul jócskán kinyúló

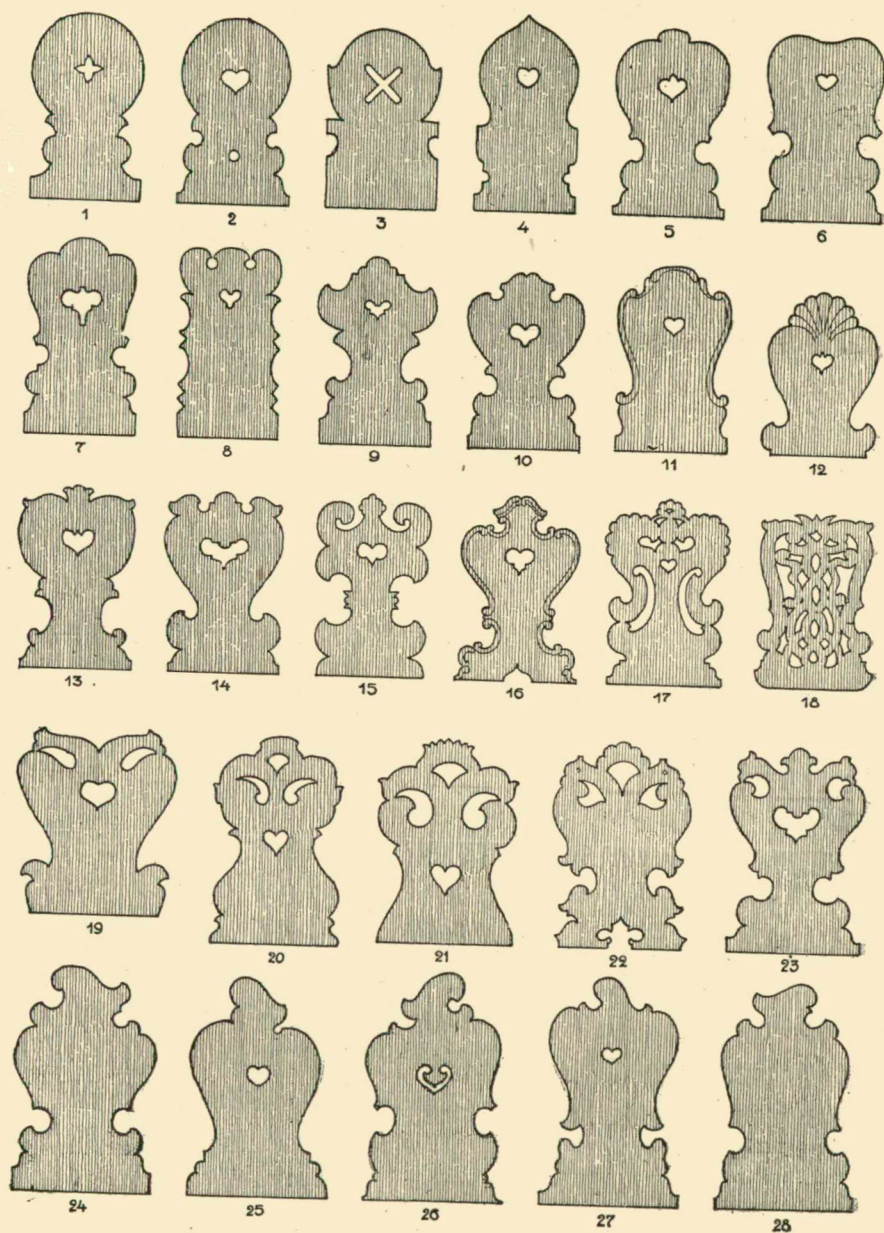

7. ábra

csapokon keresztül külön ékek szolgálnak, amelyek szilárdan odarögzítik a háttámlát az ülőlaphoz.

A legtöbbször tölgyfából készített székek szokatlanul nehezek s főleg súlyos a háttámlájuk. Ezért, de meg azért is, mert a vékony lábak aránylag könnyűek, a bútordarab súlypontja igen magasan fekszik, ami viszont azt eredményezi, hogy a szék könnyen felborul. Ennek némi ellensúlyozására kell a lábakat annyira szétterpeszteni. Még így is előfordulhat az, hogy a hirtelen lendülettel felkelő ember alatt felborul a szék. Mi sem természetesebb, minthogy babona fűződik ehhez is. A nógrád-megyei palócoknál mondják¹⁷ (de bizonyosan másfelé is, így

¹⁷ Ethn. II, 400.

8. ábra

például a mármarosi oláhoknál is),¹⁸ hogy ha valaki felkél a székről és az felborul alatta, még abban az évben meghal az illető.

*

Székeinken csak a háttámla szokott díszítve lenni. Legjellegzetesebb a széktámla *körvonala*. (8. ábra). Ez legtöbbször szimmetrikus egy függőleges tengely körül, bár előfordulnak, de csak kivételesen olyan formák is, amelyekben a háttámla egy-egy részlete, leginkább a csúcsa, nem szimmetrikus. (8. ábra 24–28.). A háttámla körvonala rendkívül változatos, sok eredetiség és régi városi minták utánzása mutatkozik ezeken, azonkívül a fűrő-faragó falusi mesteremberek leleményessége és formaérzéke.

Díszítés tekintetében a háttámla általában három részre osztható. Alul mindig megmarad a deszkalap teljes szélessége, ez a háttámla lába, ezen a részen van rendszeren a felírás: a tulajdonos neve és az évszám bevésve vagy ráfestve. Azután következik egy keskenyebb, mondhatni nyakrésze, melyet kétoldalt rendszeren egy-egy homorú kivágás vagy ívalakú kacsaringók határolnak. E felett emelkedik a harmadik, legfontosabb, nagyjából kerek vagy ovális alakú rész. Ez néha köralakú, (8. ábra 1, 2,) néha az egész háttámla a hegedű formájára emlékeztet, de majdnem mindig és kizárólag a barokk és rokokó stílus elemei szerint alakul a háttámla körvonala s csak elvétve akad olyan széktámla is, amelyen az empire vagy a biedermeier stílus vonalai kimutathatók. Az egyik ilyen széktípusról kimutatta Forrer,¹⁹ hogy a háttámlájának alakja a német kettős-sas címerének, a sokszori másolás folyamán elváltozott alakja. (8. ábra 19, 20, 21, 22, 23 sz.).²⁰

Eltekintve a körvonaltól, két nagyobb csoportba oszthatók ezek a háttámlák: 1. áttört faragásúak, amelyekben a mintát alkotó kacsaringók közei ki vannak fűrészelve (7. ábra 1, 2 és 8. ábra 17, 18). és 2. a telideszkás alakúak, amelyekben a díszítés mintája domborúan van kifaragva és csak a háttámla közepén van egy többször szívalakú nyílás kifűrészelve.

A díszítések elemzését vagy csoportosítását meg sem kíséreljük. Olyan sokfélék és olyan változatosak azok, hogy méltó

¹⁸ Ethn. II, 363.

¹⁹ R. Forrer, Von alter und ältester Bauernkunst. 1906.

²⁰ A 8. ábrán összeállított széktámlák egytől-egyig magyar paraszt-székekről valók. Az 1, 3–7, 9–12, 19–22, 24–28 Malonyai i. művéből, a 13, 15, 16, 18, 23. Viski Károly, Dunántúli bútorok c. munkájából valók.

ismertetésük külön tanulmányt érdemelne. Hivatkozunk itt arra, hogy Viski Károly²¹ adott ki egy a budapesti Néprajzi Múzeum anyagából összeállított igen gazdag és becses ismertetést a dunántúli székekről, amelyben 56 ilyen széktámláról ad pontos rajzot. (A gyűjtemény legrégibb székén az 1704. évszám olvasható).

A széktámlákon látható domború faragás mindig *festve* is volt, még pedig régen mindig több színűre festve. Domború faragás helyett néha alkalmaztak bemélyített, vésett faragást is, amikor a díszítést alkotó virágágak, levelek, indák a deszkába bele vannak mélyítve s ezenkívül természetesen kifestve is. A fejlődés folyamán, vagy inkább a stílusromlás és elszegényedés következtében lassaként elmaradt e széktámla faragása s végül a régi formákból csak a változatos vonalú körvonal maradt meg, s faragás helyett csak a többi bútorról ismert népies, leginkább tulipános növényi díszítések festett ornamentumai maradtak meg a széktámlán.

*

Ennek a székfajtának a története és hozzánk való bejövetele is igen érdekes. Azt már említettük, hogy Firenzében keletkezett, a sgabelló nevű zsámolyból, úgy hogy a díszes faragású két lábdeszka helyett esztergályozott és gyakran faragásos dísszel ellátott négy lábat kapott. Ebben az alakban került a szék a XVI. század folyamán Németország déli részeibe. Az akkori nagy és virágzó kereskedelmi és ipari gócpontokban, Augsburg és Ulm városokban némileg átalakult s kifejlődött későbbi végleges alakja.²² Ott kapta a szék háttámlája a jellegzetes barokkos csigavonalas és a birodalmi kettőssá-
sos címert utánzó formáját. Ez a székalak azután elterjedt egész déli Németországban és természetesen Ausztriában is, de eleinte csak a gazdag úri osztály és az akkor felvirágzó városi polgárság lakásaiban volt feltalálható. Még az udvarképességre is van bizonyítékunk: Egy 1705-ből való rézmetszetű képen, I. József császárnak egy udvari ebédjén a hosszú asztal körül elhelyezkedő előkelőségek mind a mi parasztszékünkhöz teljesen hasonló, símálábú székeken ülnek. Németországban és az alpesi országokban a XVIII. századig, nálunk a XIX. századig volt általános divatban ez a szék.

²¹ Viski Károly, Dunántúli bútorok, Székek. (Magyar Népművészet VI. k.)

²² F. R. Uebe, Deutsche Bauernmöbel, 73.

Hozzánk a szék, mint a többi bútorunk legtöbb darabja, a rendes úton jött. Először Ausztriába, s Bécsből, mint a XVIII. század expanzív ipari központjából, dunai hajókon hozták le Magyarországra, ahol csakhamar ugyanolyan népszerűsége telt szert, mint a nyugati országokban. Hozzánk elég korán érkezhetett, amit a nyelvtörténeti adatok is bizonyítanak. Az Oklevélszótár szerint az 1552-iki *Thamaztho zekék* s az 1587. évi Egges *tamazto zek* adata valószínűleg erre a székfajtára vonatkozik. Egészen bizonyos a következő adat: (1638) „Egges embernek valo *Kar szek*; egges *kar szek*; Egy kis *karos szek*.” Ez utóbbi adatok azt is mutatják, hogy már a XVII. század első felében *karszék*nek nevezték a mi székfajtánkat, mégpedig a középosztály nyelvén. Ma már csak a nép nevezi *karszék*nek. Így pl. Kalotaszegen, *karszék* az oldalkar nélküli, de mindig támlás szék.²³ Egy-kettő van belőle a házban, csak az emberek (meglett házasságú) meg a leányok ülnek rajta, a menyecskék nem igen, a leányoknak meg épenséggel nem való.²⁴ *Karszék*nek nevezik Alsó Fehérmegyében,²⁵ Pápa vidékén²⁶ és Debrecenben.²⁷ Hódmezővásárhelyen a *karszék* többféle, van egy személyre való és van hosszú *karszék*, több egyén részére való, tehát pad.²⁸ A Balaton mellékén *karos szék* az olyan szék, melynek karja nincsen, fából való hátát nevezik karnak.²⁹ Csikmegyében is *karos szék* a rendes ülőszék, melynek csak háta van,³⁰ így nevezik Borsód megyében is.³¹ Háromszékmegyében *karjaszék* a neve az olyan székeknek, melynek csak háta van.³² Egy szlavóniai régi magyar nyelvszigeten pedig *karok-szék*nek nevezik ezt.³³ (V. ö. Népr. Ért. XIX, 1927, 63–69).

*

Ma már divatját multa a *karszék* a népnél is. Már csak kevés helyen, öreges háznál lehet találni. Szégyelik már ezt a régi fajta széket a parasztok s kezdik felcserélni a városban vásárolt, puhafából készült, többnyire sárgára vagy barnára

²³ Jankó János, Kalotaszeg.

²⁴ Malonyai i. m. I, 104.

²⁵ Lázár, Alsófehérm. magyar népe, 484.

²⁶ Nyelvészeti Füzetek XVII, 27.

²⁷ Népr. Ért. XIII, 180.

²⁸ Nyelvőr XLV, 138.

²⁹ Jankó János, Balaton mellék, 208.

³⁰ Nyelvőr, XXXII, 324.

³¹ Népr. Ért. I, 71.

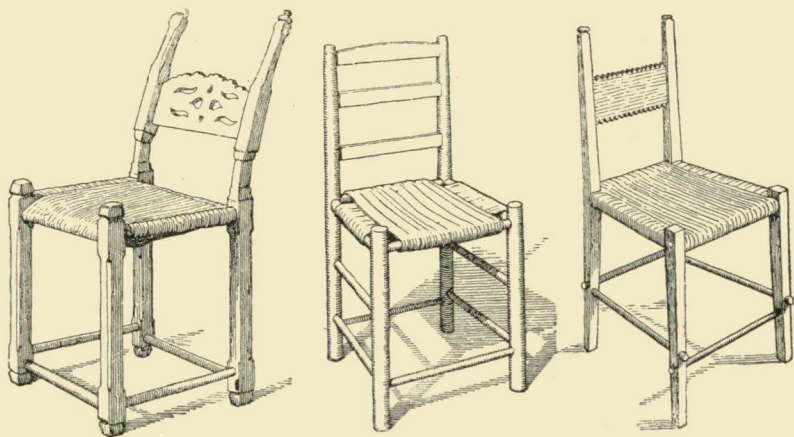
³² MNy. III, 471.

³³ Magyar Nyelvőr, XLIV, 236.

festett, flóderes „úri formájú“ székkal. Tudajdonképen nincsen már, aki készítse; így ma holnap nem lesz belőle s már csak a múzeumokban lesz található. Így is csodálatosan hosszú ideig tartott az élete.

*

Ezzel be is lehetne fejezni a magyar parasztház bútorzata között előforduló *szék* fajták felsorolását, mert a sor a *karszékekkel* logikusan lezárul. Mégis meg kell említeni még egy székfajtát, amely azonban semmiképen sem illik az eddigiek sorába. Alakja és szerkezete első pillantásra elárulja idegen eredetét. Ezért bátran ki lehetne hagyni ebből az ismeretéből, ha csak itt-ott egy-egy darab került volna belőle.

9. ábra

Miután azonban mind több és több példány válik ismertté, az ország legkülönbözőbb vidékéről, mégsem lehet mellőzni. A Dunántúli Ormányságból, a Duna-Tisza-közéből és a Balaton vidékéről valamint Hódmezővásárhelyről valók erre vonatkozó adataink. Lehet és valószínű, hogy még másfelé is lappang belőle néhány példány.

Abban különbözik az összes eddigi székeinktől, (9. ábra) hogy nem a szokásos kezdetleges négy szétterpeszkedő lába van, hanem függőlegesen álló, szegletes vagy kerek négy lába alul lécekkel van merevítve, a lábak közül kettő fent az ülőlapon felül kiáll egy darabon, a másik kettőnek a felső folytatása a háttámla főtartója. Legjellemzőbb azonban a szék ülése, mert ez sásból (esetleg szalmából) készült és a négy láb közé illesztett négy fára van fonva. Hódmezővásárhelyen a hasonló

szerkezetű, de egyszerűbb háttámlájú ilyen széket éppen ülőlappjáról *sás-szék*nek hívják.

Minálunk meglehetősen szokatlan ez a székfajta és többi bútorunk között igen idegenül hat. Itália és Franciaország lehet a hazája, mert ott nagyon el van terjedve. Ez a székfajta valószínűleg csak újabban került hozzánk és pedig először az iparosok műhelyébe. Szűcsmestereink és egyéb népi kismestereink műhelyeiben lehet találni ilyen alakú széket. Innen került azután a nép közé.

Cs. Sebestyén Károly.

(*Deutscher Auszug*) — **Ungarische Bauernstühle.** Auch in der ungarischen Bauernstube ist der *Sessel* und *Stuhl* eines der neuesten Möbelstücke. Die primitiven dreifüssigen und die schemelartigen vierfüssigen niedrigen Stuhlarten nicht gerechnet, sind die anderen Sessel- und Stuhlformen durchgängig Möbelstücke, welche aus den städtischen Wohnungen der Bürger und Herren stammen. Fast bei jedem einzelnen Typ kann man diese Herkunft nachweisen. Charakteristisch für das ungarische Bauernhaus sind die grossen breiten Sessel mit hohen Armlehnen und meist hohen geschnitzten Rückenlehnen und der einst allgemeinen verbreitete und beliebte Bauernstuhl, dessen Herkunft über Österreich und Süddeutschland bis nach Florenz reicht.

Egyedem-begyedem . . .

II.

3. Mivel ezekről az ikerszókról eddig semmiféle egybeállítással nem rendelkezünk, az egyes változatok előfordulására vonatkozó adatokat is összeállítjuk:

1. *egyedem-begyedem* (a magánhangzók minőségének jelölése nélkül): Vas m. Szombathely. Kiss Á. 30. VI, 2; Kemenesalja MNy. IV, 239; Zalam m. Dergecs Kiss Á. 33. VIII, 12; Somogy m. Csurgó MNy. II, 424; Veszprém Nyr. I, 186; uo. Kiss Á. 31. VII, 2; Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 27. IV, 2; Komárom Nyr. I, 186; Fejér m. NGy. I, 345, innen Nyr. VI, 224; Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89, 90 (3 adat: 196, 198, 200. sz.) innen Nyr. VIII, 283; Pest m. Tök Kiss Á. 31. VI, 15; Pest m. Solt MNy. IV, 239; Heves m. Csépa Nyr. I, 187 (3 adat); Hont m. Tesmag Nyr. VIII, 570; Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191, Ethn. III, 203; Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.); Borsod m. Szihalom Nyr. IX, 334; Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 29. VI, 1; Kiss Á. 36. VIII, 30; Kiss Á. 49. XLI; Bereg m. Rákos és vidéke Ethn. XVI, 308; Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 94 (két változatban); Szatmár m. Sima Kiss Á. 31. VI, 17; Szamoshát Csűry: Szamosháti Szótár I, 191; Jász-

Nagykun-Szolnok m. Kunhegyes Kiss Á. 33. VIII, 10; Bihar m. Tóti Kiss Á. 29. V, 6; Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127 (2 változatban); Csanád m. Csanádapáca (kézir.); Csanád m. Mezőhegyes (kézir. két változatban); Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV, 142 (2 változatban); Bács m. Bajmok Nyr. XXXVII, 95; Szeged és vid. (kézir. 6 változatban); Kolozsvár, Buda 1880 k. (kézir. Dr. Udvarnok Hermann Antal sz. k.); Kolozsvár (kézir. Dr. S. J.); — hely nélkül: Kiss Á. 28. IV, 7; 28. IV, 8; 28. V, 1; 29. V, 2; 30. VI, 4; 31. VI, 16; 34. VIII, 13; 34. VIII, 14; 49. XXXVIII; Kiss Á. 267; (kézir. Dr. S. I.: egy novellából); Nyr. XLV, 409. Nem ide tartozik: Kiss Á. 29. V. 4. és Kiss 33. VIII. 9, mert az idézett helyeken — KálmK. I, 212. és Nyr. VIII, 237. — a magánhangzó minősége jelölve van.

2. *egyedem-begyedem* (az *ē* hang jele rendszerint *é*): Somogy m. Nyr. IV, 170; Somogy m. Gamás (kézir.); Bars m. Léva Nyr. XX, 144; Hont m. Helemba Nyr. III, 502; Heves m. Déványa Nyr. XV, 93 (két változatban); Szabolcs m. Földes Nyr. III, 331; Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185; Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 126, 127, 130 (5 változatban); Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen pontatlanul Kiss Á. 33. VIII, 9; Pest m. Nagykőrös Nyr. XIII, 45; Csanád m. Battonya KálmK. II, 182.

2^a. *egyedem-begyedem* Heves m. Váraszó Nyr. XX, 285.

3. *egyędem-bęgyędem* (az *ę* hang jele *é*): Arad m. Pécska KálmK. I, 212, innen az *ę* jelölésének elhagyásával Kiss Á. 29. V. 4.

4. *egyeden-begyeden*: h. n. Kiss Á. 33. VIII, 8; Szeged (kézir.).

5. *egyetem-begyetem*: Hódmezővásárhely NGy. II, 283, innen tévesen „egyedelem-begyedelem” alakban Kiss Á. 33. VIII, 7; uo. NGy. II, 284; Bihar m. Nagyszalonta NGy. I, 355, innen Kiss Á. 31. VII, 1; u. o. NGy. I, 355, innen Nyr. VI, 224. és Kiss Á. 29. V, 3; h. n. Kiss Á. 33. VIII, 6; h. n. Nyr. III, 455.

6. *egyerem-begyerem*: Székelyföld NGy. III, 225, innen hibás utalással Kiss Á. 31. VIII, 2; Csíkközmás 1880 k. (kézir. Cs. Jósza János); Fogaras Nyr. XLV, 418; Nógrád m. Losonc Kiss Á. 28. IV, 11; Szatmárnémeti Nyr. XXII, 382. h. n. Kiss Á. 267; h. n. Kiss Á. 32. VIII, 2.

7. *egyerem-bederem* h. n. Kiss Á. 33. VIII, 4.

8. *edrem-bedrem* h. n. Kiss Á. 36. VIII, 28.

9. *igyrem-bigyrem* Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 90. 199. sz.

10. *egedem-begedem* Vas m. Szombathely Kiss Á. 28. IV, 5; uo. 32. VII, 5; Nógrád m. Pálfalva Kiss Á. 33. VIII, 11; h. n. Kiss Á. 32. VII, 4 és u. o. 44. XIV, 3; Abaúj m. Hernádvécse (kézir. Dr. S. I.); Abaúj m. Nagyida (kézir. Dr. S. I. két változatban).

10^a. *egede-begede* Komárom m. Tata Nyr. XLIII, 312.

11. *egden-begden*: Kassa Nyr. III, 562. (két változatban). Vö. Bolton 110: 683.

11^a. *egdem-begdem* Kassa Nyr. XVII, 380. (két változatban).

12. *ededem-bededem*: h. n. Kiss Á. 27. IV, 3; Nógrád m. Nógrád-vereőce (kézir.).

13. *egyedöm-bögyedöm*: Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 104.
14. *ögyedöm-bögyedöm*: Csongrád m. Tápe KálmSz. I, 78 (2-szer); Szeged KálmK. II, 183; Szeged Felsőváros KálmSz. I, 78; Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 75; Torontál m. Padé u. o. 75; Torontál m. Szaján u. o. 57; Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104 (2-szer) és 293; Torontál m. Egyházaskér u. o. 104; Torontál m. Lőrincfalva u. o. 104; Torontál m. Klárafalva u. o. 293.
15. *ögyedön-bögyedön*: Somogy m. Mozsó Nyr. VI, 283.
16. *ögyödöm-bögyödöm*: h. n. Kiss Á. 30. VI, 8.
17. *ögyödön-bögyödön*: Somogy m. Mozsó Nyr. VI, 282, innen Kiss Á. 413. 2. sz.
18. *ögyötöm-bögyötöm*: Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. Vadr. 182, 21 (NGy. XI), 182; Todra Aranyos m. Kiss Á. 27. IV. 1.
19. *öködöm-böködöm*: Veszprém m. Tósokberénd Kiss Á. 30. VI, 7; Baranya m. Rád Kiss Á. 31. VI, 14.
20. *akadom-bakadom*: h. n. Kiss Á. 33. VIII, 5.
21. *egyedelem-begyedelem*: Fejér m. NGy. I, 345. innen Nyr. VI. 224. és Kiss Á. 40. XII, 1; Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 195. sz.; Szatmár m. Sima Kiss Á. 28. IV, 10; Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX, 187, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 32. VIII. 1 (vö. még Nyr. IX, 185); Szamoshat Csűry: Szamoshatí Szótár I, 191 (3 változatban); Hajdúszoboszló Nyr. XIV, 381; Csanád m. Csanádapáca (kézir.: két változatban); h. n.: Kiss Á. 28. IV, 6; u. o. 31. VI, 18; u. o. 31. VI, 20; u. o. 32. VIII, 3. Nem tartoznak ide: Kiss Á. 28. IV, 9 (az eredeti változatban „egyedem-begyedem”: NGy. I, 345) és Kiss Á. 33. VIII, 7 (az eredeti változatban „egyetem-begyetem” NGy. II, 283.).
22. *egyedelöm-begyedelöm*: Hódmezővásárhely NGy. II, 283.
23. *ögyedelöm-bögyedelöm*: Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 75, 76; Torontál m. Torda u. o. 75.
24. *ögyedölöm-bögyedölöm*: Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 32. VII, 6.
25. *ögyedezi-bögyedezi*: h. n. Kiss Á. 29. V, 5.
26. *egyederem-begyederem*: Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185, innen Nyr. V, 70, Barna Ferd.: A mordvaiak pog. istenei 69. és Nyr. XXVIII, 179.
27. *egyederem-bögyederem*: h. n. Nyr. III, 559, innen Kiss Á. 28. IV, 4, Nyr. IV, 270 és Kúnos, Simonyi-féle Tanulm. I, 3: 248.
28. *igyérdi-bigyérdi*, vö. Ihász Gábor, Magyar nyelvtan 1858, 124 és Nyr. III, 454.
29. *igyiridi-bigyiridi*, h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum 1837. I, 235; innen CzF. I, Előbeszéd 148, innen Nyr. IV. 271.
30. *igyerédi-bigyerédi* Pest m. Tök Kiss Á. 40. XII, 2.
31. *eredi-bigyeredi* Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89—90.
32. *egyed-begyed* Fejér m. Adony MNy. IV, 239; Baranya m. Keszű u. o. (Vö. még Pest m. Solt MNy. IV, 239; Szatmár m. Mánd Nyr. XIX, 335, MTsz.).

33. *egyem-begyem* Heves m. Balla Kiss Á. 36. VIII. 29; h. n. Kiss Á. 31. VI. 19; h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum 1837. I, 235; innen CzF. I, Előbeszéd 148. — Valószínűleg ide tartoznak még gyermekjáték szövegében ezek: Borsod m. Sajószöged Kiss Á. 408. 24. sz.: változata h. n. K. Á. 151. 22. sz.

33^a. *ëgyem-bëgyem* Heves m. Balla Nyr. XXX, 551.

34. *ëgyën-bëgyëm* Komárom m. Nagyigmánd Nyr. VII, 526.

35. *ettyem-pettyem*: Pest m. Kisoroszi Kiss Á. 30. VI, 5; Szamoshat Csüry: Szamoshatí Szótár I, 247.

36. *etyem-petyem*: Somogy m. Csurgó NGy. VI, 267; h. n. Kiss Á. 31. VI, 13; Csanád m. Apáca (kézir.).

37. *ëtyëm-pëtyëm* Bakony vid. Nyr. IV, 239, innen Nyr. V, 256; Fejér m. Csurgó Nyr. X, 94, 95.

37^a. *ëtyëm-pecsem* Bács m. Borsod Nyr. XVII, 283.

38. *ëten-peten* h. n. Kiss Á. 44. XIV, 8.

39. *ötöm-bötöm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI, 12.

40. *ököm-bököm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI, 6.

41. *ecem-pecem*: Fejér m. NGy. I, 348, innen Kiss Á. 30. VI, 9; Fejér m. Bodmér Kiss Á. 30. VI, 11; u. o. Kiss Á. 37. X, 7; Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189, innen Nyr. III, 502; innen Erd. Múz. VI, 69; Bereg m. Rákos és vidéke Ethn. XVI, 308; h. n. Kiss Á. 30. VI, 10.

42. *ecen-pecen* Szeged (kézir.).

43. *ece-pece* Somogy m. Szenna Nyr. VIII, 237, innen Kiss Á. 44. XIV, 7.

44. *ellem-bellem*: Fejér m. Bodmér Kiss Á. 36. X, 3; Pest m. Tinnye Nyr. VII, 333, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 101. I. 19. sz.; h. n. Kiss Á. 36. X, 1; h. n. Kiss Á. 37. X, 6. h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum. 1837. I, 235. — Nem tartoznak ide: Kiss Á. 44. XIV. 4 (az eredeti változatban „ellëm-bellëm“ Nyr. VIII, 237) és Kiss Á. 37. X, 4 (az eredeti változatban „elëm-belëm“ Nyr. IV, 41).

45. *ellëm-bellëm* Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237.

46. *elëm-belëm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. IV, 41; innen az ékezet elhanyagolásával Nyr. IV, 270, Kúnos 248 és Kiss Á. 37. X, 4.

47. *elem-pelem*: Fejér m. Csurgó Nyr. X, 95.

48. *ele-bele*: Veszprém Kiss Á. 36. IX, 2.

49. *ellen-bellen*: Zala m. Tapolca Kiss Á. 36. IX, 1; Veszprém m. Újmalomsok Kiss Á. 36. IX, 3; Fejér m. Nagysáp Kiss Á. 36. X, 2; Torontál m. Tiszahegyes KálmSz. II, 77, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 37. X, 5; Torontál m. Padé KálmSz. II, 77—8. (Vö. még: KálmSz. I, 212: Szeged Felsőváros).

50. *elen-pelen*: Veszprém m. Kup NGy. VIII, 368.

51. *ëllán-pëllán*: Torontál m. Torda KálmSz. II, 77.

52. *illán-pillán*: Torontál m. Szaján KálmSz. II, 77.

53. *ec-pec* Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 1; Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189.

53^a. *hec-pec* Pest m. Aporka Nyr. XX, 575.

54. *ec-bec*: h. n. Kiss Á. 26. II, 2.

55. *ecs-kecs*: Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 4.

56. *egybe-megybe*: h. n. Kiss Á. 29. V, 8.

56^a. *egybe-begybe* Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 95; Szatmár Nyr. XVIII, 142; Hajdúszoboszló Nyr. XIV, 381.

56^b. *ëgybe-bëgybe* Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127.

56^c. *egybem-begybem* Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191.

57. *egybe-kegybe*: h. n. Kiss Á. 30. VI, 3.

58. *egy-megy* Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.).

59. *egy-begy* Szeged (kézir.).

(?) 60. *egyre-begyre* (gyerm. ját. szövegében) Fejér m. Veleg Kiss Á. 285. 28. sz.

III.

4. Az *ëgyedën-bëgyedën*-féle változatok (4., 11., 15., 17., 34., 38., 42., 49—52. sz.) szóvégi *-n*-je feltűnő az ikerszó második tagjának *b*, *p* kezdete miatt, ezért arra is gondolhatunk, hogy a valóságban ezeket mindig *m*-mel ejtik. A 34. sz. *ëgyën-bëgyëm* (*pëty várára*) változat mindenestre lejegyzési vagy sajtóhiba, a többieknél azonban feltehető az *-n ~ η* ejtés is, mivel az ikerszó után legtöbbször *k*, *t*, *c*, *cs*, *sz* szókezdet következik (kappantyú, kerkendőbe, tenger tánc, cicimé, szecskás veder, csik). Ebben az esetben tehát vagy megőrzött régiség az *-n* (vö. 13. §.), vagy pedig regresszív hasonulás eredménye. A hasonulás így történhetett: *ögyedön-bögyedön* (tengör tánc 15. sz.) < **ögyedöm-bögyedön* (tengör tánc) < *ögyedöm-bögyedöm* (tengör tánc). Ilyen esetekből persze elvonással önállósulhatott az *n*-végű ikerszó s ezután olyankor is *n*-nel ejthették, amikor nem volt meg ennek az ejtésnek a fonetikai oka, pl. magánhangzóval, vagy *v*, *b*-vel kezdődő szó (öt mázsára 17. sz., vikáti, babérosi, borbánicska 48. sz., pamarító 50. sz., pamparító 51. sz.) előtt.

5. A magánhangzók szempontjából legelterjedtebb az *ëgyedëm-bëgyedëm* hangzású alak, (1—2., 4—7., 10., 12. sz.) mert az *ë*-zű nyelvjárások *egyedem-begyedem* közlésű alakjait is kétségtelenül így ejtik. Ennek *ö*-zű nyelvjárásokban legelterjedtebb alakja *ögyedöm-bögyedöm* (14—15. sz.: Somogy, Csongrád és Torontál m. területéről való adatok.) A 13. sz. *ëgyedöm-bögyedöm* vagy egyéni változat vagy sajtóhiba. Figyelmet érdemelnek az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* (3. sz.) *ë*-zű és *ögyödöm-bögyödöm*, *ögyödön-bögyödön*, *ögyötöm-bögyötöm* (16—18. sz.) *ö*-zű nyelvjárási alakok, mert ezek szerint az *ëgyedëm-bëgyedëm* és *egyedem-bëgyedem*-féle alakoknál is régebbi *ëgyëdëm-bëgyëdëm* alakból kell kiindulnunk. Így azonban egyszerre érthetők az *edrem-bedrem* (8. sz.) < **ëdërëm-bëdërëm*, vö. *egyerem-bederem* 7. sz., *ededem-bededem* 12. sz.), *igyrem-bigyrem* (9. sz.) < **igyërëm-bigyërëm*, vö. *egyerem-begyerem* 6. sz., *igyërëdi-bigyërëdi* stb. 28—31. sz.) és *egden-begden* (11. sz.) < *ëgëdëm-*

bëgëdëm, vö. 10. sz.) kétszótagú változatok. Ezek ugyanis a két nyíltszótagos hangtörvénynek megfelelően veszítették el második szótagbeli *ë* hangjukat.^{1a} Az *öködöm-böködöm* (19. sz.) *ö* hangja valószínűleg népetimológiára utal — épp úgy, mint *k* hangja —, mert *ëzö* vidéken is előfordul ez a változat, ahol a *böködöm* ragozott ige családjába került az értelmét-vesztett ikerszó. Sokkal homályosabb az *akadom-bakadom* (20. sz.) változat vokalizmusa, de abból a körülményből, hogy ugyanez a vers a szöveg egyéb helyeiben is közeledést mutat a „*Pad alatt, pad alatt pal-lantyú...*” kezdetű kiolvasóversekhez, arra kell gondolnunk, hogy az *akadom-bakadom* (< *öködöm-böködöm*?) is a *pad alatt, pad alatt* verskezdet hatására lett mélyhangúvá.

6. Az *egedem-begedem*, *egede-begede*, *egdem-begdem*, *egden-begden* változatok (10—11. sz.) *g* hangja másodlagos, korábbi *gy* helyén. Feltűnő, hogy az ismert helyről közölt adatok a magyar nyelvterület széleiről valók: Vas, Komárom, Nógrád és Abaúj-Torna megyék területéről. Mivel pedig a gyermeknyelvben a *gy* hang jóval korábban jelentkezik a *g*-nél (vö. Vértess József, A gyermeknyelv hangtana 1905, NyF. 22: 15—16. l.), a *g*-s változatokban talán idegen hatást kell látnunk. Így hangzik ez a h. ném. *hegedem-begedem* alakban is (Pest m. Harta Fél Edit, Harta népraíza 1935. 91.).

Az *ededem-bededem*, *edrem-bedrem* (12., 8. sz.) változatok *d* < *g* (~ *gy*) hangja gyermeknyelvi sajátosság, vö. *gy. ny. Dutti* (< *Gusztli*), *vijád* (< *virág*), *edéj* (< *egér*) stb. (Vértess, i. m. 21.). Az *egyerem-bederem* (7. sz.) változatban az utótag *d* hangja elhasonulás eredménye.

7. Az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* változathoz szónyújtással egyrészt **ëgyëdëlëm-bëgyëdëlëm* > *ëgyedelëm-bëgyedelëm* ~ *egyedelem-begyedelem* (21. sz.), másrészt **ëgyëdërëm-bëgyëdërëm* > *ëgyederëm-bëgyederëm* (26. sz.) ~ *egyedërem-bëgyedërem* (27. sz.), az *öggyedöm-böggyedöm* változathoz pedig ugyanígy *öggyedölöm-böggyedölöm* (24. sz.) ~ *öggyedelöm-böggyedelöm* (23. sz.) lett, mint pl. *hinta* > *hilita* ~ *hirinta*. (Az *l, r*-nek a szónyújtásban való szerepére vö. Gombo cz, MNy. XII, 385—87; XIII, 238.) A hódmezővásárhelyi *egyedelöm-begyedelöm* (22. sz.) az *e-ző* és *ö-ző* változatok vegyülésének eredménye. Az *öggyedezi-böggyedezi* (25. sz.) alak a nyelvérzék tévedésének következménye: az *öggyedölöm-böggyedölöm* alakot tévesen *igé* nek érezték (vö. *öködöm-böködöm* 19. sz., *ököm-bököm* 40. sz., *akadom-bakadom* 20. sz.) s a vélt 1. sz.-ű *-m* személyrag helyett 3. sz.-ű *-i* személyraggal látták el az ikerszót (**ëgyedëli-bëgyedëli*) s a vélt denominális *-l* képzőt denominális *-z* képzővel helyettesítették: **öggyedëli-bëgyedëli* > *öggyedezi-bëgyedezi* (25. sz.). Ugyancsak a nyelvérzék tévedése hozta létre a *igyëredï-bigyëredï*-féle változatokat: az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* > **ëgyëdërëm-bëgyëdërëm* > (*d-r* > *r-d* hangátviteléssel és *ë* > *i* változással) **igyëredëm-bigyëredëm* (vö. *igyrëm-bigyërëm* 9. sz.) > (a vélt 1. sz.-ű *-m* személyragot 3. sz.-ű *-i*-vel helyettesítve) *igyëredï-bigyëredï* > *igyëredï-bigyëredï* ~ *igyiridï-bigyiridï*.

^{1a} Vö. e hangtörvényre Horger, (NyF. 65. sz.).

ridi ~ (a nyelvérzék újabb tévedésével) *eredi-bigyeredi* (28–31. sz.). Az utolsó változat nyilván úgy keletkezett, hogy az *igyeredi*-előtagban az *igy* mutatónévmást érezték, amely Fejér megyében, e változat feljegyzésének helyén valóban rövid *i*-vel hangzik.

8. Néhány változat **egyërēm-bëgyërēm* ill. **ëgyëlēm-bëgyëlēm* közvetítő változatokra utal. Ezek vagy $d > r \sim l$ hanghelyettesítéssel keletkeztek az egykori *ëgyëdēm-bëgyëdēm*-ből (vö. *hulládoz* ~ *hulláro*z, *hellehulláro*z MTsz., *lilí* madár ~ *lidike* Ethn. XXI, 154. stb.), vagy pedig megszerejtéssel az **ëgyëdërēm-bëgyëdërēm* ~ **ëgyëdëlēm-bëgyëdëlēm* nyújtott szóalakokból. (E *-tede* > *-te*-típusú megszerejtésre vö. Horger, MNy. XXX, 70.) Az **egyërēm-bëgyërēm*-ből egyrészt *egyerem-begyerem* (6. sz. > elhasonulással: *egyerem-bederem* 7. sz.), másrészt *gy > d* változással s a második nyílt szótag *ë*-jének kiesésével (**ëdërēm-bëdërēm* >) *edrem-bedrem* (8. sz.), illetve (**ëgyrēm-bëgyrēm* >) *igyrem-bigyrem* (9. sz.) változat keletkezett.² Ehhez hasonlóan lett az **ëgyëlēm-bëgyëlēm*-ből (a második nyílt szótag *ë*-jének kiesésével) **ëgylēm-bëgylēm* s ebből tovább **ëllēm-bëllēm* (vö. *irigylí* > *irilli* NySz., *irëlli* MTsz.) > *ellēm-bellēm* (45. sz. ~ *ellem-bellem* 44. sz. ~ *elēm-belēm* 46. sz. ~ *elem-pelem* 47. sz. ~ *ele-bele* 48. sz. ~ *ellen-bellen* 49. sz. ~ *elen-pelen* 50. sz.) > (idegen hatásra? szövegyüléssel?) *ëllán-pëllán* > *illán-pillán* (51–52. sz.) alakváltozatok fejlődtek.

9. Az *ëgyëdēm-bëgyëdēm* alakból elvonással keletkezett az *egyed-begyed* (32. sz.). Jól szemlélteti ezt az elvonást az a solti közlés, mely szerint a kiolvasóvers kezdetén még *egyedem-begyedem* van, de az ezzel kezdődő játékra már így szólítják fel egymást a gyerekek: Játsszunk *egyed-begyedet* (MNy. IV, 239).

Az egykori *ëgyëdēm-bëgyëdēm* alakból tehát a legtöbb változat könnyen megmagyarázható: a közölt 69 változat közül közvetlenül vagy közvetve 42 vezethető vissza erre. De közvetlen kapcsolatban van ezzel még két változat: az *egyetem-begyetem* és *ögyötöm-bögyötöm* (5., 18. sz.).

IV.

10. Mielőtt a többi változatok eredetét vizsgálnánk, célszerű lesz az idetartozó ikerszók nagy részének alapváltozataiként felismert *ëgyëdēm-bëgyëdēm* ~ **ëgyëtēm-bëgyëtēm* kezdő ikerszók eredetének megfontolása.

Kőrösi Sándor (Ethn. III, 203.) a fiumei olasz gyermekversekből akarta megmagyarázni *egyedem-begyedem* szavunkat, de a fiumei ol. *enchete-penchete*, *engele-bengele*, *andjoi-banjol* [így] ~ magy. *egyedem-begyedem* egyeztetés nagyon erőszakolt, azonkívül az *engele-bengele* kezdetű fiumei olasz változat maga is határozottan német eredetű, ez te-

² A székely *egyerem-begyerem* változathoz magyarázandó az oláh *ëghiera-bëghiera* (olv. *ëgyërü-bëgyërü*) gyermekverskezdet, melyet Nyr. XXXVII, 468. idéz.

hát a közvetlen német átadás lehetőségének megvizsgálására utalhatna bennünket. Úgy látszik, Vikár Béla (Nyr. L, 139.) is idegen eredetűnek tartja *egyedem-begyedem* szavunkat, mert azt írja, hogy az *egyedem-begyedem* kezdetű játékdalnak egyik „változata“ így kezdődik: *Anketi-panketi cukete me*, ez pedig kétségtelenül idegen eredetű kiolvasóvers.³

Három körülmény azonban ellene szól ennek az egyeztetésnek is: 1. A változatok között földrajzi adatai alapján feltétlenül észre kell vennünk, hogy az *egyedem-begyedem*-féle ikerszókkal kezdődő kiolvasóverssek az egész magyar nyelvterületen előfordulnak s a változatok olyan gazdagságát mutatják, hogy joggal feltételezhetjük az összes magyar községekben való meglétüket. Ezzel szemben az eddigi közlések alapján rendelkezésünkre álló kétségtelenül idegen eredetű változatok elsősorban a magyar nyelvterület szélein helyezkednek el s ugyanitt állapítható meg az *egyedem-begyedem*-nek kontaminációval idegen eredetű változatokba való benyomulása. (VIII. típus.) Kiss Áron gyűjteménye ugyan nagy hiányokat mutat e téren, de az egyéb helyekről összegyűjtött adatok vallomásaival így is meggyőző a földrajzi elterjedés képe. 2. Fontos az a belső érv is, hogy az *egyedem-begyedem* kezdetű kiolvasóverssek eleynészően csekély kivétellel (vö. VIII. A—B. típus) elejüktől a végükig felismerhetően magyar szövegűek s alapos okunk van rá, hogy a látszólag érthetetlen kifejezésekben is magyar szavakat keressünk. 3. Az érthető magyar szókból álló kiolvasóverssek és az értelmezhető külföldi kiolvasók közt nem találunk olyan szerkezeti vagy szövegi egyezéseket, amelyek a szöveg-kölcsönzést bizonyítanák. Összehasonlításul hadd álljon itt az *anketi-panketi* egyik változata az I. típus alapszövegével:

*Ėkĕti-pĕkĕti cukĕti mé,
Ābĕsz-bābĕsz dominĕ,
Ėksze prôt in de nôt,
Fini-fāni puf trauszt.*

Zala m. Eötvöspusztá Nyr. IV, 170.

*Ėgyedĕm-bĕgyedĕm tengĕr tánc,
Hajdú sógor mit kívānsz?
Nĕm kívānok ĕgyebet,
Csak ĕgy falat kĕnyeret.*

Veszprém m. Tapolcafő stb.

³ Barna Ferdinánd (A mordvaiak pogány istenei 69—70.) az *ankete-pankete* kiolvasó verskezdetet a mordvin *Ange Pat'ui* égisten-asszony nevének eltorzításából magyarázta — egészen önkényesen —, de az *egyedem-begyedem*-ről ezt nem állítja. Elfogadja ezt a magyarázatot Kandra Kabos, Magy. Myth. 272. és — úgy látszik — Nyr. XXVIII, 179—80. is. Barna és Vikár nézeteinek összekapcsolásából egyrészt az következne, hogy a magyar *egyedem-begyedem* is a mordvin égisten-asszonyt jelentené, másrészt pedig az, hogy az *anketi-panketi* olasz és német változatai (Ethn. III, 203; Schwarz 118—9. stb.) is mordvin eredetűek lennének! (Hasonló ellenvetés: Nyr. XXXV, 240 Erdődi J. sz. k.)

A ritmikai egyezés, hangzásbeli hasonlóság és a közös tartalmi elem (Brot ~ kenyér) mellett is világosan láthatjuk, hogy a két változat lényegileg más: az egyik egészen idegen, a másik egészében magyar. Természetesen még nagyobb ez a különbség, ha valamely másik (pl. a szintén régi V.) típusal állítjuk párhuzamba a bemutatott (vagy: bármely más) idegen eredetű verset.

Legtovább azonban Tolnai Vilmos (MNy. XIII, 248.) megy az idegen eredet vitatásában. Szerinte az *egyedem-begyedem* kiolvasó „eredetére aligha magyarázható magyarnak“, mert a folklóre kimutatta róla, hogy „Kínától Wales legnyugatibb szegélyéig az egész óvilágban megvan“. Ez a fogalmazás azonban félreértésre adhat okot. Tolnai itt bizonyára Bolton alább idézendő gyűjteményére gondol, de ennek adatai nem azt bizonyítják, hogy az *egyedem-begyedem*-mel (vagy ehhez közelálló iker-szóval) kezdődő kiolvasóversek, hanem maga a kiolvasás szokása van meg az egész óvilágban (Európában, Ázsiában, Afrikában). De maga a szokás az amerikai indiánoknál és Hawaii szigetén is megvan (Bolton 63: 1; 122: 863). Ez a nagy elterjedtség pedig nem annyira történeti, hanem inkább elemi rokonságra utal. De ha a kiolvasás szokása átvétel útján terjedt volna is egyik néptől a másikhoz, bizonyos versek szövege akkor is lehet eredeti alkotás, amelyet csak az illető nyelvből fejthetünk meg. A magyar szövegű kiolvasóversek *egyedem-begyedem*-féle kezdetének megfejtését tehát még akkor is jogosan kereshetjük a magyar nyelv rendszerén belül, ha a kiolvasás szokásáról és a kiolvasó versek ritmusáról sikerülne is bebizonyítani valakinek jövevény-voltukat.

11. Magyarázatunkban abból a tényből indulunk ki, hogy az *egyedem-begyedem*-féle ikerszók élete, alakulása a kiolvasóversekhez van kötve, még pedig oly nagy mértékben, hogy ezektől függetlenül alig fordulnak elő: nem-kiolvasó játékszövegben (33. s esetleg 60. sz.) és játéknévként (32. sz.) is ritkán, egyébként pedig, úgy látszik, sohasem.^{3a}

Régóta ismert tény, hogy a kiolvasó gyermekversek jelentékeny csoportjának kezdete a számsoron alapul, pl.

Egy, kettő, három, négy...

Kopasz barát hová mégy?

Pápára pipáért,

Veszprémbe dohányért stb.

[Hn. Kiss A. 37. XI. 3.]

Legközelebbi változatai: Kiss A. 37—40. XI. 1—2, 5—11. sz.; Ethn. XVI. 307. — Hazai német változatok: Ethn. Értesítő VII, 68;

^{3a} Nem állapítható meg, hogy a gyermekek iskolai feladatából idézett *egyedem-begyedem* szót (Nyr. XLI, 369) gyermekversből való idézetként, vagy más vonatkozásban használták-e fel a tanulók. Az ott közölt adatokat azonban a nyelvhasználat szempontjából óvatosan kell kezel-nünk, mert rendelkezésre készültek.

Schwarz. 111—120. (bibliografiával). — Német: Bolton 72, 74—80. I.; Schwarz i. h. stb. — Holland: Bolton 70—71. I. — Angol és amerikai: Bolton 92—94, 123. I.; versközben: u. o. 109—119. I. — Francia: Bolton 68. I. — Baszk: Bolton 67. I. — Spanyol: Bolton 67. I. — Olasz Ethn. III, 200, 204. — Üjgörög: Bolton 66. I. — Örmény: Bolton 65. I.

Megfigyelhető a változatokon az is, hogy az első vagy negyedik, vagy mindkét ütem egyszótagúságát kiküszöbölik s így a ritmus gördülékényebb lesz, pl.

a) *Egyik, kettő, három négy stb.*

[Hont m. Visk Nyr. V, 334, Kiss Á. 39. XI, 12.]

b) *Egy, kettő, hábor, német stb.*

[H. n. Kiss Á. 26. I, 1.]

c) *Ēgyĕm, kettőm, hábor, német stb.*

[Arad m. Pécska KálmK. I, 212, Kiss Á. 26. I. 5.]

Az utolsó változatai: 1. Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 26. I. 4. — 2. Somogy m. Gamás (kézir.). — 3. Baranya m. Rád Kiss Á. 26. I. 3. — 4. Szeged Felsőváros KálmSz. I, 78. — 5. Szeged vid. Nagyszéksós (kézir.). 6. Torontál m. Padé KálmSz. II, 75. — 7. Torontál m. Öszentiván KálmSz. III, 104. — 8. Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 293. — 9. Csanád m. Apátfalva KálmK. II, 183. — 10. Csanád m. Battonya KálmK. II, 183. — 11. Csanád m. Csanádapáca (kézir.). — 12. Bereg m. Rákos Ethn. XVI, 307. — 13. Szabolcs m. Földes Nyr. III, 430. — 14. Torda-Aranyos m. Kiss Á. 26. I, 2. — 15. Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. NGy. XI, 182 (= Kriza: Vadrózsák 1863, 128.)

Figyelemreméltó e vátozatokban az egész országban való elterjedtség s az első két számnévnek birtokos személyraggal ellátott alakja. Ezek alapján jogosan gondolhatunk arra, hogy az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* (~ **ēgyĕtĕm-bĕgyĕtĕm*) ikerszóban is valamiképpen az *ēgy-gyem-kettőm* ill. **ēgyĕm-ketĕm* lappang. Ezen az alapon valóban meg is fejthető e szó: az -m birt. szr. elhagyása után megmaradó *ēgyĕd-(bĕgyĕd)* ~ **ēgyĕt-(bĕgyĕt-)* rész nem lehet más, mint az ómagyarkori -d ~ -t kicsinyítőképzővel (vö. J u h á s z Jenő, MNy. XXXII, 224 skk.) megtoldott *ēgy* számnév és *b*-vel ikerített alakja, eredetileg tehát kb. annyit jelentett 'e g y e c s k ĕ m' (-k e t t e c s k ĕ m). Az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* verskezdetet ugyan nem tudjuk kimutatni az ómagyar korból^{3b} — amint ebből a korból semmiféle gyermekjáték írott nyoma nem maradt fenn, — de azért kétségtelenül megvolt ez már akkor is, mert a gyermekjátékok (és — versek) sok régiséget őriztek meg napjainkig. Maga az *ēgyĕdĕm* szó kimutatható

^{3b} Az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* ikerszó változataira éppen 100 évvel ezelőtt hívta fel először a figyelmet Czuczor (Athenaeum 1837. I, 235), aki gyermekkori emlékeiből, nyilván a Csallóközből az *ēgyem-begyem, ellem-bellem, igyiridi-bigyiridi* változatokat említi. Ennél régebb írott adatunk nincs is ez ikerszóra.

az ómagyar korból: megvan az ÓMS. e sorában: *eggedum illen 'egyecs-kém éljen'* (Jakubovich—Pais, *Omagyar Olvasókönyv* 127). Megvolt a régi nyelvben az *ëggyecske* 'einzig, nur ein' szó is (NySz.).

12. Az *ëggyem-kettöm* ~ *ëgyëdëm-bëgyëdëm* verskezdés azonban nemcsak merőben eltérő kiolvasóversekből állítható egymás mellé, hanem ugyanannak a gyermekversnek két változatában is kimutatható, pl.

Eggyöm, kettöm
Bíbor, nábor,
Karika, fickó,
Túrós Tamás
Rajz!

Torontál m. Öszentiván KálmSz. III, 104., 126. sz.

~ *Ögyedöm, bëgyedöm,*
Csíció, nácóm
Karika, fickó,
Túrós Tamás
Rajz!

Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104., 127. sz.

Vö. még: *Egyedem-begyedem*

Nibel, nábol,
Ökör, bika,
Lengyel vászon
Kerekes Péter,
Túrós Tamás,
Precc.

Szeged (kézir.)

Hogy az *ëggyem, kettöm* (**ëgyëm-ketëm*) egymás mellett álló két szót a gyermekversben ikerszóval helyettesítették, az nem lephet meg bennünket, ha egy kissé beletekintettünk a gyermekversek alakulásának titkaiba. A *lipátoknak-lapátoknak* pl. minden gyanúsításon felül álló ikerszó, mégsem a *lapát*, többesszámú alakjának ikerítésével keletkezett, hanem az *ipatoknak-napatoknak* összetételből, amint ezt a következő két szemelvény mutatja:

... *Lipátoknak, lapátoknak*
Sárga sarkantyúja ...

Arad m. Pécska KálmK. II, 191.

és ... *Ipatoknak, napatoknak*
Sárga sarkantyúja ...

Szeged KálmK. II, 191; Tápé KálmSz. I, 88. stb.

Hasonlóan lesz a gyermekversekben a *hegyet-völgyet* összetételből *ögyet-vögyet*, a kiolvasó versek *üsd ki, vesd ki* felszólításából egyrészt

üsski-büsski, másrészt *eski-beski > ecski-becki > ecki-pecki stb. (Vö. 17. §).

13. A magyar *egyedem-begyedem*-hez hasonlóan az idézett két zürjén változat (I. IV. típus 22. sz. után) kezdetében is valószínűleg az 'eg y' (esetleg 'egy-két') számnév van. Mivel ezek szerkezetileg hasonlóaknak látszanak a IV. típus 18–22. sz. változataival, mindkettőt közöljük összehasonlítás céljából:

magyar 18. sz. *Ögyötöm, bögyötöm,*

Tijom, tájom,

Tozzsok, bozzsok,

Bányabükki

Bükkmagyaró

Célai, Cinegei

Kácki Tarkó

Pinty.

zürj. a) *Ögödym, ögödym*

Tyvjän, konjön

Tödsör, pödsör

Niss jam vartön

Puon pegyschön

Broton lyijiss.

zürj. b) *Ögödīm-mögödīm*

(ötlikön-mödlükön),

lívjön-könjön

sötsör-pötsör

(šersén-börsén?)

ñiz sam vartö:

puön, pegišön lživš¹⁴

¹⁴ A mult században messzemenő következtetéseket fűztek ez egyezésekhez (vö. különösen Barna F. i. m. 69, 77), bár a szöveg egészen más; mint amilyeneket a magyar változatokban találunk. Fokos Dávid igazgató úr kérésére az a) változat szövegét a következőképpen értelmezte magyarul: 'Egyenként, egyenként, hálóval(?) ugyan hol?, a kemence tetején a coboly gödröt vágott, fával, csontocskával nagyott lőtt.' A szövegromlás miatt persze ez csak hozzávetőleges fordítás. Ugyancsak az ő szíves figyelemzetetésének köszönöm a b) alatti változatot, melyet Wichmann JSFOu. X, 68. Lytkin orosz és Kijanen finn nyelvű fordítását is felhasználva így értelmez németül: 'Je einer, je zwei, nach einander sucht der Zobel Köder mit einem keilförmigen Netze; er schlug mit einem Hölzchen, mit einem Knochen!' — Feltűnő a zürjén b) szöveg -n végű verskezdő szópárja. Az értelmezők bizonyára e miatt tekintik ragos határozónak: 'egyenként'. Mivel pedig láttuk, hogy a magyarban is vannak -n végű változatok (4. §. és egyen, ketten... 11. §. c) típus, 1. sz. vált.), amelyek megőrzött régiségek is lehetnek, az **egyēdēn-bēgyēdēn* talán eredetileg annyit jelentett 'első(cske)ként-második(acska)ként'. Ebben az esetben a szóvégi -n > -m változás a második tag b- kezdetének regresszív hasonító hatására történt meg **egyē(dē)n-bēgyē(dē)n* > **egyē(dē)m-bēgyē(dē)n* > *egyē(dē)m-bēgyē(dē)m*.

V.

14. Az eddigiek alapján szinte magától kínálkozik a feltevés, hogy az *ëgyëdëm-bëgyëdëm*-re vissza nem vezethető 2×2 szótagú ikerszókat közvetlenül az *ëggyem-kettöm* ill. **ëgyëm-ketëm* alakból, az egytagúakat pedig az *ëgy-két* ill. **ëgy-ket* alakból próbáljuk megfejteni.

Az *ëgyëm-bëgyëm* (vö. 33–34. sz.) változat valóban könnyen megfejthető ilyen módon: az **ëgyëm-ketëm* > *ëgyëm-bëgyëm* helyettesítés az eddigiek után nem szorul magyarázatra. Nehezebben érthetők azonban az *ëtyëm-pëtyëm*-féle (35–42. sz.) változatok. Mindenesetre feltűnő ezeknél, hogy csak az V. típusban fordulnak elő s két erősen romlott változat kivételével itt is csak olyankor, mikor a második fél sor zöngétlen *p*-vel ill. — 1 esetben — zöngetlen *f*-fel kezdődik (*pëtymájára*, *pëtymárára*, *pëty várára*, *pitypallára*, *pityfalára*, *ficpolára*, *pecmellőre*) ezért igen valószínűnek látszik, hogy a második fél sor hátraható hasonítására ikerítették az első fél sort zöngétlen *p*-vel s helyettesítették a *gy-t ty* (>*c*)-vel, pl. **ëgyëm-ketëm pitypallára* ... >

**ëgyëm-bëgyëm* pitypallára helyett:

ëtyëm-pëtyëm pitypallára stb.

Az *ëtyëm-pëtyëm*-ből egyrészt *eten-peten* (38. sz.), másrészt *ötöm-bötöm* ~ (népetymológiával) *ököm-bököm* (39–40. sz.) ill. *ecem-pecem* > *ece-pece* (41–42. sz.) lett (mint pl. *hetyke-petyke* > *hecke-ficke* stb.). Az *ece-pece* alak (vö. *ele-bele* < *elem-belem*, *egede-begede* < *egedem-begedem*) talán úgy keletkezett, hogy az 1. sz.-ű -*m* birtokos személyragot 3. sz.-ű -*e*-vel helyettesítették. (Vö. 7–8. §).

Az *ec-bec* (54. sz.) ~ *ec-pec* (53. sz.) *hec-pec* (53. b. sz.) < *ecs-kecs* (55. sz.) < **ëty-ket(y)* < **ëgy-ket* > (*egy-begy* ~ *egy-megy* 58–59. sz.) változatok kialakulása jól szemlélhető a következő változatokon:

1. *Ec-bec*, kimehetsz,

Holnap délbe bejöhetsz!

[H. n. Kiss Á. 26. II, 2.]

2. *Ec-pec*, kimehetsz,

Holnap reggel kijöhetsz!

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 1.]

3. *Ecs, kecs*, három, necs,

Ripit-rapot-rápot, recs.

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 4.]

4. *Egy-megy!*

Ki van az az egy!

[Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.)]

Az *egybe-megybe* ~ *egybe-begybe* (56. sz.) < *egybe-kegybe* (57. sz.) < **ëgybe-ketbe* 'egybe-kettőbe' változatok kialakulása is konkrét példán szemlélhető:

Egybe-megybe, két kendőbe,
Szól a rigó az erdőben,
'Csir-csár, Szabó Pál,
Hajtsd ki eztet innen már!

[(VI. 2. sz.) H. n. Kiss Á. 29. V. 8.]

~ Egybe-kegybe, keszkenőben,
Sárga rigó az erdőben,
Csir-csár, Szabó Pál,
Itt ki, dutt ki eztet ki.

[(VI. 3. sz.) H. n. Kiss Á. 30. VI. 3. (Ott 5 sorban.)]

15. Az **egy-ket* > **ety-kęty* > *ecs-kecs* ~ *ec-pec* ~ *ec-bec*; **egybe-ketbe* > *egybe-kegybe* > *egybe-megybe*; **ęgyęm-ketęm* 'egyem-kettőm' > *ęgyęm-bęgyęm* (~ *ętyęm-pętyęm*) változásokat tehát kétségtelenül az ú. n. mellérendelő összetételnek ikerítéssel való helyettesítéseként kell felfognunk, de magyarázatra szorul az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle változatok háromszótagú volta.

Tolnai Vilmos (MŰNy. XIII, 248.) szónyújtásra gondolt, de a *t*, *d*-vel való szónyújtásra egyéb példákat nem idézett. Ha az *ęgyędęm* ~ **ęgyętęm*-előtag valóban kicsinyített névszó (11. §), akkor az ikerszó két tagjának háromszótagúsága érthető önmagában, csak az szorul magyarázatra, hogy miért éppen ez került be a változatokba és terjedt el az *ęgyęm-bęgyęm* (< **ęgyęm-ketęm*) rovására.

Az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle ikerszóknak a kiolvasó versbe való bekerülése úgy történhetett, hogy eleinte kedveskedő-becézgető modorban használták a felnőttek a gyermekekkel való játszás közben az *ęgyęm-bęgyęm* (< **ęgyęm-ketęm*) helyett az *ęgyędęm-bęgyędęm* (esetleg **ęgyędęm-ketędęm*) 'egyecském-kettecském' verskezdetet s gyors, pattogó ritmusa miatt megtetszett a gyermekeknek, ezek átvették s így lassanként elterjedt.

Az újabb *ęgyędęm-bęgyędęm* ikerszó terjedését pattogó ritmusán kívül úgy látszik, még két körülmény segítette elő: 1. Abból a körülményből, hogy az I–IV. típusban, a $3/3//3$ ($=2/1$) ritmúsú változatokban az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle ikerszók 85-nél több változatban fordulnak elő a 2×2 szótagúak pedig csak 3-szor s ezzel szemben $3/3//4$ ($=2/2$) ~ $2/2//4$ ($=2/2$) ritmúsa V.–VI. típus változataiban csaknem a 2×2 szótagúak vannak túlsúlyban, arra kell gondolnunk, hogy az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle verskezdet elterjedését a második félsor háromszótagú volta is elősegítette. 2. Mivel pedig az *Anketi-panketi*-féle kezdetű idegen eredetű gyermekversek is $3/3$ ritmúsú kezdő félsort mutatnak s mivel a magyar nyelvterület szélein az *ęgyęm-bęgyęm*-féle kezdes szórványosnak látszik, az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle kezdes viszont elég gyakori, az is valószínűnek látszik, hogy ez utóbbiak terjedésére az idegen eredetű gyermekversek ritmusa is kedvezően hatott.

VI.

16. Ha visszatekintünk az eddigiekre és csoportosítjuk az elért eredményeket, tisztán áll előttünk a kiolvasóversek kezdetének változatos története és a nagyszámú változatnak egymáshoz való viszonya. A fonetikai okokra visszavezethető hangváltozások (4—5, 8, 14. §), az idegen hatást tükröző, vagy a gyermeknyelv sajátos hangrendszerén alapuló hangváltozások (6. §), a nyelvérzék tévedésén alapuló analógiás változások (7, 14. §), az alaktani változtatások (7, 9, 11. §) és a vers ritmusának a kezdő ikerszók hangalakjára gyakorolt hatása (2, 15. §) alapján megállapíthatjuk: 1. hogy az *ëgyem-bëgyem* ~ *ëgyedëm-bëgyedëm*; *ëgybe-bëgybe*; *ëgy-bëgy*-féle ikerszókkal kezdődő kiolvasóversek verskezdő ikerszavában a számsor első két tagja (1, 2) lappang s az ikerszók második tagja a számsor második tagját (a 2-t) helyettesíti; 2. hogy az ikerszónak fent (3. §) közölt összes változatai (68 vagy 69) végeredményben 3 alaptípusra vezethetők vissza:

- a) **ëgy-ket* > $\begin{cases} \textit{ëgy-bëgy} \sim \textit{ëgy-mëgy} \text{ (58—59. sz.)} \\ \textit{*ëty-ket(y)} > \textit{ecs-kecs} \sim \textit{ec-pec} (\sim \textit{hec-pec}) > \textit{ec-bec} \end{cases}$
(53—55. sz.)
- b) **ëgybe-ketbe* 'egybe-kettőbe' > *egybe-kegybe* ~ *ëgybe-bëgybe* ~ *ëgybe-mëgybe* (56—57. sz.)
(?) **ëgyre-ketre* 'egyre-kettőre' > *egyre-begyre* (60. sz.)
- c) **ëgyëm-ketëm* 'ëgyem-kettöm' > *ëgyëm-bëgyëm*⁵ >
> {	{	<i>ëgyem-bëgyem</i> ~ <i>ëtyëm-pëtyëm</i> (> <i>ëcëm-pëcëm</i>) stb. (33—43. sz.)	> {	{	<i>*ëgyëdëlëm-bëgyëdëlëm</i> stb. 4-szótagú
		<i>(~*ëgyëtëm-bëgyëtëm)</i>			alakok (21—30; vö. még 31. sz.)
		stb. 3-szótagú alakok
(1—7, 10, 12—20. sz.)			<i>*ëgyëlëm-bëgyëlëm</i> > <i>*ëllëm-bëllëm-félék</i> (44—52. sz.; vö. 8. §)
<i>ëgyed-begyed</i> ; <i>ëgdem-bëgdem</i> -féle rövidült 2-szótagú alakok (32; 8-9, 11. sz.)

VII.

17. A kiolvasó gyermekverseknek *ëgyedëm-bëgyedëm*-féle kezdetéről s az idetartozó ikerszóváltozatokról nincs is több mondani-valónk, de e versek szövegének további sorsáról még egy érdekes

⁵ Esetleg **ëgyën-ketën* 'egyként, kettőként' > **ëgyën-bëgyën* > **ëgyëm-bëgyën* előzmény után (vö. 4, 13. §).

megfigyelést közölhetünk: azzal a ténnyel, hogy a kiolvasóvers elejére ikerszó került, megindult újabb ikerszóknak a szövegváltozatokba való benyomulása. Ezzel magyarázható az a különösnek látszó eset, hogy míg az „Egy, kettő, három, négy...”-kezdetű változatokban (Kiss Á. 26—27. II. csoport, 37—40. XI. csoport adatai szerint) egyetlen-egy ikerszó sem fordul elő, addig az ikerszóval kezdődő változatokban (Kiss Á. 27—34. IV—X. csoport adatai szerint) a kezdő ikerszón kívül *tíjóm-tájom, torzsok-borzsok, szil-szál* (szalmaszál) ~ *csir-csár* ~ *csik-csák* ~ *szüm-szám* stb.; *ecski-becski* ~ *üsski-büsski* (< üsd ki, vesd ki); *iszki-duszki* ~ *itt ki-dutt ki* stb. (< üsd ki, dobd ki); *csára-fára, rip-rop, dinom-danom, holló-polló, perc-porc* (. . . korc); *tüz-büz* ~ *duz-buz*; *king kong* ~ *kini-kom* stb. ikerszók is előfordulnak. Egészen hasonló jelenséget figyelhetünk meg az angol kiolvasó-gyermekversekben (Bolton 92—94., ill. 103—5. stb. l.): a számokkal (*one, two, three* . . .) kezdődő változatokban egyetlen ikerszó vagy ilyen jellegű szópár sincs az *eeny, meny, mony, my* . . . kezdetűekben: *araca-baraca* ~ *harico-barico* ~ *hallico-wallico* ~ *hericky-bericky, elke-belke, stick-stock* stb. A németben ugyan a számsorral kezdődő versekben is vannak ikerszók, de jóval nagyobb mértékben fordulnak elő az ikerszó-szerű kezdés mellett. (Vö. Bolton 74—80., ill. 80—91. l.). Ennek a feltűnő jelenségnek egyik okát bizonyára abban kell látnunk, hogy a számsorral való kezdés nagyobb gyermekek kiolvasásában szokásos, a kisebbek pedig az ikerszókat kedvelik. Másik oka az lehet, hogy az ikerszóval való kezdés előkészíti a kiolvasó gyermeket a további ikerítésekre.

Kelemen József.

Rövidítések: *Bolton*: Henry Carrington Bolton, *The Counting-Out Rhymes of Children*. London 1888. (Az első számjegy a lapra, a második a változatra vonatkozik.) — *Ethn.*: *Ethnographia*. — *h. n.*: hely nélkül: — *JSFou*: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*. — *KálmK.*: Kálmány Lajos, *Koszorúk az Alföld Vad Virágaiból*. I—II. Arad 1877—8. — *KálmSz.*: Kálmány Lajos, *Szeged Népe* I—III. Arad és Szeged 1881—91. — *kézir.*: Kéziratos gyűjteményem. (E rövidítés után „Dr. S. I.”: Dr. Sándor István főiskolai tanár úr szíves közlése. A többi közlők teljes névvel vannak megnevezve.) — *Kiss Á.*: Kiss Áron, *Magyar Gyermekjátékgyűjtemény*. Bp. 1891. (Az első arabs szám a lapra, a római számjegy a csoportra, a második arabs szám a változatra vonatkozik.) — *MNy.*: *Magyar Nyelv*. — *NGy.*: *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Új folyam. I—XII. Bp. 1872—1911. — *Nyr.*: *Magyar Nyelvőr*. — *Schwarz*: Schwarz Frigyes, *A soproni német gyermekdal*. Bp. 1913. (Ném. Phil. Dolg. VII.) — *SzékS.*: *Tr.*: Tréfás népdalok, csúfolódó versikék, gyermekdalok s játékok, dajkarímek és találós mesék. Székely Sándor gyűjteményéből kiadta Abafi Lajos. Bp. é. n.

(*Deutscher Auszug*). Ein ungarischer Abzählreim. Nach Untersuchung der verschiedenen Varianten eines sehr verbreiteten ungarischen Abzählsprüchleins stellt Verf. fest, dass das Reimwort *egyedem-begyedem*, welches das Sprüchlein eröffnet, eigentlich auf eine spielerische Umbildung von *egy, ket* „eins, zwei“ zurückgeht.

Igekötőink történetéhez

Az igekötő nem tartozik nyelvünknek legősibb, finnugor birtokállományához. Kialakulásának kezdete szerintem az ugor korra tehető;¹ Zsirai úgy véli, hogy a fejlődés az ősi, esetleg az elő-magyarban indult meg, míg a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás az ó- és közép-magyarban folyt le.² Már rég rámutattam e viszonylag újabb fejlődésnek arra a bizonyítékára, hogy az igekötőnek az igéjével való kapcsolata még a 16–17. században egészen laza, amit az ilyen kapcsolatok világosan szemléltetnek: „az bíró jól *megh* tudakozza es *kerdezze*“ (MJogtE. 1:216); „az egiessegeknek *meghmaradasara allasara*“ (uo. 18); „tellessegek *elzaragion es hervadgion*“ (uo. 17). Ma ezeket a kapcsolatokat így mondanók: „megtudakozza és megkerdezze“, „megmaradására és megállására“, „elszáradjon és elhervadjon“. Még Pázmánynál is sűrűn olvasunk ilyeneket: „azért, hogy *meggyalázná és gyüöltetné*“ (ÖM. 6:41); „*megfogatott és kötöztetett*“ (uo. 196).

Az újabb fejlődésnek még szemléletesebb bizonyítéka az a körülmény, hogy a 16. és 17. század sok igét még igekötő nélkül használ olyan jelentésben is, amelyben ma az igekötő elengedhetetlen. A magyar nyelvtörténet minden kutatójának lehetnek ezen a téren megfigyelései, ám még senki sem tette vizsgálat tárgyává az igekötőknek ezt a szinte szemünk láttára végbemenő elbokrosodását. Budenz mintaszerű értekezéseket írt ugyan a *meg* és az *el* igekötőről, ám az ő célja elsősorban az, hogy a *meg* és *el* alapjelentéséből sokféle használatukat megmagyarázza.³ E sorok célja sem lehet az igekötők terjedésének tüzetes történeti vizsgálata; csak a kérdés érdekes és tanulságos voltára kívánom a figyelmet ráirányítani más kérdések kutatása közben szemem elé került néhány jelenség magyarázó kísérletével.

¹ FUF. 16: 52.

² Az obi-ugor igekötők (Ért. a nyelv- és széptud. osztály köréből 25. k. 3. sz.) 36.

³ NyK. 2: 161 s köv., 3: 72 s köv.

Ma azt mondjuk, hogy a bíróság a peres feleket *megidézi*; ám egy régi jogtörténeti emlékünknél ezt az igét még igeekötő nélkül mutatja ilyen formán: „tartozzek az szolga ugyan azon ket penzert masodszor harmadszor es mindannyiszor megh keresni valamigh *idézheti*“. (MJogtE. 1: 211, 1587-ből). E mondatból látnivaló, hogy az *idéz* hajdani jelentése nem az, mint a mostani; hogyha a szolga tartozik mindaddig megkeresni a peres felet, amíg *idézheti*, akkor a 16. században még nyilván élt legalább is vidékenként e szó eredetének tudata; érezték, hogy az *ide* határozószó származéka, és jelentése kb. ez volt: 'ide hoz, ide állít'; egy ilyen jelentésű igét, ha a beszélőben él a szó eredetének tudata, semmiképpen sem lehet, de nem is szükséges a *meg* vagy más igeekötővel kapcsolni. Ám az etimológiai tudat elhomályosultával már a 17. században lehet pleonasztikusan „ide idézni“ (NySz), a szó jelentése is az lesz, hogy 'cítál, hív', ami aztán megnyitja vele kapcsolatban a *meg* és *be* igeekötők útját.

Eppen így az etimológiai tudat elhomályosulása terjeszti el a *felkoncol*, *lekoncol* igéket a pusztá *koncol* helyett. A *konc* jelentése 'húsdarab', *koncol* tehát a. m. '(húst) darabokra vág'; azért olvashatjuk a török harcokról, hogy „kiket *konciolnak*, kiket fogva viznek“ (BudBasLev. 1:211). Az Érdy Kódex szerint is „le ragadaa az wr istennek zent papyaat es ky vonyaa az egyhazbol es mynd *yzenkeed konczoltataa*“ (299b. NySz). Ám azért már a 16. században járja a *felkoncol* és *lekoncol*, nyilván azért, mert az ige eredeti jelentése 'szel, vág' jelentéssé színtelenedett.

Érdekes e tekintetben a *kárhozik* ige, amely elemei szerint a. m. '*károsodik, kárt szenved' és mint keresztény vallási fogalom hordozója legrégebb rétegéhez tartozik azon idegenből fordított kifejezéseinknek, amelyeket a tudomány Lehnübersetzung-nak vagy calque linguistique-nek nevez, mert a 'kár' jelentésű latin *damnum* származékának, a *damnatur*-nak ('kárhozatra jut') fordítása. A *kárhozik* tehát hajdan minden igeekötő segítsége nélkül kifejezi azt, amit elemei szerint jelent: 1. *kárt szenved, 2. kárhozatra jut. A NySz. bőszégesen szolgál ennek bizonyítékaival; ime néhány példa: „Ha kereztssegőt eer, Cristus zent halalanak eerdeme myat idwezwl, ha nem eer, *karhozik*“ (ÉrdyK. 556b); „te es mynd w *karhozik*“ (VirgK. 22). Ámbár még Pázmány is igeekötő nélkül használja ilyen formán: „a kiben igaz hit nincsen, *kárhozik*“ (ÖM. 6 106), mégis réGINEK kell tartanunk a ma elmarad-

hatatlan *el* igekötő befurakodását, mert már a kódexekben is olvashatni ilyeneket: „Hytyre megh eskeweek hamyssen es *el karhozeek*“ (ÉrdyK. 526, NySz).

A 'treffen, erraten' jelentésű *eltalál* egészen a 18. századig igekötő nélkül használatos, mert így igekötő nélkül is azt jelenti, amit a hitviták korában bővebben így fejeznek ki: „Magyari *helyen talalta az tárgyat*“ vagyis eltalálta a céltáblát (Zvon.-Nagy: PázmPir. 167). „Bizony igen *találád*“: rem acu tetigisti (Decsi: Adag. 116); „*találád* Matko, mint Tök az X-et“ (Sámbár: Matkó és Pós. 168); „jól *találád*, én is annak tartom“ (Matkó: BCsák. 66).

Az 'erfinden' jelentésű *feltalál* fogalmát is igekötő nélkül fejezi ki ez igé egészen a 18. századig: „1452. esz. *találtác* a könynyomtatást“ (Helt: Aritm. B8, NySz); „az törvenyt emberek *talaltak*“ (Ver: Verb. Előb. 39b NySz); „nagy elméjű embernek mondgyuk azt, az ki e'ős'ór az forgó órát *találta*“ (Pázm: Kal. 35. NySz). Csak Faludinál olvasunk arról „a ki *fel találta* a tengeri paripát, tudni illik a hajót“ (NySz).

Még Pázmány egész következetességgel így beszél: „Nem *elégedék* ezzel Isten“ (ÖM. 6: 3); „nem *elégszik* azzal, hogy a bűnös embert örök kárhozatra taszittya“ (uo. 9); „nem *elégednének* azzal, hogy magunk szolgálnánk Istennek“ (uo. 61); „nem elégedett azzal, hogy első jövetelével elrontotta bűnt“ (uo. 12). Ha a szó etimológiájára gondolunk, valóban feleslegesnek tarthatjuk e szavakban a ma használatos *meg* igekötőt, amelyet nyilván más igék analógiája ragasztott az *elégszik*, *elégedik* elé. Pázmány következetessége annál feltűnőbb, mert már kódexeink is ismerik a *megeleégedik* igét.

Amíg tudta a beszélő, hogy a *jelenik* ige a *jelen* határozószó származéka, addig igekötő nélkül is kifejezte azt, hogy 'jelenvalóvá lesz', amit ma csak a *megjelenik* ige fejez ki: „Fel tamadotth wr isten ees *ielőnth* Simonnak“ (WinklK. 275); „Feltamad, soknak *jelenik*, mennyekbe megyen fel, és az apostolokat messze bocsátja müre“ (Sylvester, RMKT. 2:135); „a régi kódok és felhők, mellyekben szokott vala Isten *jelenni*“ (Pázmány: ÖM. 6:128). Am azért már a kódexek korában járatos a *megjelenik*, *kijelenik* (NySz).

Egyetlen íróból idézem annak a bizonyítékait, hogy legalább némely vidék szóhasználatában még a 16. század második felében is a *mível* ige azt jelenti, amit ma a 'megtesz, elkövet' igékkel fejezünk ki: „Török aranyam még kevés nagyon, mindent kellene *mívelnem*, hogy gyűjthetnék benne“

(RMKT. 7:266); „asszonyomért mindent kellene *mívelnünk*“ (uo); „valamit tőlem kívánna, mindent *mívelnék*“ (uo).

Azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy egyes igekötők determinatív szerepe hogyan segíti elő terjedésüket; például a 16. században még így is beszélhettek: „se kýralý ew felsege, se kýralne azzoný gratýája ... ennekem ne haznalhasson, hanem myndenewth zabadon *foghassanak* [t. i. engem]“ (RMNyE. 2₂:106); ma azt mondanók: 'megfoghassanak v. elfoghassanak', mert a cselekvésnek határozott tárgya van; az ige határozatlan vagy határozott tárggyal való szerkesztésének különbségét a mai nyelvben jól szemlélteti ez a példa: „*fogtam* egy madarat — *megfogtam* a madarat“.⁴ Ugyanezt a különbséget mutatja az 'obtempero, befolgen' jelentésű *fogad* ige határozott és határozatlan tárggyal való használata: „szót *fogad*“ — de: „*megfogadja* a tanácsot“. Ám a régiség a határozott tárggyal kapcsolatban is lemondhatott az igekötőről: „hogy ha azt míveli és szómat *fogadja*“ (RMKT. 7:273); „ha feolsegeod az mi *tanaczunkott fogaggya*“ (BudBasLev. 1:339; L. még NySz.). Különbben a hajdani igekötő nélküli szerkezetet őrizte meg az *adon* Istenre adott felelet: *fogadj' Isten!* A 16. században így mondták: „Isten fogadja Kegyelmednek“ vagyis *fogadja meg* és teljesítse a kívánságát (vö. MNy. 5: 273).

Azt hiszem, e néhány példa is igazolja, hogy az igekötők kérdése érdemes az ilyen szempontú tüzetesebb vizsgálatra, mert sok jelentéstani és szótörténeti tanulságot ígér.

Kertész Manó.

(*Deutscher Auszug*) — Ung. Zur Geschichte unserer Verbalpräfixe. Diese gehören nicht zum Urbestand der ung. Sprache; der Beginn ihrer Entwicklung kann frühestens aus dem ugrischen Zeitalter datiert werden. Verfasser lenkt die Aufmerksamkeit auf jene Erscheinungen der ung. Sprachgeschichte, welche diese verhältnismässige Neuheit der Verbalpräfixe beweisen; er führt einige Verba an, welche heute mit Verbalpräfix, in der alten Sprache hingegen ohne dasselbe gebraucht werden.

⁴ E. kérdésről Budenz is szól, csak hogy nem történeti szempontból (NyK. 2:182 s. köv.).

Tompor.

A *tompor* testrésznév ebben az alakjában már a kódexekben is előfordul (pl. *rea wedwzuen tomporara az ew ket elw tŵret* Virg K. 147; l. NySz. III, 710: *tompor, tompora* 'femur' MA. 'Hüfte' PPB. 'Schenkel' Adámi). Mellette használatos a *tomp* alak is ('ila, cōxa' MA. 'Hüfte' PPB. l. NySz. III., 708). Ennek az utóbbinak -d képzős származéka az OklSz. *Tumpud* jobbágyneve (l. Pais MNy. XVIII, 29), gyakoribb azonban az oklevelekben a *Tompos* név, melynek jelentése 'magnis coxis, mit grossen Hüften' (pl. 1367-ből: Thomas dictus *Thompos*).

A *tomp* mellett azonban ismeri régi nyelvünk a szónak *top* alakját is: *top* 'ila' C. ('pars lumbi seu lateris in sue'), *top zelet*, az *diznonak az lollya* 'petaso', *tob szelotetske* 'petasunculus' C. (l. Melich Calepinus-kiadását); *a disznó hus kővériben nincs jobb a topjánál* (Felvinczi 1694; l. NySz. III, 710).

A nép nyelvében ma is él mind e három alak: pl. a) csángó *tompór* 'tompor, Hüftbein' (Wichm.-Csüry-Kannisto); ez az alak egyébként rendesen — mint annyi más testrésznév — a 3. személy birtokos személyragjával használatos (vö. Simonyi Nyr. XVI; 248, Mészöly MNy. XII, 9, Horger: Magy. szavak története 46): *tompora, tomporám, tomporád, tomporája* (l. MTsz.); b) a *tomp* alak Zala megyében cikkes bevágást jelent szálfán, gerendán, deszkán (vagyis 'csipő, csipkézés' a jelentése), „*tompokat vágnak az ácsok a faragandó szálfán, hogy a csapzsinór irányában való faragást megkönnyítsék; tompokat vág az iskolásgyerek, mikor a pad széleit cikkesen faragesálja*“ MTsz. II, 754; *tomp* 'marhacomb töve' (Székelyföld; MTsz. II, 756); végül c) *top, topja* 'sertéscomb v. sódar vastag húsa' (Somogy m., Kecskemét, Borsod m.), *topos-hús* 'a disznó keresztcsontja mellett a far csúcsán levő kerekded vastag hús' (Kecskemét).¹

Mielőtt a szó eredetét vizsgáljuk, még a *tomp* és *tompor* alakok egymáshoz való viszonyát kell tisztáznunk. Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a *tompor* alak ugyanazzal az -r képzővel lett a *tomp* szóból, amelyet *odor, sömör, homorú* stb. szavainkban mutatott ki G o m b o c z (MNy. XX, 60); ugyanígy magya-

¹ A MTsz. *torompó* 'tompor' szava bizonyosan metatézis útján keletkezett. Vö. még uo. *toronkó* 'az aprómarha (baromfi) kiálló mellecsontja; minden kisebb csúcsos tárgy éle, hegye (pl. csúcsos kalap teje)'; erre és a szóvégi -ó-ra nézve vö. MNy. XII, 377 (Szily), XXII, 282 (Horger), XXIII, 145 (Petz).

rázta a szót már Pais is (MNy. XVIII, 29). A *tomp* és *top* viszonyáról alább lesz szó.

A *tomp* szót az eddigi magyarázatok a *domb* szóval hozták kapcsolatba. CzF. megállapítja a *tomp* szóról, hogy „menyiben dudorút, gömbölyút jelent, hasonlít hozzá *domb*, *gomb*, *comb*, *csomb*, *gömb*, *csömb*, *hömp*“ (CzF. VI, 358); a *tomp* szó CzF. szerint „a tömöttet, duzzadtat jelentő *domb*, *dombor*, *doboru* szókkal rokonul“ (VI, 356), majd ismétli (VI, 360), hogy a *tomp* („az ember csipeje és fara között két oldalt kidomborodó rész“), minthogy „természeténél fogva többé kevésbbé kidomborodik, legvalószínűbb, hogy nem egyéb, mint a *dombor* szónak keményített módosulata“.

Szilasi „Török-magyar szóegyeztetések“ c. cikkében (Nyr. XXVIII, 145–153) a *tomp*, *tomp* szót a *domb*, *domború* szavainkkal (és még számos más, helytelenül ide vont szóval) együtt a törökből származtatja (oszm. *top* 'jedes runde Ding, der Ball, die Kugel; die Kanone' stb. Radloff III, 1220). Mind e szavaknak alapjelentése „gömbölyű, dagadt, duzzadt“ (Nyr. XXVIII, 149); a *tomp* szó pedig Szilasi szerint „mindenestül az említett oszm. *topar-lak* (*tumar*) szó átvétele“ (uo. 147. l.; oszm. *toparlak* 'rund, abgerundet, kugelrund, der Ballen, ein rundes Paket, ein Knäuel' Radl. III, 1222; oszm. *tumar* 'eine lange Papierrolle, Pergamentrolle, ein Band, ein Buch' uo. 1519).

Nemrég Pais Dezső érintette *tomp* szavunk eredetének a kérdését. „Tömlő“ c. szép cikkében (MNy. XXX, 36–41) nemcsak a *tömlő* szót magyarázza a *töm* igéből, hanem fejtegetéseinek végén megemlíti, hogy „a *töm*-höz tartoznak ilyenféle szavak is... *tomp-domb-tomp*...“ (41. l.), azonban kár, hogy e feltevésének a bizonyítását más alkalomra hagyta („a szócsoport tárgyalása máskorra marad“). (CzF. is végső fokon a *tem*-, *tēm*-, *töm* alapszóból származtatja a *tomp* szót; l. CzF. VI, 201.)

Czuczor-Fogarasi, Szilasi és Pais tehát egyformán a *domb* szóval tartja azonosnak a *tomp* testrésznevet; az alapjelentés „valami gömbölyű, dudorodás“ lenne. A szónak a törökből való származtatása természetesen hibás.

A 'gömbölyű, turgidum quid' → 'tomp' jelentésfejlődés természetesen könnyen lehetséges (és analógiákkal is igazolható), de ennek felvétele a mi esetünkben azon alapszik, hogy a *tomp* szót azonos eredetűnek tekintik a *domb* szóval. Csakhogy éppen ezt bajos lenne bebizonyítani; a *tomp* ~ *top*:

tompor alig azonosítható a *domb* ~ *dob* szóval (ez utóbbira vonatkozólag vö. EtSz. 1370, 1385); ugyancsak nehezen tudjuk elképzelni, hogy szavunk a *töm* igével függne össze.

Mintegy tehát *tompor* szavunkat sem idegen forrásból, sem magából a magyarból nem sikerült megfejteni, elsősorban ott fogjuk az eredetét keresni, ahová legtöbb testrésznévünk utal mint forrásra: a finnugorságban. Hiszen pl. Szinnyei Nyelvhasznításának 6. kiadásában 27 magyar testrésznévnek állítja össze finnugor megfelelőit, és hogy milyen gazdag a fgr. örökség ezen a téren, arra rávilágít az az adat, hogy Setälä az emberi és állati test részeinek elnevezéseit vizsgálván, 65 uráli eredetű közös nevet talált a finnugorságban és a szamojéd nyelvben.

Elsősorban azt kell tehát megnéznünk, nincse-e *tomp*: *tompor* szavunknak a finugorság körében megfelelője.

És itt valóban találunk olyan szót, amely magyar szavunkkal könnyen egyeztethető: nevezetesen cseremisiz (Szil.) *tup* 'hát', *tup-lu* 'hátgerinc', (Wichm. Tscher. Texte 1258. sz.) *tup* (tárgyraggal: *tù·päm* 'Rücken', (Ramst.) *tup* 'der Rücken', votják (Munk.) *tjbjr*, Kaz. *teber* 'hát; Rücken, Rückgrat'.

A votják szó ugyanazt a képzőt tünteti fel, mint a magyar *tompor* szó. Érdekes, hogy ez az egyébként ritkább képző nem egy esetben ugyanahhoz a szóhoz járul a magyarban, mint más finnugor nyelvben; így a magy. *odor*-nak ízről ízre megfelelő mása van a vogulban, a *homorú* szónak pontos mása van a finnben (vö. Gombocz id. h., Szinnyei NyH.^o 93). Ezekhez csatlakozik most a magy. *tompor* ~ votj. *tjbjr* szó. Az -r képző más votják testrésznévben is előfordul, nevezetesen a votj. *migor*, *mugor* 'test, termet, alak, testi külső' szóban, amelynek különben más fgr. nyelvben is -r képzős alak felel meg: zürj. *miger* 'Körper, Leib' (Wichm. Die tschuwass. Lehnwörter in den perm Sprachen 25. l.), cser. *mo-ŋgār* 'Rumpf, Leib' (és talán mordv. E. *mukoro*, M. *mőkār* 'Steiss, After') (l. Budenz MUSz. 596, Wichmann id. m. 25, Setälä; Zur Frage nach der Verwandtschaft d. fingr. u. sam. Sprachen 53, Gombocz MNy. XX, 61; de vö. Paasonen Mordw. Chrestomathie 488. sz.)

Ami mármost a *tomp*, *top*, votj. *tjbjr*, cser. *tup* *p*, *b* hangját illeti, a votj. -b- tudvalevőleg eredetibb **mp* ~ **mb*-re megy vissza (l. pl. Szinnyei NyH.^o 41); ennek a magyarban -b- felel ugyan meg, de van kétségtelen példa a -p- megfelelésre is (l. Gombocz NyK. XXXIX, 239, Wichm. FUF. XI,

182 s kk.). Ilyen eredet mellett szólhatna a *top* ~ *tomp* változás is (vö. Wichm. id. h., Gombocz NyK. XXXIX, 228) és nem szólna ellene a cser. *tup* alak sem, mert itt is érthető lenne a nazális elenyészése (vö. Setälä FUF. XII, Anz. 8–9, 76, Paasonen: Beiträge 106).

Ez a most említett magyarázat is teljesen elfogadható, ugyan, mégis valószínűbbnek kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy az eredetibb **mb* ~ **mp* mellett szóló votj. *tjbir* szóban a *b* nem eredeti, hanem a 'mög, hátsó rész, hátulja, fara vminek' jelentésű votj. *ber* szó hatására keletkezett eredetibb *p*-ből. Az analógiás hatás felvétele annyira közelfekvő, hogy pl. *Munkácsi* maga is (Votj. Szótárában a *tjbir* szót — bár kérdőjellel — a *tj* + *ber* ('tüdő mögé') összetételének tartja. Ebben az esetben tehát nem az eredetibb nazális megőrzésével, hanem járulék orrhanggal volna dolgunk a magy. *tomp* alakban. Ilyen „nyilván magyar nyelvi fejleménnyel“, járulék orrhanggal állunk szemben pl. a *dob* ~ *domb* esetében (l. EtSz. 1385), a *csimpeszkedik* (PP *tsipeszskedem*), *csimpaszkodik* (MTsz. *csipaszskodik*) szóban (l. EtSz. 1063, Horger: Ált. Fonetika 135), vagy a *cibál* ~ *cimbál*, *cipál* ~ *cimpál* szóban (EtSz. 652).

De talán legvalószínűbb mégis az, hogy ez az orrhang a magyar *tomp* szóban tkp. a *comb*, *cémp* 'femur' (vö. EtSz.) hatásával magyarázandó, hiszen jellemző, hogy ebből a most említett *cémp* alakból viszont a *tomp*: *tomp*or, *tomp*ora mintájára *cemp*ora lett (l. EtSz. 638).

A magyar szó eredeti alakja tehát minden valószínűség szerint *top*; ennek pontosan megfelel egyfelől a cser. *tup* 'hát', másfelől az -*r* képzővel továbbképezett votj. *tjbir* < **tjpir* alapszava.

Ami végül a magy. *top* < **tup*, *tomp* < *tump(u)* magánhangzójának a rokonnyelvi alakokhoz való viszonyát illeti, itt ugyanazzal a megfeleléssel van dolgunk, mint pl. a következőkben: magy. *homorú* (Oklsz. *humerou*, *Humuro*) ~ votj. *kjm*- 'valamely üres tárgyat befödni, födéllel ellátni, beborítani', *kjmas* (Kaz. *kemäs*) 'homlok' ~ cser. nyK. *kāmāk*, kU. *kū-māk* 'mit der rechten Seite nach unten, verkehrt, umgestürzt'; *huny* ~ votj. *kjñ*- ~ cser. nyK. *kāmēm*, kU. *kūmēm* 'behúnyni (a szemet)'; *új* ~ votj. *vjl'* ~ cser. *ū* ua. (vö. Gombocz NyK. XXXIX, 274).

Még a szó jelentésére kell röviden kitérnünk.

A magy. *top*, *tomp*, *tomp*or 'Hüfte, Schenkel, pars lumbi, sertéscomb vastag húsa' és a rokonnyelvek 'hát' jelentésének

összefüggése szempontjából elegendő, ha a következő párhuzamokra hivatkozunk: votj. (Munk.) *jambaš* 'Hüfte, Lende, Steiss' < kaz. tat. *janbašj* 'tompör', vö. alt. *janbaš* 'Hüfte, Lende' (Munk. NyK. XVIII, 114); észt (Wied.) *haru* 'Abzweigung, Zweig, Arm, Zacke, Zinke, Schenkel (eines Winkels), Bein': *ta läks harudest sädik sisse* 'er ging hinein bis² zu den Hüften'; tör. (alt. tel. stb.) *uča* 'das Hinterteil, Kreuz, der Rücken (bei Tieren und Menschen)' (Radl. I, 1721), Kāšy. 'Rücken, Kreuz', csuv. (Paas.) *vəD'Z'e* 'csípő'; csag. *put* 'csípő (Hüfte), comb (Schenkel), az állatok hátsó lába (tul. a vastag, húsos rész)' (Vámbéry NyK. XIII, 462), jak. *būt* 'Hüfte' stb. (l. még Munkácsi NyK. XVIII, 84); mongol, mandzsu *darama* 'Rücken, Hüfte, Kreuzbein' (Ramstedt: Kalm. Wbüch 78; vö. Sauvageot: Recherches 68); kalm. (Ramst.) *ödžiggnəG* 'Hüften, Schenkel; innere Seiten der Schenkel'.

Talán sikerült bebizonyítanunk, hogy magyar *tompör* szavunk finnugor eredetű testrésznév. *Fokos Dávid.*

(*Deutscher Auszug*) — Ung. *tompör* 'Hüfte', das eine Ableitung von dem ebenfalls belegten alten *tomp* 'Hüfte' mit Hilfe des denominalen Nominalsuffixes *-r* darstellt, wurde bis nun mit Unrecht mit ung. *domb* 'Hügel' in Zusammenhang gebracht. Es ist mit tscher. *tup* 'Rücken' und votj. *tjbyr* 'Rücken' identisch; das votj. Wort weist dasselbe Ableitungssuffix *-r* auf, wie ung. *tompör*. Ung. *tompör*, *tomp*, das auf urspr. *top* < **tup* zurückgeht, ist also finnisch-ugrisches Erbgut.

Néhány falucsúfoló szólás-mondás

Jóformán minden faluban történik egy-egy nevetséges, gúnyolásra alkalmat adó eset, amiből aztán megszületik az illető falut csúfoló szólás-mondás. Magában a faluban a történetet és a szólás-mondást nem ismerik, illetve nem akarja ismerni senki. Ha azonban felemlítjük előttük, élénken tiltakoznak ellene, hogy náluk ilyesmi történt volna, másik falura fogják, kitalált mesének mondják s legrosszabb eset az, ha meg nem értve a gyűjtő célját az érdeklődést gúnyolódásnak veszik és mélyen elzárkóznak minden további felvilágosítás elől. Hogy pedig egy egész tájegységnek meg legyen a maga csúfoló szólás-mondása, ritka eset, de úgylátszik ez is megtörténik.

Egy *dobronyi* gazda almát szállított a Nyírségre. Hogy-

² A határozóra nézve vö. NNy. 1937, 21. l.; ugyanígy pl. (Wied.) pölwest sädik 'bis zum Knie, vom Knie an'.

hogynem egy alma épp az út közepén diszelgő valamibe esett. Megszólal erre a gazda fia:

„Édesapám, sz...-ba hüppent az alma!”

„Vedd fel fiam türeld meg, megeszik a Nyiriek!”

Azóta mondják azt rólunk nyírségeikről, hogy mi mindent megesszünk.

Hogy a gazda dobronyi volt, azt onnan gondolom, mert amint Ubrizsy Gábor (Nyíregyháza) is közli velem, városunk egyik iskolájában eléggé elterjedt ez a szólás-mondás, hogy „Dobronyban hüppen az alma.” Lehet azonban, hogy a dobronyi hüppenő almának egészen más az esete.

Falucsúfoló szólás-mondásból akad a mi vidékünkön is egy pár.

Pátrohát, állítólag egyszer körülárgolták, hogy a faluból ki ne menjen a harangszó.

Tarpán valami huncut legény egy kutyát tett a szőlőprésbe, melyet a szüretelők véletlenül kisajtoltak. Mondják ugyan azt is, hogy azért sajtoltak volna ki a tarpaiak egy kóbor kutyát, mert látták, amint egy csomó szőlőt megevett, de én ezt nem hiszem. Mindenesetre senkinek sem tanácsolom, hogy Tarpán ez eset után érdeklődjék.

Lövőpetrin félreverték a harangot egy raj szunyognak, mert egyesek szerint füstnek, mások szerint viharfellegnek nézték.

Magam is hallottam amint a *geszterédiek* kiabálták az *érpatakiak* után, lévén a község neve ezelőtt Hugyaj:

— „Szaladj Hugyaj, jön Geszteréd!”

— „Szengetlen pászka beléd!” felelték vissza a görög katholicus érpatakiak a református geszterédieknek.

Hajduhadház lakóit „torzsásoknak” csúfolják az ott termelt sok káposzta miatt. (Rangoni Károly Nyíregyháza, közlése.)

A *H. böszörményieket* pedig „ürgéseknek” gúnyolják, mert midőn a község a rettenetesen elszaporodott ürgék kipusztítása végett 2 hatost ígért minden egyes ürge bőréért, az egész falu kiment ürgét önteni.

„Emberek ásóra kapára, gyík van a határba.” Kiabálják a *kiskunfélegyháziak* után, de hogy miért, azt nem tudom.

A *börvelyiektől* is csak messziről jó kérdezni, hogy: „Hé komék, van-e nádmagjik eladó?” mert nagyon haragusznak érte.

Oroson elvetették a tepertőt, hogy kismalac keljen ki belőle. (Szabó Edith Nyírtass, közlése.)

Papon a kapuk helyét csak a három kapufélfa jelzi. Ezért mondják a papi embernek, hogy: „Komám oszt tedd be a kaput, ha haza mégy, mert kimegy a borjú.” (Szabó Edith Nyírtass, közlése.)

Vannak aztán oly epikai maggal bíró szóláshasonlatok, melyeknek némelyike, mint falucsúfoló szólás-mondás él vidékünkön.

Igy például: „Összetört, mint a karádi menyasszony.“ — A lakodalmi vacsorán nem vett részt a menyasszony. Persze érdeklődtek utána édesanyjánál, hogy mi a baja, mire azt a feleletet kapták, hogy: „Összetört a lelkem nagyon.“ Másnap tudódott ki aztán, hogy a vacsora alatt két kis fia született. Ugylátszik, nagyon is összetört. (Dankó János Székely, közlése.)

„No komám ezt megborotválta kend, mint gebeiek a harangot.“ E szóláshasonlatot akkor használják, ha valakinek a kezében összetörik valami. Magyarázata az, hogy *Gebén* az újonna megválasztott presbitérium el akarta tüntetni a réginek minden nyomát, még azt is ami a harangon volt. Neki esték hát, vésővel, kalapáccsal, hogy leszedjék a neveket, de közben a harang megrepedt és így használhatatlaná vált. (Mozga Gyula Nyíregyháza, közlése.)

„Ügy ül, mint a Rájzmány Borja.“ Egy a tehénhez nem értő szatócs kapott egyszer egy rokonától egy tehenet, mely megellett, de a szatócs nem értvén az ilyesmihez állandóan a szomszédokhoz járt jótanácsért, segítségért. A későbbi napokban jóakarátulag kérdezték tőle a falubéliek, hogy: „Micsinál a borja Rájzmány úr?“ — „Hát csak ül, csak ül,“ volt a felelet, amiből aztán a fenti szóláshasonlat keletkezett *Kótajban*. (Szabó Edith Nyírtass, közlése.)

„Összement, mint a Demjén Gábor kése.“ *Pátrohán* jó pár esztendeje történt, hogy Demjén Gábor napszámba indult elött, egy rendes konyhakést tett szeredásába. Nővére azonban, anélkül, hogy erről Demjén Gábor tudott volna kicserélte egy 3 krajcáros tiri bieskára (bugyli bieska). A páskumon csodálkozva szólt társaihoz: „Nézzétek mán, hogy összement a késem. (Mozga Zoltán Nyíregyháza, közlése.)

Hogy miért mondják azt négy egymás szomszédságában lévő faluról, hogy: „Sánta *Rád*, pernyés *Kék*, vak *Megyer* és bikabőgő *Nagyhalász*,“ és hogy: „Na ez is *Tuzséron* fog megállni,“ még nem tudtam kinyomozni. Olvasóink közül talán sikerül valakinek.

Eördegh Béla.

Az állattenyésztéssel kapcsolatos szokások és babonák Pusztaföldváron

Az alföldi ember legkedvesebb állata a ló, míg a szarvasmarhának alárendeltebb szerepe van. Az állattartáshoz fűződő szokások egy része minden állatfajtaához, míg a másik része csak az egyes állatfajokhoz kapcsolódnak.

Ilyen szokás, amelyet minden állatfaj kicsinyeinél alkalmaznak, a szemmel való verés elleni védekezés. Ezért, ha idegen az istállóba lép, az apró állatokat leköpdösi. Nagy gondot fordítanak

arra is, hogy a jószág egészségét megőrizték. Ezt a célt szolgálja az a szokás, hogy Karácsony böjtjén piros almát tesznek a kútba és arról itatják a jószágot. Éjféli miséről hazajövet aztán kiveszik a kútból az almát és minden állatnak adnak belőle egy darabkát, amitől aztán egész éven át jó egészségben maradnak. — Ugyancsak Karácsony böjtjén, ebédkor, egy kosárban szénát, zabot, kukoricát visznek be a szobába az asztal alá. Dobnak bele minden ételből egy keveset, beleteszik az asztalon maradt ételhulladékot és János napján (dec. 27.) kiviszik. Minden állatnak adnak belőle, hogy jó étvágyúak és egészségesek maradjanak. — A jószágot nem szabad seprővel megütni, mert beteg lesz.

Karácsony éjjelén a lovak beszélni tudnak és elmondják egymásnak a gazdáról való véleményüket. Ezért a gazda az éjféli miséről hazajövet megeteti, megitatja, megtakarítja őket, hogy jóindulatukat biztosítsa. Ekkor kihordja a trágyát is az istállóból és azután legközelebb csak a karácsonyi ünnepek elteltével viszi ki újra. — Ezen az éjjelen különben a lopott ló hazaszökik oda, ahonnan lopták. Beszéli, hogy egy ember lovat lopott és az hét év múlva hét csikójával együtt szökött vissza gazdájához.

A lovat fedeztetés után kötényen vezetik át és kötényben visznek neki zabot, hogy majd kancacsikó legyen. — Hogy a csikót meg ne verjék szemmel, piros szalagot kötnek a nyakába. Az idegen aztán a szalagon csodálkozik el és a csikónak nem árthat. — A csikót, borjút elléskor, a magzatburokkal, a *poklá*-val megtörlik, hogy meg ne verjék szemmel. — Ha a ló nem tud vizelni, paprikát és tormát dugnak a *csöki*-be (nemi szervébe.)

Nem szabad a tehén tejébe késsel aprítani kenyeret, mert akkor véres tejet fog adni. — A fecskéfészket sem szabad leverni, mert a jószág megsántul, a tehén pedig véres tejet ad.

Napnyugta után nem szabad tejet kiadni a házból, mert megrontják a tehenet. De ha egy csipetnyi sót tesznek a tejbe, napnyugta után is bátran ki lehet adni, mert akkor már nem tudják megrontani. — Ha a tehén véres tejet ad, — amit a boszorkányok mesterkedésének tartanak — a véres tejet napfelkelte előtt a disznóvályúba öntik és baltával megvagdalják. Ekkor ugyanis a boszorkányt darabolják össze.

Hogy a tejnek jó íze legyen, a köcsögöket Szt. György napjában kakukfűvel és sóval mossák ki, de megfelel erre a célra a vajfű is.

Tehénvásárláskor, amikor a tehenet először a kapun behajtják, egy kék férfikötényen vezetik át, hogy majd meg ne ront hassák.

A tehénnek, disznónak, hogy hamarabb üzekedjék, a kicsinyek elválasztásakor sót adnak. — A tehénnek fedeztetéskor téglát kötnek a derekára, hogy biztosan fogjon borjút. — Az újszülött borjút korpával hintik meg, hogy az anyja szívesebben lenyalja.

Karácsony első napján a gazda megfigyeli, hogy ki megy először a házhoz. Ha nő, akkor üsző-, ha pedig férfi, akkor bika-borjú lesz a következő elléskor.

Nem szabad a sertéstölés közben sajnálni, mert akkor nehezen döglük meg. — Azt tartják, hogy az adventi malac rosszul hízik. — A disznót legjobb Egyed napján befogni, mert akkor mindig jó étvágya lesz és szépen meghízik.

A baromfi gondozása a háziasszony joga és kötelessége. Mivel az asszonyok maradibbak a férfiaknál, a szokásokat is jobban megőrizték. Ragaszkodnak is hozzá körömszakadásig és a világegyetem sem árulná el őket. Hosszas kérdezőzködésem, utánjárásom eredménye a következő néhány szokás:

A tojást férfialapban kell a fészekbe vinni, hogy sok kakas legyen. — A tyúkot pénteken kell elültetni, hogy a kikelő csirkéknek ne legyen nagy epéje. (A nagy epéjű tyúk ugyanis hamar elpusztul.) — Ha a gazdasszony jó tojó tyúkot akar nevelni, akkor úgy ülteti el a kotlóst, hogy az elültetés, de a csirkék kikelése is *Kétasszony közé* (Nagyboldogasszony-Kisasszony napja) essék. — Hogy az elültetett kotlós jól üljön a tojásokon, a gazdasszonynak Luca napján nem szabad addig az asztaltól felkelnie, míg jól nem lakik.

A gyermekek Luca nap hajnalán a tyúkokat *piszkafával megkurkásszák*, hogy jól tojjanak és közben azt mondják: *Tojja-tok, kotojja-tok*. — Karácsony böjtjén nem szabad mosogatni, hogy éven át jó szerencse legyen a baromfiakhoz. — A gyermekeknek nem szabad a szobában lapdázni, mert ha benn lapdázna, akkor a csirke majd belefut a tojásba.

Az asszonyok minden igyekezete arra irányul, hogy az ő kakasuk erősebb legyen, mint a szomszédasszonyé. Ezért a szomszédasszony kakasának a farktollából kihúznak egy szálát és azt a saját kakasuk taréjába húzzák. Így a kakas biztosan erősebb lesz, mint a szomszédasszonyé.

A gúnárnak paprikát adnak, hogy erős legyen.

Ha a tyúk apró, boszorkánytojást tojt, a tojást balkézzel, a tetőnek háttal állva, átdobják a szomszédba, hogy a rossz szerencsét távol tartsák.

Kovács Gyula.

S Z E M L E

Az elkobzott könyv

(Féja Géza: Viharsarok. Az Alsótiszántúli földje és népe. Athenaeum 1937.).

Az Athenaeum Sárközi György szerkesztésében 10 kötetes könyvsorozatot adott ki, melynek Féja Géza műve az első kötete.

Könyvének elkobzása után¹ Féja Géza maga írja meg ennek

¹ Időközben a bíróság ez alól a művet feloldotta. (Szerk.)

a különös könyvnek a történetét. Éveken át járta a Tiszántúlt, majd évekig menekült saját tapasztalataitól, míg az egyik fővárosi könyvkiadóvállalat megbízást nem adott neki e. könyv megírására. Mint mondja, a könyv megjelenése után hetek teltek el és a sajtó „szociológiai” munkáját komoly méltatásban részesítette. Csak miután március 15-én egy baloldali politikai gyűlésen szerepelt, kobozták el művét és csak azután indult meg ellene a „hajsza”, csak azután léptek munkába a „kritikusok”.

Ugyilátszik Főja Géának ezt a megállapítását magamra kell vennem, mert rajtam kívülálló okokból könyvéről írott egyik kritikám véletlenül az elkobzást követő napon jelent meg az egyik budapesti napilapban. Megnyugtathatom azonban Főja Gézát, hogy könyvének tartalma már jóval korábban készített arra, hogy bíráljam és ama bizonyos cikket is két héttel az elkobzás előtt írtam.

A nézeteltérés közöttünk alapvető kérdésekben van. Főja Géza könyvének bevezetőjében igen nagyhangú szociológiai megállapításokat tesz. Később is ismételten szociológiának nevezi könyvét.

A „Viharsarok” alcíme „Az Alsótiszántúl földje és népe”. Az én bírálatom lényeges megállapítása, hogy Főja Géza akkor téved, mikor könyvét szociológiának mondja, s amikor az általa alkalmazott módszereket tudományosaknak tartja és hogy hamis könyv alcíme, sőt hamis a gyűjtőcíme is, mert az, amit ebben a könyvben kapunk, nem az Alsótiszántúl földjének és népének a leírása, és ha tíz ilyen kötetet kapunk, a könyvsorozat legfeljebb csak bitorolhatja Magyarország felfedezésének címét.

A védekezés során hallottunk olyan állítást is, hogy a könyv drága áron kerül forgalomba, tehát csak az intelligencia birtokába juthat és így szó sem lehet izgatásról. Minket nem is az izgatás foglalkoztat, hanem annak az olvasótábornak a félrevezetése, mely ezt a könyvet azért veszi kézbe, hogy rajta keresztül felfedezze Magyarországot. Ebben aztán nincs köszönet.

Főja Gézát megtévesztik azok a könyve kiadójának érdekelt-ségébe tartozó napilapokban megjelent dicsérő írások, melyekre hivatkozik és azok a sablonos ismertetések, amelyek a többi napilapokban megjelentek.

Annak a Főja Gézának, aki a „viharsarkot felfedezte”, legjobban kell tudnia, hogy a főváros számtalan sarkában is hiába világítana bele, nem találna ott olyan magyarokat, akik az Alsótiszántúlt annyira ismernék, hogy csak úgy kapásból írhatnának könyvéről tárgyilagos, tudományos bírálatot. Ezek tehát nem is vették észre a hibákat. De még Németh Imre is, aki pedig felfogásban olyan közel áll Főja Géához, agitátorírásnak minősítette a könyvet.

Ahogy a német tudományos irodalom népi elméleteit tá-

madtam,² úgy nem fogadhatom el Féja Géza álláspontját sem, mely szerint társadalomrajz volna a földnélküli agrárszocialista rétegnek olyan egyoldalú leírása, ahogyan azt Ő nyújtja. Ez az eltorzult békaperspektíva egészen újszerű módszerrel készült. Csak azok találtak ugyanis nála meghallgatásra, akik a földnélküliek nyomoráról vérlázító adatokat tudtak szolgáltatni. Féja Gézának, a tudós szociológusnak elegendő volt, ha forrása ehhez a társadalmi réteghez tartozott. Elvből óvakodott ezeknek az adatoknak a helyességét ellenőrizni és így minden más társadalmi réteg kegyetlen vesszőfutasban részesül. Kivált az értelmiség gyilkos megvetés tárgyává lesz ebben az irányzatos „szociológiában“. De felháborodva kell visszautasítanunk azt a képet is, melyet Féja Géza népünkről fest.

Védekező soraiban egészen más szókészletet találunk, mint könyvében: „A magyarság pusztul a viharsarokban s nem a németiség, nem a románság, nem a zsidóság.“

Féja Gézának a Viharsarok c. „szociológiá“-jában azonban szó sincs a zsidóságról, de annál több arról, hogy „Achim népe“, a csabai tótok, Dózsa György rettenetesen elnyomott ivadéka.

Megnyugtathatom Féja Gézát, alig hogy bírálatom megjelent, levelek sorát kaptam, ahol pl. Achimmal kapcsolatos ferdtéteit utasítják vissza felháborodottan a kortársak és szemtanúk.

Vajjon a szegedi egyetemről, Szeged városról marólúggal írt soraihoz ki adta az adatokat? Amikor engem keresett fel, aligha mondhattam neki, hogy az Alföldkutató Bizottság nem ad életjelt magáról.

A vihar nem volt hiábavaló. A sorozat második kötete sorra dicséri a Duna-Tisza-közé minden nemes városát, lehetetlenséggé teszi a pasztellszínekkel ecsetelt földművesek sorsát. Nincs dörgés, nincs felháborodás. Ilyen óriási a különbség e városok és Szeged között? (A sorozat szerkesztője még mindig ugyanaz.)

Egyik előkelő bírónemrég mondotta, hogy az igazságot is lehet úgy csoportosítani, hogy az a legnagyobb izgatás. Féja könyvében lehet sok igazság is. Egyes széteső fejezetei lehetnek ügyes riportok, de a riport olyan műfaj, amelyben a felelősséget voltaképpen az adatszolgáltatók viselik. A tudomány — és így a szociológia is — egészen más valami. A riportnernek azonban nem illik tudományos kritikát gyakorolni a tudományos irodalomról — riportban. A tudomány művelőinek viszont nem illik a tudományos kritika vádjai elől érzelmi momentumok mögé bujni. Az agitátorból lehet mártír. Tudósból a bírálat nem teremthet mártírt.

Kogutowicz Károly.

² Dunántúl és Kisalföld II. kötet 60—100 lap.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. JUL.-OKT.

7—10. FÜZET

Hiung-nuk és húnok

Mészáros Gyula egy népvándorlaskori feliratos emlék vizsgálata kapcsán „Az első hún nyelvemlék” című tanulmányában, amely másfél évvel ezelőtt folyóiratunkban jelent meg (NNy. VIII. 1—12), teljesen új megvilágításba helyezte a hún kérdést, amelynek nemcsak a népvándorlás korának történetében, hanem bizonyos elméletekkel kapcsolatban a magyar őstörténetben is nagy jelentősége van. Bizonyos magyar őstörténeti elméletek ugyanis annak a feltevésével épültek fel, hogy az európai húnok azonosak a kínai forrásokban hiung-nu néven említett néppel. Mészáros Gyula bizonyítása szerint azonban a húnok nem ázsiai nép, hanem kelet-európai származású népek szövetsége volt, így tehát nem török nép, ahogy a magyar őstörténet kutatói feltették. Mészáros Gyula a hiung-nu és hún nép azonosságának tanát bizonyítási anyagára hivatkozva egyszerűen téves elméletnek nyilvánította, anélkül, hogy szükségesnek tartotta volna reflektálni azokra az érvekre, amelyeket a hiung-nu és hún nép azonossága mellett egyes tudósok felhoztak.

A magyar tudományos közvélemény ugyan azt várta, hogy Mészáros új elméletét a régi felfogás képviselői majd hamarosan beható kritika tárgyává fogják tenni, ami azonban nem következett be. Ilyenformán a magyar őstörténet kérdései iránt érdeklődő közönség, mely a korábbi elméletek és feltevések kavargásában sem igen tudott már tájékozódni, tökéletes kaosznak kezdte látni a magyar őstörténetet, nem tudván, hogy a hiung-nu és hún nép azonosságának kérdésében a régi felfogás képviselőinek van-e igazuk, vagy pedig Mészáros Gyulának, aki ezt a tanítást téves elméletnek mondta. Ezt a zavart szeretném következő fejtegetéseimmel valamennyire eloszlatni azáltal, hogy beható kritikai vizsgálat tárgyává teszem a hiung-nu és hún nép azonosságára vonatkozó, eddig elhangzott érveket, hogy így ezen elméletről mindenkinek módjában legyen ítéletet alkotnia. Erre vonatkozó fejtegetéseimet még kiegészíteni szándékozom azon érvek megvizsgálásával is,

amelyeket eddig a hiung-nu és a hún nép török voltára vonatkozólag hoztak fel.

*

Bár az a tanítás, hogy az európai húnok azonosak a kínai forrásokban említett hiung-nu néppel, az újabb magyar őstörténeti elméletek egyik legnevezetesebb pillérének tekintendő, arra a kérdésre, hogy milyen érvek alapján azonosítható a két nép egymással, csak nagyon kevesen tudnának feleletet adni még azok közül is, akiknek van bizonyos tájékozottságuk a magyar őstörténet terén, illetve annak irodalmában. Ha erre nézve felvilágosításért például Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című könyvéhez fordulnánk, amelynek pedig szinte összes fejtegetései közvetve vagy közvetlenül a hiungnu-hún azonosság feltevésére vannak alapítva, úgy ott erre vonatkozólag csak ennyit találunk a 131. lapon az egyik lapalji jegyzetben: „A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth“. Hogy hol és mi módon, arra nézve Németh könyvében még csak célzás sem történik.

Friedrich Hirth, német sinológus, aki tehát nem tévesztendő össze a hírneves német indogermánistával, Hermann Hirttel, a hiung-nu és hún nép azonosságára vonatkozó bizonyítékait 1899-ben terjesztette elő a müncheni akadémián „Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu“ című értekezésében.¹ Hirth elméletét egy hatodik századi kínai krónikának, amelynek szerzője az 506–572 között élt Vei-szu volt, egyik tudósítására alapítja, amely Hirth német fordítása nyomán a következőkép hangzik: „*Suk-tak* ország a Ts'ung-ling-től (Pamir) nyugatra fekszik. Ez a régi *An-ts'ai* és Vön-na-sa-nak is nevezik. Egy nagy tó mellékén terül el észak-nyugatra K'ang-kü-től (Taskent), és Tai-től (a Šan-si tartomány fővárosa) 16000 li-nyi távolságra van (egy li kb. 400 méter). Attól az időtől fogva, hogy a hiung-nuk ennek az országnak birtokába jutottak, amennyiben annak királyát megölték, *Hut-ngai-ssi* királyig három nemzedéknyi idő mult el. Ezen ország kereskedői korábban nagy számmal jöttek Liang országba, hogy ott kereskedjenek, mígnem Ku-tsang elfoglalásakor valamennyien fogságba estek. Kau-tsung császár (452–466) uralkodásának elején a suk-taki király követeket küldött az elfogottak kiváltására vonatkozó kéréssel, amit kormányparancs útján engedélyeztek. Ezen időtől kezdve ez az ország az adót

¹ Megjelent a müncheni akadémia kiadványában: Sitzungsberichte der philos.-philol. und der hist. Classe. Bd. II. Heft 2, 1900, 245–278.

illetőleg további követtségeket már nem küldött az udvarba“. — Ennyi a nevezetes szöveg.

A szövegben említett *An-ts'ai* név Hirth bizonyítása szerint a görög forrásokban említett és az alánokra vonatkozó „*Αογσοι*“ népnévnek felel meg, aminthogy kínai források is emlegetik az *An-ts'ai* név mellett *A-lan-na* és *A-lan-liau* elnevezéseken is ezt a területet. Ezen tudósításból tehát megtudjuk, hogy a hiung-nuk három nemzedékkel Kau-tsung császár uralkodása előtt, vagyis 350—360 körül elfoglalták a régi Alániának nevezett területet. Ennek az országnak a fekvésére vonatkozólag Hirth értekezésében egy nagyon különös mondatot olvashatunk. „A tudósítás *ta-ts'ö* ('nagy tó') kifejezésén, — írja — ha a megadott távolságot csak az ország keleti határára vonatkoztatjuk, de egyebekben az ország fejedelmének a székhelyére vagyunk tekintettel, akár az Aral-tót, akár a Kaspi-tót, akár a Pontust érthetjük“. Mindenki, aki figyelmesen elolvasta az idézett tudósítást, bizonyára nagyon furcsának fogja találni Hirthnek ezt a köntörfalazását, mert hisz a szövegben a nagy tó fekvése egészen pontosan meg van határozva, amennyiben a Taskenttől északnyugatra található nagy tó más mint az Aral-tó nem lehet. De földrajztörténeti szempontból is képtelen Hirthnek ez a feltevése, mert hisz a kínaiak Európáról mitsem tudtak; földrajzi tudásuk ugyanez csupán a kereskedelmi utak mentére terjedt ki, azok pedig Belsőázsian vezettek keresztül és Turkesztánban délnek, illetve délnyugatnak kanyarodtak, de az Aral-tó mellékéről a korai középkorban nyugati irányban a steppén keresztül Kínából Európába kereskedelmi út nem vezetett.² Ha azonban végigolvassuk Hirth fejtegetéseit, akkor hamarosan rájövünk arra, hogy miért szeretné a kínai szöveg nagy táván minden áron a Pontust érteni. T. i. ezen az apriori feltevésen múlik az egész hiung-nu és hún azonosítás.

A kínai tudósításban előforduló *Suk-tak* név nyilván megfelel annak a *sogdhak* népnévnek, amelyet egy nyolcadik századi ótörök felirat említ turkesztáni eseményekkel kapcsolatban (v. ö. Hirth i. m. 263), amely népnév azonban *suguda* alakban már Dárius felirataiban (Bisutun I. 7) és Σόγδοι alakban Herodotosnál is szerepel (III. 94; VII. 66). Hogy azonban a hiung-nuktól a húnokhoz eljussunk, Hirth a *Suk-tak* név

² Ezt a körülményt közvetlenül egy VII. századi kínai térkép nyomán tudjuk, amely t. i. Belső- és Nyugati Ázsiában a kereskedelmi utakat is feltünteti. Közzétette A. Herrmann: Ostas. Zs. VIII. 196.

megfelelőjét másutt keresi és szerencsésen meg is találja (az ilyesmit csak akarni kell) a krimi *Sudak* helynévben, amelyet byzánci források *Σουδαία* alakban említenek (ezért szeretné tehát Hirth a Nagy Tón a Pontust érteni), amely nevet megint az alánokkal próbál kapcsolatba hozni, hogy forrásának *An-ts'ai* vagyis 'alán föld' kifejezéséhez is eljusson. E célból azt teszi ugyanis fel, hogy az említett krimi helynév annak a *sadagarii* vagy *sadages*, illetve *satagarii*, *satages* nevű népnek az emlékét tartotta fenn, amely a hún birodalom felbomlása után Jordanes tudósítása szerint Scythia Minor-ba (Dobrudzsza) és Moesia Inferior-ba (Oláhország) költözött. Scythia Minor legszélén telepedett azonban meg övéivel együtt Jordanes szerint Attila legkisebbik fia Hernac is, akinek a nevét Priscos egykorú tudósítása *Ἡρνάχ*, illetve *Ἡρνᾶς* alakban említi.³ Viszont Jordanes egy másik tudósítása szerint Attila

³ Attila ezen legkisebbik fiának a nevét tudományos irodalmunkban újabban *Irnik* alakban szokták emlegetni; ez a névalak szerepel ugyanis a dunai protobolgárok fejedelemsjegyzékében a második protobolgár fejedelem nevéként, akivel Attila legkisebb fiát már V á m b é r y nyomán azonosítják. Az azonosítás alapja azonban jóformán csak az a körülmény, hogy a fejedelemsjegyzék neve hasonlítani látszik Attila legkisebbik fiának Priscosnál olvasható nevéhez, illetve ezen név egyik variánsához. Ezek után már nem látszott különösebben nehéznek erre a névre valami török etimológiát találni. Vámbéry is talált ilyet, Németh is. Vámbéry még összetett névnek értelmezte Attila fiának a nevét „ifjanc” értelemben (török *ir* „férfi” + *inäk* „ifjabb fivér”). Németh azonban felismerte, hogy az *Irnik* névalakhoz ez az etimológia nem vezet el. Ezért Németh az Attila-fiú nevét G o m b o c z nyomán már a török *ir*, *ür* „férfi” szó deminutív származékának mondja. Csakhogy azon a helyen, amelyet Németh erre vonatkozólag idéz (MNy. XXII. 10), Gombocz ezt csak mintegy odavetöleg említi egy korábban megjelent cikkére való hivatkozással. Ezt a cikket azonban nem olyan könnyű megtalálni, mert Gombocz hivatkozásába egy sajtóhiba került (MNy. XII. 283 helyett MNy. XIII. 283). Valószínűleg Németh sem találta meg a hivatkozott cikket, mert ha elolvasta volna, akkor a Gomboczra való hivatkozást az *Irnik* névvel kapcsolatban bizonyára elejti. Észre kellett volna ugyanis ez esetben vennie, hogy Gombocz a hivatkozott helyen tulajdonképp nem valami török *-nik ~ nük* deminutív képzőt mutatott ki, hanem török *-änäk ~ -anak* denominális képzőbokrót. Gombocz valami *-nik ~ nük* képzőbokrót már csak azért sem mutathatott ki, mert a törökben egyszerű denominális *-n* képző nincs. hanem csak *-n*, *-ün*, így tehát valami képzőbokornak első elemeként a törökben *-n* elő sem fordulhat. Különben is Németh Gombocz nyomán hivatkozik a török *irän*, *ürän* „hős” szóra mint az *ir* szó származékára, amely példa szintén világosan tanúsítja, hogy *-ün* a képző és nem *-n*. Az *-änäk* képzőbokor pedig tényleg megvan; pl. tar. *kök-enek* „eine Turteltaube” (*kök* „kék”) vagy kaz. *küz-änäk* „mézsejt” (Bálint nyomán), de u. o. *küz-lek* „szemüveg” (*küz* „szem”). Ezek szerint sem az *Irnik* sem az *Ἡρνάχ* név nem lehet a török *ir* „férfi” szó deminutív származéka, ha csak valaki azt nem akarja feltenni, hogy mind Priscosnál, mind a protobolgár fejedelemsjegyzékben egy íráshiba következteben torzult volna el minden esetben az eredeti **Ir-änäk* név. Ilyet azonban

fiai a nagy csata után a Pontus mellékén telepedtek meg, ott, ahol korábban a gótok laktak. Ezek alapján most már Hirth szerint kétség sem férhet ahhoz, hogy Attila legkisebb fia, illetve Priskos *Ῥοῦᾱς*-a, rezideált abban a krími Sudakban, amelyet feltevése szerint (amint láttuk a *Sudak* ~ *Suk-tak* azonosítása alapján) a húnok törzsszövetségébe tartozó *satagar*-alánok alapították a hún birodalom bukása után. Ezek szerint tehát a kínai forrásban említett *Hut-ngai-ssi* hiung-nu király nem lehetett más mint Priskos *Ῥοῦᾱς*-a, amely feltevést Hirth egy kis sinológiai halandzsával igazolni is tud. Ez az igazolás annyira délibábos, hogy ilyesmit még a mi neovámbérista nyelvészeinktől sem volt eddig alkalmunk olvasni. Hirth szerint ugyanis a kinaiban a feltételezetten *Hut-ngai-ssi*-nak ejtett név ősalakja *Hurnas* lehetett (de lehetett természetesen más is). Ez a *Hurnas* pedig szerinte Priskos *Ῥοῦᾱς*-ának felel meg. Ilyenformán ennek a boldogtalan németnek tulajdonkép egy görög nominativusi végződéssel ellátott névalakot sikerült jeles methódusával kisinológizálnia (a kinaiban *-ssi*-nek olvasott ideogramm ugyanis szerinte az *Ῥοῦᾱς* név *ς*-jának felel meg). Ez a körülmény azonban ne zavarjon bennünket, amint-hogy Németh Gyula sem akadt fenn ezen a kis ballépésen. Az *Ῥ* ~ *hu*-megfelelés (a *-t* ~ *r* megfelelést még valahogy meglehetne érteni) ugyan még így sem egészen világos, de némi fantáziával túltehetjük magunkat ezen a jelentéktelen nehézségen. Ha ezek után Hirthtel egyetlen analógia alapján még azt a csekélységet is feltesszük, hogy a *Hut-ngai-ssi* névre vonatkozó első kínai ideogrammot régebben *hut*-nak ejtették (ma ugyanis *fut*-nak ejtik), akkor mindenki számára napnál világosabb lehet már, hogy a *Hut-ngai-ssi* néven csakis *Ῥοῦᾱς* értendő. De az eddigiek mellett ez a feltevés már igazán csak semmiségnek tekinthető; ép azért a jó ügy érdekében ezt már igazán vállalhatjuk.

Elmondhatjuk, hogy Attila legkisebbik fia a modern tudományos irodalomban határozottan karriert csinált. Az ő nevével, illetve a róla szóló tudósítások felhasználásával ugyanis a legkülönbözőbb dolgokat könnyedén be lehetett bizonyítani. Az ő révén lett a hiung-nu és hún nép azonosítása a magyar őstörténeti kutatás sarokpillérévé, s nem kis részben az ő nevének köszönhetjük, hogy Attila húnjaiban egy török népet

feltenni nem lehet. De azt sem, hogy a görögök *χ*-vel írták volna a török *k*-t, amire Mészáros is hivatkozik jelen füzetünkben megjelent cikkében (225. l.).

tisztelhetünk, akikről Németh Gyula még azt is meg tudja mondani, hogy nem *j-török*, vagyis nem „bolgártörök” nyelvet beszéltek. Ennek ellenére Attila legkisebbik fiának a neve révén mégis ki lehetett mutatni, hogy a dunai protobolgárok a húnokban tisztelték őseiket, úgyhogy ez a feltételezett bolgártörök húnhagyomány a feltételezett magyar húnhagyománynak alapjává lehetett, aminek pedig végeredményben még azt is köszönhetjük, hogy Melichnek sikerült a bolgártörökből származtatnia folyóneveinket, amely névmagyarázataira hivatkozva azután a derék P. mesternek a „legnagyobb magyar történetíró” címét adományozhatta... És tudásunknak ezt a hatalmas meggyarapodását végeredményben mind annak az áldott körülménynek köszönhetjük, hogy Attila legkisebbik fiának a neve három változatban maradt ránk, úgyhogy tulajdonképp alig is tudjuk, hogyan hívták valójában. De azért az őstörténeti elméletek építőmestereinek még ez a három variáns is kevés volt. Ezért szerkesztett Hirth az *'Hqvās* és a *Hernac* variánsok összevegyítésével egy **Hernas* ~ **Hurnas*-t, Németh Gyula pedig az *'Hqvāx* és *Hernac* változatokból **'Hqvan-*ot. Azt azonban el kell ismernünk, hogy Németh Gyula az olvasók tisztánlátását legalább is nem igyekezett megzavarni annak a felemlítésével, hogy ennek a névnek van egy *'Hqās* változata is, amelyen viszont az az elmélet épült fel, amelyet ő fejtegetései alapjává tett meg...

Az eddigiekből is — azt hiszem — nyilvánvaló, hogy a hiung-nu és hún nép azonosságának Hirth-féle „bizonyítéka” fantasztikus regénynél egyébként nem mondható. Hisz Hirth azt akarja a jámbor olvasóval elhitetni, hogy *'Hqvās* feltételezett krimi székhelyéről a kínai császárhoz csekély 12000 kilométer távolságra követséget küldött néhány fogságba esett kereskedő kiszabadítása érdekében. Lehet különben, hogy Hirth mindezeket maga sem komolyan hitte, csupán azt akarta kipróbálni, hogy a tudós kollégák mennyi abszurditást hajlandók készpénznek venni, ha azokat egy szaktekintély a tudományhoz egyedül méltó olvashatatlanul unalmas formában tálalja fel. És ha az volt a célja, akkor azt el is érte, mert erről a tudományos áprilisi tréfáról nyilatkoztatta ki — amint említettük — például Németh Gyula is: „A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth“...

Az előzőkben tulajdonképp csak Hirth gondolatmenetét ismertettem, de az egész hypothézisgombolyag szétbogarozásával és egyes feltevések cáfolgatásával nem akartam az olvasót

untatni. Erre ugyanis már csak azért sincs semmi szükség, mert időközben Albert Hermann⁴ közzétette Középázsia-nak egy Kr. után 440 körül készített kínai térképet, amelyről világosan meg lehet állapítani, hogy a „nagy tón” a kínaiak nem a Pontust, hanem az Aral-tót értették. A Nagy-Tó és Ts'ung-ling (Pamir) között ezen a térképen néhány kínai ideogramm is található, amelyeknek ez az olvasata: „Suk-tak, korábban An-ts'ai”. Ezen térkép szerint tehát a kínaiak az V. század közepe táján egészen pontosan tudták, hogy Suk-tak, vagyis a régi alán föld (An-ts'ai), az Aral-tó mellékén terült el, amint Hirth idézett tudósítása is egészen pontosan ide helyezi a hiung-nu nép új országát, Suk-tak-ot. Így tehát szó sem lehet arról, hogy ezen a kínaiak az V. században a Pontus mellékét értették volna, pedig csupán ez a nyilvánvalóan erőszakolt feltevés az alapja a hiung-nu és hún nép azonosításának, vagyis Hirth egész elméletét összes ravaszul kiagyalt feltevéshalmazataival együtt halomba döntötte egy egyszerű tény... De azt is meg kell állapítanunk, hogy ez az V. századi kínai térkép antikválta mindazokat az újabb magyar őstörténeti elméleteket is, amelyek a hiung-nu és hún nép azonosságán épültek fel. Illetve ezen elméletek tulajdonképp már halva születtek, mert hisz ez az átkozott kínai térkép már 1920-ban a nyilvánosság elé került.

Nem érdektelen, hogy két kínai forrás nevezi a hiung-nuk által 350–360 körül elfoglalt földet régi An-ts'ai-nak, vagyis régi Alániának. Ez valószínűleg annyit jelent, hogy a hiung-nu hódítás idején már nem is alánok lakták ezt a területet. Mivel pedig a Hirth kínai forrásában említett követjárás a hún birodalom felbomlása idejére esett, a legcsekélyebb valószínűsége sincs annak, hogy Hut-ngai-ssi hiung-nu király a hún nép uralkodója lett volna. Ezek szerint a hiung-nu és hún nép azonosságát ép annak a kínai forrásnak az adatai cáfolják, amelynek felhasználásával Hirth a két nép azonosságát bizonyítani próbálta. Hogy pedig Hirth bizonyítása nem sikerült, azt már mások is észrevették. Erre nézve hivatkozhatom a Schrader-Nehring-féle „Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde” I. kötetére (1917–23), ahol a „Hunnen” címszó alatt egyebek között ezt olvashatjuk: „Ob die chinesischen Hiungnu sachlich dasselbe wie die Hunnen sind, ist noch unentschieden”.

⁴ Albert Hermann: Die ältesten chinesischen Karten von Zentral- und Westasien. *Ostasiatische Zeitschrift* VIII. 190/191.

Ha a kínai krónikáknak a hiung-nukra vonatkozó adatait de Groot kiadásában⁵ áttanulmányozzuk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ezt a népet a századok folyamán teljesen áthatalta a kínai kultúra. Már pedig ennek az európai húnokra vonatkozólag semmi nyoma sincs, de még csak olyan belsőázsiai vonatkozásokat sem tartalmaz a velük kapcsolatba hozható archeológiai emléktanyag, mint például az avarok archeológiai hagyatéka. Már csak ezért sem volnának azonosíthatók a hiung-nu néppel.

Akik tehát a hiung-nu népet a húnokkal akarják azonosítani, azok más bizonyítékra most sem hivatkozhatnak, mint a két név hasonló hangzására, vagyis amire már a 18. században Deguignes alapította a két nép azonosságára vonatkozó tételét. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a két név hasonló hangzását, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy még ez is csak illúzió. Ismeretes, hogy a kínai nyelvben csak egytagú szavak vannak. Emellett pedig a kínai hangrendszer nagyon szegényesnek is mondható (hiányzik például nyelvükben az *r*, *ch*, *b*, *d*), úgyhogy idegen szavak és nevek átvételénél gyakran szorulnak rá hanghelyettesítésre, de mivel nyelvükben a zenei hangsúlynak (négyféle is van) jelentéshordozó szerepe van, az idegen szavak fonetikai elemei iránt valahogyan nincs fülük, úgyhogy sokszor egyenesen fantasztikusnak látszó hanghelyettesítésekre találunk náluk példákat. Az is tudott róluk, hogy írásuk ideogrammon vagyis fogalomjegyeken alapszik. Így tehát az idegen neveket szótagonként írták le valami hasonló hangzású kínai szavak fogalomjegyeivel. Ezeket a fogalomjegyeket ma természetesen nem egyféleképpen olvassák. Azonban van valami iskolában tanított régies ejtés is, amely különbözik a köznyelvi ejtéstől, bár ez sem egységes az egész kínai birodalomban. Ezek szerint nem sokat tudhatunk arról, hogy mi volt a *hiung-nu* név ideogrammjainak eredeti ejtése, de azt természetesen még csak nem is sejtethetjük, hogy a kínai szóalak milyen idegen hangkapcsolatot volt hivatva visszatükrözni (gondoljunk csak vissza Hirth *Hu-n-gai-s-si* ~ *Ḫovāç* azonosítására). Azt természetesen szintén nem tudhatjuk, hogy a *hiung-nu*-nak olvasott kínai ideogrammal jelölt név az illető népnek saját neve volt-e, vagy pedig a kínaiak valami más néptől vették át ezt a nevet.

Mivel — amint említettük — a kínaiak idegen szavak ele-

⁵ J. J. M. de Groot, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. 1921.

meit nyelvük sajátosságai következtében sokszor csak nagyon tökéletlenül értették meg, ezt a nevet is több különféle ejtésű ideogrammal írták le. A fukieni mandarin-ejtésben De Groot nyomán ezeknek az ideogrammoknak jelenlegi ejtése a következő: *hung-nő* (az *ng η*-et jelöl), *hun-ok*, *hiên-un*, *giên-un*, *hong-hok*. Annyit a név átírásának ezen szép változatosságából mindenesetre megállapíthatunk, hogy az eredeti név vagy kéttagú volt, vagy pedig egytagú, de valaminő a kínaiban ismeretlen mássalhangzókapcsolattal végződött, tehát a *hún* név ismert alakjaihoz sem mi esetre sem hasonlított. De azt is megállapíthatjuk, hogy ez a név *k*-val sem kezdődött, mert ez a hang megvolt a kínaiban is, így tehát a *hiung-nu* név eredeti alakja a *hún* névnek Németh által feltételezett ősi alakjához (*kun*) sem hasonlított. Ezek szerint tehát a két név esetében tulajdonképp még csak hasonló hangzsról sem lehet beszélni, így tehát még ilyen külsőleges szempont alapján sem lehet a két népet azonosítani.

A hiung-nu népet Németh Gyula néhány a törökből is magyarázható nyelvi emléke alapján töröknek tekinti, bár a kérdéses szavak a mongolból is magyarázhatók volnának; nem emlékezik még azonban azokról a hiung-nu nyelvi emlékekről, amelyek a törökből semmiképp sem fejthetők meg, pedig az utóbbiak között van egy kétnyelvű mondat is.⁶ Mivel pedig a hiung-nuk ősi földje a mai Mongolország volt, semmi okát sem látjuk annak, hogy miért ne mongolok lettek volna. Ha ugyanis a mai Mongolországot már az őskortól fogva török települési területnek tekintenők (a kínai források már a Krisztus előtt 24. és 23. század eseményeivel kapcsolatban is említik a hiung-nu népet); akkor a mandsuk, tunguzok, akik valamikor szintén délebbre laktak, és a mongolok ősi települési területeit nem tudnók kijelölni Keletázsában, pedig ezek a népek mindig itt laktak. De ellenmondásban van ez az elmélet Németh Gyulának azon újabban kifejtett felfogásával is, amelynek értelmében a törökök őshazája Nyugatsibériában volt, amennyiben t. i. ez a nézet helytállónak bizonyulna.

Török népnek tekinti Németh Gyula az európai húnokat is. Ez a feltevés történetileg csak akkor jöhetne számba, ha ki lehetne mutatni, hogy már a Krisztus születése körüli időkben költöztek Európába. Erről azonban szó sem lehet. A hún népet ugyanis már az első századokban említik Európa

⁶ K. Shiratori, Über die Sprache des Hiung-nu Stammes und der Tung-hu Stämme. Tokio, 1900.

keletén, amint erre Mészáros Gyula rámutatott. (N. Ny. VIII. 3). De archeológiai hagyatékukban sincs a feltételezett belső-ázsiai származásuknak semmi nyoma, amint ezt már Mészáros is hangsúlyozta. Hogy lehetnének akkor törökök? Németh Gyula ugyan a törökből magyaráz a jelentősszámú hún névanyagból néhány nevet,⁷ ami azonban még nem bizonyít semmit, mert hisz bármely nyelv névanyagából ki lehetne választani olyan neveket, amelyeket formálisan kifogástalanul lehetne akár-milyen tetszőleges nyelvből is magyarázni. Pedig esetleg Németh névmagyarázatai még formailag sem egészen kifogástalanok, amint ezt az *Ḥwāḡ* névvel kapcsolatban már fentebb is láttuk, de amire a *Mundzucus* névvel kapcsolatban Mészáros is felhívja figyelmünket (v. ö. N. Ny. IX. 30, 69, 225). Ezen cikk keretében ez alkalommal természetesen nem vizsgálhatjuk át az egész hún névanyagot, hanem csupán a *hún* népnév Németh-féle magyarázatát kívánjuk kritika tárgyává tenni, amennyiben a *hún* név magyarázatának az eredetkérdés tekintetében maga Németh is különösen nagy jelentőséget tulajdonít, mert azt a húnok saját nevének tekinti.

A *hún* népnevet Németh a *kun* népnévvel kapcsolja össze és mindkét név ősalakját valami török **kum* ember jelentésű szóban véli megtalálni. Szerinte a török nyelvekben gyakori nazálisok közti váltakozásokkal még a *huŋ(nu)* név *ŋ*-je is megmagyarázható. Ez azonban csak illúzió, mert — amint láttuk — a két kínai ideogrammal jelzett népnév eredeti alakjáról semmi érdemlegeset sem tudhatunk. — Némethnek a *kun* népnévre vonatkozó fejtegetéseiről azonban, mivel azok szorosabb értelemben nem tartoznak a tárgyunkhoz, nem szándékom ezúttal részletesebben szólni,⁸ hanem a következőkben csupán azt kívá-

⁷ Szerinte ugyan a húnok nyelvének csak „gyér maradványai” vannak; ezt úgy kell azonban érteni, hogy 100 egynéhány név.

⁸ Annyit azonban megjegyezhetek, hogy a néhány keleti török nyelvben (sag. és uig. R.) előforduló „nép” jelentésű *kün* nem ösközösségen alapuló török szó, hanem mongol jövevényszó. A mongolban ezen szó megfelelőinek „ember” a jelentése; a török nyelveknek azonban van egy „ember” jelentésű szavuk, amely *kiši*, *kizi*, *kisi*, *kizi* alakban körülbelül az összes török nyelvekben megvan, illetve megvolt (így megvan a fentemlített sag.-ban és az uig.-ban is) és csupán egyes nyelvekben szorította ki a mohamedánizmussal meghonosodott arab *adam* szó a használatból. Mivel tehát a csupán néhány török nyelvben meglévő *kün* „nép” szó eredeti jelentése „ember” volt, amilyen jelentésű ősi szó azonban a török nyelvben is van, a *kün* csak jövevényszó lehet. Hogy pedig valamely nyelv „ember” jelentésű szava, egy idegen népnél a „nép” jelentést veszi fel, arra nézve ép Németh nyomán megemlíthetem, hogy az arab-török *adam* „ember” szó a vogulban „nép”-et is jelent. — Mészáros Gyula volt szives a figyelmemet felhívni arra a körül-

nem pontosabban megvizsgálni, hogy nyelvészeti szempontból helytállók-e Némethnek a *hún* és *kun* népevek nyelvi összetartozására vonatkozó fejtegetései. Nyilvánvaló ugyanis, hogyha a két név nyelvi okok miatt nem hozható kapcsolatba egymással, akkor a *hún* név szempontjából teljesen közönyös, hogy elfogadható-e, vagy hibás-e Némethnek a *kun* népnévről adott magyarázata.

A *kun* és *hún* népnév összekapcsolása céljából Németh Gyula a töröknek gondolt *hún* nyelvre vonatkozólag ebben a szóban $k > \chi > h$ -hangfejlődés bekövetkezését teszi fel. A $k > \chi > h$ -hangfejlődés valóban nagyon sok nyelvből megállapítható, azonban ennek előzménye mindenütt a *k*-nak aszpirált ejtése volt, vagyis a *k*-ból $kh > k\chi > \chi$ fokozaton keresztül lett *h*. Természetesen, mivel ilyenformán ennek a hangváltozásnak mindenütt az egész szókészletre kiterjedő fonetikai előzménye volt, $k > \chi > h$ hangváltozás seholsem jelentkezik sporadikusan. Ha tehát a *hún* nyelvben lett volna ilyen hangfejlődés, akkor az következetesen jelentkeznék az egész szókészletben, amennyire t. i. azt a névanyagon keresztül megismerhetjük. Erről azonban szó sincs, mert a görög források egész sereg *hún*-nak mondott nevet írnak szókezdetben *k*-val;⁹ a *hún* névre pedig *k*-s adat még véletlenségből sincs az egész irodalomban. Sőt maga Németh Gyula is annak a feltételezésével magyarázza a *hún* *Ῥονάμ* és *Ῥαζάμ* neveket a törökből (összetételnek értelmezvén őket), hogy a *hún* nyelvben nem következett be $k > \chi > h$ -hangváltozás.

Németh Gyulának az a feltevése, hogy a *húnok* saját nevüket *h*-s szókezdettel ejtették volna, különben is csak téves okoskodáson alapul. A germánok — és pedig elsősorban is a gótok — ugyanis a *húnok* nevét χ -s szókezdettel ismerték meg, amely χ -ból azután az egyes germán nyelvekben szabályszerűen *h* fejlődött (a *húnok* nevére szinte az összes germán

ményre, hogy azok a kisázsiai *Kuman* helynevek, amelyeket Németh a kunokkal akar kapcsolatba hozni, a *Kummanni* város és országnévben már a Kr. e. 2. évezredbeli hethita kor emlékei közt is szerepelnek. A hethitákat pedig talán mégsem nevezhetjük ki törököknek. Érdekes különben, hogy ezek a kisázsiai helynevek már régtől fogva vonzották a névmagyarázókat, mert ugyanezt a klasszikus korbeli *Κομάνα* helynevet már a régi görögök is a görög *κόμα, κόμη* „haj” szóval hozták kapcsolatba és etimológiájuk igazolására hozzá egy szép mondat is kötötték. (Ma az ilyen költeményeket tudományos elméletnek mondjuk).

⁹ *Κορυδαίος* Priscus Rhet. 182; *Κορυγγοῦσαν* (gen. plur.) Menander Prot. 310; *Κρένα* Priscus Rhet. 197; *Κοιτορυγοῦσα* Procop., *De bello gothico* 476; *Κοῦνλεις* Agathias 177; *Κούγγαν* (acc.) Priscus Rhet. 220.

nyelvekből régi adataink vannak). Mivel pedig a germánok elsőnek kerültek az európai népek közül kapcsolatba a hún törzsszövetséggel, feltehető, hogy a nevet maguktól a húnoktól vették át. Ha azonban a húnok saját nevüket *h*-val ejtették volna, akkor ez a *h*- az átvevő germán nyelvben nyomtalanul elenyészett volna, mert *h*-s szókezdet a germán nyelvekben a hún-germán érintkezés kezdetekor még nem volt: ismeretes ugyanis, hogy az idegen *h*- egyszerűen el szokott enyészni olyan nyelvekben, amelyek a *h* hangot nem ismerik (v. ö. pl. skand. *Helga* > or. *Olga*, kfn. *helm* > ol. *elmo* stb.).¹⁰ Abból a körülményből, hogy a görög írók a húnok nevét *Oὔροι*-nak vagy *Oὔροι*-nak írták, az következik csupán, hogy ők a névnek ezen alakját egy olyan néptől vették át, amelynek a nyelvében *χ* > *h*- hangváltozás következett be. Elméletileg ugyan gondolhatnánk esetleg arra is, hogy a görögök ezt a nevet olyan germán nyelvből vették át, amelyben a korábbi *χ* már csak nagyon tág réssel ejtett spiráns volt. Mészáros Gyula valószínűbbnek tartja, amint volt szíves velem véleményét ezen kérdésről közölni, hogy a görögök valamely kaukázusi nép közvetítésével vették át a hún népnév *h*-s alakját; a *χ* > *h* hangváltozás ugyanis szerinte több kaukázusi nyelvben bekövetkezett. Ezen magyarázat helyességét jelentősen támogatja az a körülmény is, hogy a húnok nevének *h*-s írásával kapcsolatban a görög íróknál a név kettős *n*-nel való írása is megjelenik: a kartvel csoportbeli kaukázusi nyelvekben pedig *-ni* a többesszám képzője.¹¹ Ezzel szemben nyugaton a germán nyelvek révén leginkább az egyes számú névalak terjedt el latin közvetítéssel, vagyis Nyugaton a húnok nevét általában egy *n*-nel írják. Időszámításunk első századaiban azonban a görögök is mindenesetre még *Χοῦροι*-nak írták a húnok nevét (v. ö. NNy. VIII. 3); ezeket a legrégibb névadatokat azonban Németh Gyula vagy nem ismerte, vagy mivel ezek a húnok török voltáról való felfogásának kronológiailag nem kedveztek, egyszerűen minden indokolás nélkül figyelmen kívül hagyta.

¹⁰ A szláv nyelvek germán jövevényszavainak legrégibb rétegében *ch*- felel meg a mai germán nyelvek *h*-jának, a 6—8. sz. után átvett szavakban azonban a germán nyelvek *h*-s szókezdetének már magánhangzós szókezdet felel meg a szláv nyelvek germán eredetű jövevényszavaiban, vagyis a *h*- nyomtalanul elenyészett (v. ö. Ernst Schwarz, Die germ. Reibelauten *s, f, ch* im Deutschen, 63—66). — Akik a közelmúltban hallgatták Mussolininak egy németnyelvű rádiószózatát, megfigyelhették, hogy a duce a német szókezdő *h*-t sohasem ejtette.

¹¹ A többes alakú népnevekről egy ízben már itt is megemlékeztünk (v. ö. NNy. IV. 120).

Ami pedig a török nyelveket illeti, nem nehéz például Radloff török szótárának anyagából megállapítani, hogy a χ -s és h -s szókezdett az összes török dialektusokban nagyon ritka és csak jövevénytiszavakban van meg. Tulajdonképp csak egyes újabban alakult, nagyszámú idegen elemet tartalmazó török nyelvjárásokban van több példa a χ -s szókezdetre, amelyekre azonban még Németh Gyula sem hivatkozik. A VII–VIII. századi ótörök feliratokban pedig a χ hang még egyáltalán nem is szerepel, mert hisz ezekben ennek a hangnak semmiféle betűjegye nem fordul elő. Így tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy a Németh által példaképp felhozott török *chan* méltóságnévben $k > \chi$ -hangfejlődés következett volna be bizonyos török nyelvek körén belül és hogy ez a hangváltozás kizárólag erre a szóra korlátozódott volna. Ez a török méltóságnév azonban azonos jelentéssel megvan a mongolban is. Azt pedig talán mégsem lehet feltenni, hogy a feltételezett mongol-török ősnép már a primitív őskorban is méltóságnevekkel rendelkezett volna. Így tehát nyilvánvaló, hogy a *chan* méltóságnév csak mongol jövevénytiszó lehet a törökben, de természetesen mongol jövevénytiszó ezen méltóságnév k -s alakja is. Lehetséges, hogy a török *kan* szóalak hanghelyettesítés eredménye bizonyos török nyelvekben, de az sem lehetetlen, hogy ezen nyelvek k -s szókezdettel vették át ezen méltóságnevet olyan mongol dialektusból, amelyben a mai mongol irodalmi nyelv szókezdő χ -ja helyén k volt, ami ma is előfordul bizonyos mongol dialektusokban. És vajjon Németh Gyulának nem tűnt-e fel, hogy ez a méltóságnév már a VII–VIII. századi ótörök és a X. századi ujgur emlékekben, sőt a dunai bolgároknál is kizárólagosan k -s szókezdettel szerepel és hogy ennél a szónál a χ -s szókezdett csak akkor jelenik meg egyes későközépkori csagatáj nyelvemlékekben, amikor már egész Belső-Ázsia mongol fennhatóság alá került? És vajjon talán azért nem hivatkozik ezen méltóságnévnek a chazaroknál használt alakjára. (*hak'an* Mos. Choren., *χakan* Ibn Rosteh, *χαγαρος* Konst. Porph.; Németh más helyütt *kagán*-nak írja), mert ezt a szóalakot még ő sem merné töröknek mondani?

Természetesen nemcsak a *chan* ~ *kan* méltóságnév mongol jövevénytiszó a törökben, hanem mongol eredetű a török méltóságnevek nagy része is: ezeket a méltóságneveket Németh Gyula teljesen történetietlen gondolkodással mind a török-mongol nyelvközösség korából származtatja. Ez körülbelül olyan, mintha azt mondanák, hogy a németben a *Minister* méltóság-

név az indogermán nyelvi közösség korából származik, mert hisz egész sereg indogermán nyelvben megvan.

A török $k > \chi$ -hangváltozás igazolása céljából Németh Gyula hivatkozik arra a körülményre is, hogy a kazárok neve arab és görög forrásokban χ -val van írva. Ehhez mi csak azt tehetjük hozzá, hogy ezekben a forrásokban ez a név következetesen csak χ -val jelentkezik, sőt χ -val írott alakban (*χasar-et'i*) szerepel a „Grúzia élete” című grúz (georgiai) krónikában is. Végül pedig a mi szempontunkból igen nagy jelentőségű körülmény az is, — erre Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni — hogy a legrégebb csagatáj és oszmán-török irodalmi emlékekben a kazárok neve χ -val van írva, ami arra mutat, hogy ezt a nevet a török népek is csak χ -s alakban ismerték és használták a kazár népre vonatkozólag. K -val ezt a nevet csupán az orosz krónikák írják *kozarinz* és *kazarinz* alakban. Az oroszok ezt a nevet a legnagyobb valószínűséggel maguktól a chazaroktól vették át, ami azt jelentené a számunkra, hogy a chazar törzsszövetségben beszélt nyelvben, illetve nyelvekben ennél a névnél a Németh feltételezte $k > \chi$ -hangváltozás nem következett be; a nevet következetesen χ -val író görög, arab és grúz kútfőkbe ezek szerint ez a név csak olyan nyelv közvetítésével kerülhetett volna, amelyben 1000. előtt általános $k > \chi$ -hangváltozás következett be. (Németh fejtegetéseiben valamely név közvetett átvételének lehetőségével egyáltalán nem szokott számolni). — Van azonban egy másik lehetőség is. Az oroszok a nevet esetleg szintén *χazar* alakban ismerték meg, de azt népetimológiával az orosz *koza* „kecske” szóval hozták kapcsolatba (a *kozarb* szóalak jelentése „kecskepásztor” lehet). Bármint legyen is, az előadottakból nyilvánvaló, hogy a *kazár* névnek χ -val való írását valami török $k > \chi$ -hangváltozással kapcsolatba hozni nem lehet. Németh Gyula ugyan Vámbéry nyomán azt hiszi, hogy a *kazár* népnév a török *kazak* névvel, illetve szóval áll etimológiai összefüggésben. Ha ez igaz volna, és a törökben tényleg bekövetkezett volna valami $k > \chi$ -hangváltozás, akkor a nagy elterjedtségű török *kazak* név és szó (*kozák* alakban mi is ismerjük) a forrásokban vagy az élő nyelvben valahol χ -s alakban is előfordulna. Eerre azonban egyetlen egy adat sincs: ugyanazok a források, amelyekben a *kazar* nevet következetesen χ -val találjuk, a *kazak* nevet már szintén következetesen k -val írják. Ezek szerint a *χazar* és a *kazak* nevek származásukat tekintve nem is tartozhatnak össze. De az is következik ebből, hogy a *kazár* névben nem az

orosz források *k*-s, hanem a keleti, görög és török források *χ*-s szókezdetét kell eredetinek tartanunk, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a *kazar* népnév nem lehet törökeredetű elnevezés. Erre látszik utalni Masūdīnak egy megjegyzése is — Németh is idézi —, amelynek értelmében a kazárokat törökül *szabir*-oknak, perzsául *χazar*-oknak nevezik.

Ezek szerint egyetlen bizonyíték sincs arra, hogy a törökben régi *k* > *χ*-hangváltozás volna feltehető. Ha pedig ez így van, akkor a Németh feltételezte török *k* > *χ* > *h*-hangváltozásnak természetesen még csak a lehetősége sincsen meg.

Németh erre vonatkozó bizonyítási kísérlete már módszertani szempontból is elhibázottnak tekintendő. Ő ugyanis modern (főleg a rengeteg idegen elemet tartalmazó oszmán-török) nyelvi alakok segítségével magyaráz egy olyan nyelvi jelenséget, amely fellevése szerint 1500–2000 évvel ezelőtt következett be egy másik török nyelvben, amely nyelv török voltának egyik legnevezetesebb bizonyítéka ép a bizonyítandó feltevés volna. De még ha biztosan tudnánk is, hogy a hún nyelv török nyelv volt, akkor sem igazolhatnánk a modern török nyelvekben bekövetkezett változások a húnok nyelvére vonatkozólag semmit.¹²

Így tehát mindazok a példák, amelyekkel Németh az általa feltételezett török *k* > *χ* > *h*-hangváltozást igazolni próbálja, szükségszerűleg hibás okoskodáson vagy valami tévedésen alapulnak. Ha a török *χan* szó mongol jövevényszónak tekintendő, akkor az oszmánli *hanym* „urnő” szó például, amelyet Németh a *chan* szó származékának tart, semmikép sem bizonyít amellett, hogy a törökben valaha is *k* > *χ* > *h*-hangfejlődés következett volna be. Pedig Németh szerint „megtör-

¹² Nyelvészeti irodalmunkban nem egészen ritka az ilyen anachronisztikus bizonyítási eljárás. Ennek elhibázott voltára Mészöly Gedeon a közelmúltban még hangsúlyozottan is szükségesnek tartotta a figyelmet felhívni „Árpád-kori magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata” című készülő művének különlenyomatként megjelent előszavában (Szeged, 1937). Németh, ahogy megfigyeltem, őstörténeti fejtegetései során másutt is alkalmazta ezt a hibás bizonyítási módot. Így például a magyar *Tarján* törzsnévet a török *tarxan* méltóságnévből, amely azonban a török nyelvekben is mongol jövevényszó, származtatja annak a feltételezésével, hogy a magyarban ebben a névben *χ* > *h* > *j* hangváltozás következett volna be. Ezen magyarázatánál elfeledkezett azonban arról a körülményről, hogy ez a név már Konstantinos Porph.-nál is *i*-vel van írva (*Tapiárov*): annak pedig semmi valószínűsége sincs, hogy a magyarban abban a korban, illetve előtte a *χ* > *h* hangváltozás már bekövetkezett volna. Így tehát a magyar *Tarján* törzsnévnek semmi köze sem lehet a török *tarxan* méltóságnévhez.

ténte változás intervokalikus helyzeben is. A *tak*-„hozzáfűggeszteni” ige gerundiuma a *taky* ’és, is’ szó, mely az oszmánliban *daha*, *dahy*-vá fejlődött“ (i. m. 146). Némethnek ez az állítása szerfelett meglepett, úgyhogy pontosan utánanéztem a hivatkozott oszmánli szónak, és mondhatom, hogy nyomozásom eredményeképen kissé furcsa dolgokat találtam. Németh Gyula ugyanis a „Sammlung Götschen“-ben megjelent kis oszmán-török nyelvtanában a kérdéses szót már *daxy* alakban közli, tehát nem *h*-val. Kúnos oszmán-török nyelvkönyve szerint pedig a kérdéses oszmán-török szó nem is *dahy* vagy *doxy* — ahogy Németh állítja — hanem *dahi*. A különbség Németh és Kúnos szóalakjai között nagyon is jelentős. A kérdéses szó ugyanis csak abban az esetben lehetne török származású, ha *y*-nal volna irandó, különben csak idegen eredetű lehet. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a hangrendi illeszkedés a törökben az *i*-re is kiterjed, aminthogy eredetileg a magyarban is így volt. Az *i*-nek mélyhangú párja a törökben az az *u*-nak megfelelő nyelvvállással képzett illabiális hang, melyet *y*-vel vagy *ı*-vel szokás jelölni. Érthető tehát a felhozottakból, hogy a törökben valami vegyeshangrendű *dahi* szó csak jövevényszó lehet, vagyis a feltételezett $k > \chi > h$ hangváltozás igazolására egyáltalán még csak szóba sem jöhet. Mivel ebben a kérdésben valaki — vagy Kúnos vagy Németh — hatalmasan tévedett, kénytelen voltam Mészáros Gyulához fordulni felvilágosításért, aki nemcsak turkológus, hanem róla feltehető, hogy ténylegesen tud is törököül, hisz több mint egy évtizedig élt egyetemi tanári és múzeumigazgatói minőségben Konstantinápolyban és Ankarában. Mészáros Gyula szerint, akinek erre vonatkozó fejtegetéseit az olvasó a függelékben találja, a *daxy* ~ *dahy* ~ *dahi* kérdésben Kúnosnak van igaza. — Németh Gyulát — úgy látszik — a bizonyítékok hajszolása közben egy kissé cserben hagyta a memóriája. Azonban mi sem mutatja jobban, hogy milyen erőszakolt a $k > \chi > h$ hangváltozás feltevése a törökre vonatkozólag, minthogy igazolására Németh még egy kis oszmán-török nyelvjújtásra is rászorult. Mivel tehát ilyen hangváltozás a törökben nincs, a *kun* népnévnek sem lehet semmi köze a *hún* népnévhez.

Vizsgálódásaink során sikerült megállapítanunk, hogy a népvándorlás korában Európában oly nagy szerepet játszott hún nép semmikép sem lehet azonos azzal a hiung-nu néppel, amely különösen a Krisztus születése előtti évezredben annyi gondot okozott Kína kormányainak. De azt is felismertük,

hogy a hiung-nu és hún nép török voltára vonatkozólag felhozott érvek módszerbeli hibákon, ténybeli tévedéseken és hibás okoskodásokon alapulnak, így tehát ezen népek nyelvét illetőleg mint bizonyítékok számba sem jöhetnek. Ezen téves tanok sajnos a magyar őstörténeti kutatásokba is belekerültek, illetve — amint említettük — újabb magyar őstörténeti elméletek alapjává váltak. Ezen elméletek tehát szükségszerűleg elhibázzottaknak tekintendők, amit különben „A magyar nép eredete” című kritikai tanulmányomban más érveléssel alkalmam volt már ki is mutatni. Hogy a magyar őstörténeti kutatásnak ez a sajnálatos kisiklása bekövetkezett, azért elsősorban is a pesti neovámbérista nyelvészek felelősek, akik nemcsak hogy elmulasztották történelemszűrésüket felvilágosítani Hirth egész bizonyításának delibabos voltát illetőleg, hanem Hirth elméletét még a Melich útján divatba jött nyelvészeti formalizmus módszereivel nagy buzgalommal továbbfejleszteni is igyekeztek. A törökök iránt érzett szerelmük készteti ezen nyelvészeinket arra, hogy Eurázia összes nomád vagy félnomád népeit, amelyek ezen kontinens történetében valaha is szerepet játszottak, eltörökösítsék, amely sorsot az ő elméleteikben természetesen a magyarság sem kerülhetett el. A módszerük pedig tényleg olyan, hogy annak a segítségével látszólag mindent igazolni is lehet.

Moór Elemér.

Függelék

A „török” dahi kötőszóról

Moór Elemér igen tisztelt barátom, fentközölt érdekes tanulmánya során, egy minden vonatkozásban elemi természetű török nyelvi kérdés útvesztőjébe keveredett. A rendelkezésére álló segédkönyvek alapján t. i. nem állott módjában eldönteni, hogy egy egészen közönséges kis török kötőszócska, hogy hangzik a maga valóságában, mi a nyelvtani rendeltetése, és ha már valóban van, mit lehet tudni eredetéről.

Ezen kötőszóra vonatkozólag ugyanis Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. könyve (M. Tud. Akadémia, 1930) 146. lapján ez olvasható: „Megtörtént e változás (t. i. egy Németh által állított oszmán-töröknyelvi $k > h$ hangváltozás) intervokalikus helyzetben is. A *tak-* „hozzáfüggeszteni” ige gerundiuma a *taky* és, is’ szó, mely az oszmánliban *daha*, *dahy*-vá fejlődött”. A Dr. J. Németh „Türkische Grammatik” című műnek

(Sammlung Göschel, 1916) 123. lapján pedig ez található: دها، دخي *daxy*, *daha*, auch, und, sogar’.

A valóság ezen tanításokkal szemben a következő: Az oszmán-török nyelvben *daxxy*, *dahy* formában átírható szóalak nincsen. Csupán csak egy hangrendi illeszkedés nélküli *dahi* kötőszóról lehet beszélni. [Az intervokalikus mássalhangzó az isztambuli és irodalmi kiejtés szerint *-h-*, és semmiesetre sem *-χ-*. Ez utóbbi mássalhangzó ugyanis csak a kis-ázsiai nyelvjárásokban van meg. A *dahi* kötőszó arabírási graphikai képének ma már csupán csak történeti értéke van, s a kiejtés (*h*) nem követi a benne előforduló és szóbanforgó arab írásjegy (egy *χ*-nak megfelelő írásjegy) tulajdonképeni hangtani értékét].¹

A régi oszmán-török nyelvemlékekben a *dahi* és *daha* kötőszók nyelvtani rendeltetésében még voltak némi párhuzamosságok. A jelenkori élő nyelvben azonban ez a két kötőszó mind arab- és latinírási alakjára, mind funkciójára és jelentésére, mind pedig mondattani helyzetére nézve egymástól teljesen különvált. A *dahi* ma azt jelenti, mint „is, sőt... is“ (auch; sogar), és helyzetére nézve a mondatban mindig azon szó után áll, amelyre vonatkozik.² A *daha* jelentése ellenben annyi mint „még“, — amiről Németh említést sem tesz —, a mondatban pedig vagy azon szó előtt áll, amelyre vonatkozik, vagy az állítmány előtt.³

„És“ (und) jelentése pedig a mai élőnyelvben egyik kötőszónak sincsen.⁴

A két kötőszónak azonos rendeltetési és azonos jelentésű nyelvtani elemként való feltüntetése tehát, mint ahogy Németh kéthelyütt is teszi, teljes megnemértésen alapszik.

Ugyanezen szócskával kapcsolatban még nagyobb a zűrzavar a melléknév fokozása körül. Németh Türkische Grammatik-jának 40. lapján ugyanis ezt olvassuk: „Die Form *güzel* ist Positiv und Komparativ zugleich, also ‚schön‘ und ‚schöner‘. Manchmal erhält der Komparativ das verstärkende Wörtchen دها دخی *daha*“.

Ezen tanításnak már az első része is megtévesztő. A *güzel* melléknévi alak ugyanis, egyedül és kizárólag csak annyit jelent, mint „schön“. A nyelvi tényekkel merőben ellentézik az az állítás, hogy a törökben a *güzel* melléknévi alak, így egymagában és egyszersmind (zugleich), — ahogy Németh mondja —, azt is jelentené, hogy „schöner“. — Ilyesmit a török nyelvszellem nem ismer. A valóság kedvéért a *güzel* melléknév, ebben a változatlan alakjában, csak akkor veszi fel a középfoki „schöner“ jelentést, ha az összehasonlítandó névszóhoz a *-dan*, *-den*

¹ L. Kúnos I. Oszmán-török Nyelvkönyve 339. lapján. (A *dahi* mellett *daxi* változat *χ*-ja itt is helytelen); A Radlov Wb III, 1615—6. idevonatkozó adatai közé szintén néhány tévedés csúszott be.

² Š. Šâmî, Kâmûs i Türki. 603.

³ Š. Šâmî, I. m. 636.

⁴ A *dahi* szerepére nézve a nyelvrégiségben I. Š. Šâmî, i. m. 603.

ablatívus-rag járul: *bu ondan güzel dir* „ez annál szebb“ stb. De ugyanezen tanítás második része még alkalmasabb a zavarkeltésre. Itt ugyanis Németh el akarja hitetni velünk (és még szomorúbb, hogy a törökül tanulni akaró nyájas olvasóval is elhíthetné), hogy a graphikailag teljesen különválasztott *دخی* (olv. *dahi*) szócska

most már nemcsak kiejtés tekintetében azonos (?) a *دھا* (olv. *daha*) szócskával, hanem mindkettő, mint egymással azonosértékű elem (?), a melléknév jelentésének fokozására is szolgál.

Mindenkinek tudnia kell, aki valaha is foglalkozott az oszmán-török nyelvvel, s az arab írással, hogy a középfokban a jelentés fokozására egyedül és kizárólag a „még“ jelentésű *daha* szó használatos. Aki a *dahi* kötőszót, még ha csak graphikailag is, ide bekeveri, annak alig lehet világosan kialakult fogalma az élő oszmán-töröknyelvi melléknév fokozásáról.

Nem sok tennivaló marad végül ennek a tulajdonképpen egyeredetű két kötőszónak etymológiájával sem. Németh állítása szerint mindkettő a török *tak-* „hozzáfüggeszteni“ igének gerundiumos alakja: a *taky*.

Nem vitatkozunk, csak figyelmét felhívjuk a következő mongol és tunguz szókra: mongol *daki* „még, újra, ismét (ješčo, snova, opjatj)“ Golstunskij III, 53; burját *daki*, *daçi*, *daxe* „wiederum, noch“, *daçi-*, *daxe-* „wiederholen“ Castrén 152; tunguz *daki* „wiederum, aufs Neue“ Castrén 89. stb.

Ez a szó is azon nagyszámú mongolnyelvi elemek közé tartozik, melyek a török szókincs felső rétegét át- meg átítatták. Török eredetű szóról ennél fogva itt beszélni sem lehet. Hol van itt a török *tak-* ige? És ki beszélhetne itt most már ú. n. „töröknyelvi“ *k > h* hangfejlődésről?

Az elsődleges mongol szó hangtani képe és jelentése ellenben önmagáról minden szükséges tudnivalót elmond. A burját intervokális *k > χ* hangváltozás is azt mutatja, hogy ez a jelenség már az átadó eredeti mongol nyelvjárásokban megvolt.

Ilyenfajta jól megalapozott pilléreken nyugszik a hiungnu-hun azonosság elmélete!

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug) *Hiung-nu und Hunnen*. Friedrich Hirth versuchte auf Grund des Berichtes einer chinesischen Chronik des 6. Jhs. nachzuweisen, dass die europäischen Hunnen der Völkerwanderungszeit mit dem Volke der Hiung-nu der chinesischen Geschichtsquellen der vorchristlichen Zeit identisch sind. Seine Beweisführung beruht jedoch auf einer Reihe von unrichtigen Voraussetzungen. So kann besonders unter dem Ausdruck „grosser See“ des herangezogenen chinesischen Berichtes nicht der Pontus verstanden werden, sondern nur der Aralsee, was sich besonders deutlich aus der Darstellung Mittel- und Westasiens auf einer

von A. Herrmann veröffentlichten chinesischen Karte des 5. Jhs. nach Chr. ergibt, wo auch der Name *Suk-tak* des Hirthschen Berichtes zwischen dem „grossen See“ und dem Pamir verzeichnet ist, so dass die Gleichsetzung dieses Namens mit dem ON Sudak in der Krim — was die wichtigste Voraussetzung der Hirthschen Theorie ist — gar nicht in Frage kommen kann. Auch die Gleichsetzung der Namen *Hut-ngai-ssi* oder richtiger *Fut-ngai-ssi* (der Name des Königs der Hiung-nu) mit *Hovās* (eine Form des Namens des jüngsten Attila-Sohnes bei Priskos) ist absurd. Eben der Hirthsche Bericht erlaubt uns eine gegenteilige Folgerung, dass nämlich die Hunnen mit den Hiung-nu nicht identisch sein können, und so gewinnt die Theorie von Gyula Mészáros an Wahrscheinlichkeit, dass nämlich die europäischen Hunnen ein nomadischer Stammesverband osteuropäischer Völker waren: in der archäologischen Hinterlassenschaft der Hunnen gibt es im Gegensatz zu der der Awaren keine Zeugnisse für die mittelasiatische Herkunft dieses Volkes, das in griechischen Quellen schon in den ersten Jahrhunderten nach Chr. als ein in Osteuropa wohnendes Volk erwähnt wird.

Nach Gyula Németh sollen sowohl die Hiung-nu als auch die Hunnen Türken gewesen sein. Einige Sprachdenkmäler der Hiung-nu können in der Tat auch aus dem Türk. erklärt werden (jedoch auch aus dem Mong.); Némeths Beweisführung ist aber nicht überzeugend, denn jene Sprachdenkmäler dieses Volkes, die aus dem Türk. nicht gedeutet werden können, wurden von ihm einfach unbeachtet gelassen. Das Türkentum der Hunnen versucht Németh durch die Deutung einiger herausgegriffener PN zu erweisen; das könnte uns auch dann nicht überzeugen, wenn die Etymologien formal einwandfrei wären, was aber durchaus nicht der Fall ist.

Verf. führt aus, dass auch die Homonymie der Namen der *Hiung-nu* und der *Hunnen* nur auf Illusionen beruht, und schon deswegen kann die Etymologie des Volksnamens *Hunne* für die Gleichsetzung beider Völker nichts besagen. Németh glaubt, dass der Name *Hunne* mit dem Namen der *Kumanen* zusammengehört und türk. Ursprungs ist; er will also auch in dieser Etymologie des Volksnamens einen besonders wichtigen Beweis für die türkische Herkunft der Hunnen erblicken. Die Etymologie beruht jedoch auf Voraussetzungen, die durchaus nicht stichhaltig sind; so kann besonders von einem Lautwandel $k > \chi > h$ im Türk. keine Rede sein. Diesen Wandel sollen einige Wörter bezeugen, die aber mongolischen Ursprungs sind. Es wird z. B. unter anderem ein angebliches osm. Bindewort *dahy* mit türk. *taky* zusammengestellt; die richtige Form des osm. Bindewortes ist aber *dahi*, und es ist — wie Gy. Mészáros im Anhang ausführt — ein mongolisches Lehnwort im Osm. — Der Name der Hunnen ist von den Germanen mit χ im Anlaut übernommen worden, aber auch im Griech. wird der Name bis zum 3. Jh. als *Χοῦνοι* geschrieben. Die spätere *Οὔννοι*-Schreibung im Griech. geht auf eine kartwelische Pluralform auf *-ni* zurück, und in kaukasischen Sprachen ist nach Mészáros auch ein Wandel von $\chi > h$ eingetreten.

A -val, -vel rag eredetének kérdéséhez

A *-val, -vel* rag eredete a legutóbbi években sokat foglalkoztatta nyelvészeinket. Mindenesetre kétségtelennek tartjuk, hogy — miként Szinnyei már régebben is magyarázta — *-val, -vel* ragunknak eredetileg is *-vel* volt az alakja és *-l* végződése az ablativusi *-l* raggal azonos. A rag első részét, a *ve*-elemet Szinnyei a vog. *βāy*, finn *väki* stb. 'erő' szóval egyeztetette és ez az egyeztetés hangtanilag is, jelentés tanilag is igazolhatónak látszik (vö. Szinnyei NyH.⁶ 35, 129, MNy. XXXII, 220, XXIX, 129, FUF. XXII, 67, Melich NyK. L, 275 stb.), bár mindenképpen feltűnő és az önálló **ve*-szóból való származtatást kétségesse teszi az a körülmény, hogy a **ve*-magánhangzója az utána következő ablativusi *-l* előtt nem állandóan hosszú (l. még alább).

Mészöly bebizonyította ugyan (FUF. XXI, 56, MNy. XXIX, 212), hogy *-val* végződés a magyarban másképpen is keletkezhetett, nevezetesen úgy, hogy az egész suffixum tkp. csak az *-l*, a tőszó tövégi magánhangzóját követő *-v* pedig eredetileg csupán hiatusöltő volt, azonban a személyragos régi *velem, veled, vele* stb. állandó szókezdő *v*-jével kétségbevonhatatlanul igazolja, hogy instrumentalis-comitativusi *-vel* ragunkra ez a magyarázat nem alkalmazható. A hiatusöltő egyébként nemcsak *-v*-, hanem *-j*-, *-h*- is lehetett. Mészöly magyarázata csak akkor volna meggyőző, ha teljesen meg tudná magyarázni a hiatusöltő *-v*-állandósulását és a rag eredetibb magashangúságát.

A *-vel* rag *-l* elemének magyarázatában egyetért Szinnyei és Mészöly; minthogy azonban a *ve*-részt egyfelől nem tekinthetjük a rokon nyelvekben is meglévő *ve*-tőszónak (ezt alább még részletesebben bizonyítjuk), másfelől a *v*-elemnek hiatusöltőül való magyarázatát sem tudjuk elfogadni, újabb magyarázatot kell keresnünk.

Szinnyei a vita eredményét ezekben a szavakban foglalta össze: „...ha az én származtatásom nem volna is helyes, maga a *velem, veled* stb. határozószó elegendő és megdönthetetlen bizonyítéka volna annak, hogy a *-val, -vel* rag eredetileg labialis fuvóhangon kezdődött“ (MNy. XXIX, 141; hasonlóan FUF. XXII, 89). Következő vizsgálódásainkban Szinnyeinek ebből a megállapításából indulunk ki, mint tagadhatatlanul szilárd alaplól.

Azokon a *-val* végzódéseken kívül, amelyekre Mészöly hi-

vatkozik, van még egy *-val*, *-vel* végződésünk, még pedig olyan, amely itt tárgyalt névragunkkal sok hasonlóságot mutat, nevezetesen a határozói igenév *-val*, *-vel* képzője. Nézzük talán ezt az igenévképzőt kissé közelebbről.

Igeneveink közül ma is igen gyakoriak, régebb nyelvünkben pedig még használatosabbak voltak a *-va*, *-ve*, *-val*, *-vel* és *-ván*, *-vén* képzős határozói igenevek. Ezek — mint tudjuk — az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenévből alakultak. Ennek a képzőnek eredetibb alakja *-v-~ -u*; az eredetibb alakot mutatják a HB.-beli *uolov* 'való', *iarov* 'járó', továbbá a mai *eleven* és más szavaink (l. Szinnyei NyH.^o 81, MNy. XXII, 237–240 stb.). A határozói igenevek változatos alakú képzői tehát ebből a *-v-~ -u* melléknévi igenévképzőből lettek.

A legrövidebb alak, a *-va*, *-ve* képző már a HB.-ben is előfordul: *birsagnop ivtua*, olv. *bírságnop* (azaz 'ítéletnap') *jutva* (Szinnyei MNy. XXII, 170, 240, 256). Ezt a képzőt régebben általánosan a *-val*, *-vel* rövidülésének tartották, de ez ellen a feltevés ellen szól az a tény, hogy a *-va*, *-ve* képző magánhangzója eredetileg zárt volt (*kötözwö*, *födvwö*; l. Szinnyei NyK. XLII, 223) és hogy „szóvégi *l*-nek pótolatlan kiesése értelmetlen volna“ (Horger Szeg. Füz. II, 101). Ezért Szinnyei az *-á*, *-é* lativusragot látja a képző magánhangzójában (id. h., továbbá MNy. XXII, 240, 256). Persze kissé feltűnőnek tarthatnók, hogy ezek szerint körülbelül egyforma jelentésben egy és ugyanaz az igenév mind a három irány ragját vette volna fel (lativusi *járva*, loc. *járván* és abl. *járval*, mintegy az idő-be, idő-ben és idő-ből jelentésében). Gondolkodóba ejt az is, hogy pl. *belém*, *beléd*, *beléje*, *reám*, *reád*, *reája* mellett, bár van *-ba*, *-bé*, *-ra*, *-re*, mégis a *belé*, *-bé*, *rēá*, *-rēá*, *-rá*, *-ré* megőrizte a hosszú magánhangzót (éppígy pl. *fölém*, *föléd* és *fölé* stb.); ellenben a *halvám*, *halvád*, *halvája* mellett a *-va*, *-ve* eredetibb hosszúságának még a nyelvelmékekben sem találjuk semmi nyomát.¹

Van azonban a *-va*, *-ve* képzőnek kielégítőbb magyarázata

¹ „A lat. *-á*, *-é*-nek e rövidülése — mondja pl. Horger (Szeg. Füz. II, 101) — mivel a legtöbb ilyen határozószónak még ma is él, vagy legalább nyelvelmékeinkből kimutatható az eredetibb *á*, *é* végű változata is, nem lehet nagyon régi. Általában 2–300 esztendővel ezelőtt mehetett végbe, de a legrégebb esetek sem lehetnek régiek, mint 4–500 évesek“. — A WeszprK. (26) *iruah* alakja, ha írvá-nak olvasandó, minden bizonytalanság nélkül az *-l* kiesése után beállott pótló nyújtást jelöli, mint amilyen van a mai népnyelvi *advá*, *addá*, *addá* alakokban, amelyek szintén későbbi fejlődés eredményei (l. Mocs. Nyr. XX, 203; Horger Nyelv. 118).

is. Az -ó, -ő eredetibb -v- alakjához itt minden valószínűség szerint nem a lativus ragja, hanem a 3. személy birtokos személyragja járult hozzá: **jutoy-á*, majd a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével: *jutvá* > *jutva*.

Magyarázatunk helyességét igen fontos analógiák igazolják, amelyekre mindjárt rátérünk.

A -v- képző itt a cselekvést jelentette, mint ma is *kézfogó*, *esküvő* stb. szavainkban és kivált ezekben a régi határozós szerkezetekben: *lemenőben* van a nap, *indulófélben* voltam, *elmenőben*, *aratóba vadnac* (Heltai), *gyáuraóm* (járóm) *van* (Nyr. III, 179, IV, 63; l. TMNy. 505 stb.). Hogy a nomen verbale-nak ez a jelentése ősi, azt kétségtelenül bizonyítják a rokon nyelvek, amelyeknek tanúsága szerint a finnugor nomen verbale egyformán lehetett nomen agentis, nomen actionis és nomen acti (l. Setälä TuM. 170, 173, Szinnyi NyH.⁹ 80, Fgr. Sprw. 90, 142, Lehtisalo: Über die urural. Ableitungssuffixe 249, 343 stb.). Ezek szerint tehát a *járva* eredetibb jelentése 'járója', azaz 'járása, járta'. A *járva* 'járása' tehát pontos mása a befejezett cselekvés -t képzőjével alakult *járta*, *élte*, *holta* féle, ill. a velük egyeredetű régi *járatta*, *ülette* -féle igeneveknek (pl. *idő járatta* ÉrdyK. 332; *láta egy embert a vámon* *ülette* MünchK. 29; *láltunk tégedet... szomjastad 'te vidimus... sitientem' uo. 62). A két igenév teljesen azonos szerkezetű. Az -atta, -ette képző végső magánhangzójában a birtokos személyragot látjuk, mint ahogy a többi személyben is megvan ez a birtokos személyrag (élménèttém BécsiK. 39, *lattonc tégedet ehezetted* MünchK. 62, *neged eztendőben Phtolomaeus es Cleopatra orszaglat'oc* MünchK. 73; vö. Mócs Nyr. XX, 208, TMNy. 516, Mészöly: A HB. tárgyas elbeszélő mult alakjai 99) és ugyanígy jelentkezik a birtokos személyrag a -va, -ve képzős igenévben; csak hogy itt idővel elhomályosult a végződés személyrag-volta és a -vá, -vé-hez mint új tőhöz járultak a birtokos személyragok: *halvám*, *halvád*, *megesmervém*, *jövéd*, sőt *meghalvájá*, *meghalvájok* (pl. *a mel föld tégedet mghalvad fogadád 'quae te terra morientem suscepit' BécsiK. 2; l. Mócs Nyr. XX, 206, Melich: A m. tárgyas igeragozás 46, Mészöly id. m. 106). De szembeötlő az egyezés a két igenévi szerkezet között abban a tekintetben is, hogy egyiknek a végén sincs határozórag. És ennek alapos oka van. Itt nem annyira azokra az ismert ragtalan határozóinkra kell gondolnunk, mint amilyenek pl. *harmad nap feltámada* KatLeg. 2257, *manapság* és ugyancsak a 3. személy ragját feltüntető *éjtszaka* 'noctu',**

nyaratszaka 'aestate', *teletszaka* 'hieme', *napotszaka* 'tota die' (l. NySz., Klemm: Mondattan 177), mint inkább arra, hogy az igenevek a finnugor nyelvekben ragtalanul is használatosak határozói szerepben. Nézzünk talán egy-két példát: vog. *χujimätä ta sunsiänä* 'ő amúgy fektében nézegeti őket' (Munk. Vog. Népk. Gy. I, 53; *χujimätä* tkp. 'fekvése, fekvé, fekette'), *toχ l'ü'nätä kantiq χum kantäm ti joχ täm* 'amint úgy áll, haragos férfinak megjött a haragom' (uo. II, 11; *l'ü'nä* tkp. 'állója, állása, állta, állatta') (vö. Klemm: A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1916, 149–150, 156, 159, 170, NyK. XLV, 376, 385; Béke NyK. XXXIX, 427–8, Cser nyelvt. 163; Lewy: Tscher. Gramm. 148–9; Mészöly: A HB. tárgyas elbeszélő mult. alakjai 84). Ennek a jelenségnek pedig az a magyarázata, hogy itt az igenév tkp. mai *verbum finitum* szerepében áll, vagyis egész (névszói állítmányú) mondatot alkot (*járat*ta BécsiK. 168, *járta* = 'járt', *fekette*, *fekte* = 'feküdt' ugyanúgy, mint pl. ezekben a mondatokban: vog. *tił kwoss sunsi: paul nāηk nätä* 'azután amint nézi, hát egy falu látszik' (Munk. Vog. Nyelvj. 43), *nāηk tot l'u l'inätä* 'vörösfenyő áll ím ottan' (Munk. Vog. Népk. Gy. II, 185), amelyekben a személyragos igenév igazi állítmány 'látszik, áll' értelmében (vö. Fokos NyK. XL, 395; l. még Mészöly id. m. 112 s. kk.). És ha még arra gondolunk, hogy a magyar tárgyas igeragozás is eredetileg birtokos személyragozás volt, akkor igeneveinknek ebben a birtokos személyragokat feltüntető, de határozóragot nélkülöző alakjaiban egy ősrégi állapot megőrzését fogjuk felismerni. Ezekben az ősi alakokban (amelyeknek mai nyelvünkben csak a *-va*, *-ve* képzős igenév és olyan kifejezések őrzik emlékét, mint *jövet*, *menet*, *járat-kelet* 'jártában-keltében' MTsz.) eredetileg nem is állhattott határozórag, hiszen *elmenettem* eredetileg a. m. 'elmenetelem, elmenésem, elmentem', azaz 'én elmentem', *ülette* a. m. 'ülése, ülte' azaz 'ő ült'; *jutva* = 'jutása' = 'ő jut(ott)'. A HB.-beli *birsagnop iwtua* 'iudicii die adveniente' tehát eredetileg ezt jelentette: 'az ítéletnap eljut'. Ezek szerint az *ülve*, *járva* igenév csak abban különbözött az *ülette*, *járat*ta igenévtől, amiben az *adó* 'dans' ~ 'ő ad' különbözik az *adott* 'qui dedit' ~ 'ő adott' alaktól, vagyis az egyik a folyamatos, a másik a befejezett cselekvést jelölte. Kódexeink azonban már egyformán használják mindkét alakot a participium imperfectum értelmében és ennek fordítására (*imadkozuatoc* 'orantes' MünchK. 23 és *imadkozatta* 'orantem' BécsiK. 145), és Mócs. joggal

mondhatta (Nyr. XX, 209), hogy „az *éhezetted* és *éhezvéd* alakok között jelentésbeli különbség nincs”.

Idővel, mikor a -va, -ve eredeti jelentése és szerepe elhomályosult és határozói szerepben alkalmazták, szükségessé vált a ragtalanak érzett igenévnek az -n névraggal való megjelölése, éppúgy, mint ahogyan az -atta-félék is kaptak ragot (pl. *ők a hegyről leszállatokban*. 'descendentibus illis' MünchK. 88, de uo. a 131. lapon: *ők a hegyről leszállatok*; éppígy: *lelé őket alattokban*. DöbrK. 457, de a MünchK. 65. lapján még így: *lelé őket alattok*. 'invenit eos dormientes'; vö. TMNy. 517—8, Mészöly id. m. 85). (A -ván, -vén magánhangzójában már Beke is a 3. személy ragját látta, a -va, -ve azonban szerinte föltétlenül más eredetű; vö. Nyr. XLII, 197—8; Szinnyei NyK. XLII, 223). A -ván, -vén végű igenevet már legrégibb kódexeink is ismerik. Az olyan kifejezések, mint *aito beteuen* BécsiK. 22, *ez ige haluan* MünchK. 42 tehát eredetileg ezt jelentették: 'ajtó betevésén, betevésekor', 'ez ige hallásán, hallásakor, hallatára'.

Ezek után nem okoz majd nehézséget az igenév harmadik alakjának, a -val, -vel végződésnek a megmagyarázása. A gyakoribb -va, -ve és -ván, -vén mellett már a kódexek is ismerik ezt az alakot (pl. *ewrewluel* JókaiK. 21, *zolual* CornK. 259, *el chodalkozual Izrahel fyay mondanak* HorvK. 107; l. Mócs id. h. 203, Simonyi TMNy. 512, MHat. II, 303, Szinnyei NyH.⁶ 81 stb.), de ma ez a -val, -vel képzős igenév már csak a népnyelvben használatos, itt azonban hatalmas területen él az igenévnek ez az alakja (vö. még Horger Nyelvj. 117).

Ez az igen régi igenévképző is világosan elemezhető. Az alak magyarázatában persze nem szabad a -va, -ve alakból kiindulnunk, hanem az eredeti ragtalan igenévképzőhöz kell visszatérnünk: a -v- ~ -u képzőhöz hozzájárult az ablativus -l ragja (l. Szinnyei NyK. XLII, 223—4). Az -l azonban itt nem az előidejűség jelölésére szolgált, mint Beke gondolja (Nyr. XLII, 195, 199), sem essívusi vagy módhatározói ragnak nem vehető, mint pl. *bodogwl* ErdyK. 508, *zegheenyewl* uo. 569b, *jól, rosszul* határozóinkban. Az -l-nek itt már instrumentalis-comitativusi funkciója van. Ez a funkciója bizonyosan már az előmagyar, ill. ugor korban is megvolt, éppúgy, mint ahogyan a vogulban és a déli-osztjákban is a mi abl. -l ragunk megfelelője lett az instr.-com. jelölője (vö. pl. Beke: A vog. hat. 52, Mészöly FUF. XXI, 58, Patkanov-Fuchs 58; — vö. még a hasonló fejlődést a mordvinban: Fehér NyK. XLIV, 171). A -val, -vel

igenévképzőben tehát a *-v-* a nomen verbale képző (nomen actionis jelentéssel), az *-l* az ablativusi eredetű instrumentalisrag, a magánhangzó pedig ugyanolyan tövégi hangzó, mint az *állandóak, egyenlők, szomorúak, keserűek* alakokban (l. TMNy. 729, 503; Szinnyi NyK. XLII, 223, NyH.⁶ 97). A *zolual* jelentése tehát eredetileg 'szólóval, szólással', **kérvel* a. m. 'kérővel, kéréssel'. Az *el chodalkozual mondanak* kifejezés tehát jelentésében egészen közel áll a mai *elcsodálkozással* (ered. *-val*) *mondának* szerkezetéhez, sőt a két szerkezet jelentése azonos.

A jelentésnek ez az azonossága kétségtelenné válik, ha a két szerkezetet egymás mellé állítjuk. (Minthogy a *-val*-ra aránylag kevés a példánk a régi irodalomból, a vele azonos értékű másik két alakját is vehetjük ennek az igenévképzőnek). Pl. *sirwān syra* WinklK. 116, *sirva sira* NádorK. 387 és *keserves sirással siránac* MA: Bibl. I, 47b; *ewrewluel es engedelmeſt* JókaiK. 21 és *örömmel és engedelmeſen; hallván halljátoc* MA: Corp. Gr. 278 és *hallattal hallotoc* 'auditu audietis' MünchK. 38; *gyűlölvē gyűlöl* és *gyűlöléssal gyűlölem vala őket* 'odio oderam illos' KeszthK. 384; *paraznalkoduan él paraznalkodic* 'fornicans fornicabitur' BécsiK. 181 és *élfélédkezuen élfélédem őket* 'oblivione obliviscor eorum' uo. A Debreceni Grammatika (103) is megállapítja, hogy „*vigyázva járj!* az az ... *vigyázással*“.

Azonban ez *el chodalkozual* nemcsak jelentésében, hanem — mint mindjárt látni fogjuk — végződésének alakjával is egészen közel áll az *elcsodálkozással* (ered. *-val*) szóhoz.

A *-val*, *-vel* igenévképző és a *-val*, *-vel* névrág tudvalevőleg nemcsak ebben az alakjukban egyeznek egymással; az egyes nyelvjárások általában egészen egyformán bánnak ezzel a két végződéssel. Azok a különbségek, amelyek a két végződés hangalakja között találhatók, részben azzal függnek össze, hogy a névrág kezdő *v*-je egyes nyelvjárásokban magánhangzón végződő tövek után kieshetett és a hiátus kitöltésére utóbb *j*, *jj* fejlődött, részben pedig abban mutatkoznak, hogy az igenévképző mindig és mindenütt illeszkedik, a névrág pedig Göcsejben és az Őrségben ma is állandóan magashangú. Hogy ennek az eltérésnek mi az oka, arra a névrág eredetétől várjuk a feleletet. A két végződés alakjára, alaki egyezésére vonatkozólag l. Simonyi TMNy. 512—3, 692—3, MHat. I, 358, II, 303; Szinnyi NyH.⁶ 81; Melich: Tárgyas igerag. 71; Horger: Nyelvj. 46—7, 117—8, 133—5, MNy. I, 453, Csűry MNy. XXV, 13, 16 stb. Így egyformán találunk egyfelől *nyitval*, *vervel*, *advá*, *kérvê*, *nyit-*

tal, verrel, addâ, nyittâ, üttê, addâ, adda, szökke, másfelől lábval, kézvel, kezivê, lábbal, kézzel, lábbâ, kézzê, kézzé, kaszáva, kalappe, sokke alakokat.

Ha mármost két elem eredetileg is azonos jelentésű (**jut-val* ered. a. m. 'jutóval, jutással' és **jutás-val* is a. m. 'jutással') és azonos alakú, felvetődik az a kérdés, vajjon nem azonos-e tkp. a két végződés.

Nézzük tehát a kérdést ebből a szempontból.

Az igenévképző etimológiája világos, keletkezése lépésről lépésre nyomon követhető, gazdag családja is van nyelvünkben: eredete világos, eredeti voltához kétség sem férhet. A névragról viszont a következőt tudjuk: 1. hangalakja (-*val*, -*vel*) régi (*malastual*, *bekeseguel* JókaiK. 2, 3; *haragual*, *ördöguel* KrisztL. 16, 18, 22 stb.); 2. eredetibb alakja -*vel*; 3. végződése az eredetileg ablativusi értékű ragot tartalmazza; 4. *ve-* elemét a magyarból nem tudjuk kimutatni, csak a rokon nyelvekben találunk vele esetleg azonosítható szót.

Ha tehát a két elem azonos egymással, akkor csak az igenévképző lehet az eredetibb.

Gondoljunk most a következőkre: A *kérvel*, *szeretvel* (< **kérëuel*, **szeretëuel*; vö. *kereu*, *scereteu* OklSz.), bár alakjuk elkülönült a *kérő*, *szerető* alakoktól, eredetileg azt jelentette, hogy 'kérővel (=kéréssel)', 'szeretővel (=szeretettel)'. De ugyanígy voltak ilyen igenevek olyan tövekből is, amelyek igék is, névszók is lehettek; pl. *lesvel* 'lesve', *lepvel* 'lepve', *esvel* 'esve' stb. Ezeket az igenévi alakokat azonban a főnévi jelentésű *les*, *lep* ('lepel'), *es* ('eső') szavakhoz is kapcsolhatták, vagyis a *lesvel*, *lepvel*, *esvel* alakokat így is értelmezhatték: 'lessel (insidiis)', 'lepellet', 'esővel' (vö. pl. *meg öltö ő zölődióket kő essel* AporK. 37, azaz 'kőesővel, grandine'), és így mindezeknek a szavaknak a végződésében az egész -*vel* végződést érezték ragnak. Ez a rag azután általános használatúvá vált a régiebb -*l* instrumentalis helyett (**lesel*, **lepel*, **esel*); az új, testesebb rag idővel teljesen kiszorította ezt a régiebb -*l* ragot.

A -*vel* végződésnek ez az elvonása, raggá alakulása és a névszói kategóriára való általános áttérjedése annál könnyebben mehetett, minthogy már a főnevek között is voltak egészen hasonló alakúak, amelyekben a -*v*- a főnév tövéhez vagy képzőjéhez tartozott. Így nemcsak a **keüel* 'kövel' félékre kell gondolnunk, hanem az olyanokra is, mint **intetvel* 'intettel (azaz intéssel)' (vö. HB. *intetvinec*), sőt fentebb említett *szeretvel* 'szeretve' szavunk ugyanebben az alakjában főnév is le-

hetett 'szeretettel' jelentésben (vö. *szeret* 'amor': *okosság* *es szeretettel* Born: Én. 228b; l. NySz., Szinnyi MNy. XXII, 242). Ezekben az alakokban is *-vel* ragot láthattak, pedig itt a *-v* a tőhöz tartozik, az instr. ragja pedig az egyszerű *-l*, éppúgy, mint a *-val*, *-vel* igenévképzőben.

Az átterjedést természetesen elősegíthette még az a körülmény is, hogy igető és névszótó eredeti azonossága alapján egyes képzők egyaránt járulhattak igéhez és névszóhoz (vö. CzF. III, 1439, Simonyi Nyr. XXXVIII, 241, Melich: Tárgy. igerag. 48, Szinnyi NyH.⁶ 98, Gombocz UJb. X, 8, Klemm: Mondattan 41, MNy. XXIII, 329, Horger: Igerag. 4, 40 stb.).

Ahogy tehát pl. a főnévi igenév *-ni* képzője a *látni láttam* stb. szerkezetekből átterjedt a *jóni jó* 'jónak jó', *szagosni nem nagyon szagos*, *szabadni szabad* szerkezetekbe, amelyekben tehát már nem igéhez, hanem névszóhoz járult a képző valóságos rag alakjában (és mégsem fogunk a *jóni jó* -félékben egy önálló *-ni* ragot keresni), vagy ahogyan az *ehetném*, *ihatnám* analógiájára ilyenek is keletkeztek: *madárrhatnám* 'szeregetnék madár lenni', vagy ahogyan a *szabadna*, *szabadjon* alakokban melléknévhez járult a feltételes és felszólító mód képzője (vö. Horger: Igerag. 40, Klemm: Mondattan 65, Fokos Nyr. LX, 133 stb.), úgy terjedhetett át a határozói igenév *-vel* képzője is jelentésének megfelelő com.-instr. értékkel a névszókba. Itt kiszorította a régi egyszerű *-l* ragot és így lett általánossá egy *-vel* névragunk, amelynek *v-je* tehát tkp. a melléknévi igenévképző *-v-* képzőjével azonos.

De vajjon hogyan történhetett az, hogy az igenevekből éppen csak a magashangú végződés vonódott el és terjedt át névszókra?

Erre a kérdésre nyelvemlékeinkben hiába keressük a feleletet. Ez az elvonás és átterjedés a nyelvemlékeink előtti korban történt. Hogy éppen magashangú igék voltak-e többségben, vagy pedig mely magashangú igékből indult ki ez a folyamat, azt ma már nem tudjuk megállapítani. De hivatkozhatunk biztos analógiákra. Így pl. és kötőszónk úgy keletkezett, hogy a nomen possessoris *-s* képzője a megelőző *m a g a* shangú tővégi hangzóval együtt vonódott el (*férjés feleség* > *férj és feleség* > *férj és feleség*; vö. Fokos, Nyr. LXIII, 14); *ded* 'kisdéd' szavunk a kicsinyítő *-ded* képző elvonása a *kisdéd* szóból (vö. *gyermekded* stb., de van *ifjúdad apródad* stb. is; l. Simonyi TMNy. 556, NyF. XI, 7; EtSz. I, 1293 stb.). Tanulságos a *szoroz* ige is, amely „a sokszorozás önkényes elrövidítése. — Pethénél (Math.)

a multiplicatio: *többszörözés*; ha ez győzedelmeskedett volna a sokszorozáson, akkor ma alkalmasint *szörözést* mondanánk" Szily NyÜSz. 315. Ugyancsak a mélyhangú alak állandósult az *óta* névűtő esetében is; l. Mészöly MNy. XI, 197. (L. még Fokos Nyr. LXIII, 19 stb.). És hogy egy új elem-létrejöttéhez, sőt más szókategóriára (ebben az esetben névszóról igére) való átterjedéséhez elegendő lehet egyetlen egy gyakori alak is, azt bizonyította Zolnai „A -si képző eredete" c. értekezésében. (Bizonyos tekintetben hasonló jelenségeket találunk indogermán nyelvekben is; l. Spitzer Nyr. LII, 62).

Amikor tehát már általános használatú névraggá vált a -vel, akkor utólag keletkezett a -nek: *nekem*-, *nál: nálam*-, *től: tőlem* stb. analógiájára a személyragos *velem*-, *veled* stb.

De nem szól-e magyarázatunk ellen az, hogy a -vel névrag magánhangzója — legalább eddig úgy tudtuk — eredetileg hosszú volt, az igenévképzőé pedig mindig rövid?

Ez a hosszúság igen fontos körülmény volna. Ha a -vel névrag önálló szóból keletkezett, vagyis ha **ve-* tőszóból kellene kiindulnunk, a rag magánhangzójának állandóan hosszúnak kellene lennie² ugyanúgy, mint ahogyan ezt pl. *-nál* ragunknál látjuk, vagyis ragunknak általánosan *-vél > -vél-*nek kellene hangzania. Ezzel szemben azt látjuk, hogy egyes kódexekben (ÉrsK., ErdyK.) csakugyan hosszú magánhangzóval jelentkezik ugyan a névrag (*zeretetweel*, *farkawaal*, *kykkeel*, *tetemeenyeel*; l. Simonyi Nyr. XV. 434, MHat. I, 358), de nyelvemlékeinkben általában, és éppen legrégibb emlékeinkben, a névrag magánhangzója rövid, és rövid magánhangzóból magyarázandók a ragnak mai nyelvjárásainkból ismert változatos alakjai is.

Látszólag a hosszúság mellett szólhatott a -nek rag analógiája. Ez is előfordul nyelvemlékeinkben itt-ott hosszú magánhangzóval (*-neek*-, *-naak*), személyragos alakjaiban is jelentkezik, éppúgy mint a *velem* stb. alakokban (l. lent), ez a hosszúság: *nék- > nek-* (l. TMNy. 669, Szinnyi NyH.⁶ 131), mindamellet, hogy a ragnak általában mégis -nek az alakja. Csakhogy ma már jól tudjuk, hogy itt sem eredeti a magánhangzó hosszúsága. A *-nék* alak csak a szóvégi lativusi -i ragnak lekopása után keletkezett az eredeti *neki*-ből olyan fejlődéssel, amilyent a *kezé ~ kéz* stb. esetében látunk.³ A *-nék* alak

² Vö. erre vonatkozólag Horger fejtegetéseit: Szeg. Füz. II, 100—111.

³ Az eredeti lativusi ragnak még a *nekem* stb. zárt *ë*-jében is megmaradt a nyoma; vö. nyílt *e*-vel: *föltöttem*, *bennem*, *előlem*. L. Zolnai MMy. V, 69, Szinnyi MNy. XXII, 256, 257; másképp Melich NyK. L, 273.

azután behatolt a személyragos *nekēm* stb. alakokba, így keletkezett a *nēkēm* > *nékēm* stb. A *-vel*-ből azonban ilyen úton sem keletkezhetett *-vél*, hiszen itt az *-l* ragot már nem követte magánhangzó, amelynek lekopásával megnyúlhatott volna a *-vel* magánhangzója.⁴

Nem gondolhatunk tehát más magyarázatra, mint arra, hogy a hosszú magánhangzós alak (rég *-vél*, *-vál*) csak egyes vidékeken keletkezett, még pedig olyan nyúlással, mint amilyenel ugyanebben a hangtani helyzetben az eredetibb **vārtal*, **kértel* alakokból *vārtál*, *kértél* > *kértél* lett (l. Szinnyei Nyr. XX, 237, Horger MNy. X, 116–7, Igerag. 16; máskép Simonyi TMNy. 596–7, Melich MNy. IX, 155 stb.), vagyis a *-vel* magánhangzójának megnyúlása (*-vél*) tisztán az azonszótagú *l* hatására vezetendő vissza. (Sőt valószínűnek kell tartanunk, hogy a *-val*, *-vel* igenévképzőnél is beállott vagy legalább is beállott volna ezeken a vidékeken ez a nyúlás ott, ahol nem keletkeztek az *-l* kiesésével újabb alakok, de talán csak az igenév *-va*, *-ve* alakjának hatása biztosította az igenévképzőnek rövid magánhangzós *-val*, *-vel* alakját).

A *-vél* tehát nem eredetibb alak; a *-vél*: *velem* viszonya sem olyan, mint a *kéz*: *kezem* alakoké. Az utóbbiakban a többeli rövid magánhangzó megnyúlása „a tövéghangzó lefokozódásának és aztán teljes elveszésének velejárója volt” (Szinnyei MNy. XXII, 230; l. Horger MNy. X, 108–111 stb.), a *-vél* hosszú magánhangzója pedig az azonszótagú *l* hatására keletkezett. Eredetileg rövid volt a *-vel* névrag magánhangzója, amiként rövid volt a *-vel* igenévképző magánhangzója, amely csak tövégi hangzó (vö. *egyenlőek* stb.; l. fent).

Az általános *velem*, *veled*, *vele* stb. mellett (pl. *tv uélétec* BécsiK. 208, *quélec* uo. 209 stb.) előfordul — mint említettük — *vélem*, *véled*, *véle* is; ezek **vēlem*, **vēled*, **vēle* alakokból fejlődtek (l. *vēled*, *vēle* NySz.; vö. Simonyi TMNy. 693, MHat. I, 358). Ezekben, valamint a népnyelvi *vēlē*, *vēli* alakokban (MTsz.) a hosszú magánhangzó a névrag megnyúlt *-vél*

⁴ A JókaiK.-nek három *-uala* ragos alakja (*alamyznauala* stb.) Simonyi szerint (l. Nyr. XV, 435) úgy keletkezett, hogy a ragot „a szó-rakozott másoló a *vala* igével tévesztette össze, mert ezt viszont gyakran írja az Ehr. C. rövidebb *val* alakban”. A *nylua* (JókaiK. 52; vö. TMNy. 513) ’nyilván’ igenévi alakot valóban az olyan gyakori alakok hatása alatt írhatta a kódex írója, mint amilyenek *megmaruala* 146, *yaruala* 153 stb. De akárhogyan magyarázzuk ezeket az alakokat, ezek semmi esetre sem bizonyítják azt, hogy a *-val*, *-vel* rag után (vagy akár az egyszerű *-l* rag után) az ómagyar korban valami magánhangzó állott.

alakjának hatására vezetendő vissza, úgy, ahogyan ezt a *nê-kēm > nêkēm* alakok magyarázatával kapcsolatban láttuk. (Gondolhatunk természetesen a *nálam, tőlem, rólam* stb. hatására is).

A régiségben gyakori *velle, uelle, vellec, velle* stb. (l. NySz.), továbbá a népnyelvi *véllem, velle* (l. MTsz.) alakokban az *l* megnyúlása olyan jelenség, mely magánhangzók között álló *l*-nél rendkívül gyakori (pl. *legellő, véletlenül, túl* stb.; l. MTsz., Horger: Nyelvj. 97, Melich NyK. XL, 380).

De még egy lehetőséget kell számbavennünk. A -vel ige-névképző és a -vel névrag alaki és jelentésbeli egyezése nyilvánvalóvá teszi, hogy a két végződés azonos eredetű. Mi arra az eredményre jutottunk, hogy az igenévképző az eredetibb és belőle keletkezett a névrag. De hátha fordítva áll a dolog? Hátha a -vel névrag az eredetibb és ez hatott az igenévképzőre, ennek hatására lett az igenévképző -vel, -val alakú?

Csakhogy ez azt jelentené, hogy az *a*) nem illeszkedő és *b*) hosszú magánhangzós **vël* hatott volna az *a*) illeszkedő és *b*) eredetibb -*vá*, -*vë* alakú igenévképzőre, amely tehát ekkor is egészen más hangalakú volt és eltérő hangalakjánál fogva természetesen másképpen is fejlődött, mint a névrag (vö. pl. HB. *ivtua* és *halalaal*; költőzvő MünchK. és uo. 169: *malasztal, igas-sággal*; fogva, kève és *avvá*, kereskedővë Balatonfelv. NyF. XL, 30, 49, 50; *mondova, megérreve, örvö, sütfő* és *hákkel* 'halkkal, halkan', *kapájje, villájje* Göcsej, Nyr. XIII, 497, XIV, 163—4, Budenz-Album 163, 164, 170; *varva, látvo, évé, kúdvö* és *kezivé, kandlle, ómájje* Őrség Nyr. VII, 417 stb.). Azonkívül ebben az esetben azt kellene várnunk, hogy a -*val*, -*vel* képzős igenév használata fokozatosan nagyobbodó elterjedést mutasson, pedig éppen ellenkezőleg azt látjuk, hogy ez az alak kódexeinkben még előfordul, de már ekkor sok vidéken elavul, „a későbbi irodalom egészen mellőzi“ (TMNy. 512) és kevés kivétellel csupán a nyelvjárások egy része őrizte meg ezt az igenévképzőt. Vegyük most figyelembe, amit fent az igenévképző eredetéről, rokonságáról mondtunk, és tegyük hozzá, hogy ennek a képzőnek igen réginek kell lennie; ezt bizonyítja a most mondottakon kívül azt instr. -*l* végződés, bizonyítják továbbá a kódexek olyan alakjai, mint *syral* (KazK. 13), *el lankasztal* (ÉrsK. 313) ('sírva, ellankasztva'), amelyek mögött hosszú fejlődési folyamatnak kellett állnia. A világos etimológiájú igenévképzővel szemben viszont a vele annyira egyező névrag nem származtatható külön **ve*-tőszóból. Itt csakugyan nem

juthatunk más eredményre, mint amit fent láttunk: a -vel határozórag a határozói igenév -vel képzőjéből keletkezett.

Láttuk azt is, hogy hogyan vonódott el ez a végződés az igenevekből és hogyan terjedt át rag funkciójában névszókra. Hogy ez a fejlődési folyamat nem egyedülálló jelenség a finnugor nyelvekben, arra vonatkozólag — a fent említett analógiakon kívül — végül még egy meglepően hasonló példára, a magyar -vel rag keletkezésének és történetének szakasztott mására akarunk hivatkozni. A zürjében az *m-* képzős igenévhez hozzájárulhat egy honnan? kérdésre felelő névrag, az elativusi -s; így *pet-* 'kimegy' igéből lesz *petem* 'kimenet, kimenés', majd ebből: *peteris* 'kimenet után, miután kiment', tkp. 'kimenetből'; ennek szabályszerűen rövidült *petmīs* alakjából egy ma általánosan használt zürj. *mīs* (*mīst*) névutó vonódott el 'mulva, után' jelentésben (pl. *kujim negel mīs* 'három hét mulva', *lun mīst il'i kik mīst* 'egy nap mulva vagy kettő mulva'; l. Fuchs FUF. XVIII, 198). Ezt a zürj. névutót, amely tehát tkp. határozóragos igenévképzőből keletkezett, egy önálló, ősi, sőt még rokonnnyelvi szavakkal egyeztethető szó elativusi alakjának magyarázata Wichmann (FUF. XVI, 151), mint ahogyan a mi -vel ragunkban is egy önálló szó ragos alakját látták. Hadd mutassunk rá befejezésül még egy másik hasonló jelenségre is, nevezetesen a rokon nyelvek abessivus-ragjára, amelynek eredete, története szintén bizonyos tekintetben hasonlít -vel ragunk keletkezéséhez és történetéhez (l. Beke NyK. XXXIX, 418; de vö. most Tunkelo FUF. XXIV, 4):

Foglaljuk össze fejtegetéseink eredményeit:

A magyar -val, -vel ragban a *v* nem hiatustöltő, hanem eredetileg is a rag testéhez tartozott, az -l végződés pedig az ablativus ragjával azonos. A ragnak tehát eredetileg is -vel volt az alakja. A rag *ve-* része azonban nem volt önálló szó és nem is egyeztethető rokonnnyelvi szavakkal, mert a -vel tkp. a határozói igenév -vel képzőjével azonos, amelynek *v*-je nem más, mint a *v-~u* igenévképző. A jelentés azonossága, valamint egyformán képzős igenévnek és ragos főnévnek érezhető alakok alapján terjedt át az igenévnek egységes végződésül felfogott -vel képzője főnévekre is és ezekben ez a -vel a régi (ablativusi eredetű) instr.-com.-i -l helyébe lépett. Hasonló testes ragok mellett álló névutók analógiájára alkotta meg azután a nyelv a -vel rag mellé is a személyragos *velem*, *veled* alakokat.

(Deutscher Auszug.) Zur Frage nach dem Ursprung des Suffixes -val, -vel. Im vielumstrittenen Instrumental-Komitativsuffix -vel 'mit' ist das v kein in intervokalischer Stellung entstandener anorganischer Laut, sondern gehört zum Stamme des Kasussuffixes; das -l ist urspr. die Endung des Ablativs, welche sich im Ungarischen ebenso, wie in verwandten Sprachen zum Kasussuffix des Instr.-Komitativs entwickelt hatte. Der Bestandteil *ve-* des Suffixes ist jedoch kein selbständiges Wort und kann nicht mit den bis nun herangezogenen Stammwörtern der verwandten Sprachen zusammengestellt werden. Dieses -vel ist urspr. mit dem Ableitungssuffix der adverbialen Verbalnomina (Gerundien) wie *ewrewlvel* (JókaiK. 21) 'sich freuend, indem er sich freut', *nyitval* 'öffnend, geöffnet', *vervel* 'schlagend, geschlagen', identisch, in deren -v- wir bekanntlich das nomen verbale -Suffix -v- ~ -u- vor uns haben. Auf Grund der übereinstimmenden Bedeutung, sowie von Formen, die zwar adv. Verbalnomina waren, jedoch auch als Nomina mit Kasusendung empfunden werden konnten, wurde ein Kasussuffix -vel erschlossen, welches an die Stelle des ursprünglicheren einfachen Instr.-Kom.-Suffixes -l trat (z. B. **lesvel* 'lauernd', **lepvel* 'bedeckend'; diese Formen konnten aber an die Hauptwörter *les* 'Hinterhalt', *lep* 'Decke' geknüpft werden und als 'insidiis'; 'mit der Decke' empfunden und *les-vel*, *lep-vel* gedeutet werden. Diese Form -vel wurde verallgemeinert und diese verdrängte das ältere Suffix -l: **lese-l*, **lepe-l*). Nach Analogie der Reihen, wie -nek (Dat.): *nekem*, -nál 'bei': *nálam* 'bei mir', -től 'von': *tőlem* 'von mir' wurden schliesslich zu -vel 'mit' die mit Personalsuffixen versehenen Umstandswörter *velem* 'mit mir', *veled* 'mit dir' usw. gebildet.

Az ugor or-tól a magyar gerinc-ig

Nyelvészeink úgy látszik, elfogadták Simonyi azon megállapítását, hogy *gerinc* szavunk a német *Kreuz* szó átvétele volna.¹ Azonban ez a származtatás hangtörténetileg éppúgy elfogadhatatlan, mint Budenz etimológiája, mely szerint *gerinc* szavunk ószláv *grebenecъ* 'pecten' szóból származna.² Ezen utóbbi származtatásnak ellenmond szavunk hangtörténete, u. i. *gerinc* régi nyelvi alakjai *n* nélkül valók, az előbbi származtatás pedig azért lehetetlen, mert német jövevényszavaink azt mutatják, hogy az -eu-val jelölt német kettőshangzó -aj-ként jött át nyelvünkbe, pl. ném. *Esszeug* > magy. *eszcajg* ~ *eszcajg*, ném. *Kreuzer* > magy. *krajcár* > *karajcár* ~ *garajcár* stb. A középfelnémet *kriuze* alakból sem indulhatunk ki, mert ennek *iu* (*ü*) hangja a szabályos *ü*-n kívül esetleg *i* han-

¹ Nyr. 49: 37—38.

² NyK. 1: 315.

got is adott volna ugyan,³ de a felnémet *iü* > *eu* diftongizálódás folyamata már be volt fejezve, midőn *gerinc* szavunk feltűnik.

Hogy e szó történetét világosan láthassuk, kezdjük vizsgáldásunk abban az időben, mikor még nem volt meg nyelvünkben ez a szó.

Ha *gerinc* szavunkat az ó-magyar korban nem ismerték, mivel fejezték ki e kor magyarjai a 'spina dorsis, Rückgrat' fogalmát? — A *hátor* összetétellel, mely a XV. sz.-tól szerepel nyelvünk emlékeiben, v. ö. *hátor* 'spindorsum' (Schlägeli szój. XV. sz.), *hata orya* (Murmeliuss), *hataa orya* (Érdy C. 501). Zsirai, ki e szavunk szótári adatait összeállította,⁴ úgy lát-szik csak állatok hátgerincére véli használnak a *hátor* össze-tételt, melynek utótagjában mai *orr* szavunk régebb 'hosszú-kás föld- v. testnyúlvány' jelentésben szerepel, v. ö. *ormány*,⁵ *or-mánygallér* 'focale' (C. MA.³). Azonban legközelebbi rokon nyelveink arról tanuskodnak, hogy ezen *or* szó ott emberi test-rész jelölésére is járatos. Így pl. van egy vogul *la'il-ur* össze-tétel, szórul-szóra fordítva jelentése 'láb-or' azaz 'az alsó láb-szár előrésze';⁶ másutt még pontosabb meghatározást is ad Munkácsi:⁷ 'az alsó lábszár előrésze, hol a bőr a csonthoz simul,' máskor pedig 'szárcsont' szóval fordítja.⁸ Reguly szótári jegyzetei közt is megvan: *lail ur* 'lábszár'. Munkácsi kiadatlan vogul szövegeiben még érdekesebb adatokra bukka-nunk; itt van elsősorban a *sis-uräm* összetétel, melynek jelen-tése 'hátgerinc' (*sis* 'hát', alaktanilag v. ö. FL. *la'il-ur*, AL. *löl-ur* 'lábfej' és FL. *la'il-uräm* 'singcsont', *ñol-uräm* 'orrhát' és AL. *ñöl-ur* 'orrgerinc', ezekben mind a vogul *ur* szó szerepel, mely a magyar *or* szónak felel meg).⁹ De *or* szavunknak nem-csak a vogul nyelvben van megfelelője testrészelölő szavak-ban, hanem a másik ugor nyelvben, az osztjákban is, hol ember és állat háti vonulatának jelzésére szolgál. Így osztják *tšantš-*

³ Luntzer-Melich: Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter d. ung. Sprache. p. 283.

⁴ MNy. 23: 312.

⁵ Mészöly MNy. 27: 278. kk.

⁶ Munkácsi: Vogul Népköltési Gyűjt. II: 295, 297, 303.

⁷ Op. laud. II: 504.

⁸ O. c. II: 295.

⁹ Ezen kéziratos adatokat Munkácsi Bernát tanfelügyelő úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani; most készülő vogul szótárából munkatársa Knöpfler László barátom jegyezte ki e szavakat.

űr 'Mitte des Rückens',¹⁰ (*tšantš* 'Rücken'),¹¹ de állatokra is vonatkozik: (*hogos*) *šaš ur* '(nyuszt) hátsó szőre' (v. ö. vogul *sis-uräm* 'hátgerinc').

Mi volt ezen *ur* szócskának a jelentése? Ezt úgy állapíthatjuk meg legkönnyebben, ha megnézzük az ugor, esetleg finn-ugor 'hátgerinc' jelentésű szinonimákat. Akkor meglátjuk, milyen módon jelölték ezen rokon nyelvek a hátgerincet. Ilyen a vogul *ses-lusem*, itt *ses* 'hát' + *lusem* 'csont' összetételével van dolgunk.¹² Az osztják *tšantš-iat* = 'Rücken' + 'Gelenk', *tšantš-tow* pedig 'Rücken' + 'Knochen' jelentésű szók összetételei.¹³ Ilyen még az osztják nyelvben *saš-pòdál* 'gerincecsont' tkp. 'hátcsont',¹⁴ továbbá osztják *sábəl-lou* 'nyakcsont = nyakcsiga'.¹⁵ A távolabbi finnugor nyelvekből is idézhetünk példákat, ilyen pl. a votják *sur-li* 'Rückgrat',¹⁶ mely összetételben *li* jelentése 'csont, száka', ilyen a cseremis *tup arda lu ~ tup lu* 'Rückgrat', mindkét összetételben a *lu* utótag jelentése 'csont'.¹⁷ Ezen összetételek utótagjának jelentése mutatja, hogy a magy. *hát-or*, vog. **sis-ur*: *sis-uräm*, osztj. *tšantš-űr* utótagjának jelentése, a többi finnugor nyelvek szemléletmódjának megfelelően valószínűleg 'csont' volt.

Azonban csak az ugor nyelvekben figyelhető meg ezen *ur > or* szónak 'csont' jelentése. A többi finnugor nyelvek tanúságtétele szerint az *ur* szónak 'csont' jelentése csak másodlagos, mert a finnugor *ur* szó elsődleges jelentése 'hegy, domb, dombvonulat' volt, és ez a jelentés is megőrződött az ugor nyelvekben a másodlagos 'csont' jelentés mellett: vog. É. *ur* 'hegy', osztj. *ur*, *uräm* 'domb, halom, dombnyúlvány, Landrücken', magy. *bércor*, *orom* stb.¹⁸ Ezen 'domb' jelentés eredetibb voltát mutatják a többi finnugor nyelvek, hol csak ez a jelentés fordul elő: finn *S. vaara* 'saltus, mons silvis vestitus', votják *vyr* 'Hügel, Vorgebirge, Landspitze', *vîr*, *ver* 'domb, halom', *vîr-jîl*

¹⁰ Paasonen: Ostj. Wb. N° 2862.

¹¹ Az osztják K. *ű* hangnak vog. *u* felel meg, pl. osztj. *űp* 'Vater meines Mannes' ~ vog. *up*. osztj. *űr* 'Seite' ~ vog. *ur*, osztj. *űš*, *űš* 'Rock' ~ vog. *us*, *vus*, 'Kleider'.

¹² Ahlqvist: Wog. Wb. Toim. II: 51.

¹³ Paasonen: Ostj. Wb. N° 2862.

¹⁴ Pápay: Ugor Füzetek 15: 18, 19.

¹⁵ Pápay: Ugor Füzetek 15: 48 és 63.

¹⁶ Munkácsi: Votiák szótár.

¹⁷ Szilasi: Ugor Füz. 13: 44 és 262.

¹⁸ Zsirai MNy. 23: 311 k., Mészöly MNy. 27: 277 kk.

'dombhát, domb orma'.¹⁹ A finnugor *ur* szó másodlagos 'csont, gerincecsont, hosszúkás csont' jelentése úgy keletkezett, hogy a természetet járó ugor ember önmagát viszonyította a természethez, és látta a hasonlatosságot az elnyúló hegyek és a hosszúkás, húsból kiemelkedő csontok közt. Így beszélhetünk a kebel *dombjáról* vagy *halmáról* vagy az emberi szőrzet sűrű *erdejéről*, az ember és a tő *fenekéről*, vállunk *gödréről*, a ház és a láb *sarkáról* és valakinek s. g. *partjáról*, mert itt is az ember valamely testrészét viszonyítjuk a természet oly megjelenési formájához, mely hasonlít az illető testrészhez.

Bennünket most az *or* szó finnugor megfelelői és jelentésük változása nem érdekelnék, foglalkozzunk inkább azon ősmagyar, ugor eredetű szóval, mely a *hátor* összetételben a 'Rückgrat, gerinc' jelölésére szolgált. Csodálkozva kérdezzük: mivel magyarázhatjuk e szónak a magyar nyelvből történt hirtelen eltűnését? A XV. században t. i. még élő szó, a XVI-tól kezdve azonban eltűnik szójegyzékeinkből és ma már csak származékokban (*ormány, orom, ormó, ormótlan*) illetve birtokos személyragos alakban (népnyelvi *disznó orja* OklSz. MTsz.) van meg. De csak 'Rückgrat' jelentésben avult el és tűnt el az *or* szó, 'Nase' jelentésben mind a mai napig meg van nyelvünkben, bár a mai köznyelvben *r* hangja megnyúlt: *orr*. Ez az *orr* szó etimológiailag kétségtől azonos az *or* 'Rückgrat' szóval; eleinte **nyol-or* összetételben használták, ennek jelentése 'orr-gerinc, orresont' volt, mint a vog. *ñol-ur, ñol-urüm* szóé, később pusztá *or > orr* alakban. De a XV. sz. magyarjai már nem érezték az *or* 'Nase' és az *or* 'Rückgrat' etimológiai összefüggését, szókincsükben nem tartozott egy családba ez a két szó, így tehát homonímákként éltek az akkori beszélők tudatában. A szavak eltűnésében pedig a homonímia a főbűnös, különösen, ha a két homoním szó ugyanazon fogalmi körbe tartozik, és így a két azonos hangtestű szó könnyen félreértést okozhat.²⁰ Az egyik szó elavulása annál valószínűbb, menél közelebb állnak fogalmilag egymáshoz, menél nagyobb így az eshetőség felcserélésükre. A *vár* 'Schloss' főnév és a *vár* 'wartet' ige nem kerülnek oly mondatkapcsolatba, hogy a *vár* ige helyett a *vár* főnévre gondolhassunk. Tehát nyelvi együttlétezésük nem veszélyezteti a megértést. De *rég* (~ *rég*) 'der Morgen' és *rég* 'lang' könnyen fölcserélhetőek voltak (pl. *rég jött*), így a *rég* 'der Morgen' alak a félreértés elkerülése végett

¹⁹ Zsirai MNy. 23: 311 k., Mészöly MNy. 27: 277 kk.

²⁰ Horger: Nyelvtud. alapelvei.² 168. §.

eltűnt, s ma már ragozott *rëggel* alakban használjuk (v. ö. NySz).

Annak bizonyítására, hogy az *or* 'gerinc' és *or* 'Nase' szavak családosítása és értelmezése körül a beszélők tudatában zavar keletkezett, Dugonics megállapítását idézhetjük az *orja* szóval kapcsolatban.^{20a} *Disznó órájával jó a lencse* szólást magyarázva mondja: „Csudálatos dolog, hogy minden állatnak orra van, csak a disznónak van órája. Pedig bizonyosan órája annak nem ögyéb, hanem orra, mely után feje, nyaka és háti gerince következik. Ezt nem ögyébnek, hanem a szokásnak tulajdoníthatni. Mert úgy mondatik órája és orra, mint sorja és sorra“. Itt láthatjuk, hogy az *orja* (órája) és *or* (orr, orra) szók részleges homoním volta zavarta Dugonicsot és kortársait. Mennyivel inkább zavarhatta a XV. századi beszélőket az *or* 'gerinc' és az *or* 'Nase' szók teljes egybehangzósága!

Arra is gondolhatunk, hogy a XV. sz.-ban nem különült el az *or* 'Nase' és az *or* 'Rückgrat' szó, hanem a beszélők úgy érezték, hogy az *or* szónak több jelentése van '1. Nase, 2. Rückgrat, 3. Landrücken'. Viszont azt is tapasztaljuk, hogy a többjelentésű szóknak azon jelentése szokott elavulni, melyet valamely egyjelentésű szóval is kifejezhetünk. Pl. a 'Fuchs' fogalmának jelölésére a magyar nyelvben két szó volt: a *róka* és a *ravasz*. Azonban az utóbbinak két jelentése volt: 1. 'Fuchs', 2. 'schlau', később első jelentése elavult, mert ezt az egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *róka* szóval is ki lehet fejezni.²¹ Ez a célszerűségi szempont okolja meg 'Rückgrat' jelentésű *or* szavunk illetve *or* szavunk 'Rückgrat' jelentésének eltűnését is. Ugyanis az *or* > *orr* szónak 'Nase, Schnabel, Bergrücken' jelentése és 'Rückgrat' jelentése volt. Úgy a 'Nase', mint a 'Bergrücken' a szemléltető előtt terült el. De ugyanakkor az *or* szóval jelölték a gerincet is, tehát egy oly testrészt, mely a test hátsó felén volt. Az egyik jelentésnek el kellett avulnia, és a 'gerinc' jelentés volt az, amelyik eltűnt, de ugyanakkor eltűnt a 'Landrücken, Bergrücken' jelentése is, és ezek utóbbi jelentések hordozóivá részben továbbképzett (*orom, ormó*), részben újabb szók lettek.

Mikor valamely szó vagy annak valamely jelentése elavulni kezd, akkor a beszélők vagy a nyelv eddigi anyagából, vagy szóalkotás útján vagy kölcsönvétellel gondoskodnak egy-

^{20a} Magyar példabeszédek és jeles mondások. II. szak. III. rész: Orr-erékek. Magy. irod. ritkaságok IX: 9.

²¹ Horger: Nyelvtud. alapelvei.² 148. §.

jelentésű és nem-homoním szóról ugyanezen fogalom jelölésére. Tehát, ha valamilyen egyjelentésű akár eredeti, akár jövevényszóval ki lehetett fejezni azt a bizonyos fogalmat (a mi esetünkben a 'gerinc' fogalmát), melynek jelölésére eddig csak többjelentésű vagy homoním szó volt a nyelvben, akkor ez a szó lépett az elavult szó helyére.

Melyek azon egyjelentésű szavaink, melyek a XVI. sz.-tól kezdve a kétjelentésű *or* szót 'Rückgrat' jelentésben helyettesíthették? Négy ilyen szavunk volt: 1. *borda* (*haat bordaia*, 1590. Szikszai Fabricius szój. p. 49.). Ez azonban nem volt egyjelentésű, tehát nem tudott 'Rückgrat' jelentésben elterjedni. U. i. általában 'Rippe' volt a jelentése (l. NySz.), megkülönböztetésül jelzőt tettek melléje: *oldalnak bordája* 'Rippe', *hátnak bordája* 'Rückgrat, vertebra'. (*Borda* szavunk szláv eredetű < szláv *brdo*, EtSz.) Második pótszavunk *csigolya*, mely eleinte csak a nyaki részt jelentette 'vertebra cervicalis', a XVI. sz.-ból (OklSz., NySz.), *nyakcsigolya* id. (NySz. 1620), *niak chiga*, *nyaka csuga* 'vertebra cervicis' (EtSz.), de jelentése később eltolódott, mint ez testrészeknél gyakran megtörténik, így pl. a régi nyelvben és a nép nyelvében *jonh* jelentései 'gyomor', 'máj' és 'zsigerek', a *kéz* szó jelentései 'Hand' és 'Arm',²² a mi *mál* szavunk eredetileg 'mell' jelentésű volt, de 1808-ban *hölgy-mál* jelentése 'a hermelin hasa bőre'.²³ Ilyen jelentés-eltolódást tapasztalunk *csiga* ~ *csigolya* szavunknál, mely szó valószínűleg szintén szláv eredetű, miről máskor szándéksom megemlékezni. 3., Hátgerinc értelemben használatos a *gerezd* ~ *girizd* szó is (MTsz. és Csűrű: Szamosháti szótár, s. v. *hát-gerezd*), ez a szó is szláv eredetű (l. CzF.). Tehát a fenti három kevésbé elterjedt és használt 'gerinc' jelentésű szavunk szláv eredetű. 4., Marad végül a *gerinc* szó, melyről jelen tanulmányomban bővebben óhajtok szólni.

Északkeleti Magyarországon találhatjuk a *gorc* szót,²⁴ melynek jelentései 'domb, hegygerinc, a földnek gerinc formájú emelkedése, mocsáros helyen levő szigetecske'. Ezen *gorc* szavunk ma csak egy bizonyos vidéken van meg és a magyar nyelv történeti szókincséből nem mutatható ki, tehát itt vagy megőrzött régiségről vagy újabb jövevényszóról van szó. Nekem az a véleményem, hogy ez a *gorc* szó azonos a 'hegy' jelentésű szláv *gora* szónak kicsinyítő képzős *gorica* származéká-

²² Erdődi Nyr. 64: 20 k.

²³ Mészöly Szegedi Füz. 3: 118.

²⁴ MTsz. és Hefty Gyula Nyr. 40: 169.

val, mely a magyarban **gorica* alakban meghonosodva itt a nyelvtörténet folyamán többféle változáson ment át.

A két nyíltszótagos hangtörvény alapján először is szabályosan **gorca* lett belőle (v. ö. szláv *palica* > magy. *pálca*, szláv *opatica* > m. *apáca*, szláv *medenica* > m. *medence*²⁵). E **gorca* alak végső -a hangját aztán tévesen 3. személyű birtokos személyragnak fogták fel és elvontak belőle egy 'domb, hegygerinc, földnek gerincformájú emelkedése' jelentésű *gorc* főnevet.²⁶

Ugyancsak Szatmár és Szabolcs vármegyékben használatos a *goronc* szó is 1., 'kaszálónak emelkedettebb része' (Szabolcs m.), 2., 'mocsaras helyen vagy nádasban levő emelkedettebb földdarab, szigetcské' (Szatmár m. l. MTsz.). Ez a szó valószínűleg a *gorc* és a *gorand* ~ *gorond* szók (Oklsz. MTsz.) összevegyülésének az eredménye (a *gorond* szóra l. A s b ó t h Nyelvtud. III: 4, 12 stb. E *gorond*-ból hangrendi átesapással **gërënd* > *görönd* lett, s ebből egyrészt *ë* > *i* változással *gërind* > *girind*, másrészt az *n* kiesésével *gërëd*. MTsz.).

A *gorica* alakból a két nyíltszótagos hangtörvény alapján keletkezett **gorca* alakból hangrendi átesapás következtében **gërce* lett. Éppen számos szláv eredetű jövevényszavunknál tapasztalhatunk ily hangrendi átesapást, pl. szláv *kosmata* > magy. *köszméte*, szláv *samonica* > magy. *szamóca* > nyj. *sze-mőce*, szláv *kopanica* > m. *kőpéce*, de természetesen más eredetű szavainknál is, pl. *topog* > *tipég*, *gomb* ~ *gömb* stb.²⁷ A hangrendi átesapás következtében keletkező két alak területileg teljesen elkülönül, így esetünkben a hátsó hangrendű *gorc* alak használata ma Északkelet-Magyarország négy vármegyéjére szorítkozik, a másik elülső hangrendű alak pedig több változatban a magyar nyelvterület többi részén használatos. A hangrendi átesapás következtében a **gorca* alakból elsősorban **gërce* lett, melynek emlékét egyrészt a *Gërce* helynevek őrzik (Ugoesa, Vas m.), másrészt pedig a 'gerinc' jelentésű *girce* tájszó (Gömör m., MTsz.). Ennek szóvégi -e hangját azonban szintén 3. személyű birtokos személyragnak fogták fel, és ezért elvonódott belőle a 'kis domb' jelentésű somogy megyei *görc* szó, melyből szókezdő *g* > *d* változással *dörc* 'domb, halom, dimbesdombos hely' is lett (MTsz.).²⁸

²⁵ Horger: Magy. szavak tört. 17.

²⁶ Szatmár, Szabolcs, Bereg megyék, Bodroghöz, MTsz.

²⁷ Horger MNy. 23: 131.

²⁸ A MTsz. közöl egy *gürü* szót 'zsombék' jelentésben; csakhogy a baranyamegyei *gürü* jelentése nem 'zsombék', hanem 'mocsár' és a 'zsom-

Gyakran tapasztaljuk, hogy testrészt jelölő szóból képzett igével jelöljük az ugyanezen testrész-végezte műveletét, pl.: *kéz: kezel, láb: lábal, fej: fejel, váll: vállal, has: hasal*.²⁹ Így keletkezhetett a **gürc* (> *görc*) szóból, melynek 'kis domb, domb felső része, domb gerince, ember és állat gerince' (v. ö. *girce* 'gerinc') volt a feltehető jelentése (l. lent) a *gürcöl* ige, melynek elsődleges jelentése bizonyára '*háton visz (nehéz terhet)' volt és ebből fejlődtek további jelentései → 'erőlködik, vmit erőnek erejével végbe akar vinni' (Nagykúnság, Szeged vidéke, MTsz.) → 'keservesen dolgozik'. Ezen utóbbi jelentésben vált tájszavunk köznyelvi szóvá. Jelentésfejlődési párhuzamként idézem a következő példákat: magy. *hát* 'Rücken': *hátal* 'háton terhet hord', finn *kanta* '*hát → sarok': *kantaa* 'hordani',³⁰ mert ezek tisztán mutatják a *girce* ~ **gürc* 'gerinc' és *gürcöl* jelentéstani viszonyát.

A fentebbi **gërc*-ből régi nyelvi *gërec* lett (NySz.) és ebből előbb *gërec*, *gëric* (NySz.), majd járulékos *n*-nel (mint a *saccol* > *sancol*, *uszol* > *unszol*, *tornác* > *tornánc*, *Ignác* > *Ignánc*, *harminc*, *Velence*-féle esetekben) *gërenc* (NySz., MTsz.), *gërenc* (NySz., MTsz.), *girinc* (NySz., MTsz.) és a köznyelvivé vált *gërinec alak*.

Az ország legnagyobb részén, úgy a köz-, mint a népnyelvben a *gerinc* szó járatos 'hegy-, ház-, hátgerinc, valaminek felső része' jelentésben. Mint említettük ez az általánosan használt szó a XVI. sz.-tól kezdve lelhető fel nyelvemlékeinkben. Arra is rámutattunk, hogy a *gerinc* szó szláv *gora* szónak kicsinyítő képzős alakjából származik. Most fölmerül a kérdés, melyik szláv nyelvből ered szavunk? Nem lehet tót vagy cseh eredetű, mert ezekben a nyelvekben a szókezdő *g* hang *h*-vá változott (*hora*). Nem eredhet az oláh nyelv szláv rétegéből sem, mert oláh eredetű szavaink általában nem lettek köznyelvi szavakká, csak néhány került be erdélyi származású írók révén előbb a magyar irodalmi nyelvbe majd esetleg újabban a köznyelvbe is (pl. *ficsur*, *csutora*, *palacsinta*, *cimbora*); oláh eredetű jövevényszavaink javarészt lokális jellegűek, csak a kétnyelvű magyar-oláh vidékeken terjedtek el. Ezek szerint szavunk délszláv eredetű és már a XV. sz. körül terjedhetett el nyelvünkben, mit nagy családja és számos jelentésváltozata

békot *gürühaj* névvel jelölik (Szegedi Füz. 1:277), így ezen *gürü* szó nem tartozik a *görc* szó családjába.

²⁹ Mészöly, Szegedi Füz. 3: 117.

³⁰ Mészöly, Szegedi Füz. 3: 118.

bizonyít. A szláv *gora* kicsinyítő képzős szerb-horvát-szlovén *gorica* 'kis hegy' származékából fejlődhettek magyar nyelvi 'domb, halom, hegytető → dombvonulat → hegy, domb gerince → szántóföld kiemelkedő felső része ~ ház gerince → ember és állat gerince' jelentésfejlődéssel a különböző hangtestű magyar alakok.³¹ A *hegyfő, hegyláb, hegymál, hegyor, hegyhát, hegytaraj* elnevezéseknél az ember valamely testrészének nevével jelölte a hegy önönmagához viszonyított részét, a *gerinc* szó esetében pedig éppen ellenkezőleg a hegy felső vonulatának nevével jelölte saját hátának egy ehhez hasonló részét, t. i. a 'Rückgrat'-ot. Ez tehát teljesen ugyanaz a jelenség mint mikor az ugor ember a 'hegy, domb, dombvonulat' jelentésű szóval jelölte hátgerincét: ez az ugor *or*-tól a magyar *gerinc*-ig vezető útnak nyelvi története. Erdődi József.

Fajsi határjárás 1734-ben

Gróf Festetics József (1694–1757), Tolna földesura, az osztrák örökösödési háború vitéz tábornoka, a Bogyiszló községgel határos *Kistolna* birtokaért határpört indított a kalocsai érsekség ellen. *Kistolna* akkor Tolna városnak Dunán innen fekvő határrésze volt. Ma a Dunának szabályozása folytán Bogyiszló községgel egyetemben már a Dunának jobbpartjára került. *Tolnai sziget* néven is ismerik, minthogy az élő Duna s a tolnai Holt-Duna közt terül el.

Az évek hosszú során át tartó birtokper ügyiratai 303 lapnyi testes kötetté növekedtek. A kéziratos könyvet a kalocsai érsekség levéltára őrzi. Címe: Processus Dni Generalis Festetics qua Dni Terrastris Tolnensis respectu Plagae Kis-Tolna conam Delegato Judicio Palatinali Ao 1746 contra Archiepiscopatum motus. A nádori bíróságnál 1757-ben ért véget a pör.

Nemcsak *Kistolna* és Bogyiszló között állapították meg a határt, hanem Bogyiszlóval határos Fajsz községben is szükségessé vált a határjárás megejtése. A fajsi határjárást 1734-ben végezte el Pest vármegye alispánja és szolgabírája. A határjárásról fölvett latin jegyzőkönyv megőrizte a fajsi határneveket.

³¹ E jelentésfejlődéshez v. ö. a szláv *gora* szóból litván *nugarā* 'hegy háta → állat v. ember háta → gerinc'. Walde-Pokorny: *Et. Wb.* d. idg. Spr. I: 682.

Fajsz község eredetileg az 1061-ben alapított szekszárdi bencés apátság birtoka volt. Dusnok község 1832-ig a kalocsai érsekség birtokai közé tartozott, akkor kapta meg a kalocsai főkapitány.

1. A kalocsai érsekség határa.

A határjárás útvonala:

1. Dusnok községből kiindulva a Duna partjára értek, arra a helyre, ahol a *Nagy Fok* nevű folyóvizes árok szakad ki a Dunából. Ez a határ Bogyiszló és Fajsz között: délre esik *Doromlás*, északra Fajsz. (*Nagy fok* rajta van a katonai térképen.)

2. A vízfok mentén kelet felé haladva s kissé jobbra tartva elérték azt a helyet, ahol a Bogyiszlóról Fajsz felé vivő út keresztezi a fokot. Az átjárót környező területnek neve délre *Bogyiszlói Porong*, északra *Fajsi Porong*. A fok mentén délkeletnek továbbhaladva elérték azt a helyet, ahol az említett bogyiszlói út kétfelé ágazik: keletre Dusnok, északra Fajsz felé. Ugyanott három fok található: kelet felől a *Sártó fok*, a másik kettő észak és nyugat (Nagyfok) felől. A kelet felé tartó Sártófok a határ Fajsz és a Bogyiszlóhoz tartozó *Doromlás* között.

3. Mintegy 1670 lépésnyire keletnek menve oda értek, ahol a bogyiszlói út Dusnoknak tartva keresztezi a Sártófokot. Itt található a bogyiszlói és fajsi határ. Az átjárótól keletre körülbelül 750 lépésnyire egy másik kis vizet találtak, melynek *Gőző fok* (Győző fok) a neve. Ez a Nagyfokból szakad ki, mentén haladtak egészen a *Tallód* tóig. A *Győző* fok partján keletre, illetve délre esik a dusnoki, északra pedig a fajsi határ.

4. A további határ Dusnok és Fajsz közt a délkelet felé elnyúló *Tallód tó*. (A katonai térképen *Taló*, a fajsiak ma így ismerik: *Taló*, *Talló* vagy *Tálló* dülő.)

5. Amint a tó végetért, *Sóshát* (ma *Sóshátalja* dülő) nevű erdős helyre, innen pedig a *Szarva* nevű erdő mellett levő fokhoz értek, ahol a dusnoki határ található *Várad* pusztával. Ezekről délre esik az érsekség birtoka, északra pedig Fajsz területe.

6. A határvonalat kelet felé követve s a *Sártó fok* vizén átmenve, a *Várad* pusztához tartozó *Kovácsalma* magaslatához értek. Ezt kelet felé elhagyva, egy másik vízhez értek, mely

a Sártófokból ered és északnak tart. Ezt fogadták el határvonalnak Várad és Fajsz között.

7. Innen a *Fehér nád* tóhoz, ettől keletre pedig a *Fodor fok* vizéig értek. Ez délről folyik keresztalakban a tóba és határvonal *Várad* és *Halász* érsekuradalmi puszták közt. A Fodor-foktól kezdve jó darabig az észak felé eső *Fehér nád* tó, majd a beléfolzó *István ága* vize a további határvonal.

8. A *Bürkös* (ma Börkös) síkságon át a *Fehér nád* tó végéhez, majd északi irányban az orosz *Töles* nevű erdőhöz jutottak, ahol átlépték a *Csokma foka* vizét (ma Csukma dűlő.) A délről nyugatnak tartó víz választja el egymástól *Halász* és *Oroszi* pusztákat. (Orosz psz. rajta van a katonai térképen.) A Csokma fokába torkollik egy másik víz, a kelet felől jövő *Dancsó* vagy *Docsa foka*. Ettől keletre esik Oroszi, nyugatra pedig Fajsz határa.

9. Az északi irányt megtartva *Tessény fok* nevű vízhez jutottak, mely keletről jövet a *Docsa* fokába szakad s tőle északra esik *Kerek* (ma Kerek) pusztá, délre pedig Oroszi. Áthaladva a Bányáról Fajszra vivő országúton, továbbra is a *Tessény fok* medrét követve, majd azon átmenve nyugat felé elérték a *Töles* erdőnek szegélyét, majd annak mentét követve föltűnt a *Páli Tó* (Páli Tó) nevű mocsaras hely; ettől északra esik *Bovár*, délre pedig Fajsz határa. (Bovár *Buvár* alakban is előfordul a kalocsai érsekség tizedjegyzékeiben.)

10. Északnak tartva elérték a *Dellő Malád fok* nevű vízmedret, délről nyugatnak tart; tőle északra esik *Bovár* pusztá, délre pedig a fajsz határ.

11. Nyugati irányban tovább haladva feltűnt a *Kobolya* nevű víz, mely a *Dellő Malád* fokból szakad ki s a *Fam pálé* nevű vízbe torkollik. Ez választja el Bovár és Fajsz határát.

12. Innen végül nyugatnak a Dunáig menve elérték a *Bagófok* nevű helyig. Ez a *Fajsz sziget* magasságában van, ott ahol a Fajsz sziget és *Fadd* község határa van megjelölve.

Ez a határvonal választotta el a kalocsai érsekség birtokait Fajsz község határától.

2. A székszárdi apátság határa.

1. Kezdődik a Duna partján azon a helyen, ahol a Duna hátán fekvő *Fajsz malmok*hoz szoktak átkelni a boggyiszlóiak; miért is *Boggyiszlói rév* a neve. Ettől keletre van a Fajszhoz tartozó *Dořomlási csárda*, nyugatra pedig Boggyiszló határa.

2. A bogyiszlói úton körülbelül 415 lépésre menve elérték a *Doromlási erdő* végét. Innen a Fajsz és Dusnok községekbe vezető úton haladva s mindig az erdő szélét követve, jó darabig délnek tartva, elérték a helyet, ahol az út Fajsz és Dusnok felé elágazik. Itt szögellik össze a Doromlási erdő s a szintén a fajszi határba eső *Bojári erdő*. (Bojár *Bollár* néven is előfordul a kalocsai érsekség tizedjegyzékeiben.) Észak felé esik a Doromlási erdő, délfelé pedig a Bojári erdő. (Doromlás erdőt feltünteti a katonai térkép. Ma is van ott csárda. Az élő Duna medre a szabályozás folytán ma természetesen másként vezet, mint kétszáz évvel ezelőtt.)

A határjárás lefolytatásáról is értesülünk az egyik tanu-vallomásból. Keserő István fajszi lakos vallotta 1746-ban: „Jelen volt, midőn Tekéntetes Pest Vármegye Vice-Ispánja, és Szolga Biró urajmék Fajszi határt jártanak, az holott is halotta Bogyiszlóiaktól, hogy azon három határt, úgy mint Napkeletről Fajszit, Délről Dalocsajt, és Nap Nyugatról Kis-Tolnaj Földet *Zúgó-fok* névű Forrás különböztetné.” (A fokot ma is Zúgó néven ismerik a bogyiszlóiak. *Dalocsa* elpusztult középkori község ma dülő Bogyiszló határában.)

Fok a neve a környéken az olyan keskeny vízmedernek, ahol csak nagy vízálláskor szokott víz lenni.

3. Régi és mai határnevek.

A fajszi határjárásban felsorolt szép magyar határnevek régi elnevezéseket őriztek meg. Egy részüket valóban ki is tudjuk mutatni régebbi oklevelekből, jórészüik ma is ismeretes. Nem egy elpusztult középkori községnek neve rejlik a régi határnevekben.

1. *Halászi* (Halász) helység a középkorban a székesfehérvári kereszteslovagok, *Oroszi* a kalocsai érsekség birtoka volt. A kalocsai várnagy 1430 végén elfoglalta a Halászihoz tartozó *Ehonta* nevű erdőt, *Istvánága* rétet s a szántóföld egy részét; ezek a Vajas folyónál kezdődtek. Unghi Albert aurániai perjelnek s egyben a székesfehérvári kolostor perjelének panaszára a székesfehérvári káptalan visszahelyezte a kereszteseket jogos birtokukba. (Kalocsai érsekség levéltára: III. — No. 159.) Ime, 1430-ban előfordul *Istvánága* nevű rét, 1734-ben pedig *Istvánága* vízmeder. *Halászi* nevét fenntartotta *Halászkass* p. (azelőtt külön *Halász* p. és *Kass* p.) meg *Halászi* (v. *Halász*) dülő Dusnak határában.

2. Érdekés a *Sártófok* neve. Ebben a *Sár* (népiesen *Sára*) vizének neve rejlik. Alsómégytől (régí Sárme gy) kezdve Miskén át még ma is nyomon kísérhető a Sár vize. Ettől kapta nevét a *Sárköz* s a régi *Sárme gy* falu. Sárme gy már 1198-ban előfordul oklevélben.¹

3. *Várad* egykori helységet 1394-ben említik először oklevélben. Ma dusnoki határnevek őrzik emlékét. Az ú. n. Földkönyvben nyilvántartott dűlőnevek: Kisvárad I. és Kisvárad II. dűlő. A nép így ismeri: Kisvárad d., Nagyvárad d. A katonai térképen: Várad i fok nevű víz.

4. Fajsz határában ma is használatos dűlőnevek: Bojá ri dűlők v. Bojár d. (másként Eperjes), Börkös (régén Bürkös), Csukma (régén Csokma), Fehér nád v. népiesen Rokkás (még ma is nádas, vizes terület), Kisporong (ide tartozik Patyom), Kovács halma (Kovács halom), Öregporong (bele tartozik Bakmáté és Szilas), Sóshátajla v. Sós kahátalja, Szarva, Tálló.² Összesen 10 dűlőnév.

Kovács halom (Kovács halma) Fé nyes Elek szerint mes tersé ges domb.³ *Tálló* nevét onnan magyarázza a nép, hogy találakú mélyebb hely. Az egykori Tallód tó.

5. Bática község határában lakott helyek: *Kere kpuszta* (Kere ki pus zta) és *Oros zi-ma jor* (Oroszpuszta.) Dűlőnevek: Kere ki-puszta, Orosz-puszta. Vizek: Kere kifok, Kere ktő, Orosz-határ fok. Kisebb erdő: *Malád*.⁴

Kere kpuszta neve az idők folyamán különböző alakban fordul elő: 1734. *Kerék*, 1880. P. Kerek, 1882. Kere kp., 1896. Kere ki, Kerek-oros zi p., 1913. Kere kpuszta. A hivatalos Kere kpuszta név mellett ma is használja a nép a Kere ki pus zta alakot.

A török hódoltság után újjáépült Bática és Dusnok köz ségek bunyevác lakosá ga is java rés zt megtartotta a magyar határneveket. Ez is tanusítja a magyar helynevek ősi voltát.

Timár Kálmán.

¹ Timár Kálmán: Alsómégy a középkorban. Kalocsai Ujság, 1936. 44. sz.

² A mai fajsi helynevek gyűjtésében Reményi Sándor okl. tanító, volt tanítványom segédkezett.

³ Fé nyes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. k. 4. l.

⁴ A báciai helynevek gyűjtésében Molnár Antal tanítványom segédkezett.

Sírat és temet

Minden nyelvben vannak olyan szók, amelyeknek eredete teljesen világos, alakjukat azonban mégsem tudjuk kielégítően megmagyarázni. Így kétségtelen, hogy a sírat a sír ige származéka, s mégsem ismerjük képzője funkcióját. Már CzF. megjegyezte: „Ezen igében az a t képző sajátzerűleg használatik, mennyiben nem műveltető jelentésű, mint szabály szerint szokott lenni, pl. az irat, járat, várat, szerettet, röhög-tet igékben“. Nem is próbálkozott a NyH. legújabb kiadásáig senki a sír és a sírat viszonyának tisztázására, itt azonban a mozzanatos igék közt szerepel. A mozzanatos ige a cselekvés hirtelen beállását vagy pillanatnyi tartamát fejezi ki. Azonban nem tudok ilyen jelentést a sírat iginél elképzelni. Alak szerint, mint már CzF. is észrevette, kétségtelenül műveltető ige. Azt kell tehát nyomozni, nem lehetett-e jelentés szerint is az. Én arra gondolok, hogy eredetileg a sírat valóban műveltető ige volt, s azt jelentette, hogy „idegeneket fogad, hogy sírjanak a halott fölött“. Tudjuk, hogy pl. a rómaiaknál a temetési menetben pénzen fogadott sirató asszonyok is részt vettek, kik az elhunytól dicsőítő énekeket énekeltek. Calepinus 1585-i kiadásában: praefica — Berertel sirato, helyesen: bérért elsirató. Pápai Páriznál: Bérben fogadott halott sirató asszony. Nálunk is voltak a népnél ilyen sirató asszonyok, így Kiss Lajos írja Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások c. dolgozatában: „Ma úgy tartják, hogy csak a katolikusok fogadtak régebben sirató asszonyt, pedig szokás volt az a reformátusoknál is“ (Ethn. 1920, 31: 87). Kovács János pedig Szeged és népe c. könyvében ezt mondja: „A régebben szokásos siráncos asszonyt a szegedi népnél az énekösasszony váltotta föl, ki a temetés órájáig a halott mellett — némi szünetekkel — sajnálkozó, siralmas énekeket énekelget, este pedig a temetési napot megelőző éjen át a virrasztókkal imádkozik s azoknak előénekel“ (293. l.).

Hasonló képzésű nézetem szerint a temet ige is, amelyet a NyH. szintén a mozzanatos igék közé sorol. Származását már CzF. helyesen állapítja meg: „Bizonyos testet gödörbe tesz, s ráhányt holmival, különösen földdel betakarja. Szorosabb ért. a megholt emberek hulláját gödörbe, sírba teszi, s földet töm föléjük. Némely tájakon egyszerűen a tem használatik. Biz az megholt, el is temték szegényt“. A MTsz. szerint a Pálócágban használatos a tem ige 'temet'

jelentésben: Temik a halottat (Eger). Temitők-e má? (Borsod m.). Most temik (Új-Bars, Gömör m. Otrokocs). Mára temik a másik anyámat (Esztergom m. Muzsla). Eltemik a sírásók a halottat (Rimaszombat). A NySz. a régi nyelvből is idézi a tem igének 'temet' jelentésben való használatát: Az zöld új dolmant rajtam temiek ez temetésemre kellő köntösökön kívül. A gömörmegyei Otrokocson vagy Rimaszombatban született Otrokocsi Főris Ferenc 1693-ban megjelent *Origines Hungarica* c. munkájában írta már: „Hinc [a töm] verbum temi vel usitacius temeti: sepelit, eo quod fossa in sepeliendo terra compleatur“ (NySz.). A töm igének is van tem hangalakja, a MTsz. szerint Esztergomban, Ipolyságon, Egerben, Rimaszombatban, a régi Tsz. szerint pedig a Székelyföldön. Molnár A. nál és Pápai Páriznál: *Temés* Stipatio, Fistucatio, s a NySz. Illyés Andrásnak 1696-ban Nagyszombatban megjelent prédikációiból idézi: belénk temik. Teljesen érthető, hogy a temet eredetileg műveltető ige volt, hisz a temetést, vagyis a sírásást és hantolást általában idegenek végzik. A műveltető jelentés azután elhomályosodott, miként a sirat igében. Ezt bizonyítja az is, hogy a temet ige viszont töm jelentésben is használatos több vidéken, pl. Két ludat temettem (Félegyháza, Nyr. 14: 185). Ennye ténsasszony, libát tetszik temetni (kukoricával tömetni). Én nem tudok ludat temetni (Gyöngyös vid. uo. 9: 331; az adatból nem egészen világos, hogy az első temetni valóban műveltető ige-e vagy sem). Megtemeti csizmáját szalmával (Tiszaszentimre uo. 9: 138).

A képző eredeti funkciójának elhomályosodására a legjobb példa a születik ige, amely a szül szenvedő alakja, s éppen azért maradhatott fenn a szenvedő igék eltűnése után is, mert nem érezzük ma már egyáltalán szenvedő igének.

Beke Ödön.

A „Leveské“-től az „Üveggyöngy“-ig

Folyóiratunk legutóbbi számában behatóan kifejtettük (IX. 71–72) a hun személynévek törökös magyarázatára vonatkozó elvi és módszertani álláspontunkat, vagyis hangsúlyoztuk azt, hogy hun személynéveket csakis abban az esetben lehetne töröknyelvi elemekkel kapcsolatba hozni, ha kimutatható volna a török *ethnikum* jelenléte Keleteurópában a Kr. utáni I. és V. század között, vagyis ugyanazon korban, midőn nyugati és kaukázusi kútfők a „hun“ név viselőit, mint ezen terület lakóit említik, és ha volna valaminő történeti vagy archeológiai bizonyíték arra, hogy a hun törzsek Belső-Ázsiából költöztek volna Kelet-Európába. Amíg tehát a hun személynévek törökből való magyarázatának ezen elvi lehetősége tisztázva nincsen, csak játékos kedvtelést kell látunk abban, ha Németh Gyula a „Honfoglaló magyarság kialakulása“ című könyvében a kb. 110-re menő hun tulajdonnév közül talán vagy 8–10 nevet önkényesen, formalisztikus magyarázatokkal a török nyelvek segítségével próbál megfejteni. Ezen módszer teljes értéktelenségét mi sem tanúsítja jobban, mint hogy ilyenmódon Attila atyja nevének akár a „leveské“ akár az „üveggyöngy“ jelentést lehetne tulajdonítani. Németh Gyula a MNy legújabb számában (XXXIII. 216–221) csatlakozott ugyan a „leveske“-magyarázat teljes értéktelenségéről vallott felfogásunkhoz, hogy annál erélyesebben keljen Vámbéry „üveggyöngy“-magyarázatának védelmére, amely pedig hajszálnyival sem jobb a másiknál. Azonban ezuttal sem azt próbálta bizonyítani, hogy a hun nevek törökös magyarázatára megvan-e a történeti lehetőség — ezen legfontosabb követelményünkre nála még csak célzás sem történik —, hanem ismét csak a nyelvészeti formalizmus játékaival próbál csillogni olvasói előtt. Amíg mestere, Vambéry, csak egy adatot idézett a török *mundzuk* szóra, amellyel a *Μουρδιονυχος* nevet kapcsolatba próbálta hozni, addig Németh már egész adattömeggel büszkélkedik és tőlem is rossz néven veszi, hogy csak három-négy adatot idézek (szerinte „ismerek“) a húsból. Pedig szerintem tulajdonképp még az a három-négy adat is sok volt, mert hisz a kérdéses hun személynév szempontjából a török *mundzuk* szó különböző nyelvi változatainak semmi jelentősége sincsen. De az sem dönt ebben a kérdésben, hogy mi a török szó etimológiája.¹

¹ Továbbra is változatlanul az a nézetem, hogy a szó alapeleme

Németh Gyula — amint említettem — a hun *Μουρδιουχος* név magyarázatával kapcsolatos alapvető és döntő kérdések tisztázása elől cikkében kínosan gondos hallgatással tért ki. Ezen eljárásával feljogosított ugyan engem arra, hogy etimológiájának formalisztikus szempontból való megvizsgálását teljesen mellőzzem, mert hisz nyilvánvaló, hogy ha a hunok nem tekinthetők török népnek, akkor néhány kiragadott hun személynév törökös magyarázata értéktelen homonymiánál nem egyéb, mégha a magyarázat formalisztikus szempontból teljesen kifogástalan volna is. Ennek ellenére még sem árt, ha a Vámbéry—Németh-féle etimológiát formalisztikus szempontból is kissé szemügyre vesszük.

A formalisztikus vizsgálat szempontjából először is meg kell állapítanunk, hogy a név magyarázatát illetőleg Jordanes *Mundzucus* változatának semmi jelentősége sincs. Jordanes ugyanis ezt a nevet görög forrásból vette át; nyilván *Mundiucus*-nak írta át a görög *Μουρδιουχος*-t és csupán egy másolója csinált ebből *di > dz* olvasási hibával *Mundzucus*-t. Nyilvánvaló, hogy Theophanes *Μουρδιος*-át a török *mundzuk* szóval kapcsolatba hozni nem lehet. De ugyanez a megállapítás vonatkozik Priskos *Μουρδιουχος*-ára is. Németh, illetve mestere Vámbéry, ugyanis teljesen önkényesen tette fel, hogy a görögök a török *k*-t ez esetben *χ*-val írták volna (és nem *κ*-val), amely semmivel sem indokolható feltevés azonban Némethnél — szintén Vámbéry nyomán — még az *Ἡρῶα* névvel kapcsolatban is szerepel. Ép ilyen önkényes, sőt még képtelenebb feltevés, hogy a görögök a török *dž* affrikátát *δι*-vel írták volna. Ennek igazolására Németh az Ural-folyó nevének görög *Δάρις*, *Δαρις* változataira hivatkozik, amelyekben elmélete szerint a *Δ*- egy állítólagos török eredetű név *dž*-hangjának leírá-

mun- (< *mojun*, *moin*), 'nyak' jelentéssel bírt. Vö. az ismert párhuzamon kívül kazáni tat. *mun-džaka* 'ein Halsband aus Münzen' (*džaka* 'Kragen'). Jelentéstani szempontból nem mellőzhető a szárt, krimi *munčak* 'Perle, Glasperle, eine Halskette aus Perlen'. A képzett szó második tagjára nézve vö. oszm. čag. *kol-čak* 'die Armschienen des Panzers; wol-lene Fausthandschuhe' (*kol* 'Arm'). A Németh és EtSz. által vonatkozásba hozott mong. *moncok* és mandžu *moncon* szóalakok, eltérő jelentésüknél fogva, nem tartozhatnak ide.

Hogy ez a szó mily szoros összefüggésben van a 'nyak' töröknyelvi kifejezésével és fogalmával, kitűnik a következő kazáni tatár pásztoreleti szóból is: *munčak* '„a borjú nyakába húzzák, hogy el ne szaladjon, [ennél fogva] kötik meg“ (buzau mu j n ž na kiritirler kačmasın ičin baylap kojarlar). Abdu-l- Kajum, Lehče i tatari. Kazan, 1895. II, 83. A szó eredeti jelentése tehát kb. „nyakba-val ó“. Ez az alapjelentés rejlik a nyakba akasztott üveggyöngyfüzérben is.

sára szolgált. Németh ezen elméletét hibásnak tartom ugyan, de legyen az ő hite szerint. Akkor is ez a példa csak azt tanusítaná, hogy a görögök a *dž-t, δ*-val szokták átírni, de nem azt, hogy *δt*-vel. Mivel pedig a görög írók a *dž* affrikáta zöngétlen párját a *tš-t* barbár nevekben következetesen *τš*-vel írták, semmi valószínűsége sincs annak, hogy a *dž-t* akár *δ*-val, akár *δt*-vel írták volna.

Meg kell még jegyezmem, hogy a *Μουρδιος* névváltozat aligha tekinthető a *Μουρδιουχος* változat romlott alakjának. Ez utóbbi névváltozatban ugyanis a szóvégi *-χ* bizonyos jelentőséggel bíró nyelvtani elemnek látszik, mert ugyanez a változatbeli kettősség a hun neveknel több esetben is szembe-tűnik. Pl.: *Ῥορνᾶς* és *Ῥορνᾶχ*; *Σανδιλ* és *Σανδιλχος*.

Ami pedig az immár eltemetett Bendeguz-etimológia *-džayiz*, *-džeyiz* képzőjét illeti, arra nézve még csak a következő mondanivalóm van. Németh elmélete (és egy-két nyelvtan-író hibás megállapítása) szerint volna még ennek a képzőnek — a török magánhangzóilleszkedés törvényére számító — *-džijiz*, *-džuyuz* ... változata is (?) (J. Németh, *Türkische Grammatik* 35). Erre nézve a nyelvi tények (és nem a hibás nyelvtankönyvek) következőkép szólnak. Az oszmán-török *kiz* szó annyit jelent, mint 'leány'. Németh elmélete szerint ebből, a fenti képzővel, a magánhangzóilleszkedés betartása mellett, **kiz-džijiz* alakot kellene képezni. Ilyen szóalakot azonban az oszmán-török nem ismer. Helyette ellenben azt mondják: *kiz-džuyiz* (*-džüz*), 'szegény leány'. Az oszm.-tör. *çodžuk* annyit jelent, mint 'gyermek'. A labiális illeszkedésre való hivatkozással itt, ha Németh elmélete igaz volna, **çodžuk-džuyuz* -féle szóalakot kellene képezni. De ilyen sincs. Helyette minden oszmán-törökül tudó ember azt mondja: *çodžuk-džayiz* (*-džüz*), 'szegény gyermek'. Nem a nyelvtanirodalombá belekerült hibákra kell hivatkozni, hanem a nyelvi tényekre!

Németh cikkéből úgy látom, hogy e sajnálkozást, illetve — tárgyakkal kapcsolatban — csökkentett értéket kifejező török *-džayiz*, *-džeyiz* képzővel még máig sem sikerült közelebbi ismeretségi viszonyba lépnie. Ezt saját maga tanúsítja legvilágosabban, amidőn erre a képzőre olyan példákat idéz, melyeknek magánhangzóit nem meri kiírni (pl. *odadz. γ. z* „szobácska“ stb. MNy. XXXIII. 221). Bátorság! Hosszú még az élet, megtanulhatja.

Mészáros Gyula.

Munkácsi Bernát

A magyar nyelvtudományt súlyos veszteség érte: Munkácsi Bernát, a magyar és finnugor nyelv- és néptudománynak nagyérdemű művelője, szeptember 21-én, 78 éves korában meghalt.

Fiatal egyetemi hallgató kora óta buzgó, valósággal fáradhatatlan művelője volt előbb a magyar nyelvtudománynak, később inkább a finnugor összehasonlító nyelvészetnek és néprajznak. Szorgalmának és tehetségének első próbáit még egyetemi hallgató korában adta értékes magyar nyelvemléktanulmányokkal, főleg pedig a moldvai csángók között végzett nyelvjárástanulmányaival, melyekről szóló beszámolója (A moldvai csángók nyelvjárása, Nyelvőr IX. és X. köt.) nálunk az első komoly tudományos színvonalon álló nyelvjárási monographia volt. Mint Budenz József tanítványa már kezdettől fogva buzgón tanulmányozta a magyarral rokon finnugor nyelveket, s bizonyára e tanulmányai alapján tartotta őt mestere arra méltónak, a moldvai csángók között végzett sikeres kutatásai alapján pedig arra alkalmasnak, hogy a velünk rokon népek körében is helyszíni tanulmányokat folytasson. Budenz ezért anyagi támogatást eszközölt ki neki a Magy. Tud. Akadémiától, hogy 1885-ben a Káma folyó vidékén lakó votjakok, 1888–89-ben pedig legközelebbi rokonaink, a Szibériában lakó vogulok között végezzen nyelvi és néprajzi tanulmányokat. Az ottani primitív viszonyok miatt sok nélkülözés és kimondhatatlan testi fáradalmak között végezte Munkácsi e tanulmányait, de felbecsülhetetlen értékű tudományos eredménnyel. Amit ma e két nép nyelvéről és magyar szempontból szintén rendkívül fontos folklorejéről tudunk, annak legnagyobb részét neki köszönhetjük. Egy tucatnyi kisebb-nagyobb részlettanulmányon kívül az Akadémia kiadásában megjelent nagyterjedelmű munkák tették a tudósok számára közkinccsé ottani gyűjtéseinek és tanulmányainak gyümölcseit: Votják népköltészeti hagyományok (1887), A votják nyelv szótára (1896), Vogul népköltési gyűjtemény (1914-ig hat kötet), de sajnos, még ma is csak kéziratban van a szaktársak által várva-várt hatalmas vogul szótára. Nagyobb terjedelmű munkái közül még megemlítjük az Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben (1901) címűt. De ezeken kívül nyelvészeti és néprajzi folyóiratokban még egész légiója jelent meg kisebb-nagyobb cikkeinek és tanul-

mányainak, melyek mind egy-egy lépéssel előbbrevítették a magyar nyelvről és a magyarság múltjáról való ismereteinket.

Munkácsi Bernátot nemes egyénisége és kiváló tudományos érdemei miatt minden méltányosan gondolkodó ember csak tisztelni és szeretni tudott. En magam leghálásabb tisztelői közé sorozom magamat, mert rendkívül sokat tanultam az ő munkáiból.

Horger Antal.

Nagykőrösi tájszótár

VI.

Ê vetemődik. — 1. Ismeretes a rendes jelentése is, hogy rosszra adta magát. 2. De *ê vetemődik* az épület vagy szerszám is ha idők folyamán elgörbül vagy elhajlik, p. u. *ê vetemődik* az istálló ha az egyik fala megsülyed és az épület arra bukik. *Ê vetemődik* az ajtó is, ha a hosszú idő alatt saját súlyától elveszti eredeti téglalap állását.

Fancsali feszület. — Csupán hasonlatképen használják a túlságosan savanyú arckifejezésre. „Olyan képet vágott mint a fancsali feszület“.

Fántom-fánt. — Tövirül hegyire, ígrül-igre alaposan megcsinál vagy elmond valamit. „Amikó e hurecókodott, mindönt hère pakót fántum fánt“.

Farta. — A tehénnel szemben használt vezényszó; akkor mondják neki, amikor azt kívánják tőle, hogy a farával mozduljon el.

Fé helyes, fénadrag, féneder, fértályos. — Mind a négynek a jelentése kb. azonos. A hülye, hóbortos, tökéletlen emberre vonatkozólag használják.

Fékézkalmár. — Arra az emberre alkalmazzák, aki nem a dolog után él, hanem huncutsággal. Jelentése olyasféle mint a tolvajé, de annál kevesebbet jelent.

Fére áll az óra. — Meg van sértődve, duzzog valamin. „Mögin van mán valami baja, mer látom, hogy fére áll az óra“.

Feszelőg. — Gögösködik, henceg, olyannal, ami nincs, nagyra tartja magát, túl becsüli önmagát. „Kár vót neki anyyira feszelőgni, mer lám mégis csak a kórházbu temették é ütet is“.

Feszít. — A feszelőg szóval rokon, de nem olyan megvetendő mint az. Nem sértő a büszkesége, inkább humorosan hat. „Feszít mint a kutya a tall söprűvé“.

Févégre. — Talpra. Amikor valaki a fekvésből felkel. T. i. egyik végére áll.

Firtat. — Eröltet.

Fittyen. — Billen, lefordul, leesik, az olyan tárgy fittyen, amelyik bizonytalan helyre van téve, amelyik kis segítséggel is leesik.

Flangározik. — Amikor a leány elmegy csavarogni, ruhát mutatni, szórakozni, amikor nem kéne. (Nem jelenti, hogy a leány rossz).

Fő-füvel. — *Fővöszli magát.* — A kettő azonos. Föltendül(?), megjavul, megvayonosodik, amikor a beteg csikó a jó legelőn kisimul, meghizik.

Fölérzik. — Keltés nélkül fölébred. Nem hirtelen, hanem szépen észrevétlenül.

Főlyhódzik. — Töpreng valamin. — Valami probléma megoldását keresi. „Ügy-úgy e főlyhódzik a politikán, hogy észre se vöszli amikó é gyüvünk“.

Fővöszli a házat. — Nagy zajt csap, úgyhogy az egész ház meghallja.

Futkosója sincs. — Akkor használják, amikor azt akarják kifejezni, hogy valami esemény teljes eredménnyel járt. Amikor a jégeső valamennyi csirkét agyon vert. Amikor a sertés-vész valamennyi dísnőt elpusztított. Amikor egy család valamennyi tagja elmegy a lakodalomba. Ezek a közösségek rendszeren rendelkeznek olyan taggal vagy tagokkal, amelyek indokolatlanul pusztulnak el, vagy jelennek meg valahol, erre a tagra illik rá a futkosó szó. „Amikó möghát az öregapjuk, az egész családnak, még a futkosójának is gyászruhát csinátattak“.

Gajcsos. — A csámpás ember, akinek lábfeje befelé áll, az a gajcsos.

Gajdináskodik. — Rendetlenkedik, akadémkoskodik, kötekedik. Rendszerint akkor alkalmazzák, amikor a pityókás ember kötekedik.

Gamó. — A marokszedő neve. A rossz girhes lovat is hívják gamónak.

Gányó. — A körösi gazda bent lakik a városban; az a kertész bérese, aki a tanyáján kint lakik, az a gányó.

Garabó. — Kézikosár, tót garabó.

Gebeszködik. — Erőlködik, cipekedik, leginkább használják annak megjelölésére, amikor valaki erőlködik annak, ágaszkodik, hogy egy magasan fekvő tárgyat elérjen. „Annyira *gebeszköttem*, még se tuttam lévőnni a pócrú a kaszaküvet“.

Gencös. — Nagykőrösi kereskedelmi műszó. Az a kereskedő *gencös*, aki délelőtt a piacon összevásárol mindenféle árut, encsöm-bencsöm portékát, délután pedig már Pesten van vele eladás végett. A *gencös* tehát olyan kereskedő, aki teljes forgó tőkét áruban is képes magával hordani, akár csak a bosnyák.

Az ilyen kereskedő *gencöl*, vagyis a fentiekben leírt módon kereskedik.

Genye-gunya. — Gircses-görcsös.

Gezemice. — Giz-gaz.

Gincs-gáncs. — A fára mondják és pedig a tüzelő fára, amikor nem egyenes, hanem girbe-gurba, amit nem lehet jól ölbe rakni.

Girhes. — Túlsovány, akinek vagy aminek a csontjai kilátzanak.

Girizd. — Egy szelet gyümölcs, vagy egy szelet dinnye. (Nem girizd azonban egy szelet torta). „Vágj neköm is egy *girizdöt* abbu a sárga dinnyébű“.

Girizdös. — Girizdös a gyümölcs vagy más kerek tárgy akkor, ha a keresztmetszete nem kör, hanem sokszög, vagyis ha a terményen kiemelkedések húzódnak végig.

Gömöre végén a guta. — Csupán ebben az egy hasonlatban használják: „Összehúzza magát mint gömöre végén a guta“. Szerényen, alázatosan összehúzza magát.

Gönye. — Görbe, idétlen. Nyomorék, hitvány. Csak emberre alkalmazzák.

Göthös. — Köhögős, beteges ember, akinek valami belső betegsége van.

Gugyomál. — Gúnyol, viccel, valakit nevetségessé tesz. „Addig *gugyomáta*, hogy a végén fejihő vágott egy boroskancsót“.

Gurgulya. — Fából készült, fődővel ellátott só- és paprika-tartó, amit a parasztember a tarisznyában magával hord.

Gütymő. — Csomó, bűtyök.

Gyala-gyugya. — Ügyetlen, tehetetlen, málészájú. Az élelmesnek ellentéte. „Nem tugya ez a gyerök még a száját sé kitátani, olyan *gyalagyugya*“.

Gyalogszék. — Alacsony, házilag készült ülőbutor, vékony kemény falábakkal, ellentétben a zsámollyal, mely puhafából készül.

Gyeszetöl. — Dörgöl, hozzáfén valamit valamihöz. „Olyan löcslábú fajta, hogy a térgyiné kigyeszetöli a nadrágját“.

Gyétvai. — Hitvány, rosszhirű, rosszeredetű.

Gyézsépógyes. — A gyal-gyugyával jelentése csaknem azonos, de nem jelzőként szokták használni.

Gyomroz. — Noszogat, erőltet, erősen rá akarja venni valamire. „Réguta *gyomrozza* mán, hogy írassa rá a Feketét“.

Gyömiszöl. — Nyomkod, valamit valahova szűkhelyre beleakar szorítani. „Hijába *gyömiszölöd* nem tucé mán a zsebödbe többet pakóni“.

Gyurmol. — Ösztökél, biztat valamire.

Gyüige. — Idétlen, gyengeelméjű, málészájú.

Gyűhé. — Biztató szó. Leginkább lóhajtásnál használják, de használják embernél is; azt jelenti „hajrá“.

Gyűhüz. — Erősen ösztönöz munkára, szigorúan dolgoztat.

Gyüszménködik. — Fölöslegesen, cél nélkül jár-kel. „Semenyié e nem mőnne a templomba, hanem mindig az udvaron gyüszménködik“.

Habajda. — Hóbortos.

Habar. — A folyadékot óvatosan keveri.

Hacuka. — Jelentéktelen ruhadarab, határozottan megállapítani, hogy miféle ruha, nem lehet, mert minden kisebb lényegtelenebb ruhadarabra alkalmazzák. Azonban nadrágot vagy alsóruhát sem jelent.

Hajabézik. — Szigorúan véve azt jelenti, amikor a gyerek játékból karjait kiterjesztve saját tengelye körül forog. Használják azonban minden olyan cselekmény megjelölésére, amikor valaki ok nélkül kezével vagy testével fölösleges mozdulatokat tesz.

Hajaz. — Fölülmúl valamit, lefőz valakit, különb valakinél. (Onnan származik, hogy az asztagnál is a *hajazat* van felül.)

(Folytatjuk).

Kiss László.

S Z E M L E

Tálas István: A Kiskunság népi állattartása. Budapest, M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, 1936, 271 l. (Néprajzi füzetek 6). Ára: 8— P.

A szerző vastag kötetben foglalja össze a Kiskunság népies állattenyésztésére vonatkozó adatokat. Kétségtelen, hogy könyvének legnagyobb értéke az a hatalmas adatgyűjtemény, amelyet a népi állattartásra vonatkozólag a kiskunsági városok levéltáraiban végzett buvárkodás útján tárt fel a tudomány számára. Sajnálunk kell azonban, hogy a városi jegyzőkönyvekben bizonyára még bőségesen található adatokból a pásztorok életére, szegődésére, bérére vonatkozó adatok közül csak keveset közöl. Bár könyvének beosztása jó és áttekinthető, egyes fejezetek mégis a többinek rovására rövidek és nem kimerítők. Pl. a cserényre vonatkozó leírás nem teljes és újabb adatokkal nem is gazdagítja az irodalmat. Vannak könyvében részek, amelyek szorosan nem tartoznak a Kiskunság népi állattartásához. Pl. jobban örültünk volna, ha szerzőnk a lókupeczek műnyelvének a lóhibákra vonatkozó kifejezésein kívül a kiskunsági nép erre vonatkozó szó- és kifejezőkészletét is összegyűjtötte volna. Ugyancsak nem tartozik

szorosan az állattenyésztéshez a kiskunsági paraszt disznóvágása, melyről nagy részletességgel szól, de a helytelen elbeszélés folytán több helyen tévesen, pl. „a hasaszalonnáról lefejtí a hájat“, vagy pl. hurkánakvalóba mondja a megfőtt szalonnabőrt. — A szalonnán nincs hár, a szalonnabőrt pedig sohasem rakják hurkába.

A pásztorok felszerelésével, szerszámaival keveset foglalkozik s a tárgyakat nem adja képekben. Igen jó lett volna pl., ha a nyomtatásnál közölt, szilajcsikóra használt hegyesvégű pipát lefényképezte, vagy lerajzolta volna, hogy láthatnánk. A könyv képanyaga egyébként, nagyobbbrészt más munkákból már ismeretes előttünk. Nem a szerző hibájának róható fel, hogy a képanyagának egyrésze használhatatlan.

A szerzőnek vannak igen jó meglátásai, pl. a kiskunsági közösségek XVIII. sz.-beli kormányzásának és életének jellemzése. A jószág legeltetésre vonatkozó leírásában is sok új és helyes megállapítást találunk. Akadnak azonban előadásában helyel-közzel tévedések is, amelyekről szintén meg akarunk emlékezni.

A szerző, mint néprajzi tudósaink általában, a primitívség keresésével és kiemelésével több esetben tetszetős, de téves képet fest. Azt mondja pl.: „ha volt fésűje a pásztoroknak, a hajában viselte, ha meg nem, a tíz ujjával fésülködött“. Más helyen ezt olvassuk, hogy „A száraz lógané élvezetecikknek is alkalmas, bagóval keverve a pipadohányt is pótolja“. Ilyen eseteket, ha egy-egy alkalommal előfordultak is, nem szabad általánosítani. A mi kiskunsági pásztor-népünk öltözködésben, viseletben mindig előbb állott, mint a városi szegénység. Volt annak mindig fésűje és dohányt is jobban tudott szerezni, mint bárki más. Azt hiszem, nem használunk senkinek sem vele, ha népünket a kulturától elmaradtobbabbnak és primitívebbnek rajzoljuk a valóságnál.

A szerző megállapításait nagyrészt elbeszélések alapján mondja ki, ami szintén gyakran vezet tévedésre.

Szerinte a pásztorok a bocskort, csak tarlószabadulás után viselik. Ez nem vonatkozhat másokra, mint béresekre és tanyai gyerekekre, nem pedig a pusztákon élő igazi pásztorokra. — A peszeradácsi uradalomban való gyűjtés következménye azon megállapítása is, hogy a gulyások a marhát ökörhajtó ostorral, négyelövel verték fel az éjjeli vagy hajnali legelésre. A pusztán élő igazi pásztorok ilyen ostort ezen célra sohasem használtak. — Kíváncsinos lett volna, ha a szerző a következő állításánál közölné bizonyítékait is, mint pl., hogy a szekér és koci eredetileg két taligából tévődött össze, s hogy „a kaszát a Kiskunságban szénamunkára már akkor is használták, amikor az aratás még sarlóval ment“ stb. Hihetetlennek látszik azon állítása, hogy a szücsök, timárok legtöbbször a pásztorok, különösen pedig a juhászok gyermekei közül kerültek ki; hiszen a XVIII. és XIX. sz. elején virágzó céhrendszer ezt megakadályozta. — Tudtunkkal az a redemptus

gazda, aki a megváltakozásba, redemcióba bizonyos összeget fizetett. Két helyen is találunk említést arra, hogy a pásztorok faggyut, zsirt karikába sütötték és főztek vele. Szerinte (225. lap) azért nevezték karikazsirnak, vagy faggyunak, mert bográcsban, vagy tálban hűtötték ki, amelynek így kerek alakja lett. Azt hiszem, hogy inkább faedényt, dézsát, hordót jelentett a karika, mert népünk még ma is használja ilyen formán „Van egy karikafa borom“.

A kunsüvegről mondja, hogy azt „ki betürve, ki meg csákósan viselte“. A következő mondatban Gyórfy után csákóskarimájú süvegről és süvegnek csákóra hasításáról beszél. Kecskeméti jegyzőkönyvekben van egy adat, amely szerint a pásztorok tűz mellől felugráltak, süvegjeiket csákóra verték. Ezek után felvetődik a kérdés, amit a szerző sem tisztáz, mi tehát tulajdonképpen a csákóssüveg.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy Tálasi könyve egyes kisebb tévedései ellenére, amelyek nehezen kerülhetők el, ha a kutató elbeszélésekre van utalva, kiváló mű, néprajzi irodalmunk határozott nyeresége. Szerzője nemcsak nagy lépéssel vitte előre a pásztoréletre vonatkozó ismereteinket, hanem példát adott egy néprajzi kérdés módszeres tudományos feldolgozására is. Nagy gonddal gyűjtötte össze a pásztoréletre vonatkozó népi kifejezőkészletet is (kár, hogy ebben a vonatkozásban szó- és tárgymutatója nem teljes), aminek majd nyelvészeink is hasznát láthatják. De különösen hálásak lehetünk Tálásinak azért a fáradozásáért és munkáért, hogy számunkra a kiskunsági városok régi jegyzőkönyveinek a népi állattartásra vonatkozó adatait feltárta.

Szabó Kálmán.

Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1937, 726 l. (Ára: 16— P.).

Kiváló történettudósunknak 37 tanítványa mutatja be ezen vaskos kötetben, hogy tudományában mire jutott a mesterétől kapott indítással. A tanítványok sorában egész sereg olyan történészünk nevét találjuk, akik a fiatalabb magyar historikus nemzedék legkiválóbbjai közé számítanak. Ezekből a dolgozatokból mi is megállapíthatjuk, hogy Domanovszky Sándorban nemcsak éleselméjű kutatót, hanem nagy tanítómestert is kell tisztelnünk, mert hisz az egyetemi tanár tanítói munkáját objektíve csak a tanítványok teljesítményein keresztül értékelhetjük.

Az Emlékkönyvben összegyűjtött dolgozatok sorában több olyan is akad, amely a tárgyánál fogva a mi folyóiratunk olvasóinak érdeklődésére is számot tarthat. Ezek: Belitzky János: „A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő telepek“; Eperjessy Kálmán: „Várostarténet az utcanevékben“; Kniezsa István: „A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez“; Kring Miklós:

„A tatái csapómesterek“; Wellmann Imre: „Mezőgazdaságtörténetünk új útjai“.

Különösen érdekesek a számunkra Belitzky és Kniezsa azonos tárgyú dolgozatai, amelyeknek az eredményei azonban gyökeresen eltérnek egymástól. Belitzky településtörténeti tárgyú dolgozatairól már több alkalommal megemlékeztünk, rámutatva arra, hogy B. egy ábrándos, turkomániás, kritikátlan településtörténeti irány képviselője (ezt bizony nem Domanovszkytól, hanem talán inkább Bátkytól és Melichtől tanulta), aki újabban különösen a besenyők iránt érez felfokozott rokonszenvet. Már a „Westungarn im Mittelalter“ című művemben is alkalmam volt megállapítani, hogy a besenyők csak nagyon jelentéktelen szerepet játszhattak Nyugatmagyarországon, ha a tények és nem turkomán lidércfény után indulunk. Erre a megállapításra jutott az összes forrásadatok gondos megvizsgálása után Kniezsa István is, aki az egész besenyőlegenda eredetét is kinyomozta. Bizom azonban hozzá, hogy Belitzky Jánost a gonosz kritikusok nem fogják ideáljaitól eltántorítani és dús fantáziájának kincseivel majd máskor is megörvendeztet bennünket.

—r —r

Szerkesztői üzenet

Al Kasgarinak: Látom Moros Ellához adresszált üzeneteidből (MNy. XXXIII. 63—64, 275—279) tiszteletreméltó hodzsa, mennyire boldog vagy, hogy Te is belekeveredél a hunok ügyébe. Persze csak olyanformán kerültél bele, mint a rómaiaknak ama Pilátus nevezetű ispánja a mi nemzetünk hitvallásába, vagy hogy a Te nemzedek mondásával éljek: *topal ešekle kervana karyštn!* Bizony ezuttal elméd fényessége nem igen ragyogott igéiden, pedig hetet-havat összehordtál, aminek okából a Ti szavatok szerint valóságos *čingene čorbasy* („cigány-leves“) lett abból, amit feltálatál. Így hát a tudós emberek rámhagyják az előbbi mondást, hogy sánta számmal csatlakoztál a karavánhoz.

Azt forgatod például írásod szerint elmédben, hogy az én nemzetem *o*-val vette volna át a Te nemzetedtől a *bors* ígét. Nem lehet ez, bölcs hodzsa! A józan ész is elleneszo! gondolatodnak: hiszen így eme nevezetes ígét ma *bars*-nak mondanók. Tudom azonban, hogy nagy tudományodban megveted azt, ha valaki a józan ész is belekeveri a nyelv dolgaiba és nem az írásokból beszél, ahogyan az tudós férfiakhoz illendő. Azért én is, hogy kedvedet töltsém, békével hagyom már a józan ész és inkább ama nagy tudós Doctornak, Gombocz Zoltánnak, szavaival szólok Hozzád, hogy érts belőle, aki ama híres-neves *bors* ígéről ezt ír frenk nyelven egy a finnusok országában kinyomatott jeles könyvének 148. lapján: „Es unterliegt keinem zweifel, dass diese wörter (közöttük a mi *bors* ígénk) mit dem stammvocal *u* ins ungarische übernommen worden sind und dass der lautwandel *u* > *o* im ungarischen vor sich gegangen

ist". — Ha pedig ez így van, akkor bizony *borsu*-nak írta volna a *bors* ígét ama hirhedett meseköltő Anonymus is, [akinek a magyarok eleiről költött históriáit az újabb időkben egy Pais Dezső nevezetű pesti hodzsza fordítá le magyar nyelvre, igyekezvén magyarázataiban annak föllentéseit igazsággá átforgatni, hogy illetéknépen ama hitvány könyvet a magyar nemzet koránjává tenné meg]. Nem kételkedhetsz ebben kegyes jóakaró uram, Al Kasgari, mert ama Névtelennek mondott régi könyvíró az összes ígéket, amelyeknek írásában ma o betű vagy, mind u betűvel jegyzé. És így bizony *Borsu*-nak írta volna ama *Borsu* vitéznek a nevét, akit leleményes elméje helyi nevezetekből fundált ki magyar vitéznek, ha ennek a *Borsu* nevezetnek az értelme — amint hiszed — a Te nemzeted nyelvén szólva *biber* lett volna.

Hiszen szíved mélyén tudád mindezeket magad is, nagy jó uram, Al Kasgari, azért is szeretnéd azt hitetni el az emberekkel, hogy a *Borsu* nevet a magyar nemzet mint emberi személynek nevezetét vette volna át olyan török nemzetnek ajkáról, amelynek a beszédében az u már o-vá fajzott volna el. Bizony csak hívságos erőlködés ez, és bizony Te sem fogod az igazságot ebben a dologban elcsavarni tudni, aminthogy ez ama Pais Dezső nevű hodzsának sem sikerült amaz Anonymus föllentéseinek hiteles volta tekintetében. Megmondá ugyanis már a felyülmondott bölcs Doctor, Gombocz Zoltán is, ama frenk nyelven megírott könyvében, hogy a magyar *bors* ige a végső -s mián csakis a bolgárnak mondott török-idiómából származhatott el a magyar nyelvbe, mert különben *borcs*-ot mondanánk. Nagy baj ez Neked, derék hodzsám, mert hisz ilyenformán a *Borsu* személyi nevezet is csupán a bolgárnak mondott török nemzetség-idiómájából vehették volna át a magyar népek. Emez idiómában azonban, amint azt előbb olvashatád, a török beszéd u-ja még nem fajzott el o-vá.

Ilyenformán bele kell törődnöd, igen tudós hodzsám, abba, hogy a *Bors* > *Bars* nevezet a magyar beszédbe nem valami török nemzetség nyelvéből került bele, mégha ilyeneket ama leleményes eszű könyvíró papi ember krónikájában hazudozik is, Comanus nemzetségből származott-nak mondván kitalált *Borsu* vitézét.

Am az ellen tudománybeli argumentumot felhozni nem tudnál, amint ezt nem is tetted — pedig sok hiábavalóságot egybezagyváltál —, hogy a magyar *Bors* > *Bars* nevezet a szláv idióma *Boriš* nevezetéből származott, amint a *Barcs* is a szláv *Borič*-ből. A magyar népek ugyanis a szláv *Boriš* nevezetet **Borisu* alakban vették át, amely alakból az általad is ismert két-nyílt-szótagos hangtörvénynek megfelelően azután *Borsu*, majd *Bors* és *Bars* lett.

Azt azonban elhiszem Neked, tudós hodzsá, hogy a magyar népek a régi időkben ismertek és használtak egy *Burs* nevezet is, amely személy-nevezet tényleg a m. *burs* > *bors* ígében találja eredetét. Bizony volt ilyen nevezet, azonban ezt már nem idézted rám, pedig ismeréd az EtSz.-ből, amelynek *bors* és *Bors* articulusait fejemhez próbáltad verdesni! Nem merted ezt megtenni, mert akkor még a vak is láthatta volna, hogy

amit *Borsu* vitézről írtál, az hívságos beszédnél nem egyéb. Hiszen világosan kitűnt volna ilyenkép, hogy a magyar népek régen egy időben és egymás mellett használták a *Bors* és *Burs* nevezeteket egymástól különböző személyek megnevezésére. Nyilván felismerte volna ebből mindenki, hogy a két nevezet egy töről eredett nem lehet.

Nemzeted mondása szerint „*boyuladžak jylana da sarylyr*” vagyis magyar szavakkal „a fuldokló még a kigyóba is kapaszkodik”. Így vagy Te is azzal, amit a *Borsova* helyi nevezetről írtál, nehogy valamikép kénytelenítve lennél a *Bors* személyi nevezet szláv idiómából való származatát elismerni. Ezt írod: „En úgy nézem, hogy szláv *Borišov* helynevek vannak, azonban *Borišova*-t nem ártott volna egyet-kettőt idéznie Moórnak, mondjuk Miklosichből” (ahol ugyanis ilyen alakú helyi nevezetre véletlenül nincs példa). Bizony újfennnt hamiskodál, nagytudományú hodzsa, mert annyira tanulatlan nem vagy, hogy ne tudnád, miszerint a szláv nemzet helyi nevezeteiben a hímnemű (-*ov*), nőnemű (-*ova*) és a semleges-nemű (-*ovo*) végződések egymás mellett fordulnak elő és egyáltalán nem kapcsolatosak bizonyos személyi nevezetekkel. Ha tehát -*ov* végződésű nevezet van, akkor Moórnak -*ova* végződésű nevezetet igazán nem volt szükséges kimutatnia, mert hisz a *Boriš* személyi nevezet a szláv nemzetnél mindig is a legkedveltebbek közé tartozott. De elfeledkeztél, *Borsova*-ról írva, Pais Dezső hodzsának fennmondott könyvébe bepillantani, ahol is a 14. caputban azt olvashattad volna, hogy Árpád a magyar nemzet dicsőséges vezére, Munkács felől alábocsátkozva az országba, elsőnek is *Borsoa* várát vette be és rontá el falait, aini azt tanusítaná Neked, aki tudomásom szerint szintén hiszel ezen mesélő hitelességében, hogy *Borsoa* várának a neve mégis csak a szláv népektől származott, abból az időből, amikor a magyarok még nem lakoztak ebben a hazában.

Ezen dolgaidat fontolóra véve bizonyára magad sem fogsz már ezek után csodálkozni, ha az ilyenemű bölcseségeidet trufaszámba veszem és azokat nevetető könyvbe valóknak ítélem.

Bizony mindezeket nem lettem volna kénytelen itt elmondani Neked, igen tiszteletreméltó hodzsa, ha nem akartál volna minden módon belekeveredni a hunok dolgába. Lám pedig apád-anyádtól is hányszor hallád: „*Čorbanyn išine karyšma!*” Vagyis magyar igékkal: „Ne ártsd magad a levesnek dolgába!”

De már eleget búsítottalak, pedig írásodból úgy értem, hogy szívedben nagyon keseregsz azon, amiért én tudománybeli találmányaidat ritkán veszem valóságzámba. Nem szeretnélek jóakaró uram, Al-Kasgari, tovább is még búsítani, azért a béke és barátság kedvéért elhiszem inkább Neked, hogy a felyül hánytorgatott *Borsu* vitéz atyjának a neve, *Bunger*, a Ti idiómátokból származott el a magyar nyelvbe „leveske” értelemben. Lehet, hogy én leszek az egyetlen ember, aki ezt elhiszi Neked, de én ezzel — csak-hogy Neked becsülésem kifejezésére valami örömet szerezhessek — mitsem törődöm! Alláh növecsse szakálladat hosszúra és adjon Neked hozzávaló kedvet, hogy még sok ilyen *Bunger*-szerű jeles nevezet-magyarázattal vidámíthasd buvában hitvány szolgálodat, M. E.-t.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. NOV.-DEC.

11—12. FÜZET

Al-török nép- és személynevek

Folyóiratunk utóbbi évfolyamaiban, különösen a hun kérdés tárgyalásával kapcsolatban, többször kifogás tárgyává kellett tennünk Németh Gyula „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. könyvének elméleteit és nem egy állítását. Ismételten leszögeztük ezen könyv tekintetében ama megállapításunkat, hogy a népvándorlás népelemeinek azon vizsgálati módszere, mellyel itt találkoztunk, lényegére nézve jóformán semmi fejlődést sem mutat a maga idejében oly súlyos bírálatokkal ostromozott Vámbéry-féle irányzattal szemben. Vámbéry a magyarok eredetének kutatása során, abból az a priori feltevésből indult ki, hogy Kelet-Európában és Belső-Ázsiában már a szkyltha-korszaktól kezdve, vagyis a Kr. e. VI. század óta, a törökség volt az egyetlen számbajöhető vezérlő népelem. Szerinte törökök voltak a szkylthák, hunok, avarok, kharzarok, bulgárok, besenyők, s végső fokon maguk a magyarok is. Bizonyítékai túlnyomórészt szóegyeztésekből és tulajdonnévmagyarításokból álltak.

Vámbéry „A magyarok eredete” c. iskolaalapító könyvének megjelenése (1882) óta egy fél évszázad telt el. Azóta ezen a hatalmas kelet-európai és belső-ázsiai területen igen tekintélyes számú anthropologiai, régészeti, művelődéstörténeti és epigraphiai emlék tárult fel. A leletek szaporodásával mind élesebb körvonalakkal alakultak ki és különültek itt el egymástól az egyes kulturkörök. A településtörténeti hullámvázások és a jellegzetes kultúraelemek vándorlásának iránya korszakról-korszakra mindinkább megállapítható lett. Az archaeologia ezen megállapításai azonban, az idő minél inkább haladt, a Vámbéry nevéhez fűződő elmélettel hovatovább teljes ellentétbe kerültek. A régész és a vámbérista nyelvész ezen a földrajzilag is rengeteg nagy területen a települések és kulturáramlatok menetére nézve ma már nem érthet egyet. De ugyanennyire tagadhatatlan a zűrzavar az epigraphiai emlékekre és az írott kútfőkre támaszkodó történetírás területén is. Kelet-Európában és Belső-Ázsiában mind nagyobb és nagyobb kultur-

körök lakossága bizonyul a népvándorlás korában nem török ethnikumnak. A tulajdonképeni török nyelvű népelem lakóterülete és történelmi szerepe pedig mind szűkebb és szűkebb határok közé zsugorodik össze.

Ezek az anthropologiai leletekkel kapcsolatos településtörténeti, régészeti, epigraphiai és történeti dokumentumok azonban a nyelvészek egy bizonyos csoportja számára teljesen hiába kerültek napfényre. Nem vettek tudomást róluk. Legtöbben ma is azt hiszik még, hogy tiltakozni nem tudó és ma már értelmükvesztett népeveknek és személyneveknek önkényes és játékos etimologizálásával bonyolult ethnikai és művelődéstörténeti kérdésekre könnyű szerrel meg tudnak felelni. Ezzel a múlt századból visszakisértő primitív próbálkozással jó lesz, ha végre egyszer már felhagynak. Itt az ideje, hogy az őstörténetkutatás emez avult épületének ablakait és ajtait kitárjuk és friss levegőt bocsássunk be az immár tűrhetetlen dohosság helyébe, akár tetszik ez egyeseknek, akár nem.

Történetkutatóink a vámbérista vagy a mai viszonylatban neovámbérista nyelvészeknek erőszakolt etimologizálásain és igen sokszor szinte nevetségesen abszurd homonymiáin (mint amilyen pl. *Bendeguz* — „Leveske“, *Mundzucus* — „Üveggyöngy“ NNY, IX, 224—6) felépült elméleteket sok esetben történelmi dokumentumoknak tekintették. Népvándorlaskori népeveknek játékos eltörökösítése alapján Kelet-Európát már a hun-korszak elejétől, vagyis a Kr. u. I. századtól kezdve, széltebenhosszában török népekkel népesítették be. S bár pl. az egész hun korszak archaeológiája arról tanuskodik, hogy ebben a rétegben egy Belső-Ázsiából kiinduló hatalmas népvándorlásra és Kelet-Európának ily ázsiai barbár hordák által történő előzőnlésére gondolni sem lehet, — történetíróink mégis a nyelvészek egyes levegőben lógó nép- és személynévelemzései alapján Kelet-Európa területét török népelemekkel rakták tele. Ezen földterületnek a kézzel fogható archaeologiai rétegek tanuságán, majd az epigraphiai és egyéb írott történeti és földrajzi kútfők vallomásán kialakuló valóságos településtörténetéről eddig komolyan még alig esett szó. Pedig ameddig Kelet-Európa tényleges ethnikai képe korszakról-korszakra meg nem rajzoltatik, mindaddig néptörténeti szempontból teljesen módszertelen és egyébként is céltalan igyekezetnek tartjuk, hogy ezt a földterületet fiktív népekkel népesítsük be. Mindenekelőtt az egykor itt élt valóságos népeket és

azoknak tényleges művelődéstörténeti emlékeit akarjuk látni. A nyelvükről majd csak utolsó sorban, mint az ethnos (népiség) eme harmadik tényezőjéről beszéljünk.

Erről az újabb szemléletről részletesebben majd más alkalommal szólnunk. De addig is nem mulaszthatjuk el, hogy különösen a történeti kérdések iránt érdeklődők figyelmét fel ne hívjuk arra a nyelvészeti gyakorlatra (nem mondhatnánk, hogy „módszer“-re), ahogyan és amily eszközökkel Kelet-Európa népvándorláskorabeli eltörökösítése végbement.

Maga ez a gyakorlat, a Vámbéry által megalapozott irányelvek szerint, egyedül és kizárólag a nyelvészeti formalizmus minden irányban engedékeny talaján mozgott.

Nem az volt a gyakorlati eljárás eddig, hogy egy-egy nagyobb ethnikai komplexumnak, mint amilyen volt pl. a hun, avar, khazar, bulgár stb., rendelkezésünkre álló összes nyelvmaradványát (nép- és személynéveit, méltóságneveit, itt-ott közszavait) a maguk egy-egy egészeben vegyék elemző vizsgálat alá. Ezt az igen fáradtságos, de egyébként igen mély tanulságokat magában rejtő kísérletet eddig még ezen iskola híveinél sehol sem láttuk. Mi lehetett az oka ezen módszeres kutatás elmellőzésének? A mulasztásban megnyilvánuló célzat könnyen megérthető. Ezen az úton ugyanis egyetlenegy népvándorláskori népnek török voltát sem sikerült volna „bebizonyítani“. Hogy is lehetne pl. török eredetű az olyan két mássalhangzón kezdődő hun személynév, mint amilyen: *Βλήδας, Στράξ, Σκότια, Γλώης, Γλώμι* . . . ? Rokontermészetű hangtani és szótári nehézségek csoportról-csoportra veto-t mondanak egy a priori török feltevés ellen. Az ilyenfajta kellemetlen esetekről legcélirányosabb tehát egyszerűen tudomást sem venni. Hogy azonban a korszakalkotó elmélet mégis menthető legyen, ki kell ragadni ilyenkor egy-egy engedékenyebb nép- vagy személynévet, amelyhez a török szótárak, gondos keresgélés után, úgy amennyire elkormányozható homonymiát nyújtanak. Elég egy akármilyen nagy onomastikon-anyagból egy-két ily véletlen töröknyelvi találkozás is (l. NNy IX, 224), s az ebből leszűrt „kétségtelen“ török nyelvi sőt ethnikai azonosításon aztán iskolázott és irodalmi sikerekre pályázó kutatónak kételkedni többé nem tanácsos.

Egy minden részletre kiterjedő elemző módszer helyett marad tehát mint első és utolsó eszköz — a szótárak szeszélye. Az így kisarjadó etimológiák melegágya — a hit. Éltetőjük — egy-egy

mondvacsínált tekintély. Védelmezőjük és váruk — a javarészt közpénzeken fentartott folyóiratok és kiadványok egész sorozata, ahol e kisebb és nagyobb szótártulajdonosok fedezékbe ültek. A közösség, s a nemzet őstörténete szempontjából elkönnyvelhető eredmény pedig — egy fikciók pilléreire épült áltudomány.

Ezen iskola megalapítója, Vámbéry, bizonyos vonatkozásokban tagadhatatlanul elsőrangú szaktekintély volt. Szótárak nélkül is jól tudott törököül. Jelenkori követőiről, a neovámbéristákról, sajnos, ezt már nem lehet elmondani. Ott, ahol mesterük nyomdokaiban járnak, akár idézik az ő meglátásait, akár nem, úgy ahogy még csak eldöcög ez a török teoria. Mihelyt azonban letérnek erről a jól kitaposott útról, mindjárt baj van a legelemibb török nyelvtudás körül.

Kívülesett a történettudomány művelőinek illetékességén, hogy esetről-esetre önálló véleményt alkossanak a nyelvi kérdésekben. A legtöbb esetben szóserint elfogadták és átvették A Honfoglaló Magyarság Kialakulásának, mint „a legkiválóbb magyar turkológus pompás könyvé”-nek¹ etimológiáit. Ideje azonban, hogy bármennyi hivatkozás és ilymódon keletkezett tévedés után is, lássák végre történettudományunk művelői ennek az egész csődbejutott iskolának tartalmatlanságát.

Szemléltető mutatóványképen sorra veszünk ezért egy-nehány jelentősebb ál-török nép- és személynevet.

Elkezdjük a népvándorláskori u. n. -r végződésű népnevek közül a következővel:

1.

Bulgár. Németh magyarázata szerint „... a név eredeti török alakja: **bulyar*. Erre az eredményre jutott Tomaschek is, ki e népnevet a török *bulya-* „keverni, összezavarni, összekavarni” ige -r végű nomen verbale-jának magyarázta s németre a „Mischling” szóval fordította. Ha a *bulyar* török szó, aminthogy másra gondolni nincs is okunk, akkor ezt a szót másképpen magyarázni valóban nem is lehet. Van alakpárja is az oszmánliban: *bulyur* ‘kása’. A *bulyar* vagy *bulyur* eredeti jelentése tehát ‘keverék’.” (l. m. 95).

¹ Így aposztrofálja Németh Gyula könyvét pl. Zsirai Miklós a közel-múltban megjelent Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937. c. könyvének 100. lapján.

Ezeknek a pattogó és megadásszerű hitelt követelő mondatcáknak hallatára önkénytelenül is eszébe jut az embernek ama néhai való debreceni varga története, aki bugylibicskájával szemrebbenés nélkül operálta a hályogot az emberek szeméről. Nem tudta ugyanis a szegény, hogy mily végzetessé válható veszélyes dolgot művel. Mikor ezt megmagyarázták neki, egyszerre odalett az egész tudománya. Tanúlnak-e vajjon ebből a régi történetből a neovámbéristák?

A megtanúlnivaló ugyanis az, ami itt alább következik.

Németh Gyula, könyvének olvasói számára, igen helyesen tette volna, ha a való tényállás megvilágítása kedvéért, mindenek előtt a kérdéses *bulya*- igének tényleges jelentésváltozatait is köztudomásra hozta volna. A többiek közt pl. nem lényegtelenek a következő szótári adatok: kumán *bulya*- umrühren Radl., Cod. Com. 75; čagataj *bulya*- bepiszkítani; beszennyezni; bekenni; „kevertté tenni“ [a tiszta anyagokat] (*telvis etmek; ālūde etmek; bulamak; maḡlūt etmek*) Šejḡ Sulejm. 85; kirgiz *bolga*- felkavarni, fellázítani; keverni (folyadékot) [*vozmūtīb, vzbuntovatb; mješaḡb (židkostb)*] Katar. 46; kazáni tat. *bolya*- schütteln, aufrühren, schwenken, winken Bálint 163. Radl. IV, 1712; uigur, altáji, teleut, lebed tat., šorot, sagaj, kojbal *pulya*- umrühren, umwenden, mischen, durchwühlen, durchstöbern, kneten; (alt. tel.) umstimmen, abreden; in Verwirrung bringen Radl. IV, 1376; krimi tat., kumán, kirgiz, karaim *bulya*- mischen, vermischen, aufrühren, umrühren; trüben; (kirgiz) schwenken, schwingen, um sich schlagen; čagataj, kelet-turkesztáni, taranči ~ mischen, vermischen, umrühren, aufrühren; (taranči) durch Mischen verderben, aufrühren, verwirren Radl. IV, 1848; jakut *bulā*- mischen, umrühren Böhtl. 143; oszmán-török *bula*- kenni, bekenni; beszennyezni; belemártani (*sürmek; lekeletmek, kirletmek; batyrmak*) Sâmi 319. Radl. IV, 1836... stb. A szótári adatok közlését tovább is folytathatnánk.

Egy dolog azonban, már ennyi adatközlés után is, egész világosan kialakul. A török *bulya*- igének legáltalánosabban elterjedt alapjelentése: „felkavarni; bepiszkítani“.

Sajátságosképen Németh Gyulánál éppen eme lényegbevágó alapjelentés hiányzik. Pedig ezen igetöből képzett nomen verbale-knál, — mint amelyekhez számítható állítólag a *bulyar* népnév is —, következetesen mindig ugyanez a fentemlített alapjelentés dombozik ki. Ilyenek pl.: kök-türk, kirgiz *bulyak*, uigur, altáji, teleut,

lebed tat., sagaj *pulyak*, čagataj *bulyay* Verwirrung; čagataj *bulyauč*, šorot *pulyaš* Rührlöffel; čagataj *bulyanuk*, oszm. *bulanyk* trübe; čagataj *bulyančyk* aufgerührt, trübe; verwirrt; oszm. *bulanty* Unordnung, Unruhe, Umsturz... stb.

A szóbanforgó *-r* képző a törökben tulajdonképp a participium praes. vagy imperf. képzésére szolgál. Az orchoni kök-türk feliratok korában már evvel a funkcióval lép elének (Radl., Alttürk. Inschr. 1895, 419; 1897. NF, 108. 110). Ilyen nyelvtani szerepben ismeri maga Németh Gyula is (Türk. Gramm. 72. 90). A különböző török nyelvekben önálló nomen verbale képzésére is szolgál. S miután participium praes. (imperf.) képzői jellege ma is mindenütt változatlanul él, következésképpen rendszerint valami *nomen agentis* (actoris) fogalmát fejezi ki, mint pl.: uigur *udžar* der Fliegende, Vogel (*uč*- fliegen), tobolski tat. *aldar* Betrüger (*alda*- betrügen), čagataj *ačar* Schlüssel (*ač*- aufmachen, öffnen)... stb. Török alaktani szempontból Németh Gyula sem hibázott akkor, midőn egyéb képzeletbeli *-r* képzős népnevek között a *kabar-t* „fellázadó“-nak (A honf. magyars. kial. 237), az *abar* > *avar* népnevet pedig „ellenszegülő“-nek fordította (I. m. 105). Érdemi tekintetről ezuttal nincs szó, mert ezek is csak épolyan ál-török népnevek, mint a többi. De legalább e megfigyelt kísérletek során a török nyelv szellemén semmi erőszak sem esett.

A török szónak feltételezett **bulyar* magyarázatával kapcsolatban Vámbéry szintén megmaradt ezen az egyedül járhatónak mutatkozó úton. A szónak, a török nyelv kíváncsai szerint, „zendülő, lázadó, zavargó“ jelentést tulajdonított (A magyarok eredete, 69). Ha azonban a képzés alapjául szolgáló ige tőnek tulajdonképeni transitív „felkavarni“, vagy esetleg kirgiz-nyelvi „fellázítani“ jelentését vesszük tekintetbe, akkor ezek szerint a kérdéses nomen verbale-t legjobb esetben is csak valami „felkavaró“- vagy „fellázító“-féle jelentéssel magyarázhatnánk.

Ha elfogadnánk a Németh Gyula hite szerinti „keverni“ alapjelentést, mely pedig inkább csak néhány szótárnak egy-két laza jelentésmagyarázatán alapulhat, — még ez esetben is a **bulyar*-nak legfeljebb a „keverő“ jelentését lehetne vita tárgyává tenni. Alig hihető el, hogy ez az *-r* képző egy fenthangoztatott „keverék“ jelentésű nomen acti képzésére is alkalmas lehetne. Németh Gyula ugyanis, mint ilyen kényesebb esetekben rendszerint tenni szokta, — megfeledezett a bizonyításra szolgáló nyelvi párhuzamok fel-

sorolásáról. Sőt mondanunk sem kell, hogy *kabar-abar* megfejtési kísérleteire rámutatva, saját török nyelvérzékével is igen fonák ellentmondásba keveredett.

De kár is volt minden olyanirányú igyekezet, hogy ennek az *-r* végzetű nomen verbale-nak holmi valószerűtlen „keverék” jelentést tulajdonítson akár a nem turkologus Tomaschek, akár pedig ő utána minden meggondolás nélkül Németh Gyula. Annál is inkább kárba veszett ez az igyekezet, mert Németh Gyula² ezt az ugyanezen igetöből, ugyanezen kívánt *-r* képzővel képzett *bulyar* szóalakot Šejx Sulejman čagataj szótárában (a 85. lapon), minden nyelvújító erőszakoskodás szüksége nélkül, azon módon készen megkaphatta volna. Ott a kívánt szóalaknak szabályszerű és természetesen következő jelentése is meg van adva, mely annyi, mint: „szennyes és zavaros; piszkos” (*bulyar* = *ālūde ve bulamyk* [sajtóhiba *bulanyk* helyett]; *mülevves*). Németh Gyula — amint láttuk — még fennen hirdette, hogy „... ezt a szót másképpen magyarázni valóban nem is lehet”. Pedig hát ime lehet.² Más kérdés azonban, hogy a derék bulgár nemzet Németh Gyulának egy esetleges ilyenfajta tudományos ajándékát mivel hálálná meg.

De a neovámberista tudomány furcsaságainak ezzel még korán sincs vége. A névmagyarázattal kapcsolatos tanítás végén még ráadásként a következő mondat tartalmát is jó lesz megszívlelni: „Van alakpárja is (t. i. a *bulyar* szónak) az oszmánliban: *bulyur*, kása.”

Hát ott vagyunk már, hogy Magyarországon a turkológiának egykori u. n. fellegrárában „a legkiválóbb magyar turkologus” azt sem tudja, hogy mi az oszmán-török ember egyik legközönsége-sebb tápláléka, a „*bulyur*”? Sem a szó valódi alakját nem ismeri, sem a jelentését nem tudja?

Legalább a szótárak közt jó lett volna egy kicsit szétnéznie. Így Sâmi oszmán-török szótárában, a 309. lapon a következő adatot találhatta volna: „*burgul* (hibásan: *bulgur*) = megfőzés és megszáritás után megtörtve, rizs helyett, pilav-készítésre való búza” (*burgul* [gal. *bulgur*] — kajnadylyp kuruduldukdan sonra kyrdrylyp pirindž jerine pilav piširmeje jarajan buydaj). — Šejx Sulej-

² A jelentésfejlődés akként értelmezendő, hogy az *-r* végzetű névszó elsődleges jelentése, sőt ma is kiérezhető alapértelme „beszennyező, bepíszkító” volt, vagyis olyan tárgy, amely mindent bepíszkít, amihez hozzáér: ennél fogva önmagához viszonyítva „szennyes, piszkos”.

man čagataj szótárában: „*bulgur* = [oszmán-török] *burgul*; megfőzetvén megtört és meghántott búza“ (*bulgur* — *burgul*; kajnadylyp kyrylmyš ve čatladylynmyš buɣdaj) 85. l. — Radlov szótárában is ugyanígy: *buryul* (téves átírással *burgul* helyett) = „Grütze aus Weizen“ IV, 1829.

A szó szerkezete egészen világos. Igéből képzett névszó, melynek alapja az oszmán-törökből ismert *burk-* ige a következő jelentéssel: „(testrészek egyike) kificamodni; (búza) *malom*ban megtörtetve (értsd: megdarálva) *burgul*-lá lenni“ (*burk-mak* = [uzvun biri] *burulup* indžinmek; [buɣdaj] dejirmende kyrylyp *burgul* olmak) Sâmi 309. — Radlovnál: oszm. *burk-* „verrenken, verstauchen; zu Grütze zermahlen werden“. IV, 1827.

A deverbális *-l* képző szerepe is közismert, s a különböző török nyelvjárásokban rendszerint *nomen acti* és *n. actionis* képzésére szolgál. Pl.: čagataj *ökül* Knäuel, Haufen, Menge (*ök-* aufhäufen); čagataj *kabal* Umgehung, Einschliessung, Belagerung (*kaba-* umgeben, einschliessen); sojot *kajryal* Gnade (*kajyr-* sich erbarmen) . . . stb.

A „*bulgur*“ szóalak (és nem *bulyur*, ahogyan Németh az elmélet kedvéért szeretné) — a fentiek alapján — sem hangtani alakjára, sem eredetére, sem pedig jelentésére nézve Németh Gyulán kívül senki számára sem volt kérdéses. A török szótáriródlalom régóta tisztában volt avval, hogy a szó elsődleges alakja *burgul*, s csak az *r* és *l* hangok nem szokatlan felcserélése folytán keletkezett a szó másodlagos és immár hangbelileg romlott *bulgur* alakpárja. Radlov is utalt már erre (Wb. IV, 1851).

Nem valószínű, hogy Németh Gyula ezek után is még mindig ragaszkodnék fentebb oly bátran hangoztatott „*bulyar-bulyur*“ „alakpár“-elméletéhez.

Annak is csak ő maga lenne a megmondhatója, hogy mi okból ragadt erre a „*búza-dara*“ jelentésű *burgul* (*bulgur*) szóra a rejtelmes „kása“ értelmezés. Ennek a magyarázatnak a turkológiával alkalmasint már semmi kapcsolata sem lehet. Valami egész más eszmetársulás segíthetett itt rávilágítani, a *bulgár* népnév eredetének kérdésében, ezen homályba burkolt jelentéskapcsolatra. Azt mondja ugyanis Németh végkövetkeztetéseken: „A *bulyar* vagy *bulyur* eredeti jelentése tehát „keverék“. Melyik itt a „keverék“, vagy melyik itt a „kása“, most már senkisé tudja. Önkénytelenül is eszébe jut itt az embernek az a kis gyermekversike:

Keverem a kásdát,
Sütöm a pogácsát . . .

Ami azonban ebben az egész játékos őstörténetkutatósi módszerben igaz, az mégis csak igaz: Németh Gyulának ezt a „kása“-t sikerült valóban jól „összekeverni“.

(Folytatjuk)

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug) Pseudotürkische Volk- und Personennamen. —

Nach der Geschichtsauffassung Vámbéry's waren seit dem VI. Jh. v. Ch. die Türken das einzige führende Volkselement sowohl in Inner-Asien als auch in Osteuropa. Als Beweise seiner Thesen dienten V. vor allem auf wertlose Homonymien aufgebaute Namendeutungen. Unbekümmert um die neueren Ergebnisse der auf dieses Gebiet bezüglichen anthropologischen, archaeologischen, kulturhistorischen und epigraphischen Forschung versuchten die Jünger Vámbéry's in der letzteren Zeit die einmal schon diskreditierten Lehren ihres Meisters mit geringen Änderungen von neuem zu Ehren zu bringen. Die Beweisführung dieser Neovámbéristen ist ebenfalls ausschliesslich auf die Deutung von Namen aufgebaut, die sich den etymologischen Künsten eines linguistischen Formalismus scheinbar immer auf das schönste fügen müssen. Auf diese Weise gelang es also den Neovámbéristen, ganz Osteuropa seit den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung durch angebliche türkische Völker besiedeln zu lassen. Die Namendeutungen der Neovámbéristen sind jedoch infolge ihrer mangelhafteren türkischen Sprachkenntnisse noch weniger befriedigend, als die ihres Meisters waren, wie sich das aus den folgenden kritischen Ausführungen ergeben wird.

1. *Bulgar*. Nach Gy. Németh soll dieser Volksname mit dem türk. Zw. *buḷya-mak* zusammenhängen und die Bed. „Mischling“ haben. Die Grundbed. des türk. Zw. -s ist jedoch nicht „mischen“, sondern „aufrühren, beschmutzen“, was bes. deutlich aus den vorhandenen Verbalableitungen hervorgeht, und die mit der Partizipialendung -r gebildeten Verbalderivate können in türk. Sprachen nur als nomina agentis aufgefasst werden. Eine Wortform *buḷyar* könnte also auf Personen bezogen nur die Bed. haben: „der Aufrührende“, d. h. „der etwas aufrührt“ oder in übertragenem Sinne „der etwas in Aufrührung bringt“. Das Wort *buḷyar* ist im Dschag. in der Tat vorhanden, was aber von Németh verschwiegen wurde; die Bed. dieses Wortes hat nämlich mit „mischen“ nichts zu tun, denn es bedeutet „schmutzig“ („das beschmutzende“), d. h. „das schmutzig machende“. Dieses türk. Wort kann also mit dem Volksnamen *Bulgare* keineswegs in Zusammenhang gebracht werden. Aber auch nicht mit osm.-türk. *burgur* < *burgul* „Weizengrütze“, welches Wort von Németh in der unrichtigen Form *buḷyar* angeführt und ihm die unrichtige Bed. „Brei“ zugeschrieben wird (osm.-türk. *burgul* gehört zum Zw. *burk-* „zu Grütze zermahlen werden“).

(Fortsetzung folgt).

Tiltások és tiltott cselekvések

Babonáink közt igen sok a tiltás és tiltott cselekvés. Egy részük misztikusmágikus hiedelmeinkkel függ össze, más részük azonban pusztán illetlen, egészségi vagy gazdasági regula, amelyekhez erősítésképpen, mint büntetés, valami misztikus következmény kapcsolódott. Ez a következmény azonban rendesen igen távol áll magától a tiltástól, s még analógiás kapcsolatban is ritkán van vele; mélyebb alap nélkül való ötletszerűségét az is bizonyítja, hogy ugyanannak a tiltásnak vidékenként egészen más, sokszor komikus következménye van.

1. A pusztán illetlen, rendtartási tiltásokban nem a „szabad”-ról van szó, hanem csak „nem való, nem illő” a cselekvés. Legnagyobb részük általános, minden emberre szóló viselkedési és asztali regula; a kora reggeli éneklés estéli sírás, — aki másra nyelvét nyújtja, a túlvilágon tüzes tányért kell nyalogatnia, — aki nyomorékot utánó, maga is nyomorékká lesz, — egymásra tett lábunkat lógatva az ördögöt hívogatjuk, — nem jó az ajtót becsapni magunk után, mert a mennyország kapuját is úgy csapják be előttünk, — aki evés közben dalol, bolond lesz a „felesége ura” vagy az „ura felesége”, — nem jó az asztalon a kést élével felfelé állítani, mert megvágja magát a Jézuska, — aki a kést, villát az asztalhoz ütögeti, a szegénységet hívogatja stb. De nagy csoport állítható össze a lányokra vonatkozó tiltó regulákból is: a hiúság, fiús viselkedés, restség és rendetlenség ostromozásai. Aki pl. tükörbe nézve dalol s magát illegeti, megbolondul, — aki lefekvéskor tükörbe nézegeti magát, rosszat vagy ördöggel álmodik, sárgaságba esik vagy reggelre medvévé válik, — ha leány fütyül, sír szűz Mária, — s ha férfikalapot tesz fejére, elhullik a haja, — a 9 óra után mosdó lánynak ördög búvik a mosdóvizébe, — a fésületlenül utcára menőt megtépik a boszorkányok, — ha éjjelre kanál marad a mosogatóvizben, valaki nem tud aludni a háznál, — ha a szakadást az emberen varrják be, hozzávarrják a szegénységet, — a nyalakodó lánynak, meg amelyik főzőkanálból eszik, eső lesz a lakodalmán stb. Aztán sok ily tiltás vonatkozik az asszonyra, főleg a terhesasszonyra, akiktől a szokások betartását és állapotuk komoly megbecsülését kívánják: az asszonynak nem szabad kendő nélkül járnia („nem szabad, hogy a nap megsüsse a fejét”), mert megrontja a gonosz és fejfájós lesz, — a terhesnek nem szabad állapotát lepleznie, mert korán elhalna gyereke, — sem letagad-

nia, mert néma lenne a csecsemő, — sem púderezkednie, arcát festenie, mert csípás lenne a gyereke stb.

2. Az egészségi tiltások legnagyobb része természetes következménnyel járó helyes megfigyelés, tapasztalati tény. Az újszülött fürdővizét nem szabad friss, hanem csak „hált“ patak-, kút- vagy éppen csak esővízből csinálni, mert a „kemény“ víztől kirepedezik a csecsemő bőre, — nem szabad a bölcsős fejéhez állani, mert kancsi lesz, — álmában csókolgatni, mert holdkóros lesz, — talpát csókolni, csiklandozni, mert nehezen fog járni, — ha sokáig szopik, nagyfejű lesz, elszopja esztét, — nem jó a gyerek előtt szellemekről beszélni, mert ijedős, félős lesz, — a leánygyerekeknek bort adni, mert megnő a melle, — az éhgyomorra ivott vagy tűzön melegedő víz hasmenést, a zöld gyümölcsre gyomorémelygést, a halpaprikásra hideglelést okoz, — aki éjszakára sokat eszik, megnyomja a boszorkány, — a folyóból, patakból hasonfekve ivó lenyelheti a vízbörjút, — a ló- vagy szamarheverésben fekvő megrühesedik, — a haldokló magával viszi, aki szájon csókolta stb. Külön nagy csoportot alkotnak itt is a terhesasszonyra irányuló egészségi tiltások: nem szabad hajlongással járó, nehéz munkát végeznie (kendert nyúni, vásznat fehéríteni, kemencébe fűteni, ruhát szárításra teregetni, taligát húzni, fát aprítani, kerítésen átmászni, ültetni, kapálni, gyomlálni), mert elvetél vagy befulladás a gyerek, nem szabad őt megijeszteni, felingerelni, s éppen ezért tőle bármely ételre vonatkozó kívánságát megtagadni, mert elvetél vagy koraszülése lesz, elveszti petéjét, a népetimológia szerint „petikéjét, péterkéjét“, — éppígy tilos bármivel megdobni, mert annak alakja meglátszik a gyerek testén stb.

3. Hasonlóan többnyire természetes következménnyel járó helyes megfigyelések, tapasztalati tények a gazdasági tiltó regulák is: nem jó a még fészken ülő tyúk alól kiszedni a tojást, mert többé nem ül a fészekbe, eltojik, — míg a kotló a fészken ül, nem szabad a házban sipolni, labdázni, meszelni, — az aprómarhát nem jó az udvaron elföldelni, emésztőbe dobni, mert dög üt ki köztük, — ha az erdőn széthányják a tüzet, elszélednek a marhák stb. Ezek a gazdasági tiltó regulák igen nagy része azonban csiziós és naptári eredetű, főleg azok, amelyek a teljes és részleges dologtiltó, tehát a szerencsés és szerencsétlen napokra vonatkoznak.¹

E három csoporton kívül a többibe csupa olyan tiltott cse-

¹ L. A magyarság néprajza. IV. 323. stb.

lekvés tartozik, amely valami lélektani vagy misztikus kapcsolatban áll következményével.

4. Az analógián alapuló tiltások és tiltott cselekvések főleg a várandósasszonyra, költésre és vetésre, tehát a mindenirányú termékenységre, egyéni és családi bajokra vonatkoznak. Valamilyen testi alak vagy lelki tulajdonság, valami kellemetlen esemény bekövetkezését akarják megakadályozni, tehát azért tiltott a cselekvés vagy valamivel való cselekvés, hogy az ahhoz hasonlót elő ne idézzék, mert a népi gondolkodás egyik alapelve szerint a hasonló előhívja a hasonlót. Ezek az analógiás tiltások tehát valamennyien szimbólikus jellegűek és szerepet játszik bennük a tiltott tárgynak minden külső és belső tulajdonsága, úgyhogy e tiltások köre igen tág s a külső és belső analógia szerint igen szétfolyó. Tilos hát a lánynak az asztalsarkán, páratlanul ülnie, mert nem megy férjhez, — disznóorrát ennie, mert sok edényt törne, — sem nyelvét, mert hosszúnyelvű anyósa lesz, — a háztűznézőbe menő lány ne nevesen, mert asszonykorában sokat fog sírni, — nagyvásár hetében, zivataros időben nem jó esküdni, mert zavaros, viharos lesz az újpár élete, — sem temetési harangszó alatt templomba indulni, mert gyászos lesz házasetük stb. Egész sorával találkozunk aztán az állapotosasszonyra, a gyerekápolásra, a házimunkák (fejés, köpülés, ültetés, fonás, fonálmossás, seprés, kenyérsütés) végzésére s az építkezésre vonatkozó analógiás tilalmaknak is.² Az efajta szimbólikus-analógiás cselekvéseknél sokkal jelentősebbek azok, amelyekben a szimbólikus analógia állandósult. Ide tartoznak pl. az évnegyed- és munkakezdő napok (újév, vetés, aratás) s az új állapotba lépés (esküvő, születés, avatás, elszegődés, első kihajtás), azaz a kezdetvarázslat tilalmai. Igen sok adat szerint tilos aztán a szerencse „elkiabálása” is, mint amilyen pl. a szerencsekívánás, az orvosság vagy a töves virág megköszönése, a reménylett kívánság teljesültnek vétele; ezért nem szabad pl. a bölcst előre megvenni, — a gyereket vagy növendékállatot dicsérni, — elárulni, hogy a balfűl cseng, vagy a balszem viszket, — a babakelengyét elajándékozni stb.

5. Tilosak aztán az olyan cselekvések is, amelyek az embert, állatot, termést és termelőeszközt a gonosz hatalmába juttatnák. A gonosz hatalmi ideje napnyugtától kora szürkületig tart; tilos tehát ezalatt a fürdővizet kiönteni, — pelenkát, kor-

² L. A magyarság néprajza IV. kötetének a „Szokások” közt megfelelő fejezeteit.

paélesztőt, szitát szabadég alatt hagyni, — szemetet kivinni, — tejet kiadni a háztól, mert a gonosz ezeken keresztül megronthatná az embert, gyereket, állatot, kenyeret. Éppen ezért nem jó mesgyén ülni, aludni, vagy mesgyére fektetni a gyereket, mert az a gonosz leselkedő helye. De mert a gonosz ott leselkedik minden fontosabb alkalomkor, hogy ártthasson, azért tilos a születés és ellés napját elárulni, s e napokon bármit kiadni a háztól, — a keresztelésig a gyerek nevét elárulni stb. Tilos aztán a termés és termelőeszköz ki-, pl. kölcsönadása is mindaddig, amíg a magunk termését nem biztosítottuk; ültetésig pl. nem jó tojáást, kotlófészket, kotlót, vetésig vetőmagot kölcsönadni, stb. Nem jó boszorkányos eszközöket és módokat használni; a seprűvel vert gyerek és állat pl. elszárad, a megsepert lábu lány nem megy férjhez, s éppen ezért tilosak bizonyos bal- és visszakézzel, háttal végzett cselekvések is. Számtalan esetben tilos a beszéd, a szem nyitvatartása, a hátranézés, mind azért, hogy a gonosz szája és szeme is éppúgy zárva legyen s a cselekvést meg ne ronthassa.³ Ebben a csoportban azonban sok késői és könyvbabonával is találkozunk: villámláskor pl. nem szabad nyitott ablak előtt, küszöbön állani, szaladni, gombolyítani, ostorral, kötéllel, fonállal játszani stb.

6. Tilos aztán a gonosznak kedves állataiban való, vagy az emberhez barátságos állatok, hatalmak megsértése, megbántása is. Nem szabad az este látott macskát, halálbaglyot megdobni, békát agyonütni vagy tűzbe hajítani, kaszáspókot eltaposni; a levert fészki golya tüzet hoz a házra, ha pedig a fecske fészket verik le, véres lesz a tehén teje, — a fehér házikigyó elűzése elűzi a ház szerencsésjét is stb. Büntetéssel járó nagy megbántás a le- és beleköpés is: aki a patakba köp, megbetegszik a marhája, — ha a kútba köpnek, elapad vagy pondrós lesz a vize, — a kályhára köpőnek hólyagos lesz a nyelve, mintha a tűz égette volna fel, — a szántásvetés, ültetés, kapálás és gyomlálás közben köpőnek ragadozók, férgek pusztítják el termését stb.

7. A felsőbb hatalmak megsértésének veszik a tisztátalan vagy tisztátalan állapotban végzett cselekvéseket is. Ezért nem szabad piszkos lábbal és piszkos ruhában szántani, vetni, — szántás, vetés, disznóölés, kenyérsütés előtt közöszlűni, — fejés közben az asszonyt vagy lányt megcicerézni, — havibajosnak kapálni, gyomlálni, a kasok körül járni, sütni, gyereket keresztvízre tartani, mert megromlana a termés, a méz s a

³ Mindezekre l. „Népszokásaink lélektani alapja“ c. dolgozatomat. Ethn. 1934.

kenyér és ótvaros lenne a gyerek, — terhesnek kovászt kevernie, káposztát és ugorkát savanyítania, — az asszonynak avatásig a kútból vizet merítenie, mert megpondrósodnék a víz, — az állatoknak enni adnia, mert féreg ütne beléjük, — gyümölcsöt szednie, konyhaveteményhez nyulnia, mert elférgesednének, stb.

8. A vallási és templomi alapú tiltások könnyen felismerhetők, késői és nem népi termékek, éppen ezért mellőzzük őket.

Az első három csoportba tartozó tiltások és tiltott cselekvések illemszabályok és tapasztalati megállapítások, a negyedikről a hetedik csoportba tartozók megszegésének pedig mindig valami baj a következménye. A baj tehát büntetés vagy bűnhődés valami helytelen vagy éppen bűnös cselekedet miatt, ennél fogva sohasem véletlen, hanem mindig fensőbb akarattól függő; de mivel csak igen kevésnek van keresztény jellege, s még ezek jórésze is kimutathatólag csak másodfejlődés: a tiltások és tiltott cselekvések nagy részének gyökérszáalai a kereszténység előtti időkbe nyúlnak, s éppen ezért okukat és eredetüket sokszor meg sem magyarázhatjuk; meg kell elégednünk az-
zal, ha egyik-másiknak lélektani kapcsolatára rámutathatunk.

Szendrey Zsigmond.

Deutscher Auszug. — Verbote und verbotene Handlungen. Im ungarischen Aberglauben gibt es viele Verbote und Untersagungen gewisser Handlungen. Ein Teil derselben hängt mit mystisch-magischen Anschauungen im Volksglauben zusammen, ein anderer Teil aber sind blos Regeln der Anstandslehre, der Gesundheitspflege oder wirtschaftlicher Natur.

A hiung-nu és hun azonosság egy újabb „bizonyítéka“

Németh Gyula MNy. legújabb számában (XXXIII. 323—329) egy közleményt jelentetett meg, amelyet válasznak szánt „A hiung-nuk és hunok“ c. cikkemben (NNy. IX. 177—193) foglaltakra. A hang, amelyet használ velem szemben, nem ismeretlen előttem a MNy. korábbi évfolyamaiból sem; akkor azonban Melich próbálta a hiányzó érveket fölényeskedéssel pótolni, amiért kétségbe meritem vonni azon elméletének helyességét, hogy Kelet- és Délmagyarország lakossága a honfoglalás előtti időkben bolgártörökökből került volna ki. Azóta a magyarországi bolgártörökök a magyar tudományból már eltűntek, sőt még a MNy. kötetekben is megszüntették létüket, annak ellenére, hogy Németh Gyulának is si-

kerülni látszott (v. ö. NNy. III. 249.) bebizonyítani, hogy a *vályú* szavunkat ezeknek az azóta már kimúlt bolgártörököknek nyelvéből vettük át.

Remélhetőleg Németh Gyula is majd hamarosan rájön arra, hogy a Melich-féle vita-módszer nagyon is kétes értékű. Engem pedig ezzel az általa képviselt neovámbérizmus további kritikájától semmiesetre sem fog visszariasztani, mégha azzal is gyanúsít, hogy ennek most holmi sötét személyi háttére van. Ebben a vonatkozásban mindenestre megfélemedezni látszik arról, hogy a neovámbérizmus kritikájára vonatkozó első cikkem — amelyet egész sereg követett — több mint tíz évvel ezelőtt „Ungarische Flussnamen“ címen az UJb.-ben jelent meg. Azt pedig igazán nem mondhatja rám, hogy kritikáimban csak bizonyos személyeket pécéztem volna ki...

Németh Gyula mostani vita-cikkében a mellékes dolgokról nagyon részletesen, a hiung-nu és hun azonosság elméletére vonatkozó lényeges pontokról nagyon is röviden szól. Én azonban, hogy a lényeg a mellékességekről való vitában esetleg el ne sikkadjon, a következőkben csupán a lényeges kérdésekről kívánok behatódobban szólni.

Előző cikkemben határozottan és félreérthetetlenül kijelenttem, hogy Németh Gyula az európai hunokra vonatkozó legrégebb adatokat vagy nem ismerte vagy elhallgatta őket, mert semmikép sem kedveztek a hunok török voltáról való felfogásának. Erre a lényeget illető megjegyzésemre Németh válaszában egy árva szóval sem reflektált. Ehelyett egészen gyenge fejűeknek nyilvánította azokat, akiket Mészáros fejtegetései a magyar őstörténetről való felfogásukban megzavarhattak. Okos emberek viszont talán már ennyiből is majd értenek...

Nem emlékezett meg Németh Gyula arról sem, amit a *Xoῖνοι* és *Oἰῖνοι* alakok összefüggésére nézve felhoztam. No persze! Németh Gyula saját kijelentése szerint is nem ért a kartvel nyelvekhez, de azért azt tudja, hogy Mészáros Gyulának egy ó-kartvel nyelvemlékre vonatkozó megfejtési kísérlete rossz.

Viszont engem azzal vádol meg, hogy Hirthnek a hiung-nu és hun azonosságra vonatkozó bizonyítékai közül az egyetlen fontos bizonyítékot „elnyomtam“, hogy az „elhibázott“ bizonyítékait csepülhessem. Szerinte ugyanis Hirth bizonyítása két részre osztható. „Az egyik rész az, amelyben Hirth azt mutatja ki, hogy a Kr. u. IV. század második felében európai források szerint a hunok legyőzik az alánokat, s hogy kínai források meg arról tudósítanak bennünket, hogy ugyanebben az időtájban a hiung-nuk legyőzik az alánokat: tehát a hunok és hiung-nuk azonosak“. A hiba itt az, hogy minderről Hirthnek „Ueber Wolga-Hunnen und Hiung-nu“ című alapvető tanulmányában, amelyre én hivatkoztam, egy árva szó sincs.

De nem akarok Hirth tanulmányával kapcsolatban exegetikai vitába keveredni, azért inkább elfogadom, hogy az, amit Németh említ, a hiung-nu és hun azonosság legfontosabb bizonyítéka. Hogy azonban ez a bizonyíték mit érhet, azt már Némethnek abból a megjegyzéséből is sejthetjük, hogy „nehézségek különben az első bizonyítéknál is vannak“. Azt ugyan nem árulja el, hogy mik a nehézségek; én azonban nem akarok titkolódní. Az első baj az, hogy alánokat például Ptolemaeus a Kr. u. II. században nemcsak az Ázsiai Szarmátia pusztaságain túl szerepeltet — tehát ott, ahol később a hiung-nukat találjuk —, hanem a Meotis körüli szállásaikon is emlegeti az u. n. „nemes alánokat“ (roxolani), sőt szerinte a *Χοῦροι μεταξὺ δὲ Βασίρων καὶ Ῥωξολανῶν* laktak (V. 200). Jordanes szerint pedig, aki maga is alán származású volt, a hunok a Meotis mocsarain átkelve — tehát Európában — támadták meg az alánokat (24. cap.). Ezek szerint az ázsiai alánokat három nemzedéssel 455 előtt, vagyis 355 körül a hiung-nuk támadták meg, az európai alánokat pedig 375 körül a hunok: ebből a két támadásból tehát a hiung-nuk és a hunok azonosságára vonatkozólag nem következik semmi. Sőt abból sem következnek semmi, ha a két támadás tényleg körülbelül egy időben történt volna. Azt pedig ismét nem lehet belátni, hogy az európai alánokat a IV. században miért nem azok a hunok támadták volna meg, akik Ptolemaeus tudósítása szerint a II. században a közelükben laktak. Van azonban egy más „nehézség“ is. Én ugyanis adatokra és nem hitre támaszkodva világosan kimutattam, hogy azok a hiung-nuk, akiknek a királya 455 körül tárgyalásban állott a kínaiakkal, az Aral tón túl a mai Orosz-Turkesztánban laktak, így tehát az európai hunokkal, akiknek a birodalma ép ebben az időben bomlott fel, sem mikép sem lehetnek azonosak. A két nép azonosítására csak egy lehetőség volna, ha t. i. ki lehetne mutatni, hogy a hiung-nuk királya valahol a Pontus mellékén rezideált és azonos valamelyik Attila-fiúval. Ezt próbálta meg — teljesen logikusan gondolkodva — Hirth is bizonyítani. Bizonyítását azonban még Németh is kénytelen megjegyzéseim nyomán teljesen elhibázottnak mondani. Az azonban Németh részéről ezek után már egyáltalán nem logikus, hogy ennek ellenére továbbra is ki akar tartani a hiung-nu és hun azonosság elmélete mellett, illetve ő ezt hiszi... Tényleg, hinni a józan ésszel ellenkező dolgokat is lehet... De akkor miért akar tudományos vitát folytatni Németh, mindenesetre olyan modorban, amely már valóban nagyon élesen emlékeztetheti az embert a XVI. századi hitviták hangjára?

Ha tehát a hiung-nuk nem tekinthetők azonosaknak az európai hunokkal, akkor nyilvánvalóan hibásak mindazok a tételek, amelyeknek szükségszerű alapja a két nép azonossága. Én ezek közül a következőkben csupán azokkal kívánok foglalkozni, amelyekre vonatkozólag Németh cikkében valami megfogható kijelentést tett,

illetve újabb adattal vagy hivatkozással próbálta korábbi álláspontját támogatni.

Németh felsorol hét hunnak mondott nevet, amelyekről azt állítja, hogy azok ép annyira világosan beszélő török nevek, mint amennyire magyarok az ilyen nevek, mint *Nagy János, Kiss Pál, Szűcs József*. Igen ám, csakhogy az a hét név a ránk maradt hun neveknek még a tized részét sem teszi, a többiek pedig csak annyira törökös hangzásúak, mint amennyire magyaros hangzásúak volnának az ilyen nevek, mint — mondjuk — *Szmetana, Vokurka, Vopersál*... És azután tényleg törökös hangzásúak azok a bizonyos hun nevek, vagy talán csak Németh Gyula alakította át őket törökös hangzásuakká az olvasat némi kis erőszakolásával?

Eddig két névvel foglalkoztunk behatóbban Németh hundertörök nevei közül és pedig a *Mundžuk* és az *Irnek* nevekkal. (Egy kis türelmet kell kérnünk, idővel majd a többi is sorra kerül...). Ezek közül a *mundžuk* olvasathoz úgy jutott el Németh, hogy teljesen önkényesen *dž*-nek olvasta a görög *dz*-t, és *k*-nak a *χ*-t.¹ Emellett pedig teljesen valószínűtlennek látszik, hogy a hatalmas hun nagyfejedelem fiát ép „üveg-gyöngy”-nek nevezték volna el (ez a *mundžuk* szó jelentése), amely szó török népek között személynévként természetesen egyáltalán nem használatos. Továbbá azt is fel kellene még tennünk, hogy a mai oszmán-török *mundžuk* szó ezelőtt 1600 évvel egy feltételezett másik török nyelvben is pont ugyanilyen hangalakú lett volna... Hogy a valószínűtlenségeknek ezt a sorozatát névmagyarázatnak elfogad hassuk, ahhoz valójában nekünk is olyan hitre volna szükségünk, mint a minővel török dolgokban Németh Gyula rendelkezik.

De nem jobb az *Irnek* névről adott törökös magyarázat sem. Az első hiba itt is az, hogy Németh a görög *χ*-t önkényesen *k*-nak olvasta, de kétséges az *HpvāX*-ban az *a c*-s olvasata is. Azután pedig — igaz, Gombocz nyomán — feltett egy olyan török képzőt, amilyen nincs, de nem is lehet. Most pedig ahelyett, hogy kimutatná azt a bizonyos *-näk* képzőt, először pathetikusan felháborodik azon, hogy Gombocz feltevése helyességében kételkedni merészelt, majd imígyen folytatja: „De még jobb azután az, hogy voltaképpen az egészet nekem címezi, nem Gombocz Zoltánnak,

¹ Azt különben a nagyszentmiklósi kincs egyik görögbetűs felirátval kapcsolatban már von Arnim is megállapította (Zs. f. slaw. Phil. 1934, 326), hogy Németh Gyula török megjelölési kísérlete érdekében teljesen önkényesen olvassa a görög betűs barbár neveket, illetve szavakat. Ezen megállapításunk mögött tehát nem valami gyanús háttérű szegedi ármány rejtőzik, ahogy Németh Gyula olvasóival elhitetni szeretné, mert hisz Németh Gyulának ezt a műfogását elsőnek a külföldi tudományban leplezték tulajdonképp le. Ilyenformán — Arnim cikkét ismerve — önkéntelenül a bagoly és veréb példázata jut az ember eszébe, amikor azokat a csufondáros hangú kinyilatkoztatásokat olvassa, amelyekkel Németh Méessáros Gyulának felirat-megjelölési kísérleteiről megemlékezik.

gondolván, hogy így hamarabb elhiszik, és így jobban megfelel az ő céljainak“. Az érvelés ilyen módjánál néhány szerény adat mindenesetre meggyőzőbb lett volna.

De baj van a feltételezett *Irnek* név alapszava körül is. Ennek őstörök alakja ugyanis *är* lett volna. Az őstörök *ä*-ből azonban csak a kazáni tatár és a baskir nyelvekben lett a fejlődés folyamán *i*. Arra azonban adat ismét nincs, hogy az *ä* > *i* hangváltozás valamely török nyelvben már 1600 évvel ezelőtt is meg lett volna. De már a Δεγγιζιζ és az Εοκάρυ nevekre vonatkozólag Németh sem teszi fel az *ä* > *i* hangfejlődés bekövetkeztét a töröknek vélt hun nyelvben. Ezek szerint a Németh-féle hun nyelv olyan török nyelv volt, amelyben az őstörök *ä*-ből olyan esetekben, amikor Németh az etimológiával másképp nem boldogult, *i* fejlődött. Az pedig, hogy a protobolgár fejedelemségek *Irnik*-je a török *är* szóval volna kapcsolatba hozható, még kevésbé tehető fel. A csuvasban ugyanis, amely nyelvről Németh azt tanítja, hogy a dunai protobulgárok nyelvének legközelebbi rokona, az őstörök nyílt *ä*-ből *a* fejlődött (pl. csuvas *ar* „férfi“), így tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy a protobolgárban valami *ä* > *i* fejlődés következett volna be. De hisz a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban is következetesen nyílt *e* felel meg az őstörök *ä*-nek.

Mivel a hiung-nuk semmiképp sem lehetnek azonosak az európai hunokkal, nyilván a véletlen nagyon csodálatos játéka volna, ha a két nevet — formailag legalább — kapcsolatba lehetne hozni egymással. Már előző cikkemben is kimutattam, hogy a két név esetében még csak homonymiáról sem lehet szó, mert a hiung-nukra vonatkozó egykorú szó a kínai ideogrammok átírásainak tanúsága szerint vagy kéttagú volt vagy pedig valaminő a kínaiban ismeretlen mássalhangzókapcsolattal végződött. Ezen megjegyzésemet Németh kritika tárgyává próbálta tenni. Elsősorban is hibáztatja, hogy a *hiung-nu* nevet illetőleg De Groot olvasatait fogadom el, akit pedig „csak jobb hiányában szabad idézni“, mert olvasatai „sokszor rosszak“. Ellenben ő könyvében („A honf. magyarság kialakulása“) Karlgrenre hivatkozott, aki ma a legkitűnőbb szakember ezen a téren. De lássuk a hivatkozást; a 141. lapon az első számú lapalji jegyzetben ezt találjuk: „A kínai alakok valószínűleg Karlgren olvasatai“. Biztosíthatom Németh Gyulát, hogy Karlgren ebben ártatlan. A kínai ideogrammoknak ugyanis olyan értelemben olvasatuk nincs, mint amilyen van a betű-, vagy szótagírásnál. Hanem ezeket le lehet például írni latin betűkkel a mai fukieni mandarin-éjtés után, amelyet De Groot követ, vagy a mai kantoni éjtés után, amelyekről Németh Gyula azt hiszi, hogy Karlgren olvasatai. De le lehetne írni más vidékek éjtése nyomán is. Egyik „olvasat“ sem jó, és egyik sem rossz, mert hisz egyik sem tekinthető az illető ideogramm eredeti éjtésének. Ilyen vonatkozásokban tehát De Groot átíratái körül semmi hiba sincs. Ellenben

a mai ejtésekben De Groot az eredeti ejtésre is próbál több esetben következtetni; ezen „olvasatai“ már tényleg problematikus értékűek lehetnek, annyira, hogy én cikkemben még csak meg sem említettem, hogy mit gondol De Groot a *hiung-nu* név eredeti alakjáról. Ebben a kérdésben tehát Némethnél nagyfokú fogalomzavar állapítható meg. Arról pedig De Groot ismét nem tehet, hogy a kínai íródeák az irodalomban *hiung-nunak* nevezett északi barbár nép nevének leírására különféle ejtésű ideogrammot használtak, nyilván azért, mert egyikkel sem voltak képesek jól megközelíteni annak az idegen névnek a hangalakját, amelyet leírni akartak.

A népnevekre vonatkozó ideogrammok természetesen értelmezhetők is kínai nyelven. Ezt tette meg a *hiung-nukra* vonatkozólag egy Franke nevű német sinológus is, aki a rájuk vonatkozó ideogrammban valami kínai csúfneveket gyanított; azért szépen lefordította őket ilyenformán: *hun-ok*⁽¹⁾ „stinkender (tulajdonkép; „wohlriechender“) Brei“, *hun-ok*⁽²⁾ „stinkender Krautfresser“, *hien-un* „langnasige Hunde“, *hiung-nu* „Sklawen von Hiung“. A *hiung*-ot nyilván azért nem értelmezte, mert így még valami „stinkender Brei“-hoz hasonló jelentéshez sem tudott volna eljutni, tehát megtette országnévnek. Franke ezen jeles kísérletére De Groot csak azt a megjegyzést teszi, hogy Franke mindezeket a dolgokat bizonyára csak tréfakép írta le.¹ Németh azonban ezen a badarságon kapva kapott, hogy az egytagú *hun* népnevet a ma Kantonban *hiung-nunak* ejtett ideogrammesoport első tagjával egybevetesse. Azzal pedig már vajmi keveset gondolt, hogy ő ilyenformán egy feltételezett földrajzi nevet („*hiung-i* rabszolgák“) vetett egybe egy olyan népnévvel, amelynek ő „ember“ jelentést tulajdonított. Ez az egybevetés nyilvánvaló képtelenség, pedig a török elmélet érdekében még azt is fel kell tenni, hogy a törökben a *k > x* hangváltozás ebben a szóban már a Kr. e. II. évezredben végbement, jóllehet Németh ezen hangváltozás igazolására csak néhány modern nyelvi példát tud felhozni. Korábban a feltételezendő *k > x* változás igazolására hivatkozott a *chan* méltóságnévre is. Erről a kérdésről mostani cikkében meglehetősen indulatosan, de annál homályosabban emlékezik meg, úgyhogy nem látom világosan, vajjon még mindig fenn akarja-e tartani a *chan*-ra vonatkozólag korábbi álláspontját... Különben az előadottak után ez már tényleg mellékes, mert amint láttuk, a *hiung-nu* és *hun* népneveket csak egy humorosnak mondható feltevés révén lehet kapcsolatba hozni egymással.

Németh Gyula mostani cikkében előforduló sok ex-cathedra nyilatkozatával feleselni nem óhajtok. Homályos célzásait sem aka-

¹ Ha a magyarban fogalomjegyekkel íránk, akkor például a *Buda* nevet — mivel ilyen hangsorú közszavunk nincs — a következő hasonló hangzású szavaink ideogrammaival írhatnánk le: *bü oda*, *büta*, *büza*. Ebből a körülményből azonban talán mégsem lehetne Franke módján a budaiakra vonatkozólag holmi tréfás következtetéseket levonni... V. ö. De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, 6.

rom bogozni, sőt még olvasmányaimról sem óhajtok neki referálni, bár azt a titkot véletlenül el tudnám árulni, hogy miért nem hívatkozott könyvében a hiung-nuk nyelvével kapcsolatban azon bizonyos kétnyelvű szöveget illetőleg Ramstedtnek az Aikakauskirjában közölt megfejtési kísérletére... Ellenben egyik homályos mondatát illetőleg némi kis magyarázatot mégis szeretnék kapni. Ezt írja ugyanis Németh Gyula: „...a hun kérdés a magyar őstörténet harmadrangú kérdése; aki erre mint alapra akarja felépíteni a magyar őstörténetet, az fantaszta“. Azt szeretném csak tudni, hogy ez a nyilatkozat például Zichy Istvánra is vonatkozik-e, aki t. i. csak azért tolta át a magyar őshazát legalább részben Ázsiába, hogy az ősmagyar népet a hunnak vélt hiung-nukkal kapcsolatba hozhassa? És vajjon Németh Gyula nem Zichy Istvánra hivatkozva kereste a magyar őshazát Nyugatsibériában és vajjon nem erre a — teljesen hibás — feltevésre vannak Németh Gyula összes magyar őstörténeti elméletei felépítve? És mégse volna az ő fejtegetései és a hun kérdés között közvetve sem alapvető kapcsolat?

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug) Ein neuerer „Beweis“ für die Identität der Hiung-nu und der Hunnen. — Nach Németh soll als solcher der Umstand gelten, dass die Alanen nach chinesischen Berichten von den Hiung-nu angegriffen wurden und nach europäischen zur selben Zeit von den Hunnen. Dieser Beweis taugt aber nichts, da es Alanen nicht nur in Asien, sondern auch in Europa gegeben hat, und es nicht zweifelhaft ist, dass der Angriff der Hiung-nu gegen die asiatischen Alanen erfolgte, der der Hunnen dagegen die europäischen Alanen betraf. Da der in Russisch-Turkestan residierende König der Hiung-nu um 455 mit den Chinesen Verhandlungen führte, kann er keineswegs König der Hunnen gewesen sein, deren Reich sich eben zu dieser Zeit in Auflösung befand. Von einer Identität der Hiung-nu und der Hunnen kann also keine Rede sein. Hunnische PN können nur durch grob willkürliche und widerspruchsvolle Annahmen als türkische Namen gedeutet werden; dasselbe gilt auch von der Zusammenstellung des Namens Hunne mit Hiung-nu.

Még egyszer a *dahi* kötőszóról

Németh Gyula az oszmán-török *dahi* és *daha* szócskák körüli állításait és elméleteit, melyekre múlt számunkban hívtuk fel a figyelmet, a MNy XXXIII. 326—9. lapjain újabb állításokkal és megjegyzésekkel egészítette ki. Ezekre röviden a következőkben felelek.

A félreértés elkerülése végett idézem újra múltkori megállapításomat: „A *dahi* kötőszó arabírásos graphikai képének m a m á r csupán csak történeti értéke van, s a kiejtés (*h*) nem követi a benne előforduló és szóbanforgó arab írásjegyet (egy *χ*-nak megfelelő írásjegy) tulajdonképeni hangtani értékét.“ (NNy IX, 194.)

30 évvel ezelőtt, amikor Törökországban még arab írással írtak, a turkologia irodalmában általánosan elterjedt gyakorlat volt, hogy török szövegek latinbetűs átírásánál a szöveg közlője az egyes szavak „történeti” graphikai képét töle telhetőleg hűen igyekezett visszaadni. Ebből a szempontból rám csak megtisztelő, ha Németh Gyula az én 30 év előtt közölt oszmán-török szövegeimből idéz. Mert épígy idézhetne a világ bármely turkologusának szövegközléséből is. (Nem tudom, a saját oszmán-török közléseiből mit tudna idézni?) Egy dologról azonban a sok mellébeszélés közepette, úgy látom, egészen megelégedeztem. Az oszmán-török nemzet 1928-ban áttért az arab írás rendszeréről a latinbetűs írásra. Szószaporítás volna arról vitatkozni, hogy vajjon Chloros, Redhouse, Sâmi Bej tud-e törökül, akik *dakhy* alakot írnak, vagy pedig Moór Elemér és Mészáros Gyula, akik továbbra is kitarthatnak a *dahi* alak mellett. Ebben a vitában legjobb lesz, ha egyenesen magukat a törököket kérdezzük meg. Vajjon tud-e törökül ez a tizennégymilliónyi ember? Az irodalmukról is olyan könyv idézeteit közlöm, mely könyv magának az államfőnek, Atatürk Kémálnak személyes felügyelete és ellenőrzése alatt íródott. A címe: Türk tarihini ana hatları. Istanbul, 1930. Németh Gyula neki talán mégis csak elhiszi, hogy nemzetét a nyelvében is hiba nélkül tudja képviselni. Például a 11. lapon: Bu devirde, karada ise henüz toprak *dahi* yoktu. (Ebben a korban, ami a szárazföldet illeti, azon föld sem [is nem] volt). A 15. lapon: Bu cet *dahi*, daha basit şekilleri haiz bir nesilden... (Ez az ő s, még egyszerűbb formájú fajtából...). A példákat a végtelenségig szaporíthatnám.

Ezek után azonban most arra fogok példát idézni, hogy ugyancsak a törökök maguk hogyan írják át egy tizennharmadik századbeli költőjüknek, Yunus Emre-nek divánjából ugyanezt a kérdéses költőszót:

Tarih *dahi* yedi yüz yedi idi...

(Az évszám is hétszázhet volt...)¹

Vagy másik helyen:

Derviş Yunus sen *dahi*

İncitme dervişleri...

(Yunus dervis te is, ne sértsd a derviseket...)²

E legutóbbi idézet azon szempontból is tekintetbe veendő, hogy az elsősorvégi *dahi* a másodiksorvégi *dervişleri* szóval rimelő kapcsolatban van. A *dahi* szóvégi *-i* hangzója tehát legnagyobb valószínűség szerint már akkor magashangú volt.

A latinbetűs török írásrendszerről kiegészítésképpen még csak annyit kell megjegyeznem, hogy ebben, a Németh Gyula által vitatott *χ* hang számára, még csak írásjegy sincsen. Az isztanbuli nyelvjárásban ugyanis, mely az irodalmi nyelv és a helyesírás alapjául szolgált, a törökök maguk sem hallanak két különböző hangot: *χ*-t és *h*-t, hanem csak

¹ Yunus Emre (Türk Halkbilgisi derneği neşriyatı, 6) Ankara, 1929. 14.

² Id. 45.

egyféle *h*-t. Remélem, Németh Gyula előtt sem ismeretlen ez az új török ábécé?

Németh Gyula idézhet itt annyi arabírássra támaszkodó régi graphikai szükségszerűséget, hibát, egyéni sajátosságot, tán nyelvjárási sajátosságot is, amennyit csak akar. Ezeket a tanúkat átengedem neki. De ne felejtse el, hogy vele szemben áll a jelenkori egész török irodalom egyöntetű állásfoglalása.

Azzal se mentegetőzzék, hogy nyelvtanában „sok régies alakot is” tárgyal. Nemcsak én hiszem azt, hogy nyelvtana „a mai oszmánli nyelv leíró nyelvtana”, hanem hozzáértők előtt a könyv minden szavából kitűnik, hogy ő maga is azt hitte, mikor a könyvet írta. Előszavában így szól: „Unsere Grammatik behandelt den Konstantinopler Dialekt.” (10. l.) Hát mi ez? Kinek akarja mondani, hogy Isztambul népe ó-oszmánli nyelvjáráson beszél?

Szorultságában most persze a kötőszó *dazy* alakjára, és annak archaikus „és” jelentésére azt hozza fel mentségül, hogy olvasóit mindezen helyeken nyelvrégészetre akarja tanítani. Ha különbséget akart és tudott volna tenni a régi és az új alak, a régi és az új jelentés között, akkor ezt, mint lelkiismeretes nyelvtanírónak külön-külön meg is kellett volna jegyeznie. Mint ahogyan, igen helyesen, „Véraltet” figyelmeztetéssel jelölte meg az *-ydzak* és *-mayyn* gerundiumképzőket is (91. l.). De viszont hasonlóképpen elmulasztotta ezt a figyelmeztetést, mert nem volt biztos a dolgában, az *işbu* „dieser” és *ol, şol*, „jener” mutatónévmásoknál (52. l.), pedig ezek is archaizmusok. Arról nem is akarok ehelyütt beszélni, hogy nyelvtanában eme harmadrendű régi elemek mellől mily sok elsőfokon szükséges élő-nyelvi elem hiányzik (pl. *-dykça*, *-džasy* stb). Talán erre is kevés volt a helye? Mert ugyanerre a helyszükére hivatkozik akkor is, mikor a *dahi* kötőszó mellé, annak egyetlen élőnyelvi, és szemléltető sok helyet elfoglaló „még” jelentését, már nem tudta beleszorítani.

Hogy pedig mennyire helyes úton jártam akkor, amikor rámutattam arra, hogy Németh Gyula a *dahi* és *daha* kötőszók nyelvtani rendeltetése és jelentése között nem tud világos különbséget tenni, arra most ő maga, a saját szavaival ismételten meggyőző bizonyítékot szolgáltat. A MNy. 328. lapján ezt mondja: „Kifogásolja azután Mészáros Gyula, hogy nem említem meg a *dazy* szó „még” jelentését. Idézi nyelvtanom 123. lapját, ahol az „auch, und, sogar” jelentéseket adom. Elfelejtí, hogy azon a helyen a *dazy*-ról mint kötőszóról van szó. A középfok tárgyalásánál pedig megmondom, hogy itt mint erősítő szócska szerepel. Vajon nagyon szükséges az, hogy még azt is oda tegyem, hogy ilyenkor „még” a jelentése?”

Németh Gyula mélységesen zavart helyzetben van. Én ugyanis őt szószерint a következőről igyekeztem felvilágosítani: „A *daha* jelentése ellenben annyi, mint „még”, — amiről Németh említést sem tesz...”. NNy 194. Én a *daha* kötőszóról beszéltem, ő ezt a **dazy* kötőszóra vonatkoztatja. Látnivaló, hogy most már khaotikusan összezavardott előtte az egész.

Ugyancsak azt mondja itt is, (épügy, mint nyelvtankönyve 40. lap-

ján), hogy ez a **day* szócska a középfoknál „mint erősítő szócska szerepel”. De néhány sorral feljebb, a középfok képzésével kapcsolatban ugyan-csak ő maga, ennek pont az ellenkezőjét nyilatkoztatja ki: „... a *day*-t latin betűkkel nem is írom át, nehogy valakinek eszébe jusson ma ezzel képezni a középfokot.” Ellenben arab írással igenis odaírta! Mellébeszéléssel ezt nem lehet megneemtörténné tenni!

Németh Gyula észrevételeit avval fejezi be, hogy ő az ő „értelmes és a dologhoz értő olvasói” számára szokott írni. Én is hozzájuk fordulok. Ítéljenek most már ők maguk, hogy mennyire biztos az olyan ember a török melléknév fokozásában, aki eziránt önmagával is a legtorzabb ellenmondásban van.

A török *dahi* és a mongol *daki*, *dayi* „még” jelentésű kötőszó genetikai összefüggése pedig minden elfogulatlan olvasó előtt annyira kézenfekvő, hogy erre tényleg kár több szót vesztegetni. Ez ellen legfeljebb csak az berzenkedhetik, akinek itt egy lehetetlen eredet-elmélete esett bele a kútba.

A -*džayiz*, -*džyiz* képző további feszegetése pedig Németh Gyula részéről valóban hiábavaló szófecsérléssé nőtt. Én itt, oszmán-török nyelvtudásom alapján, egész világos és határozott állást foglaltam. Azt mondtam, hogy -*džyiz*, -*džuyuz* ... képzőváltozat nincsen. Az oszmán-török ember nem **kiz-džyiz*-t mond, hanem *kiz-džayiz*-t; nem **čodžuk-džuyuz*-t mond, hanem *čodžuk džayiz*-t. Németh Gyula ne szaporítsa tovább a szót, és gorbomba hangnemben ne mellébeszéljen! Mondja ki világosan és bátran, hogy az ő tudománya szerint **kiz-džyiz*-t és **čodžuk-džuyuz*-t kellene mondani! De egyszersmind írja is alá ezt! Majd akkor tovább beszélünk róla...!

Mészáros Gyula.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk IX. (1937) évfolyamához.

Ablaz 125
alánok 46, 178, 252
állattenyésztés, népi
172, 231
ártani 52—54
avat 52—55
avatkozik 52
avik 52
ázalag 54
ázalék 54

Batár 125
babonák 172—174, 246
—250
Bábony 121—122
Barcs 235
Bars 235
bárka 57

bélizna 56
Bendeguz 30, 31, 69—
73, 224—25
betegségek okai 65—69
betjár 73—76
bogács 113
boglya 113
bolt 126
Borsu 31, 69, 235—36
bulgár 240—245
Bunger 31, 236
butorok, népi 1—15,
129—146
bűn (tör. leves) 31, 69

chagan 189
chan 189
chasar 190

Dabolc 123
düllőnevek. (Fajsz)
217—221
csőrő-fa 57
csufolódások 82, 83,
170
dahi (tör.) 192—195,
257
démonok 65—69, 249
Doh 126
Dobos 126
-*dža yz* (tör.) 31, 72, 225

egyedem-begyedem 97
—109, 146—161

falucsúfolók 170—72
fiente 56

- fonológia 77, 87
 földművelés, népi 76
 —77
fű-lencse 56
fű-mony 56
fű-réce 56
fűcsök-koma 57

Gérce 123, 215
gerinc 209, 210, 214—217
gica 56
gorc 214
goronc 215
guba 112—114
gubaleves 112
gubacs 113
guberdál 112
gürü 215

halk, hák 56
halkács 56
Halpi 123
hátor 210
háturja 57
hetevény 56
hiedelmek 65—68, 172
 —174
hiung-nuk 177—185, 250
 —256
kun 186—188, 251—252
hunok 177—193, 250—
 56

igekötőink 162—165
Irnek 180—82, 184—185,
 253—54
Irnik 180, 182, 254

jász 47—50
jazyg nyelvemlék 33—
 51
jerjünk 109—111

kán 189
kazár 190
Kendérátó 54
kétkés 56
kiolvasó vers 97—109,
 146—161
Kornét 119
kun 186, 187, 192

lakodalom 15—21
Lekence 120
lóca 4, 7
Long 119, 123

mart 57
mátka 57
méti-óma 57
Mundzucus 30, 185, 224
 —25, 238, 253
mundžuk (tör.) 30, 224

nagykörösi nyj. 26, 114,
 228
Nakol 121
neovámbérizmus 70,
 235
népnyelv kutatás mód-
 szere 32, 77—96

nyelvatlasz 91—96
nyelvjáráskutatás
 módszere 32, 77—96

olt 53, 54
Ongoró 124
or 209—213
ormánysági nyj. 55—58
oszétek 36, 47—50

öblös 57

pad 3

padok, népi 1—15
páskó 58
Pernyész 127
Pelsóc 121
posz-humok 58

raj 57
Rakas 127
rideg 73—76
rokonértelmű szavak
 59—64
rontás 66—68

Sedlice 120, 124
sirat 222
sirató 15—21

szalmahengerlő 76
Szalva 127
székek, népi 129—146
színül teljes 21—26
Szirma 127
szokások 15—21, 172
szólások 29, 56, 170, 229,
 230

tájszók 15—16, 26—29,
 55—64, 114—117, 228
 —231
Tarján 191
temet 222—223
Terebes 122, 123
tiltások 246—250
Told 127
tompor 166—170
torompó 166
Turc 123

-val-, vel 197—208
Veléte 127
vinkli 82
vörmös 58

IX. ÉVFOLYAM

1937 JANUÁR

I. FÜZET

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1937

TARTALOM:

	Lap
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A magyar parasztház padja	1
<i>Szendrey Ákos</i> : A sirató	15
<i>Fokos Dávid</i> : Színül teljes	21
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	26

SZEMLE:

<i>Moros Ella</i> : Meskó Lajos: Bendeguz.	30
<i>Kelemen József</i> : Csüry Bálint: A néprajzi búvárlat módszere	32

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>Károly Cs. Sebestyén</i> : Die Bank im ungarischen Bauernhaus	15
<i>Ákos Szendrey</i> : Die Beweinung	21
<i>Dávid Fokos</i> : Színül teljes (ein ung. Wortgefüge fiugr. Ursprungs)	26

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekk számla száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

**A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételeivel minden hónap 1-én jelenik meg.**

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezményrel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendes ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1.—	—60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1.—	—60
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1.—	—60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1.—	—60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. . .	1.—	—60
23. sz. Győrffy István: A matyók mezőgazdasága. . .	1.—	—60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1.—	—60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1.—	—60

Megjelent

Kogutowicz Károly,

Dunántul és Kisalföld

II. kötet, 352 lap, 89 kép, 96 tábla

Ára 24.— P. (Előf. 17.— P)

Szeged, 1936. M. Kir. Ferencz József-Tudomány
Egyetem Földrajzi Intézete

A Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Husztli József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.

Marót Károly: Goethe görögsege. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P.

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.

vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—1201. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : Jazyg nyelvemlék Magyarországon	33
<i>Horger Antal</i> : Egy érdekes magyar szócsaládról	52
<i>Beke Ödön</i> : Megjegyzések az ormánysági nyelvjárás szókincséhez	55
Kérdések	64

SZEMLE:

<i>Kelemen József</i> : Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez .	59
— <i>r.</i> — <i>r.</i> : Belitzky János: A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása . . .	64

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>Gyula Mészáros</i> : Ein jazygisches Sprachdenkmal in Ungarn	51
<i>Antal Horger</i> : Eine interessante ungarische Wortfamilie	55

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknak
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Husztí József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus He-
catelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pan-
nonius-tanulmányai. 250 P.
Maró, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.
Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeittische und Bürger zweier
Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica
di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlament nyelv leggyakoribb szavai. 1933.
2— P.
vitész Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.
1936. 30— P.

Megjelent

Kogutowicz Károly,

Dunántul és Kisalföld

II. kötet, 352 lap, 89 kép, 96 tábla

Ára 24— P. (Előf. 17— P)

Szeged, 1936. M. Kir. Ferencz József-Tudomány
Egyetem Földrajzi Intézete

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györfly István*: A matyókról. Elfogyott.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Elfogyott.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Elfogyott.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Elfogyott.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Elfogyott.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Elfogyott.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Elfogyott.
9. *Viski Károly*: Bírőpecsét. Elfogyott.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszárász. Elfogyott.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tányarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvárosán. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentes viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *Györfly István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvműlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírásos kun nyelvműlékek. Jazyg nyelvműlék Magyarországon. Ára 1 pengő 50 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937—1938. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

IX. ÉVFOLYAM

1937 MÁRCIUS

3. FÜZET

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1 9 3 7

TARTALOM:

	Lap
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A betegségek okai és előidézői	65
<i>Moros Ella</i> : Bendeguz „leveske“	69
<i>Szabó Kálmán</i> : A rideg és betyár szó jelentése Kecskemét multjában	73
<i>Török Gyula</i> : Szalmahengerlő (-hengerező)	76

SZEMLE:

<i>Kelemen József</i> : Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei	77
---	----

INHALT:

<i>Szendrey, Zsigmond</i> : Ursachen und Verursacher von Krankheiten (mit deutschem Auszug)	68
<i>Moros, Ella</i> : Bendeguz „Süppchen“ (mit deutschem Auszug)	73
<i>Szabó, Kálmán</i> : Die Bedeutungen der wörter rideg und betyár in der Vergangenheit Kecskeméts	73
<i>Török, Gyula</i> : Strohwalze (mit deutschem Auszug)	77
Bücherschau: <i>Kelemen, József</i> : Methodologische Ergebnisse der neueren deutschen Mundartforschung	77

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekk számla száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Husztai József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus He-
catelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pan-
nonius-tanulmányai. 250 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 220 P.
Maróti Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeittische und Bürger zweier
Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica
di Carlo d'Angio). 1925. 120 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlament nyelv leggyakoribb szavai. 1933.
2— P.
vitész Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 150 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.
1936. 30— P.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Szerkesztik BUDAY ÁRPÁD és KOGUTOWICZ KÁROLY.

MEGJELENT A II. KÖTET 2. FÜZET

Kiadta Az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Tartalma:

- Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása.
Gayer Gyula: Gödörháza.
Benczur Béla: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai.
Moór Elemér: A községhatárok alakulása.

Ára: 250 P.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tányarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápe község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *sz. Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírásos kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő 50 fillér.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő 50 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937—1466. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

IX. ÉVFOLYAM

1937 ÁPRILIS

4. FÜZET

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1937

TARTALOM:

	Lap
<i>Kelemen József</i> : Egyedem-begyedem	97
<i>Nyíri Antal</i> : Volt-e jerjünk igealak?	109
<i>Erdődi József</i> : Guba ki!	112
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	114

SZEMLE:

<i>Moór Elemér</i> : Szabó István: Ugocsa megye	117
---	-----

INHALT:

<i>Kelemen, József</i> : Egyedem-begyedem (ein ung. Reimwort)	97
<i>Nyíri, Antal</i> : Gab es eine Zeitwortform jerjünk?	109
<i>Erdődi, József</i> : Guba ki! (Etymologie)	112
<i>Kiss, László</i> : Wörterbuch der Nagykőröser Mundart	114

Bücherschau:

<i>Moór, Elemér</i> : Szabó, István: Ugocsa megye (mit deutschem Auszug)	128
--	-----

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAinak EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2.— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8.— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2.— P.
Husztai József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus He-
catelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pan-
nonius-tanulmányai. 250 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.
Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier
Dichterwelten). 1932. 2.— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica
di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933.
2.— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6.— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.
1936. 30.— P.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Szerkesztik BUDAY ÁRPÁD és KOGUTOWICZ KÁROLY.

MEGJELENT A II. KÖTET 2. FÜZET

Kiadta Az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Tartalma:

- Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása.
Gayer Gyula: Gödörháza.
Benczur Béla: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai.
Moór Elemér: A községhatárok alakulása.

Ára: 2-50 P.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírőpecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszáz. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. sz. *Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasesletig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírásos kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937—1953. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

IX. ÉVFOLYAM

1937 MÁJ.-JÜN.

5—6. FÜZET

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1 9 3 7

TARTALOM:

	Lap
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Magyar parasztszékek	129
<i>Kelemen József</i> : Egyedem-begyedem	146
<i>Kertész Manó</i> : Igekötőink történetéhez	162
<i>Fokos Dávid</i> : Tompor	166
<i>Eördegh Béla</i> : Néhány falucsúfóló szólás-mondás	170
<i>Kovács Gyula</i> : Az állattenyésztéssel kapcsolatos szokások és babonák Pusztai földváron	172

SZEMLE:

<i>Kogutowicz Károly</i> : Az elkobzott könyv	174
---	-----

INHALT:

<i>Cs. Sebestyén, Károly</i> : Ungarische Bauernstühle (mit d. Auszug)	146
<i>Kelemen, József</i> : Ein ungarischer Abzählreim (mit d. Auszug)	162
<i>Kertész, Manó</i> : Zur Geschichte unserer Verbalpräfixe (mit d. Auszug)	165
<i>Fokos, Dávid</i> : Tompor (Et. mit d. Auszug)	170
<i>Eördegh, Béla</i> : Ortsneckereien	170
<i>Kovács, Gyula</i> : Abergläubische Bräuche in der Viehzucht	172
<i>Kogutowicz, Károly</i> : Das konfiszierte Buch	174

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámja száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátty Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkő Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *sz. Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házaseletig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírással kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékek. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

Sajtókiállítás Szegeden.

Ötven évvel ezelőtt volt Magyarországon az utolsó sajtókiállítás. Ez az évforduló arra ösztökélte a szegedi Somogyi Könyvtárt, amely az ország második legnagyobb közkönyvtára, hogy nagyszabású sajtókiállítást rendezzen. A kiállítás három részre tagozódik: 1. szegedi ősnymtatványok; 2. a szegedi sajtó fejlődéstörténete; 3. a ma élő magyar nyelvű sajtó, úgy a belföldön, mint a külföldön megjelenő sajtótermékek bemutatása. Ez utóbbi csoportja a kiállításnak hívja fel a legnagyobb és általánosabb érdeklődést, mert a sokszáz magyar nyelvű lap élénken bizonyítja a magyar sajtó fejlettségét, sokrétegűségét s bemutatja továbbá a külföldön élő magyarság szellemi életének színvonalát is. A sajtókiállítás, amely május 26.-án nyílik meg, június 6-ig lesz nyitva a szegedi Somogyi Könyvtár intézetének dísztermében (Kultúrpalota). Ez idő alatt a szegedi ipari vásárra kedvezményes jeggyel lehet Szegedre utazni.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937—1967. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Moór Elemér</i> : Hiung-nuk és hunok	177
<i>Mészáros Gyula</i> : A „török” <i>dahi</i> költőszóráról	193
<i>Fokos Dávid</i> : A -val, -vel rag eredetének kérdéséhez	197
<i>Erdődi József</i> : Az ugor <i>or</i> -tól a magyar <i>gerinc</i> -ig	209
<i>Timár Kálmán</i> : Fajszí határjárás 1734 ben	217
<i>Beke Ödön</i> : <i>Sirat</i> és <i>temet</i>	222
<i>Mészáros Gyula</i> : A „Leveské”-tól az „Üveggyöngy”-ig	224
<i>Horger Antal</i> : Munkácsi Bernát	227
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	228

S Z E M L E:

<i>Szabó Kálmán</i> : Tálasi István: A Kiskunság népi állattartása	231
— <i>r</i> — <i>r</i> : Domanovszky-émlékkönyv	233
Szerkesztői üzenet: Al Kasgarinak	234

I N H A L T:

<i>Moór, Elemér</i> : Hiung-nu und Hunnen (mit deutschem Auszug)	176—196
<i>Mészáros, Gyula</i> : Über das „türkische” Bindewort <i>dahi</i> (Anhang des vorhergehenden Aufsatzes)	193
<i>Fokos, Dávid</i> : Zur Frage nach dem Ursprung des Suffixes -val, -vel (mit deutschem Auszug)	197
<i>Erdődi, József</i> : Über Ausdrücke für „Rückgrat” im Ung. (<i>or</i> , <i>gerinc</i>)	209
<i>Timár, Kálmán</i> : Fajszier Markbeschreibung von 1734	217
<i>Beke, Ödön</i> : <i>Sirat</i> „beweinen” und <i>temet</i> „begraben”	222
<i>Horger, Antal</i> : Bernát Munkácsi	227
<i>Kiss, László</i> : Nagyköröser Idiotikon	228
Bücherschau	231

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek

félévre 2 pengő; egyes szám ára 1 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Huszi József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Panonius-tanulmányai. 2:50 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2:20 P.
Maróti Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1:20 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1:50 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Szerkesztik BUDAY ÁRPÁD és KOGUTOWICZ KÁROLY.

MEGJELENT A II. KÖTET 2. FÜZET

Kiadta Az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Tartalma:

- Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása.
Gayer Gyula: Gödörháza.
Benczur Béla: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai.
Moór Elemér: A községhatárok alakulása.

Ára: 2:50 P.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Győrffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskészáráz. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viseletétörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kulturánkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *Győrffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házaseletig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírással kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékek. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

IX. ÉVFOLYAM

1937 NOV.-DEC.

11-12. FÜZET

NÉPÜNK és NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 7

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : Ál-török nép- és személynevek	237
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Tiltások és tiltott cselekvések	246
<i>Moór Elemér</i> : A hiung-nu és hun azonosság egy újabb „bizonyítéka”	250
<i>Mészáros Gyula</i> : Még egyszer a <i>dahi</i> kötőszóról	256
Szó- és tárgymutató	259

I N H A L T:

<i>Mészáros, Gyula</i> : Pseudotürkische Volk- und Personennamen (mit deutschem Auszug)	237
<i>Szendrey, Zsigmond</i> : Verbote und verbotene Handlungen (mit deutschem Auszug) 246	
<i>Moór, Elemér</i> : Ein neuerer „Beweis“ für die Identität der Hiung-nu und der Hunnen (mit deutschem Auszug)	250
<i>Mészáros, Gyula</i> : Noch einmal über das türk. Bindewort <i>dahi</i>	256
Wort- und Sachregister	259

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknak
félévre 2 pengő; egyes szám ára 1 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAinak EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Husztai József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus He-
catelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pan-
nonius-tanulmányai. 250 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 220 P.
Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier
Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica
di Carlo d'Angio). 1925. 120 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933.
2— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 150 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.
1936. 30— P.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Szerkesztik BUDAY ÁRPÁD és KOGUTOWICZ KÁROLY.

MEGJELENT A II. KÖTET 2. FÜZET

Kiadta Az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Tartalma:

- Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása.
Gayer Gyula: Gödörháza.
Benczur Béla: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai.
Moór Elemér: A község határok alakulása.

Ára: 250 P.

**A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI,
TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Elfogyott.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváthi Adám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírőpecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 60 fillér.
12. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Árpád. Elfogyott.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. *Mészöly Gedeon*: A „darvadoz” szó eredete. Elfogyott.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. *Moór Elemér*: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. Ára 1 pengő.
21. *Ortutay Gyula*: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Elfogyott.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *sz. Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
25. *Gunda Béla*: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében. Elfogyott.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
28. *Bibó István*: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. — A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. Elfogyott.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírással kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékek. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937—2356. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.